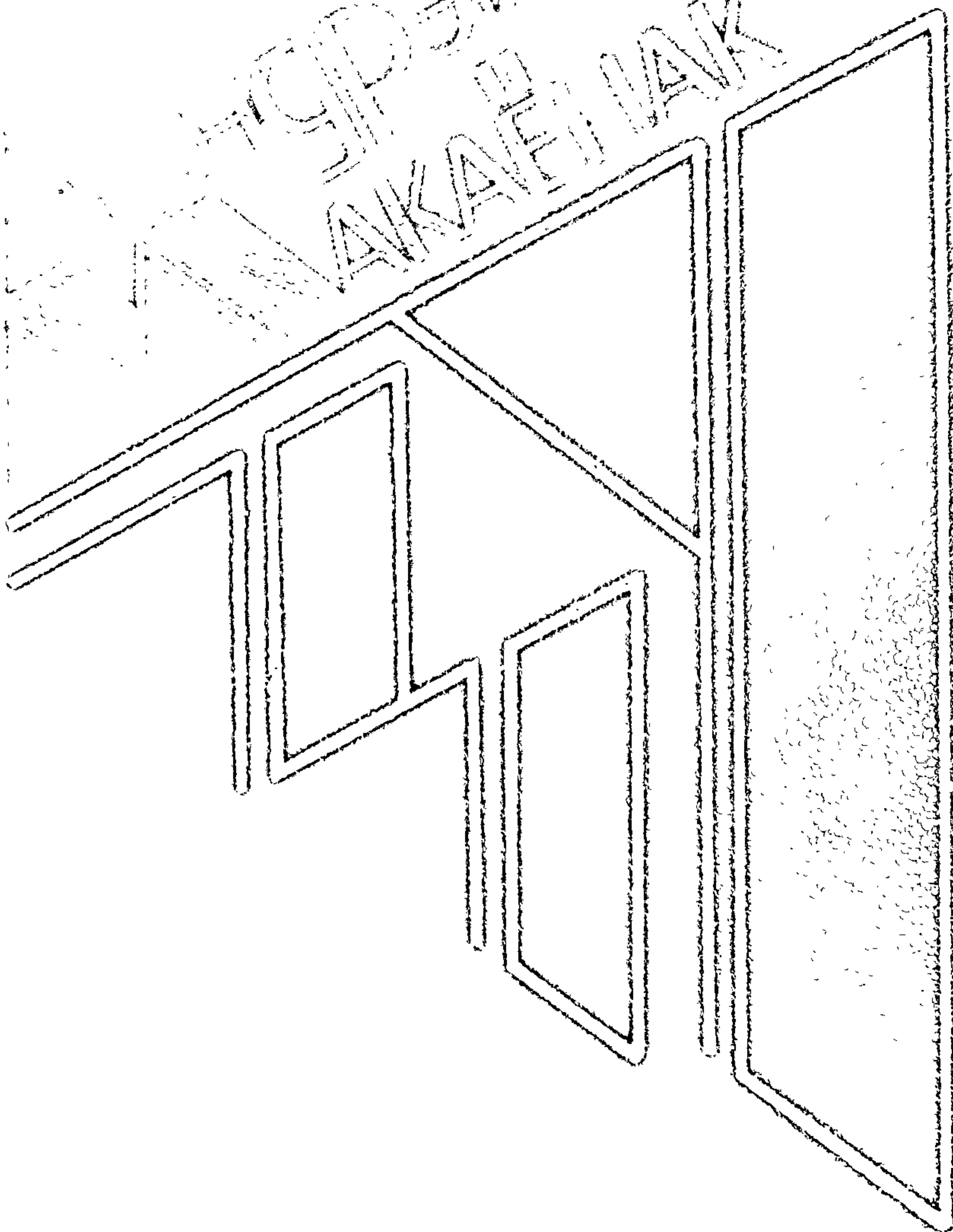

POORVA AKADEMIK

**АНДРЭЙ
МАКАЁНАК**

**ЗБОР
ТВОРАЎ**

АНДРЭЙ Макаёнак

ЗБОР
ТВОРАЎ
У ПЯЦІ
ТАМАХ

Рэдакцыйная калегія:

ЛУСЯНІШКАЎ Г. С.

БЫКАЎ В. У.

ДЗЯЛЕЦ М. І.

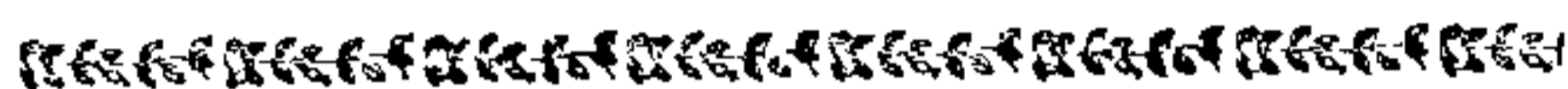
ЛАЎШУК С. С.

МАКАЁНАК Л. І.

МАКАЁНАК С. А.

ШАМЯКІН І. П.

АНДРЭЙ
Макаёнак

ТОМ
ДРУГІ
○
П'ЕСЫ

МІНСК
«МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА»
1987

ББК 84Бел7
М 15

Укладанне і каментарыі
С. С. Лаўшук

М $\frac{4702120200-142}{М 302(03)-87}$ 99—87

© Выдавецтва «Мастацкая літаратура», 1987.

ТАБЛЕТКУ ПАД ЯЗЫК

КАМЕДЫЯ-РЭПАРТАЖ
У ДЗВЮХ ЧАСТКАХ,
ТРОХ КАРЦІНАХ

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ:

- Уладзімір Андрэвіч Каравай — старшыня калгаса «Маяк».
- Дзед Цыбулька — калгаснік-пенсіянер, састарэлы вундэркінд.
- Юрка — яго ўнук, студэнт-завочнік, правая рука ў старшыні. Шукае сябе.
- Аксана Смятанкіна — маці-адзіночка.
- Тамара — яе дачка. З павышаным пачуццём уласнай годнасці. Гордая прынцэса.
- Іван Швед — хлопец во!
- Лідзія Сямёнаўна — настаўніца. Інтэлігентная.
- Васіль — яе сын, студэнт-дыпломнік. Энтузіяст.
- Святлана — сакратар-машыністка. Можа быць і пакорлівай.
- Канцавы — брыгадзір-аграпом. Таксама з пароды энтузіястаў.
- Вера Невядомая — бібліятэкар. Знайшла сябе.
- Ломцеў — прадстаўнік зверху. Вітаецца і развітваецца з усімі, абавязкова падаючы руку.
- Крандзялёў — пенсіянер. Старшыня групы народнага кантролю. Не адзін раз падкаваны. Таму — пільны.
- Скаромны — раённы нарыхтоўшчык на камісійных пачатках. З адбіткам прафесіі на твары.
- Паляныця — таксама нарыхтоўшчык, з Украіны. Даверлівая душа.
- Сяброўка Святлапы — больш закаханая за яе.
- Сяброўка Тамары — зайздросціць Тамары.
- Час і месца дзеі — сучасная вёска.

Архітрудная справа — любіць чалавека.

У. І. Ленін

УВЕРЦІЮРА

Хай будзе песня. Хай дзяўчаты яе спяваюць. Задушэўна. Мякка.

Люблю мой край, старонку гэту,
Дзе я радзілася, расла,
Дзе першы раз пазнала шчасце,
Слязу пядолі праліла.

Кожны раз, калі я пачую гэтую песню, перада мною ўзнікае, як дзівосны міраж, як дзіцячая казка, вобраз майго роднага сяла, і сэрца пачынае шчымець радасцю жаданай сустрэчы... І пыважна — даўно я там быў ці толькі ўчора адтуль.

Не, не забыць мне яго ніколі. Там — радзіма. У душы яна. У памяці. У снах неспакойных. У пастаянным чаканні пясна чаго, у спадзяванні на пешта харошае, радаснае. Нібы вясну чакаю з цёплым ветрыкам і дожджыкам. А можа, першых усходаў, якія потым гіпнатычна вабяць твае вочы, твой пагляд, аж пакуль бледненькія расточкі наднімуцца сцебялькамі, а з іх ускалышуцца буйныя каласы — падзея і радасць сялянская.

Стаю я каля станка, ці ў самадзейным заводскім ансамблі народнай песні і танца, альбо сяджу на рыбалцы пад горадам на беразе рукадзельнага мора, я заўсёды адчуваю сувязь, не, не проста сувязь, а роднасць, жывую пунавіну адчуваю, і ад таго так хораша на душы, так спакойна. І наліваецца ў цябе вялікая сіла, і адчуваеш яе кожнаю жылкаю перад высокім небам і ўсім сусветам. А некалі ўцёк у горад. Са скандалам уцёк. Збег. Вось як яно. Тады горад для мяне быў цудам, казкай, дзівосным міражом і вялікай падзеяй.

Усё збылося. Вось як цяпер: ява — становіцца казкаю, а казка, міраж — яваю.

Прыплюшчыў іншы раз вочы, і перад табою ўзнаўляюцца некалі бачаныя ці міжволі паделуханыя вячэрнія сельскія маленькія інтэрмедыі. Яркія. Сакавітыя...

Вось яны.

Вясна.

Вечар.

Месячык. У нас яшчэ яго маладзіком завуць.

Зорак — поўны кош.

А гукаў!..

Здаецца, усе млеюць ад нейкіх салодкіх пакут жадацца: і звонкія цвыркуны, і галасістыя лягушкі, і камары з далікатнымі скрышкамі. А то раптам, спрасоння ці ад пуды, ляніва завыс сабака ці цяжка-цяжка ўздыхне сумная, журботная карова.

А ля самых гародаў плешчацца ў цемені вясенняя паводка. І гракі... Грачыны грай!..

Здараецца і так: раптам на ўсё сяло неспадзявана разносіцца сакавіты, звонкі, галасісты жаночы кліч:

— За-а-ха-а-р! Вячэраць ідзі! А то бульба пераварылася на кісель!.. Дзе ён згінуў?!

І зноў цішыня, да краёў напоўненая гукамі... А пад кустом яшчэ не расцвіўшага бэзу, на лавачцы — сваё жыццё. У цемені, хоць і прыгледзішся, не ўбачыш (а прыглядацца і не трэба, каб не ўспудзіць), але паўшэнт іх чуваць за вярсту.

Г о л а с д з я ў ч ы н ы. Руку!.. Руку, руку, Пеця!.. Руку, руку!.. Не трэба так, Пеця!.. Не трэба!.. Не трэба, не трэба, не трэба!.. Ну, што ты робіш, Пеця? Нехарашо так, Пеця!.. Нехарашо, нехарашо... Пеця!.. Блузку!.. Неха... Ой!.. Пе-е-еця-я!..

Г о л а с х л о п ц а. Ну, во і ўсё!.. І ўсё!.. Любая ты мая! Як хораша!.. Як хораша!..

Г о л а с д з я ў ч ы н ы. І ўсё-такі нядобра так! Нядобра!

Г о л а с х л о п ц а. Ух ты, малішка мая!..

Г о л а с д з я ў ч ы н ы. Вот адслужыш у арміі, а сюды ўжо і не вернешся... І малішка табе не трэба будзе...

Г о л а с х л о п ц а. Ну што ты кажаш?! Ну што ты кажаш?

Г о л а с д з я ў ч ы н ы. Яшчэ два дні, і канчаецца твой водпуск...

Г о л а с х л о п ц а. Ах, канчаецца, канчаецца! Толькі два дзянёчкі!..

Г о л а с д з я ў ч ы н ы. Я буду чакаць цябе, Пеця! Я буду чакаць. Чуеш? Ты верыш мне, Пеця? Верыш?

Г о л а с х л о п ц а. Ну, канечне, веру, ягадка ты мая! Веру!..

Г о л а с д з я ў ч ы н ы. Надзька Наталліна таксама чакала... Два гады чакала... Грышку. А ён дэмабілізаваўся — і ў Полацк! На нафтаперагонны...

Г о л а с х л о п ц а. Дык то ж — Грышка! Я ж — не Грышка...

З цемры выходзіць старшыня калгаса Уладзімір Андрэвіч Каравай і студэнт-дыпломнік Васіль. Яны, пэўна міжвольна, падслухалі размову хлопца і дзяўчыны.

К а р а в а й. Вот ёй — веру! А яму — не!

В а с і л ь. Думаеце, цяпер усе хлопцы хлусы? Падманшчыкі?

К а р а в а й. Можа, і не ўсе, а ён — маніць. Не верпецца. Мо і цябе чакае тут каторая, а я затрымліваю? А?

В а с і л ь. Ды не! Што вы! *(Глянуўшы на гадзіннік.)* Пакуль не...

Салаўі саборнічаюць з лягушкамі ў майстэрстве. Каравай і Васіль заслухаліся.

К а р а в а й. Як стараюцца, саборнічаюць. А? *(Слухае.)* Дык што, дыпломная работа гатова? Закончана?

В а с і л ь. Яшчэ раз перачытаць і на машынку можна.

К а р а в а й. Аддай нашай Святлане. Я загадаю ёй. Яна граматная машыністка...

В а с і л ь. Я сам... Не трэба загадваць...

К а р а в а й. Ну, глядзі, яна ў нас капрызная... Можа, дапамога якая трэба, дык... вазьмі аванс, а там разлічымся.

В а с і л ь. Закабаліць хочаце?.. Даўжком?

К а р а в а й. Не даўжком, а абавязкам. Грамадзянскім! Ты павінен...

В а с і л ь. Не трэба, як на мітыngu, Уладзімір Андрэвіч. Можна прасцей. Я ўжо здагадаўся, што як спецыяліст я вам вельмі патрэбны. А што далей?

К а р а в а й. Ну, што ж, давай па-дзелавому. Я к табе прыгледзеўся, думаю, з цябе людзі будуць, калі... Дык вось, заканчвай і абараняй свой дыплом і гайда сюды, у наш «Маяк». Напраўленне я арганізую праз міністэрства. Даю табе пасаду — галоўнага інжынера. Аклад — восемдзсят працэнтаў майго — дзвесце сорак. Ніякі завод, ніякае канструктарскае бюро такога акладу табе не дасць. А мы даём, таму што — зарэз. Галава варыць, справу сваю любіш, толк будзе. За дзвесце сорак.

В а с і л ь. Камерцыя? Купляем мазгі? Адпавядае часу. А вы — бізнесмен. Наш, савецкі, вядома. Гэта нават цікава. З вамі будзе весела.

К а р а в а й *(насміхаецца)*. Бачу — нам з табой не размінуцца.

В а с і л ь. А чаму і вы так думаеце пра наша пакаленне? Вот і пра мяне. Быццам нас можна прыманіць толькі доўгім рублём. Ці толькі руб нам трэба?

К а р а в а й. Чаму руб? Руб — не дзеля рубля, а... матацыкл, «Запарожац», магнітафон, транзістар, гітара... Такія рэчы... У наш цывілізаваны век... *(З іроніяй.)* Яны патрэбныя і нават неабходныя.

В а с і л ь. І ўсё? І толькі? Не-е, Уладзімір Андрэевіч! Не! Работу мне па душы. Каб душа гарэла. Каб душа кіпела! Не службу за рубель, а дзела! І такое дзела, каб разгон быў, каб прастор быў марам маім! Каб ні ранкам, ні вечарам спакою не было, каб дух займала, каб дня не хапала, каб папрасіў суткі падоўжыць! А вы адразу ў руку сунце. *(Пасміхаючыся.)* Скажыце, вы хабар давалі? Вашы восемьдзсят працэнтаў на хабар падобны.

К а р а в а й. О-о! Ды ты — сукаваты! Значыцца, счэпімся. Значыцца — не разміёмся! Ух ты які! Ды табе такі прастор тут будзе, такі разгон, што!.. *(Па сакрэту.)* І на маё жыццё хоціць і па тваё. Друг мой рабінавы!

В а с і л ь. Толькі вот мама...

К а р а в а й. Што — мама?

В а с і л ь. Не хоча, каб я тут заставаўся.

К а р а в а й. Мама? Твая? Але чаму не хоча?

В а с і л ь. Ну... як тут расказаць?.. Вы лепей самі пагаварыце з ёй.

К а р а в а й. Быць таго не можа. Я заўтра ж прыеду да яе.

В а с і л ь. Яна сама да вас прыйдзе. Збіралася.

К а р а в а й. Не можа быць, каб і Лідзія Сямёнаўна...

Непадалёк выбух смеху.

Рагочуць хлопцы. Смяюцца молада, залівіста, задорна.

Васіль насцярожыўся, навастрыў вушы.

Вот паслухай. Я зараз адпушчу цябе. Ты паслухай!..

К а р а в а й адводзіць В а с і л я.

Нібы дзве птушкі, успуджаныя стрэлам, выбягаюць дзве дзяўчыны — Т а м а р а і яе сяброўка.

А хлопцы там рагочуць.

Т а м а р а. Гэта яны з мяне, з мяне, так?.. З мяне смяюцца?.. А? З мяне? Так? А?..

Гэта пытае пакрыўджаная годнасць Тамары, яе дзявочы гонар.

С я б р о ў к а. У-у, жарабкі!.. Ім палец пакажы, яны суткі ржаць будуць. *(У той бок, дзе рагочуць хлопцы.)* Соль вам у вочы!!! Соль!!! Со-оль!!!

Т а м а р а. Але ж гэта няпраўда, няпраўда, няпраўда! Не было таго! Не было, не было, не было!!!

С я б р о ў к а. Ну і плюнь! Ну і плюнь! Плюнь і разатры! У-у, жарабкі рыжыя! *(Перадражнівае.)* Гы-гы-гы... Го-го-го... Каб ты падавіўся языком сваім! Цьфу! Бугаі-і-і! Кныры-ы! Жарабкі-і-і! Аслы-ы! *(Да Тамары з вялікай цікавасцю.)* А калі і было, дык няўжо гэта... А?

Т а м а р а адмахнулася і пабегла.
С я б р о ў к а, пагразіўшы хлопцам кулаком, таксама бяжыць за
Тамарай.

Спачатку ціха ўзнялася недзе песня, а потым гучыць звапчэй і звапчэй. «Зорку Веперу» пяюць. І не вельмі ясна — дзяўчаты яе сьпяваюць ці трапіўся такі шчыры транзістар.

Уваходзяць дзве дзяўчыны. Не, спачатку чуваць іх галасы, а потым ужо наказваюцца Святлана з дзяўчынаю. Размаўляюць яны цетаронка, з паўзамі.

С в я т л а н а. Зноў позніцца!.. Ну, добра ж... Я ж яму!..

Д з я ў ч ы н а. Не злуйся на яго. Васіль такі хлопец... Такі!..

С в я т л а н а. Ну які ён такі?

Д з я ў ч ы н а. Ён так цябе любіць!.. Ён любіць цябе так, што зайздрасць бярэ... Аж млосна робіцца...

С в я т л а н а. А ты адкуль ведаеш?

Д з я ў ч ы н а. А хто гэтага не ведае? Усё сяло ведае.

С в я т л а н а. Адна я толькі не знаю...

Д з я ў ч ы н а. Не гаварыў?

С в я т л а н а. Не гаварыў.

Д з я ў ч ы н а. Васіль у калгас вяртаецца, каб толькі каля цябе быць. З дыпломам. Інжынер. Падумаць толькі — та-ка-я любоў!..

С в я т л а н а. Уладзімір Андрэевіч яго ахмурыў. А я і ў горад паехала б!..

Д з я ў ч ы н а. Ты можаш накінуць на яго павадок, і ён, як пакорлівае цялятка, пойдзе за табой, куды павядзеш. І ўпірацца не будзе. *(Уздыхнула.)* Шчаслівая ты...

С в я т л а н а. Не, любка мая, не. А яго маці — не любіць мяне.

Д з я ў ч ы н а. Маці? Настаўніца? Яна баіцца цябе. Лідзія Сямёнаўна кажа, што ты з Васіля вяроўкі будзеш віць. Шкадуе яго. А цябе — баіцца!

С в я т л а н а. Ну і хай!.. Буду віць вяроўкі з яго!.. Ды такія мякенькія вярвачкі будуць!.. Ёй на злосць.

Д з я ў ч ы н а *(прыслухалася)*. Ціха... Нехта ідзе. Ці не Вася?

Нехта набліжаецца з цемпаты. Ён на хаду пакручвае рэгулятар транзістара. Вылавіўшы песню «Ой, рэчанька, рэчанька, чаму ж ты няпоўная», сьпяеца.

С в я т л а н а. Васіль, ты? Васілёк, ідзі сюды, я з цябе вярвачку буду віць.

Падыходзіць дзед Цыбулька.

Дзед Цыбулька. Ну-ну, давай! Каторая тут хоча вярочкі віць.

Дзяўчына. Ой, ды гэта ж дзед Цыбулька!

Святлана. Ды яшчэ з транзістарам. Во гэта кавалер!

Дзед Цыбулька. А што? Вот выйшаў упука падмяніць, Юрку. Пакуль ён там з кніжкамі, завочнік жа, дык я тут каля яго дзеўкі пакручуся. Каб не сумавала. І транзістар у яго адабраў. А то ўключа — і глядзіць у кнігу, а бача — фігу! Аб чым яшчэ дзяды прымяніцельна к нам гаварылі: не хачу, маўляў, вучыцца, а хачу жаніцца! А мы цяпер перад вамі фармуліруем так: кніжка ў сумцы, а цыцка на думцы!

Святлана. А ты, дзядуся, вясёлы! Пабудзь з намі за кавалера.

Дзяўчына. А то ходзім як перыкаяныя.

Дзед Цыбулька. Ах вы, ластавачкі! Ах вы, сінічкі-перапёлачкі! Вярнуць бы мне маладосць... О-о-о!.. Як бы я вас прыкаяў! *(Ушчыкнуў дзяўчат, і тыя аж завіскаталі.)* Во, здаецца, Васіль ваш з'явіўся. Ну, я пайду, не буду вам тут... А то яшчэ скандаліць пачне. Прыраўнуе...

Дзед Цыбулька выходзіць.

Да дзяўчат падыходзіць Васіль. Моўчкі сшыпяецца перад Святланай. Абое любуюцца адно другім.

Святлана. Ах, як ад цябе па-ахне!..

Васіль. Бензінам?

Святлана. Ага.

Васіль. Ты любіш, як пахне бензін?

Святлана. Вельмі!

Васіль. Дзівачка ты.

Святлана. Бензін жа табой пахне.

Святланіна сяброўка зразумела — наколькі яна тут лішняя. Безнадзейна закаханая, яна адчула сябе адзінокай сіратой, заспявала сумную старую песню.

Дзяўчына. Ад родных ніў, ад роднай хаты
У панскі двор дзеля красы
Яны, бяздольныя, узяты
Ткаць залатыя паясы...

Ну, бывайце! Пайду і я.

Дзяўчына пайшла.

Стала яшчэ цямней.

Недзе чуваць пераборы гітары.

Святлана (заканчвае песню).

Цямнее край зубчасты бору...
І тчо, забыўшыся, рука,
Заміж персідскага узору,
Цвяток радзімы васілька...

І раптам залівіста, молада прапеў певень... Першыя пеўні... І пай-
шлі спаборнічаць, як на алімпійскіх гульнях.

Зусім пагасла святло.

ЧАСТКА ПЕРШАЯ

КАРЦІНА ПЕРШАЯ

А пеўні гарлацяць. Будзяць сонца. І сонейка ўзыходзіць. Яснае.
Ласкавае. Усё павокал нібы намалявана яркімі-яркімі фарбамі.
Нібы не сонца асвятліла ўсё, а папрацавалі японскія дэкаратары.

Аж вочы хочацца зажмурыць.

Праўленне калгаса. Ганак.

Паціху адчыняюцца дзверы, і паказваецца галава дзед а Цы-
булькі. Ён зладзейкавата азіраецца па баках і тады ўжо выхо-
дзіць на ганак з вецікам і вядром.

Дзед Цыбулька. Дыялектыка!.. Не прапелі б
пеўні, і сонейка не прагнулася б...

Дзед Цыбулька пачаў падмятаць ганак, але, заўважыўшы некага,
хавае за спіну вецік і вядро.

Да праўлення спяшаецца А к с а н а. Яна нейкая ўзбуджаная. То
спыніцца, кіне некаму ззаду праклён-лаянку, то зноў ірванецца к
праўленню. Яна нібы агрызаецца, нібы адбрэхваецца.

А к с а н а. Каб табе пуста было! Каб на табе ліха
ездзіла! Каб табе ядры ў жорнах паціскала, як ты ціскаў
яе! (Лямантуе.) А бо-о-ожачкі! А людзі добрыя! А што ж
эта тако-ое? Каб табе каўбух так парвала, як ты... Злы-
дзень! Абармот! Цьфу табе ў вочы! Каб табе іх пятакамі
закрылі!

Дзед Цыбулька. Каму эта ты столькі ласкавых
слоў пагаварыла?

А к с а н а. Старшыні пяма яшчэ? Добрай раніцы!

Дзед Цыбулька. Добрай раніцы! Не, яшчэ пяма.

А к с а н а. Ну так, ну так. Рана яшчэ. (Первоа паці-
рае рукі, нібы ім зябка, потым уважліва глядзіць дзеду ў
вочы, ківае галавой і пытае, а ў голасе — адчай.) Ну, ці

не чуў ты? А? Гэта ж трэба? А? Гэта ж трэба, каб на маё гора ды такое ліха звалілася??!

Дзед Цыбулька прыкідваецца, быццам нічога не ведае.

Дзед Цыбулька. А што такое? Аксанка! Ай што пядобрае прыключылася?

Аксана (са стогнам). А-ай, не пытай, дзед!..

Аксана памерылася была прайсці, ды прыпынілася.

А ты не саромейся, не саромейся, дзед, вымятаць за бабу смецце!.. (На выхадзе.) О-ой, а які ж сорам на маю галаву!..

Аксана выходзіць.

Дзед Цыбулька (услед). Па ўсім відаць — толькі што дачулася пра сваю дачку. Яно заўсёды так: маці апошняй даведваецца. Ды і то — а каму прыемна расказаць пра такое маці?

Дзед Цыбулька хуценька працірае дзвярную ручку, падмятае ганак. Ён спяшаецца, не хоча, каб яго засталі за такім заняткам. Падыходзіць мажны хлопец — Іван Швед, пасміхаючыся, ён назірае за дзедам. Стары, падмятаючы, нібы спіной адчуў, што за ім падглядаюць, прыслухаўся, выпрастаўся, махнуў яшчэ пару разоў венікам і тады павярнуўся.

Іван. Што? Замятаеш сляды, дзед?

Дзед Цыбулька. Якія такія сляды?

Іван. Да-а, брат, твая баба навучыць цябе і мышэй лавіць. Сама нябось спіць, а цябе — ні свет ні зара — падмятаць выгнала. Не твае гэта функцыі!

Дзед Цыбулька. Ды не спіць яна. Трэці дзень дома няма. Да сястры ў госці пайшла ды і загасцявала.

Іван. А можа, да кума? Вот як яно — на маладой жаніцца. Пад старасць.

Дзед Цыбулька. А ты чаго брындаеш да раніцы? Ныкаеш, пюхаеш, як бы дзе якую ўдаву ці перастарку палапаць? Абармот!..

Іван. Ну, не крыўдуй! Нельга і пажартаваць?

Дзед Цыбулька. «Пажартаваць»... Малакасос! Чаму ета ты ўспароўся ў такую рань? Ці, можа, дзеўку якую ціскаў, каб мякчэйшаю каму ў жонкі дасталася?

Іван. Ды не, справа ёсць да старшыні! Днём яго не зловіш.

Дзед Цыбулька. А-а-а, справа. Ну то на, зацясі смецце і высып у прыбіральню, калі справа...

Іван. А што я вам?..

Дзед Цыбулька. Не пярэч, калі справа!.. А я вады налью ў графін.

Іван выносіць вядро са смеццем, а дзед палівае ваду.

Іван (*вярнуўшыся*). Ты б самагонкі яму! Для смеху.

Дзед Цыбулька. Не любіць самагонку. Капьякі паважае. Ды і то пры начальстве, якое паважшай. А якая такая справа ў цябе?

Іван (*ухіляецца*). А там... Ат...

Дзед Цыбулька. Ну, не хочаш, як хочаш!.. Я абы так. Ты бачыў, якую тэхніку ўчора прыгналі? Гэта ён паўмысна на вуліцы пакінуў. На аглядзіны.

Іван. Для эштузіязму!

Дзед Цыбулька. Для чаго? А-а-а, ну да!.. Слухай, а во тая, з крывым колам, вялікім такім, што ета за машына? І транспарцёр каля яе...

Іван. Каналы паглыбляць.

Дзед Цыбулька. Да-а... Чалавек сто заменіць!

Іван. Сто — не сто, а...

Дзед Цыбулька (*катэгарычна*). Не! Сто! Не меней!

Іван. Ну, такіх, як ты, — то і трыста!

Дзед Цыбулька (*пакрыўдзіўся*). Дурак! Мяне ўжо нечага замяняць! Я ўжо заменены! Я — на пепсіі! Як месяц, так трыццаць два цалковыя адвальваюць за будзь здароў! А вот цябе, Іван, яна заменіць, тэхніка ета! Лічы — ужо замяніла. А-а-а? Што-о? Не, скажаш?.. А-а, то-та ж... Куды ты такі перад ёй? Хоць і здаравяка, а перад ёй ты — нуль. Вот так, Ваня! Нуль без палачкі. (*Рашыў падкалоць.*) Слухай, Іван! Ета праўда, ці толькі плявузгаюць — нібы ты Смятанкіну Тамару, Аксанчыну дачку, прыціснуў? У саломе. А?

Іван (*рэзка*). Слухай, стары! Будзеш і ты плявузгаць — падпалю хату. Абяцаю. (*Азірнуўся.*) І ніхто не чуў.

Іван і дзед Цыбулька разглядаюць адзін другога, нібы кожны з іх дзіковінка.

Дзед Цыбулька. А чаго ты, дурыла, уз'ерапеніўся. І спытаць нельга?

Іван. Пра такое нельга! Ясна? Пакуль тваю бараду моль не пабіла!.. Запомні, я да трох лічыць не буду.

Дзед Цыбулька (*мяняе і тон, і тэму*). Да-а, цесна будзе ў сяле, калі на поле такая тэхніка пойдзе. На

вуліцы цесна. Не аднаго яна выцісне з сяла. Асабліва тых, што каля яе хадзіць не ўмеюць. Калі не спец — пайшоў вон — скажа — і крышка, і аблізніся. Паняў? А? Што? Не? Нашто ты тут? Такі, брат, спосаб работы пачынаецца. Спосаб работы — ён, брат, усё пераверне, усё перайначыць і каго куды трэба прыспасобіць. Тут, браток, адукацыя трэба, дыплом.

І в а н. Спяшаюцца з дыпламамі, аж падаюць. Гразь мясіць вясной ці восенню? Вуць яе колькі — па самыя поздры.

Д з е д Ц ы б у л ь к а. Во то-та і яно! Там у горадзе што-о? Тратуар! У шчыблеціках! Цыгарэту ў зубы, рукі ў кішэні — і ўсё. Адрабіўшы, канечне, свае восем гадзін і дванаццаць хвілін. Вот якое дзела. А тут — ці гразь, ці пыл. Плюс к таму — ува ўсіх на воку. Абы толькі што якое — і пайшлі плявузгаць, костачкі перамываць: Не? Для сакрэту сяло мала прыспасоблена. Для маралі яно, можа, і к лепшаму, таму што трэба апасацца рабіць што-небудзь такое-этакае.

І в а н (*крычыць са злосцю*). К чорту! Даволі! Хопіць! Я ў горад падамся! Не прападу. Любую прафесію асваю. А тут...

Д з е д Ц ы б у л ь к а. А-а, значыць, я разгадаў тваё дзела да старшыні? Толькі чаго ж ты крычыш? Тут крыкам не возьмеш. Тут падыход трэба мець.

І в а н. Тут не толькі крычаць, тут завыць можна.

Д з е д Ц ы б у л ь к а. Выць можна. Выць, калі ласка, колькі заўгодна, вый. А крычаць — бесталку. А вуць — ён, старшыня. Свёкар.

І в а н. Глядзі, дачуецца, дык будзе табе свёкар.

Падыходзяць і спыняюцца каля ганка К а р а в а й, раённы нарыхтоўшчык С к а р о м н ы, брыгадзір К а н ц а в ы і Ю р к а.

К а р а в а й. Галоўны пастаўшчык ён, яго брыгада. Восенню выкапалі, а вывезці не паспелі: гразь, слякаць, бездараж. (*Брыгадзіру.*) Колькі ў цябе?

К а н ц а в ы. З трыццаці гектараў. Тон пяцьсот бульбы.

К а р а в а й (*напраўляе*). Пяцьсот семдзесят тры паактах. Хар-р-рошая бульба. Па восем капеек за кіло. Падлічы. Багацце прываліла. Не зявай.

С к а р о м н ы. Лады!

К а р а в а й. Тон дзвесце нашкрабём і ў гэтых брыгадах.

Скаромны. Лады!

Каравай. Здароў, Цыбулька! Ну, баба твая знайшлася?

Дзед Цыбулька. Добрага рання вам, Уладзімір Андрэвіч. Бабы няма, але тут *(паказаў на кантору)* нарадак поўны.

Скаромны. Самы строгі параграф дагавора — за тыдзень вывезці і рукі памыць. Чуеце, таварыш старшыня? За тыдзень.

Каравай *(вітаецца з Іванам)*. Здароў... *(Не ўспомніць імя.)*

Іван. Іван я. Іван Швед. Добры дзень! Я да вас...

Каравай. Пачакай, паспееш.

Скаромны. Вам грошы трэба, а мне час дораг. За тэрміны я буду вельмі строгі. Як кажуць: дарагая лыжка к абеду. Тыдзень — максімум. Тыдзень — наша галоўная ўмова.

Каравай. Ты, брат, не даві, не даві! Не паціскай! Ты ж павінен зразумець і наша становішча: у нас бяда. Азімыя вымерзлі. Зіма трудная была. Бясснежная. Толькі ў яго брыгадзе сто гектараў ахнула. Перасяваць трэба. Усёк? Ты нас чуеш?

Капцавы. А насенне якое ўгрохалі... Эліту!

Каравай. Душа баліць, а ты... Перасяваць трэба. І вясенні план даць трэба? Трэба. У нас кожная гадзіна спрасована да нельга. А тут ты за жабры бярэш. Мы і так з натугай, з апошніх сіл... А ты... Адпусці! Хрыстом-богам пращу! Людзей не хапае! *(Просіць.)* Прыбаў пару дзён.

Скаромны. Не! Не магу! Сам магу пагарэць! Не ма-а-гу! Мяне ж вытураць з райспажыўсаюза.

Каравай. Ну, што ж... Ён нас не чуе. Абрыў кабеля... Юрка! Аб'яўляй па калгасу аўрал. Мігам па дыспетчарскую! Перадай па радыё ўсім брыгадзірам... Усёк, у чым справа?

Юрка. Па сігналу «палундра» — «фал ундэр». Што азначае: сцеражыцеся! Падае зверху!

Каравай. Загадай дыспетчару — па радыё кантраляваць кожную гадзіну. Як стыхійнае бедства.

Юрка. А грошы і ёсць стыхійнае бедства.

Юрка выходзіць.

Каравай. Калі іх няма. *(Нарыхтоўшчыку.)* Надбаў яшчэ два дні. Ну?

У кантору праходзіць Святлана.

С в я т л а н а. Добрай раніцы.

Усе дружна вітаюцца. Скаромны затрымаў на ёй позірк.

С к а р о м н ы. Лады! Не, я ў тым сэнсе, што бяда, калі грошай няма. Стыхійная бяда. Сем! Сем, і шякіх размоў. Самы строгі пункт дагавора.

К а н ц а в ы. Дык вывозіць я павінен сваімі сіламі?

К а р а в а й. Сваімі. Можна зняць двух «Беларусаў».

К а н ц а в ы. Зняць трактары з пасяўпой?

К а р а в а й. Грошы трэба. Не валяюцца. Яму не прададзім, то свінням скормім. Анекдот пра нас пусцяць: грашмі свіней кормім.

К а н ц а в ы. Вы ж самі ведаеце, Уладзімір Андрэевіч, колькі ў маёй брыгадзе вокан дошкамі закрыжавана. Яшчэ б тры-чатыры дні... Няма рук.

С к а р о м н ы. Сем! Сем! Людзям таксама сеяць трэба. Людзі таксама есці хочуць. Рабочы клас бульбу любіць. І гарадская інтэлігенцыя.

К а р а в а й. У каго грошы, той і музыку заказвае. Грошы яго. *(Скаромнаму.)* Афармляйце дагавор.

Д з е д Ц ы б у л ь к а *(затрымлівае Скаромнага)*. Паслухайце, кахаченькі. А каго карміць будзем гэтай бульбай?

С к а р о м н ы. А гэта — дзяржаўная тайна.

Падыходзіць В а с і л ь з папкай пад пахай.

В а с і л ь. Добры дзень! О, Канцавы! Прывет! Чаму хмуры?

К а н ц а в ы *(узарваўся)*. Разумееш? Чорт вазьмі нашы парадкі! Не могуць прыехаць і забраць. Маё дзела — вырасціць і сабраць. А рэалізацыя не мая справа. Вучым палітэканомію, на пяцёркі экзамены здаём, а на практыцы?.. Даўно пара аддзяліць сферу вытворчасці ад сферы абарачэння. Я спецыяліст. Я аграром! Я ў брыгаду папрасіўся! Каб сеяць! Вырошчваць! Убіраць! А тут на табе!.. У мяне хапае сваіх праблем. Вунь у мінулым годзе — якая пшаніца вырасла? Цэнтнераў на сорок з гектара. А палягла! Не балела душа? Не крыўдна? Во як крыўдна! І цяпер баліць... Чаму палягла? Ад чаго? Во пра што мне думаць — не перадумаць. Каб сёлета не паўтарылася. А вы мне — пагрузка, выгрузка, прадажа, восем капеек... Не мая гэта справа! Не мая! Дый не ваша! Чаму бульба да гэтага часу ляжыць у буртах? А некаму ж яна во як трэба! І нехта зарплату палучае за тое, што павінен быў пры-

ехаць, купіць, пагрузіць, разгрузіць, забяспечыць каго трэба. А? Што? Не?

Дзед Цыбулька. Глядзі ты! Мае пытанні задае! А? Што? Не? Усенародны вапрос паставіў! Баявы певень!

Канцавы. Хто нашле інжынера закручваць гайкі, нацаўняць аўтамабільныя камеры, укопваць тэлеграфныя слупы? Смешна? А агранома не смешна! Не сорамна! Мяне пятнаццаць гадоў вучылі для гэтага? Ну, не крыўдна, Васіль? Скажы!

Дзед Цыбулька. Певень! Чысты певень!

Васіль. Ты не ў мяне пытайся. Ты спытай Уладзіміра Андрэвіча. У яго вопыт. Яму відней.

Старшыня зразумеў, што тлумачыць зараз трэба не Канцавому, а Васілю, але звяртаецца ён да брыгадзіра.

Каравай. Дарагі мой энтузіяст! Ну, твая праўда. Канечне ж, я вінаваты. *(А цяпер хоць і шчыра гаворыць, але цяжка зразумець: блазнуе ён ці сур'ёзна просіць.)* Ну, даруй мне! Ну, прашу, злітуйся! Не судзі строга. Больш так не буду! Толькі апошні раз — гэтыя пяцьсот тон памажы вывезці. А? Ну?

Васіль *(пасміхаецца)*. Хіба толькі, калі апошні...

Каравай. Клянуся! А гайкі... Гайкі сам буду закручваць! Нікому не даручу гэта, не перапаручу.

Скаромны. Лады! Як я разумею — тут напрошваецца матэрыяльная зацікаўленасць. Прынцып. Уладзімір Андрэвіч! Арганізацыю вывазкі бульбы ў яго брыгадзе я бяру на сябе. Лады?

Каравай. Лады! Ідзіце к Святлане і афармляйце.

Скаромны. Лады.

Скаромны, Канцавы і Васіль заходзяць у кантору. Нясмела падыходзіць бліжэй Аксана. Яна вядзе за руку сваю дарослую дачку Тамару. Аксана спынілася перад старшынёй, не ведае, з чаго пачаць.

Каравай *(собраўся пайсці)*. Ты да мяне, Аксана?

Аксана. Да вас. Бяда ў мяне. Памажыце.

Каравай. Якая такая бяда? Выкладвай. Толькі карацей... У мяне часу няма.

Аксана. Старшыня, родненькі! У мяне такая бяда, што з вока на вока трэба...

Каравай. Можна і з вока на вока. Пойдзем тады ў кабінет. А то дзед ужо патапырыў вушы.

К а р а в а й, А к с а н а і Т а м а р а заходзяць у кабінет.

Д з е д Ц ы б у л ь к а. Зараз яна яму раскажа музыкальную камедыю.

Занавес.

КАРЦІНА ДРУГАЯ

У кабінете старшыні, як і ўсюды заведзена, выставачны споп у куце, выставачныя граматы на сцяне, пераходны Чырвоны сцяг на пачэсным месцы. Другія кабінетныя атрыбуты таксама ёсць: тэлефон, сейф. На сцяне чырвонае палотнішча, і на ім адапціраваная прыказка: «Хто рана ўстае, таму і калгас дае». У кабінете К а р а в а й, А к с а н а, Т а м а р а.

К а р а в а й. Ну, якое там гора-горкае? Якая бяда з табой прыключылася?

А к с а н а. Не са мной. З ёй, з дачкой.

К а р а в а й. Захварэла?

А к с а н а. Горай! Горай за хваробу.

К а р а в а й. Што такое?

А к с а н а. Швед Іван пагалоску пусціў... Усё сяло гудзе, што ён з ёй... што ён яе... ну... У саломе быццам, каля гумна, калі ўсе абедаць пайшлі.

К а р а в а й. Сярод бела дня?

А к с а н а. Ды ўжо ж.

Каравай моўчкі ацэньвае сітуацыю.

К а р а в а й. Вось дык задача!..

Раздаецца тэлефонны званок. Старшыня бярэ трубку.

Так. Я. Каравай слухае. Хто? А-а-а... О-о, Павел Васільевіч! Добры дзень! А?.. Дзякую. Пакуль што... Таксама, слава богу, здаровы. Дзякую!.. Не, не, не адмяняецца! Чакаю! Добра. Добра... Калі? Калі ласка! У любы час. Я цяпер пастаянна дома. Ну, вядома! Капечне!.. Ліцэнзія ёсць. Усё ў парадку. Ніякіх парушэнняў не будзе. Чакаю. Паляванне будзе — закачайся. З кім? Калі ласка. Калі вы лічыце, што людзі патрэбныя... І ён? Калі ласка. Хто яшчэ? А-а, ну хай... Ну, што вы пытаеце?.. Можам запрасіць і вашага падначаленага, раённага «дзядзю» з «Сельгастэхнікі». Не трэба дык не трэба. Глядзіце самі. Жду! Усяго добрага! Прывет вашым.

А к с а н а. Вы ўжо выбачайце, Уладзімір Андрэвіч. У вас важныя справы, а я...

К а р а в а й. Да, дык што ж мы павінны рашыць? А? *(Ацаніўшы спеласць дачкі.)* А пяхай цяпер жэніцца, калі публічна прызнаўся, што... А?

А к с а н а. Дык жа не хоча.

К а р а в а й. Як так не хоча? Разбойнік! Прымусім! Пазаву сюды, прыцісну ў куток, дык захоча.

А к с а н а. Яна не хоча, дурніца гэта во... Наадрэз.

К а р а в а й. А чаму? *(Да дзяўчыны мякка, шчыра.)* Чаму ўсё-такі?

Т а м а р а *(з гонарам)*. Знайшлі мне жаніха!

А к с а н а. Хто табе знайшоў? Ты сама знайшла. У саломе быў харош? А цяпер нехарош?

Т а м а р а *(непрыступна)*. Нічога ў саломе не было.

А к с а н а. Як не было? Як не было? А што ён табе парваў?

Т а м а р а. Ну, парваў, а... усё роўна — не было.

К а р а в а й. А... а... Як жа тады ён...

Т а м а р а *(рэзка, коратка)*. Выкруцілася, і ўсё.

К а р а в а й. Ды я не пра тое. Не было дык не было. Але як жа ён пусціў славу?

Т а м а р а. У клубе.

А к с а н а. Пазаўчора.

К а р а в а й. Але для чаго? З якой мэтай? Можа, п'яны быў?

Т а м а р а. П'яных у клуб не пускаюць.

Зноў тэлефонны званок.

К а р а в а й. Ведаю, як там не пускаюць...

Каравай бярэ трубку.

Так, так. Я. Привет. Якія запчасці? Як усякія? А-а, чакай, чакай. На вашу базу прыбылі? Ага. Ну. Дзякую, дзякую... А навошта мне цябе выдаваць? Наадварот, за мной магарыч. Не, не. Гроб-магіла. Добра, заўтра ж мой інжынер будзе ў вас. Падкажы яму. Будзь здароў! *(Кладзе трубку і кліча сакратара-машыністку).*

Святлана! Святлана! Дзе Юрка?

На парозе паяўляецца дзед Цыбулька.

Дзед Цыбулька. Я за Святлану!..

Святлана адпыхнула дзеда Цыбульку, з'явілася ў дзвярах кабінета, выпыхнула Цыбульку за дзверы.

Святлана. Ён тут! Паклікаць?..

Святлана знікае. За сцэнай яе голас.

Юрка! Уладзімір Андрэевіч кліча!..

Юрку кліча і дзед Цыбулька. За сцэнай раздаецца і яго голас.

Г о л а с Д з е д а Ц ы б у л ь к і. Юра! Юрка-а-а!..

На парозе кабінета з'яўляецца Юрка.

Юрка. Слухаю, Уладзімір Андрэевіч!

К а р а в а й. Зараз толькі што званіў грузчык з раённай базы «Сельгастэхніка». Прывезлі вялікі выбар запчастак. Знайдзі інжынера і перадай маё распараджэнне: каб заўтра раценька быў там. Хай выбера, што трэба. Між іншым, можа прагаварыцца, што... Перад начальнікам «Райсельгастэхнікі» можа прагаварыцца. Зразумеў?

Юрка. Аб чым прагаварыцца?

К а р а в а й. Нібы пезнарок... што яго шэф... абласны будзе гасцяваць у мяне ў суботу. На паляванне прыедзе. Не ў лоб, ясна?

Юрка. Ясна. *(Іранізуе.)* Паляванне не ў лоб. *(Хацеў пайсці.)*

К а р а в а й *(помсціць за іронію)*. А што гэта ў цябе ў клубе дзеецца? Распускаеце паскудныя плёткі. А? Клуб ці Бі-бі-сі?

Юрка *(глянуўшы на Тамару, здагадаўся)*. А-а, гэта Іван Швед? Было. Што было, тое было.

Т а м а р а. Нічога не было!

Юрка. Я не пра тое, чаго не было. Не было дык не было... А я пра тое, што было — Іван Швед трапаўся? Гэта было? Было!

К а р а в а й. Швед, Швед... А ты хто? Турак? Ці сакратар камсамольскага камітэта?

Юрка. Пакуль што сакратар. Ненадоўга.

К а р а в а й. Не мог яму заткнуць кляп?*

Юрка. Не пры мне было. Калі я падышоў, усе ўжо ржалі, як жарабкі.

К а р а в а й. Ну, і як жа цяпер? Ён жа пакрыўдзіў яе, зняславіў.

Юрка. Калі ўзяць спраўку ў доктара, то можна і пад суд. Было ці не было — усё роўна. Ці за паклёп, ці за тое, што было, калі было.

Тамара падняла вочы на Юрку, потым з цікавасцю паглядзела на старшыню, але, сустрэўшыся з позіркамі, зноў схіліла галаву.

К а р а в а й. Ну, значыць, трэба ўзяць спраўку.

Усе чакаюць ад Тамары адказу. Яна маўчыць.

Юрка. Гэта ўжо яе справа. Я пайду. Зараз вам за-
менім мікрафон.

Юрка выйшаў.

У кабінет уваходзяць Скаромны і дзед Цыбулька.

Скаромны. Уладзімір Андрэевіч! Дагавор гатовы.
Мая пячатка на месцы. Подпіс тут жа. Засталося вам
падпісаць і далікатна, як пацалунак, прытуліць сваю пя-
чатку. І капцы.

Дзед Цыбулька. І капцы ў ваду?

Каравай (*чытае дагавор*). Ды гэта ж не кармавая
бульба!

Скаромны. Але ж вы хацелі скарміць яе свіпям?
Так?

Каравай. Та-ак... Значыць, калі мы не ў тэрмін
вывезем, то плацім штраф. А з вас ні за што ніякага
спросу?

Скаромны. Дагавор тыповы. Не я зацвярджаў яго
форму.

Дзед Цыбулька. А хто?

Скаромны. Хутка састарышся, дзед.

Каравай (*не спяшаецца падпісаць дагавор*). Пра-
дзешавілі? Скажы чэсна: прадзешавілі? А? Аб'ягорыў?

Скаромны. Калі ласка, пакуль не позна, можна
парваць.

Дзед Цыбулька. Можна было б капеек па дзе-
сяць за кіло. А? Старшыня? (*Скаромнаму.*) Давай па дзе-
сяць.

Скаромны. Кулацкая ў цябе жылка, дзед.

Дзед Цыбулька. Перад тым як гаварыць мне
такія словы, табе варта было б застрахавацца!

Скаромны. Ух ты! Які баявы! Ваяўнічы! Певель!

Дзед Цыбулька. Не за сваё, за народнае! (*Уча-
ніўся за паперку.*) Гані яшчэ дзве капейкі. А не — не
дам! (*Паглядзеў на старшыню: ці не сердзіцца. Каравай
ледзь прыкметна міргнуў.*) Не прададзім! Чуеш? Гані ка-
пейчыну за кіло, і баста! Цяпер вясна — бульба ў цане — і
на насенне і на пракорм. Паку-уль маладая надрасце...
У цане яна!

Каравай. Вот бачыш? Народ патрабуе. Усяго адну
капейку. А можа, перапіншан па дзесяць, як народ про-
сіць?

Скаромны. Во гэты дзед — народ? Смеху варты
ваш народ. Падхалім ты, дзед!

Дзед Цыбулька (*уз'ерапеніўся*). Які я табе дзед?! Упук мне знайшоўся! Шэры воўк табе дзед, а дзікая каза — бабка! Ды я загадаў такіх упукаў болей двух месяцаў не пасіць! Я табе народны кантроль, а не дзед! А ты... (*Паказаў, што ён сапля.*) Во хто ты!

Каравай. Не грубіянь, Цыбулька! А то абстрыгуць на дзесяць сутак.

Дзед Цыбулька. Мяне? Калі ласка! (*Здымае шапку і наказвае сваю лысую галаву.*) За народную капейку я гатоў не толькі валасы палажыць, але і галаву... яго галаву, канечне!..

Скаромны. Уладзімір Андрэвіч, пры вашай свядомасці... Бульба куды пойдзе? У горад. Каму? Рабочаму класу. Дык з рабочага класа драць? Як гэта зразумець? (*Паказвае на дзеда.*) Яму яшчэ трэба расталкоўваць, што такое для дзяржавы стабільныя цэны, а вам...

Дзед Цыбулька. Дэмагог! Якія, якія цэны?

Скаромны. Стабільныя.

Каравай. Пастаянныя. Якія не мяняюцца, цвёрдыя.

Дзед Цыбулька. Стабільныя? Пастаянныя? (*Блазнуе.*) Вот возьмем ды ўсю бульбачку на самагон! Ды на базар! Ды па рублю за паўлітэрку! Во будзе канкурэнцыя для «Экстры». Заробім не па восем капеек за кіло. І наша бульбачка віпаградам стане.

Скаромны. Ты, дзед, не па адрасу тэлеграму пасылаеш. Я цэны не вызначаў. Я ж, брат, і сам ох як гару на кацьняку.

Каравай. Да-а! А ведаеш, дзед, ты залез не ў свой агарод. Да, да! Ты большую палітыку зачапіў. Не з тваімі зубамі туды...

Старшыня падпісвае дагавор.

Дзед Цыбулька. А чаму ета! А? Я яшчэ не бяззубы. Ета, калі мужык галодны, тады ён думае, размышляе пра кусок хлеба для дзяцей да пра клок сена для кароўкі. А я цяпер сыты! Вот сытаму мужыку самы раз брацца за палітыку. Тым больш — я па пепсіі, значыць, ёсць час падумаць. А па-другое, з пасады мяне не скінеш. Мяне звергнуць ужо нельга! Хоць я і ёсць самадзержац! А крытыка цяпер дазволена і зверху ўніз, і знізу ўверх, і ва ўчарашні дзень, і ў сённяшні. Во яно як!

Каравай. А цяпер ідзі глытні свежага паветра, ара-тар. Ну і талант!

Дзед выходзіць, нібы гладыятар з арэны.

Скаромны. А з брыгадзірам я сам паладжу. Не ваш клопат.

Скаромны выходзіць.

Паўза.

І зноў у фокусе ўвагі Тамара з яе бядою. Тамара не вытрымлівае паўзы.

Тамара. Не пайду я да доктара! І не буду я браць такую спраўку! *(Цвёрда.)* Не буду!

Аксана. Дык што ж гэта ты? Яго шкадуеш? Ён з табою так...

Тамара. Як? Ён мне нічога не зрабіў. А што языком, дык... *(Велікадушна.)* За гэта ў турму не трэба. Ён проста дурань.

Паўза.

Каравай. Тады ніякай праблемы няма. *(Збіраецца пайсці.)*

Аксана. Старшынька! Роднецькі...

На парозе Святлана, а за ёю — Цыбулька.

Святлана. Уладзімір Андрэевіч, к вам настаўніца, Лідзія Сямёнаўна.

Дзед Цыбулька. Лідзія Сямёнаўна к вам.

Каравай *(зацікаўлена)*. Прасі, прасі! *(Раіць Аксане і Тамары.)* Яна чалавек разумны. Можа, яна параіць. А ты, дзед, ідзі, ідзі.

Дзед Цыбулька паслухмяны: тут жа знікае за дзвярыма. Святлана пастаранілася, прапускае Лідзію Сямёнаўну.

Святлана. Калі ласка, Лідзія Сямёнаўна!..

Сама Святлана знікае за дзвярыма.

Настаўніца. Добрай раніцы.

Усе з павагаю вітаюцца з настаўніцай.

Каравай. Добрай раніцы, Лідзія Сямёнаўна! Вы яшчэ не чулі пра іх бяду?

Настаўніца. Чула, чула. Учора і к нам па Новы Хутар даляцела гэта навіна.

Тамара падхапілася, як школьніца, праікліва глядзіць у вочы настаўніцы.

Тамара. Не было гэтага, Лідзія Сямёнаўна! Чэснае слова, не было!

Настаўніца. Я веру табе, Тамара. Веру. Супакойся.

К а р а в а й. Можа, ён хоча ажаніцца і, каб адпугнуць другіх, пусціў плётку?

А к с а н а. Спачатку і я так падумала. Гаварыла з ім. Не вельмі ён рвецца. Матрос, кажа, хай па ёй жэніцца.

К а р а в а й. Які матрос?

Т а м а р а. Учора паехаў ён. Адпускнік быў.

А к с а н а. Зіны Галадзедавай сын.

Т а м а р а. З ім я пайшла танцаваць у той вечар, а не з Іванам. Вот... Ну, вот і... *(Кісла пасміхнулася.)*

К а р а в а й. Та-ак... Без папа не разбярэшыся. І што мы павінны рашыць? *(Да Тамары.)* Што? Прынцэса!

А к с а п а. І розуму не падбяру. *(Ужо нарыхтавалася плакаць.)* І трэба ж на маю галаву? *(Дачцэ.)* Як жа ты цяпер з такою славаю? А? Ты ж ведаеш, як без бацькі гадавацца. У маці, кажудь, пайшла, уся ў маці... А хіба тады ета было? Маіх хлопцаў на вайне пазабівала, жаніхі мае зямельку параць... На ўсё сяло сем мужыкоў было. *(Скрозь слёзы.)* Не хацела я аставацца без дзіцяці... Сына хацела... А бог цябе паслаў у наказанне. *(Крычыць.)* Не было жаніхоў тады!

Т а м а р а. Іх і цяпер не багата. У горадзе ўсе. Спачатку ў салдаты, а адтуль — у горад.

А к с а н а. Але ж ты яшчэ і пераборлівая. З такой славай ты цяпер векавухай у дзеўках астанешся. А то і горай... Будуць хлопцы стажыравацца.

Н а с т а ў п і ц а. Аксана! Як вам не сорамна?

К а р а в а й. З такой дзяўчынай і так... Ну, разбойнік!

Асцярожненька ўваходзіць дзед Цыбулька. Старшыня глянуў, нібы спытаў: чаго табе?

Д з е д Цыбулька. Не, я толькі... вось пошта. «Піянер» — часопіс. А гэта во — з райфа...

К а р а в а й. Дзякую. Ну і... Што яшчэ?

Д з е д Цыбулька. Не-е, я пайшоў, пайшоў.

Дзед Цыбулька выходзіць.

Н а с т а ў п і ц а. Тамара, а сама ты што падумала?

Т а м а р а. У горад паеду. Характарыстыку толькі трэба харошую і спраўку...

К а р а в а й. І ты ў горад? Ну, браточки мае, гэта ўжо чорт ведае што!

Н а с т а ў п і ц а. Уладзімір Андрэвіч, у дзяўчыны такая слава цяпер... Я веру табе, Тамара, але... я ведаю і нашых людзей. Ведаю іх пецярыплівасць да... усяго такога. Пакуль што... Можна так паламаць лёс дзяўчыне...

А к с а н а. Ну, вядома ж. Будуць глядзець як на браковавую. Калі пасватаецца хто, дык які-небудзь нягеглы. А я ж ведаю цябе, абы за каго не пойдзеш. Дый я не хачу, каб ты абы за каго. Не такая ты, каб абы за каго. Адпусці яе ў горад, старшыня, родненькі. А?

К а р а в а й. Ну і сітуацыя! *(Шкрабе загрывак.)* Толькі запомні: тут ты выкруцілася, а ў горадзе саломы пяма, там не выкруцішся.

Т а м а р а. А там і выкручвацца не трэба. Там ніхто і не выкручваецца.

А к с а н а. Я табе дам! Я табе пакажу, кошка ты! Схамянешся, калі пуза на нос палезе.

Т а м а р а. Не крычы, а то людзей збярэш. А як замуж выйду, я сюды вярнуся. Спецыяліста яшчэ прывязу вам... *(Сказала так, нібы паабяцала прывезці агліцкага караля.)*

К а р а в а й *(дзяўчыне)*. Ты ідзі. Мы параімся.

Т а м а р а выйшла.

Падумаў і ты, Аксана. Я не дзяржу яе, але... Адпускаяць яе з вачэй цяпер... Можна па руках пайсці... без пагляду... Калі праўда, што яна паспытала... Па сабе знаеш.

А к с а н а. Як не знаць... *(Засаромелася.)* Крый нас божа! Дзякуй табе, старшыня, вялікае дзякуй. Не пакідай нас без парады.

К а р а в а й. Так і быць — адпускаяю. Толькі такая ўмова: хай гэты тыдзень папрацуе, паможа бульбу адгрузіць. Чула ж, пэўна?

А к с а н а. Уладзімір Андрэвіч! Саромеецца яна... Можна, і праўда — нічога не было, а саромеецца людзей. Хаваецца. Лепей ужо я за яе... у дзве змелы. Я ў нітку выцягнуся, а за яе зраблю. А? Родненькі? *(Авансам дзякуе старшыні, нібы ён даў згоду.)* Ай, дзякуй табе, старшыня! Ай, дзякуй!..

К а р а в а й. Ды ты можаш і ў нітку. Добра, ідзі.

А к с а н а. Ну, дзякуй вам, ну спасібачкі!

А к с а н а выходзіць.

К а р а в а й. І смех і грэх з гэтымі бабамі. *(Папраўляецца.)* З мацярамі-адзіночкамі, я хацеў сказаць.

П а с т а ў н і ц а. Смеху тут мала...

К а р а в а й. Ну, бог з імі, Лідзія Сямёнаўна. Які клопат прывёў вас сюды?

П а с т а ў н і ц а. Першы клопат — закрываюць маю

школу. Ужо і загад ёсць. Сёлета ў раёне закрываюць сем школ такіх, як паша.

К а р а в а й. Ну вот! А вы просіце адпусціць. Школы закрываем. Малыя вёскі без дзяцей астаюцца. Колькі іх у вас было?

Н а с т а ў н і ц а. У трэцім класе пяцёра, у другім — трое, а ў першым — толькі брыгадзіравы блізняты, двойня.

К а р а в а й. І як жа цяпер вы? Куды вы?

Н а с т а ў н і ц а. Прыйшла прасіць. Перавязіце і мяне.

К а р а в а й (*нацярожыўся*). І таксама ў горад?

Н а с т а ў н і ц а. Не. Сюды перавязіце мяне, у нашу Любань. У вашай школе буду. Любань — сяло перспектыўнае.

К а р а в а й. Канечне, перспектыўнае. І не шкадуйце таго хутара. А-а, пяма чаго там... А я спалохаўся ўжо. Ах, якая вы мудрая! Значыць, і Васіль цяпер з вамі, дома.

Н а с т а ў н і ц а. А вот за сына я прасіць буду. Не трымайце вы яго, не заманьвайце вы яго сюды, Уладзімір Андрэевіч! Ён жа такі ў мяне, калі прывяжацца, дык...

К а р а в а й. Дык гэта ж добра! Тут нам цяпер толькі такія і трэба — энтузіясты. Ён любіць нашу справу.

Н а с т а ў н і ц а. Не толькі ён справу любіць. Ён па маладосці спакусіўся... а можа, нават і закахаўся ў гэтую... вашу... Святлану...

К а р а в а й. І гэта добра! Дзела маладое, самы раз.

Н а с т а ў н і ц а. Баюся я за сына. Не падабаецца яна мне.

К а р а в а й. Святлана?

Н а с т а ў н і ц а. Святлана. Дзяўчынка гэта наравістая, запусчывая, капрызная, ганарыстая.

К а р а в а й. Святлана?

Н а с т а ў н і ц а. Святлана. А сын мой мяккі, добры. Ён пападзе пад каблук. Ды яшчэ пад шпільку.

К а р а в а й. Васіль?

Н а с т а ў н і ц а. Васіль. Яна прыгожая, канечне. А ён прыліпчывы. І яна можа ўсё жыццё яму... Возьме над ім уладу, шкада будзе. А ён... ён многа можа даць людзям. Душа ў яго шчырая, шчодрая.

К а р а в а й. Вы ўжо так размалывалі Святлану пашу... Няпраўда гэта. Яна вельмі чулая... Яе лёгка параніць, але і чужы боль яна к сэрцу прымас. Разумная.

Н а с т а ў н і ц а. Яна ў школе яшчэ была разкаватай і калючай дзяўчынкай. Асабліва да хлопчыкаў.

К а р а в а й. Да мужчыні! А чаму? Бацька іх пакіпуў, яе і маці, калі ёй было ўсяго тры годзікі. Вот маці і насцярожыла яе з маленства.

Н а с т а ў н і ц а. Будзе яна ваду вазіць на ім.

К а р а в а й. Святлана?

Н а с т а ў н і ц а. Святлана. Вася мой мяккацелы.

К а р а в а й. Вася?

Н а с т а ў н і ц а. Вася. Яго хоць у вуха пакладзі. Мякчэй ваты.

К а р а в а й. Васю? У вуха?

Н а с т а ў н і ц а (*шчыра, страсна*). Уладзімір Андрэевіч! Прашу вас! Не затрымлівайце яго тут!

К а р а в а й. Мяккацелы, кажаце? Не-е. Яму таксама пальцы ў рот не кладзі. Учора ён мяне не толькі стрыг, а... быццам паяльнай лямпай прайшоўся ў мяне па шэрці.

Н а с т а ў н і ц а. Вася? Мой Вася?

К а р а в а й. Вася. Ваш Вася. Мужык з характарам. Я мякіша не браў бы. Хлопец сур'ёзны. І задумка ў яго сур'ёзная. Не перашкодзілі б...

Пастукаўшы ў дзверы, уваходзіць В а с і л ь. У руках у яго стосік паперы і мікрафон.

В а с і л ь. Можна? О, і мама тут?

К а р а в а й (*занадта ветліва*). Давай, давай. Калечне, можна. Прашу. (*Вызваляе яму сваё крэсла.*) Сядай! Няўжо ўсё гатова?

В а с і л ь. Вот настроім, праверым...

К а р а в а й (*наказайшы на Васілёвы паперы, нібы хваліцца перад настаўніцай*). Дыпломная! Друкуем!

В а с і л ь (*у мікрафон*). Ало! Ало! Першы! Першы! Я чацвёрты. Ало! Прыём! Прыём...

З рэпрадуктара голас нечакана гучны: «Пачапіў старшыні шпоры? Цяпер усе ў мыле будзем...»

Ну, вот і парадак! Калі ласка, вам шпоры. (*Перадае мікрафон.*)

К а р а в а й. Вот і пакладзі такога ў вуха: Ну, добра, а цяпер памажы нам разабрацца ў адным закавырыстым пытанні.

Н а с т а ў н і ц а. Прашу вас...

К а р а в а й. Вот маці гаворыць пра разкаваты і калючы характар...

Лідзія Сямёнаўна міргае, махае рукамі, дае знак, каб Уладзімір Андрэевіч не працягваў гаворку пры Васілю.

У мяне гэты характар склаўся невыпадкова. Я дзякую вам за, так сказаць, крытыку і абяцаю пастарацца выправіць мой характар, калі гэта можна ў такім узросце. Я, канечне... здаецца, выблытаўся.

Васіль. Усё ясна, Уладзімір Андрэевіч. Мая мама часам памыляецца. Зрэдку, але здарасца.

Уваходзіць Святлана і дае Васілю яшчэ некалькі аркушаў паперы.

Святлана. Вось яшчэ, Васіль Міхайлавіч.

Васіль. Пачакай! Гэта што такое?!

Святлана. Дзе?

Васіль. Во дзе! *(Размаўляе з дзяўчынай рэзка, нават груба.)* Чорт ведае што! Абракадабра! Бязглуздзіца! Навошта ты пераставіла слова? А?

Святлана *(лагодна)*. Гэта памылка... Я прапусціла спачатку, а потым уставіла пад канец сказа. Мне здалося, што...

Васіль *(рэзка)*. Калі здаецца, то хрысціцца трэба ці свістаць. Свістаць яшчэ не навучылася?

Святлана *(здагадалася, што трэба быць пакорлівай)*. Я папраўлю... Я зараз...

Васіль. Якая неакуратнасць. А вы яшчэ хвалілі яе, Уладзімір Андрэевіч.

Настаўніца. Васіль! Як ты размаўляеш? Перад табой дзяўчына!

Васіль. Калі яна дзяўчына, дык мае права на брак, на памылкі? Яе выхоўваць трэба.

Настаўніца. Хто цябе выхаваў такім... бурбонам? Што за тон?

Святлана *(пакорліва)*. Лідзія Сямёнаўна, гэта я вінавата. Я зараз папраўлю.

Настаўніца. Нават калі памылка, хіба можна так размаўляць з людзьмі?

Святлана *(занадта пакорліва)*. Я яго разумею, Лідзія Сямёнаўна. Я на яго не крыўджуся. Ён жа думаў, ён жа трудзіўся над кожным словам, а я ўзяла і недарэчна пераставіла. Я зараз папраўлю, я перадрукую.

Настаўніца. Што гэта такос, сын мой?

Васіль. Памылкам, мама, патураць нельга! Такос маё правіла.

Краваяй *(у захапленні)*. Да-а! Вот ета да-а! *(Схамануўся.)*

У кабінет прарываюцца дзед Цыбулька і Іван Швед.

Дзед Цыбулька. Сто-оп! Валя, стоп! Маё дзела галоўнае!

Каравай. Дзед! Выйдзі! Пачакай!

Дзед Цыбулька. Не выйду! Нельга чакаць. Прамядленіе смерці падобна! Мне ніхто ніколі не даруе!

Каравай сваім тоўстым пузам выштурхоўвае дзеда Цыбульку і Івана за дзверы.

Каравай. Пачакай, стары грахаводнік! Пачакай! Што за парадкі?!

Васіль. Гэта сакратарка ў вас такая. Дысцыпліны няма. Не можа навесці парадак у прыёмнай. Распусціла ўсіх.

Каравай (*абараняе Святлану*). Сёння ў нас дзень адчыненых дзвярэй. Прыёмны дзень.

Настаўніца. Уладзімір Андрэевіч! Які спектакльны перада мной разыгралі! А? Артысты! Мхатаўцы!

Каравай. Да-а, падман натуральны. З перажываннямі.

Васіль (*падказвае*). Мама! Але якая пакорлівасць?

Настаўніца. Сапраўдныя таленты!

Васіль. Труднае становішча родзіць таленты.

Настаўніца. А якое ў цябе труднае становішча?

Васіль. Мама, я ведаю, чаго ты хочаш. Але я нікуды адсюль не паеду. Тут я знайшоў сваю мару.

Настаўніца. Бачу.

Васіль. Адну бачыш, а пра другую я табе раскажу. Нікуды я адсюль не паеду, пакуль не пабудуем з Уладзімірам Андрэевічам цуд-фабрыку — жывёлагадоўчы комплекс. Каб адзін чалавек кнопкамі, аўтаматамі тысячу галоў адкормліваў. Каб мяса ўсім дасыта хапіла! Дасыта ўсім!

Святлана. Ён пабудуе! Ён такі, Лідзія Сямёнаўна...

Настаўніца. Та-ак... Ну, што ж... Бачу я, што... Толькі, Святлана, любая мая, глядзі не падмані мяне, нельга мяне падманваць... Васіль — вось такі, які ён цяпер, ён — усё маё жыццё, ён усё... і мне будзе...

Васіль. Ну вот, мама... і сама расстроілася... Ды будзе табе... Ну, хопіць, мама!..

Настаўніца. Выбачайце, Уладзімір Андрэевіч. У вас справы, а я...

Настаўніца выходзіць.

К а р а в а й (*Васілю*). Праводзь маці!

На парозе з'яўляецца дзед Цыбулька.

Дзед Цыбулька. Я правяду.

Дзед Цыбулька знікае.

С в я т л а н а. Выбачайце, я павінна пайсці. У мяне — не тое, што ў вас, у мяне — процьма работы.

С в я т л а н а выходзіць.

Старшыня збіраецца пайсці, надзеў шапку.

У кабінет прарываецца Іван Швед. Следам за ім — дзед Цыбулька.

І в а н. Таварыш старшыня. Падпішыце паперку, спраўку.

К а р а в а й. Якую спраўку?

І в а н. Што я — Іван Швед, што я з'яўляюся...

К а р а в а й. Яшчэ мне адзін Ісус — з'яўляюся... А хто табе сказаў, што ты Іван Швед?

І в а н. Як — хто? Усе так завуць.

К а р а в а й. У горад хочаш?

І в а н. У горад.

К а р а в а й. Вучыцца?

І в а н. Дзе там вучыцца. Працаваць буду.

К а р а в а й. Та-ак. А бульбу хто будзе адгружаць? Не чуў? Ніякі ты не Іван! Не дам табе спраўку.

І в а н. Як — не Іван! Я — Іва-ан! Вот нават ён змалку мяне ведае. (*Загадвае.*) Дзед! Скажы старшыні, што я — Іван! (*Працягвае старшыні паперку.*) Падпішы.

К а р а в а й (*не прызнае*). Не, не Іван. А, дзед? Не Іван жа ён?

Дзед Цыбулька. Як вас паслухаць, дык быццам бы і не Іван...

І в а н. Дзед!

Дзед Цыбулька. А як яго паслухаць, то быццам бы і Іван.

К а р а в а й. Ты казкі чытаў, Іван? Ці, можа, бабка раскавала?

І в а н. Ну, чытаў. Сам...

К а р а в а й. Помніш, які там Іван? Хоць і дурачок, а вакол пальца абвёў і купца, і генерала, і цара, і нават самога папа.

І в а н (*здагадаўся*). Дык то ж — цара ды папа. А ты ж наш, савецкі. Не магу я цябе вакол пальца — Героя Сацыялістычнай Працы. Адпусці, старшыня, дабром прашу, адпусці.

Дзед Цыбулька. У паніку ўдарыўся, тэхнікі спа-
лохаўся, таму і дэзерціруе.

Іван. Ты ў мяне прыкурыш, чэснае слова — пры-
курыш.

Каравай. Не магу. Не магу я цябе адпусціць у
горад.

Іван. А чаму? Другіх дык адпусцілі, а мяне...

Каравай. Сорамна такога выпускаць на людзі.

Іван. Чаму сорамна? Каму сорамна?

Каравай. Каму? Мне. Калгасу пашаму. Усёй на-
шай вёсцы.

Іван. А што я ўжо такі?..

Каравай. Ды ты ніякі. Ну, які ты спец? Ну, хто
ты? Ну, што ты можаш у горадзе? Што ты? Токар? Пе-
кар? Слесар? Механік? Што ты ўмееш? Нічога. Толькі...
Вынь палец з носа! Зломіш! Толькі і навучыўся за двац-
цаць пяць гадоў у посе калупаць.

Дзед Цыбулька. Не толькі ў посе. Яго, брат,
голай рукой не бяры. Ён у нас яшчэ які спец! Як на што,
канечне...

Іван. Ты, дзед, ідзі на печ!

Дзед Цыбулька. Ды што ты? Я ж каб падвысіць
цябе... А то, бачыш, як цябе спляжыў старшыня? Расцёр.
А? Што? Не?

Каравай. У рабочы клас зацясацца хочаш? Дык
жа рабочы клас павінен быць перадавы, вядучы. Разу-
мееш? А які ты перадавы? Які ты вядучы. Ну, паедзеш ты
ў горад, і што ты будзеш там рабіць?

Іван. Знайду што.

Каравай. Ну, што? *(Сур'ёзна.)* Ну, што цябе туды
цягне?

Іван *(усё яшчэ прыкідваецца)*. Там кожны вечар
можна ў цырк хадзіць. Не тое што тут. У тэатр, у оперу.
А то — толькі па целевізару ды ў кіно бачыў тых, што
танцуюць у «Лебядзіным возеры». А я хачу жывую па-
глядзець.

Каравай. Паглядзець ці пагладзіць?

Іван *(пасмейваецца)*. А што? Мо і пагладзіць па-
шэціць.

Каравай. Вунь яно што! Куды гне. Я думаў, ён
едзе ў горад навучыцца чаму-небудзь людскаму, прафе-
сію набыць. А ён — у цырк хадзіць ды балерын гладзіць
едзе.

Іван. Ды не толькі гладзіць...

Дзед Цыбулька. Барбос ты, барбос! Табе тут мала?

Іван. Дзед, не лезь! Не твайго розуму справа. Тут бальшой палітыкі разгавор пачынаецца. Ну, во што, старшыня: паваляў я перад вамі дурака, і хопіць. Не ў цырк і не да балерын я ў горад еду. Вот вы казалі, што я ніякі. Ніхто! Верна! А чаму? Таму, што я універсал. А што такое універсал, калі па-нашаму сказаць? Пад усе бочкі шпунт. Затычкі! Што я ў вас раблю? Усё! Хто куды пашле. А там я стану майстрам адной справы! Адной, але майстрам! А то — дажыўся: во — малаграматны дзед і той папіхае, пасылае смецце выносіць, туркае.

Дзед Цыбулька. Ты і ёсць турак! Гэта я — малаграматны? Ды я адзін прачытаў болей кніг, чым увесь твой род аж да сёмага калена. Ну? Не крыўдна? Ды я са сваім завочнікам, а Юркам, усю палітэканомію асіліў. За гістмат узяўся. Вот? А? Што? Не?

Іван (*адмахнуўся ад дзеда*). Так што падпішы, старшыня. Калі ёсць справядлівасць...

Каравай (*перадражнівае*). «Справядлівасць»... Ты што? Глухі быў? Зараз калгасу кожны чалавек, кожная пара рук во як трэба! Пасяўная ж у разгары!

Іван. І ў горадзе зараз сезон на рабочую сілу, асабліва на будоўлі. Вам на пасяўную ды ўборачную, а зімой я вам не трэба! Шэсць месяцаў паўбезработны туляўся, вуглы падпіраў! Тады не бачылі мяне? Не заўважалі? Цэлы год паддаваўся на вашы ўгаворы. А цяпер даволі! Я вам на прымусовыя работы не асуджаны.

Каравай. Ах, вось ты як! Нам? Каму гэта нам? Сам у горад? А? На каго ж ты маці пакідаеш? Бацьку-інваліда? Хто іх карміць-паіць будзе? А? Гэта ж іх бульбу адгрузіць трэба! Не маю. Гэта ж ім дастанецца лішняя капейчына, а не мне. Дык табе напляваць на іштарсы бацькі ды маці? Так? Не дам табе спраўку! Не Іван ты! І не прасі! Ідзі грузіць! Чуеш? А не — дык не! І цябе тады наогул няма і не было!

Іван. Не? Чаму не? Па якому праву? Па якой канстытуцыі? Не хачу я тут! Свабодны я ці не?

Каравай. Паможаш грузіць бульбу — будзе спраўка, а не...

Іван. Не! Не! Не хачу! Не буду!

Каравай. Ну і ідзі к... Каціся без спраўкі!..

Іван. Дзякую, старшыня! Значыць, я — вольны казак? Магу на ўсе чатыры?

Уладзімір Андрэвіч раззлаваўся, ён адыходзіць убок і пешта шукае ў кішэнях.

Дзед Цыбулька пакінуўся на Івана.

Дзед Цыбулька. Нехрысць! Абармот! Хіба можна так з чалавекам? Бачыш — ізноў таблетку пад язык падкладае? Пайшоў прэч адсюль!

Іван. Ён сам вінаваты...

Іван выходзіць.

Дзед Цыбулька падыходзіць да старшыні.

Дзед Цыбулька. А ты прысядзь, пасядзі, перадыхні. Дзень толькі пачынаецца, а табе паспелі ўжо таблетку пад язык падкласці. Пасядзі, перавядзі дух. І не бяры блізка да сэрца.

Прыбягае Юрка.

Юрка. Уладзімір Андрэвіч!..

Дзед Цыбулька перапыняе ўнука.

Дзед Цыбулька. Пачакай ты! Паспееш! Не бачыш, чалавеку трудна!..

Дзед Цыбулька адводзіць Юрку ўбок.

Расстроіў яго гэты Швед. Спраўку ў горад хацеў. Перабег ён, гад, дарогу. Прыйдзецца нам з табой пачакаць. Не лезці ж пад гарачую руку з тым жа... (У залу.) А вы чаго вушы развесілі? Любуецца, як чалавеку трудна? Ідзіце, ідзіце, любя, прагуляйцеся ў фэе. Ці ў буфет, там ліманад ёсць і крэндзелі з нашага хлеба. Пакаштуйце, яны салодкія.

Заслона.

ЧАСТКА ДРУГАЯ

КАРЦІНА ТРЭЦЯЯ

Усе ў тых жа позах, што і ў канцы другой дзеі.

Каравай. Ну, што там, Юрка?

Юрка. Зводка надвор'я свежая.

Каравай. Давай.

Юрка. Чакаюцца вятры розных напрамкаў.

Паўзачка.

Ад слабага да моцнага. Воблачнасць рэдкая, з праясненнямі. Месцамі, магчыма, будуць кароткачасовыя дажджы.

Каравай. А ў нас?

Юрка. Як заўсёды — невядома. Зводку на цвічок?

Каравай. Нібы іх саломай кормяць...

Дзед Цыбулька. Ах, толькі б тае бяды...

Каравай (*у роздуме*). І жыць ужо сталі як людзі, і зарабляць... Дык жа не, цягне іх у горад. Чаго ім тут не хапае? Усё ў горад, у горад, у горад...

Дзед Цыбулька. Каб грыбы былі смачныя, дык ваўкі не бегалі б з лесу авечак хапаць.

Каравай. Што-што?

Дзед Цыбулька. Гэта я сам сабе. Кажу: у ваўка аскомина ад белага грыба. Захацелася авечку паспытаць. Апецітней, відаць? А? Што? Не? Не ламай галавы, старшыня. Ім горад трэба. А ты хоць і багаты, а горад не куніш, не прывязеш у сяло. Во дзе загваздка...

Юрка. Уладзімір Андрэевіч! А мой дзед ідэю падае. Толькі, як заўсёды, трэба наадварот рабіць. Іменна! Паехаць у горад і дамовіцца з якім-небудзь буйным заводам і арганізаваць тут, у нас, вялікі цэх па вырабу нейкіх там дэталяў — крышак, шпонак ці яшчэ там чаго. Узімку людзі ў нас свабодныя — даём дваіны плац, улетку ж... І дома, і замужам. І завод, і калгас! А? Кааперацыя. Сціранне граней паміж горадам і вёскай на аснове вытворчага зліцця, уз'яднання. А? Прывезці горад у вёску! А?

Каравай. Ах ты, тэарэтык дамарошчаны, філосаф самадзейны. Што! (*Падумаўшы*.) А можа, і праўда... варта падумаць? А? А думаць трэба! Як гэта ён казаў, Іван той, Швед? Майстрам адной справы? Гэта што? Вузкая спецыялізацыя, ці што? Не ўсё, значыць, мы ўлічылі. Не ўсё дадумалі.

Дзед Цыбулька. Канечне! Не ўлічылі, не дадумалі, не дагледзелі, прамахнуліся. Моладзь уцякае, самая сіла бяжыць. Некаторых, канечне, і паслаць не грэх, каторыя з талентам, як мой Юрка. Ну, а другім нечага там дзелаць. Мы з вамі вінаватыя. Ваша віна большая, а мая меншая.

Каравай. Слухай, стары, надакучыў ты мне. Гудзіш нал вухам, як камар. І вочы намазоліў. Што ты пастаянна аціраешся каля мяне? А?

Дзед Цыбулька (*накрыўдзіўся, як дзіця*). Я... Я — народны кантроль. Я член там... Я, можа, як фітанцыд каля цябе. Адганяю ад цябе розныя шкодныя бактэрыі. Я, можа, вока народнае... Глаз прыжмураны. А?

Тэлефонны званок.

Каравай (*у трубку*). Я зараз выйду сам пагляджу.

Каравай азірнуўся па дзеда Цыбульку, пасміхнуўся па-добраму і выйшаў. З напрокам глянуўшы на дзеда, выходзіць і Юрка.

Дзед Цыбулька (*правёўшы вачыма старшыню*). А ён разгневаўся. Я перад ім і так і гэтак, а ён усё-такі ўбрыкнуў. Ну, капечне, і яго шкада — дум у яго хапае — галава пухне. Самая сіла бяжыць. А чаму ёй не бегчы? Спрадвеку мужык пад каўпаком быў... пад каўпаком ідыятызму дзеравенскага жыцця. А тут раптам і радыё, і кіно, і целевізар, і экскурсіі розныя такі свет адкрылі, што... Я нават не падазраваў, што ён такі агромністы, розны і забаўны. І чорненькія, і жоўценькія, і ў палосачку... Ды тут, каб не старасць, і сам падкасаў бы штаны і пайшоў бы... Проста так — для цікавасці. А? Што? Не? Прайшоў бы Кіргізію, Казахстан, Украіну, Малдавію. А што? Абавязкова любіць толькі свой катух? Чулан? А я вот люблю ўсю Беларусь, а не толькі той хутар, дзе нарадзіўся. Дый, чэсна прызнацца, я свой хутар саўсім і не люблю. Адарваў ён мяне ад вялікага жыцця. У маладосці адарваў. Прывязаў да плятня, да каровінага хваста. У песні як пецца? «Широка страна моя родная!» Вот з песняй гэтай і пайшоў бы. Але і з другога канца паглядзець — а хто ж будзе хлебам карміць?.. Вось у чым пытанне — «Быць альбо не быць?».

У кабінет урываецца Крандзялёў нібы ашпараны. Следам заходзіць Каравай. Крандзялёў выправаджвае за дзверы дзеда. Цыбулька затрымліваецца.

Крандзялёў. Сустрэў Шведа Івапа... з чамаданам. Дзед Цыбулька. Ну і што? Пайшоў балерын глядзіць. У цырк.

Каравай. Пажадаў яму шчаслівай дарогі?

Крандзялёў. Таварыш Каравай! Вы што думасце, калгас — ваша вотчына? Што хачу, тое і варачу? Ці вам напляваць?

Дзед Цыбулька, напяваючы матыў тапца малепькіх лебедзяў, выходзіць.

К а р а в а й. Што такое, таварыш Крапдзялёў? Што здарылася? Зноў які-небудзь промах у мяне ці скрыўленне?

К р а п д з я л ё ў. Не промах, а лінія! На якой падставе вы разбазарваеце кадры? Вы распускаеце людзей направа і палева! Па гарадах! Разбрыліся! Гэта як назваць? Што гэта? Палітычная блізарукасць? Ці падрыў калгаснай эканомікі? Я ў вас пытаю!

К а р а в а й (строга). Спакойна! Спакойна! Ты на каго крычыш? За што? Па якому праву?

К р а п д з я л ё ў (заводзіца). Я — старшыня групы народнага кантролю! На грамадскіх пачатках! Я хварэю за калгас! І нясу адказнасць! Я не павінен праходзіць міма...

К а р а в а й. Спакойна! Нервы трэба берагчы. Спатрэбца для сямейнага шчасця. Ты — пенсіянер. А пенсія — гэта заслужаны адпачынак. А ты... без перадыху, без адпачынку ўсё жыццё. Берагчы трэба сябе. А ты ўсё — амбразуры закрываеш.

Тэлефонны званок. Каравай здымае трубку.

К а р а в а й. Так, я. Колькі тон? А колькі галоў? Хто павязе на мясакамбінат? Я не магу. Пара ўжо і самім прывучацца. А як вы думалі? Вот ты і паедзеш... А ты не давай занізіць укормленасць. На гэтым можам страціць да сарака працэнтаў. Ты вот што... Слухай і на вус матай. Дырэктар, Міхаіл Міхалыч — заядлы рыбак. Ты зайдзі ка мне дахаты і вазьмі ў Еўдакіі Васільеўны каробачку з японскімі блёснамі і лескамі. Жонка ведае, на шафе. Прыедзеш на мясакамбінат, не лезь, не спяшайся здаваць кароў, там цяпер чарга чорт ведае якая. А проста да самога дырэктара. Перадай ад мяне прывет і каробачку. Каробачку на стол. Ясна? Скажы: прасіў перадаць. Скажы, сам хацеў, ды... ну скажы: грыпуе. Перадай, што на рыбалку запрашаю, як толькі вада сыдзе з поймы. Ты сам не рыбак? Не, не, не трэба прыкідвацца — адразу раскусіць. Тут — чэсна трэба. А потым пахваліся, якой укормленасці каровы, запрасі палюбавацца — што ты прывёз на здачу. Ясна? Паплач, што вялікая чарга. Усёк? Зайдзі да жонкі. Еўдакія Васільеўна ведае дзе. На шафе.

Каравай паклаў трубку і нібы засаромеўся. Апраўдваецца.

А што? Прыходзіцца вось так... Здачу хлеба адрэгуліравалі. А вот мяса, фрукты, гародніну... Занізяць укормленасць

ці гатунак або прыпішучь нестандартнасць і — кукарэкай. Траціш трыццаць, а то і сорок працэнтаў... Разбой! І машыны могуць прастаяць каля варот мясакамбіната суткі. На льнозаводзе таксама. Вот і даводзіцца ў нас... Блёсны заказаць з Японіі. І разумею, а нічога не зробіш, абставіны пікантныя... (*Крандзялёву.*) Ну што ты там запісваеш? Эх ты!..

Паўза.

Дык якую такую лінію ты заўважыў? Што я скрывіў?

Крандзялёў. Удечка кадраў пазірасцца. На нашых вачах калгас бяднее на рабочую сілу. А ты палец аб палец не ўдарыў. Тут жа плаціну трэба, дамбу трэба, але затрымаць тых, што ў горад бягуць.

Каравай. Плаціну? На людзей?

Крандзялёў. Так, плаціну! Так, на людзей!

Каравай. Гэта як? Па ўзору кітайскай сцяны?

Крандзялёў. Не жартуй!

Каравай. Не, ужо лепей сеці раскінуць... па ўсіх дарогах і сцежках. Сеці дзешавей. Сілкі! Во!

Крандзялёў. Дурачком мяне лічыш? Вот як прызавуць цябе «на кавёр» — на бюро райкома... А я не змоўчу, скажу, што папярэджваў, загадзя сігналіў, своечасова.

Каравай. А ведаеш, ад чаго бягуць кадры? Не ведаеш? Ад цябе. Надакучыў ты ім, абрыд. Ну, проста да ташнаты. Мне адзін прызнаўся на развітанне. Такі шчыры ўцякач папаўся.

Крандзялёў (*крычыць*). Дэзерціры! Перабежчыкі! Летуны!

Каравай. А чаму перабежчыкі? Яны што? Да ворага бягуць? Не. Здасцца, імкнуцца яны ў перадавы клас. У рабочы клас. Бліжэй да культуры, у горад, у навуку. А ты абзываеш іх. Табе вот не знайшлося месца ў горадзе, ты і сквернасловіш. А дарма!

Зноў урываецца дзед Цыбулька. На гэты раз ён прыкрываецца, нібы шчытом, Паляныцяй. Вядзе яго перад сабой, узяўшы за бакі. Выкрыквае то цераз адно плячо, то цераз другое.

Дзед Цыбулька. Не магу ждаць! Мы гарым! Старшыня! Я павінен крычаць! Я буду крычаць ка-ра-ву-ул!!! Рабуюць! Гарым! Лавіце!

Крандзялёў. Што гарыць? Дзе?

Каравай. Ну, што з ім рабіць? Зноў спектакль?

Дзед Цыбулька. Не спектакль! Грабеж! Чэпэ! Разбой!

К а р а в а й. Ты хочаш, каб я дружынікаў пазваў? Так? Гэтага?

Д з е д Ц ы б у л ь к а. Хоць міліцыю! Хоць пракурора зараз жа! Толькі не на мяне, а на яго! Лавіце! Пасылай пагоню! Ён жа абрабаваў! Яго, цябе, мяне, усіх нас! А я ж гаварыў... *(Шібы цераз плот брэша.)* Машэннік!!! Злодзей! Чычыкаў! Хлестакоў! А мы? А мы чаго стаім! Вароны! Разявакі! Ты чаго стаіш? Чаго стаіш, старшыня? Ён жа агра-абі-іў!

К а р а в а й. Хто? Каго? Дзе? Калі?

Д з е д Ц ы б у л ь к а. Вот — яго. Дарагога брата пашага ўкраінскага. Вот, да піткі абабраў. Па пятнаццаць капеек за кілаграм! А? Што? Не? *(Да Паляныці.)* Чаго ж ты маўчыш? А? Табе рыдаць трэба! Ну! Хныкай! Плач! Слязу, слязу давай!

К а р а в а й *(да Паляныці)*. Што такое! Што з вамі здарылася? Хто вы?

П а л я н ы ц я. Паляныця я. Упаўнаважаны па нарыхтоўцы картоплі. Спецыяльны. З Украіны я.

Д з е д Ц ы б у л ь к а. Вот! Чуў! Дагавор падпісаў з нашым раённым парыхтоўшчыкам Скаромным. Ну, Уладзімір Андрэевіч, бяры таблетку пад язык. Па пятнаццаць капеек! За кіло! А? У нас купляе, а яму прадае. *(Крычыць.)* Ка-ра-вул! Людзі-і!

К а р а в а й. Гэта што? Праўда?

П а л я н ы ц я. Па пятнаццаць капеек. Умову падпісалы. А вам ён колькі дае?

Д з е д Ц ы б у л ь к а *(забягае наперад)*. Вот чаго не знаю, таго не знаю. *(Падміргвае старшыні.)* Знаю, што таргаваўся са старшынёй. Капеек па дванаццаць, відаць? А? Што? Не? Мала? Ці па трынаццаць?

П а л я н ы ц я. Так мы, можэ, без яго? Самі? Калі па дванаццаць.

К а р а в а й. Па дванаццаць?

П а л я н ы ц я. Даю па дванаццаць!

К а р а в а й. У таго мы прасілі па дзесяць. З цябе возьмем тое ж. Толькі ўмова — транспарт твой.

П а л я н ы ц я. Даю па дзесяць. І мой магарыч! Даю і транспарт. Сёння ж выклікаю аўтакалону.

Д з е д Ц ы б у л ь к а. Бачыш, як па справядлівасці? А той? Гэта ж трэба, каб стак? А? Проста-запраста роднага брата грабіць, друга дарагога... Які круцель, махляр, ашуканец! А? Што? Не?

К а р а в а й. Ну, дзед! Ну, проста герой! Хадзі сюды!

Дай я цябе абшліму! Сапраўдны герой! Недарма цябе ў грамадзянскую імяшную шабляй узнагародзілі! Была б у мяне, падарыў бы табе яшчэ адну. (*Загадвае.*) Дзед! Не адкладна! Зараз жа! Мабілізуй свайго Юрку, бярыце машыну, усё пастаўце на погі, але жуліка таго знайсці, дагнаць, вылавіць і жывога ці мёртвага... Звяжыце, калі не хоча дабром, у мяшок яго і сюды, ка мне! Ясна?

Дзед Цыбулька. Ёсць! Будзе вылаўлен! (*Камандуе.*) Юрка-а! За мно-ой!

Дзед Цыбулька выходзіць.

Каравай. Таварыш Паляныця! Мы зараз перааформім умову! Хай будзе па-вашаму. (*Прачыніўшы дзверы.*) Ідзі дыктуй, таварыш Паляныця! Святлана! Усё ў бачок і зараз жа аформі з таварышам дагавор. На бульбу. Па дзесяць капеек за кілаграм. На семсот тысяч кілаграмаў... Семсот тон!..

Голас Святланы. А як жа той?.. Дагавор на тую самую бульбу?

Каравай. Нікага дагавора не было! Ты не бачыла! Ясна?

Каравай галантна праводзіць Паляныцю да Святланы.

Крандзялёў. Нічога, абсалютна нічога не зразумеў...

Каравай. Таму я і не пярэчыў, калі цябе ў рэвізійную камісію выбіралі.

Уваходзіць Святлана.

Святлана (*крыху спуджаная*). Уладзімір Андрэвіч! Ломцеў! З міністэрства. А там дзяўчына гэтая сядзіць. Ціхая такая, насцярожаная, як звярок. Ніяк не прарвецца.

Каравай. Давай, давай Ломцева!

Каравай ідзе да дзвярэй сустракаць Ломцева.

Святлана выходзіць і тут жа прапускае ў кабінет высокую гасця. Той уваходзіць важна, але з усмешкай на твары і з працягнутай рукою для прывітання.

Ломцеў. Добры дзень, таварыш Каравай! Добры дзень!

Каравай. Павел Пятровіч! Якім ветрам? Таварыш Ломцеў! Рады, вельмі рады вас бачыць! Вітаю! Вітаю!

Але гэтую ідылічную сцэну сустрэчы начальства парушае дзяўчына, якая ўвайшла следам за Ломцевым. Гэта Вера. Ці не рапа-

вата яшчэ называць яо дзяўчынай? Больш падыходзіць — падростак. Але падростак баявы.

В е р а. Не ўжо, таварыш Ломцеў! Вы пачакайце! Пачакайце! Столькі, колькі і я! А я тут з самага ранку. Пасля мяне — калі ласка. *(Да старшын.)* Што гэта за парадкі ў вас? Хто панахабней, той і прэцда к вам. А элементарна культуры чалавек — сядзі і чакай?

К р а н д з я л ё ў. А ты хто такая? Журналіст? Карэспандэнт?

В е р а. Не ты, а вы!

Л о м ц е ў *(уступчыва)*. Калі ласка, калі ласка. Я проста не заўважыў вас.

К а р а в а й. Гэта таварыш з міністэрства...

В е р а. І я таксама з міністэрства!..

Паўзачка.

Да-да!.. Вот, калі ласка, напраўленне. З Міністэрства культуры. *(Ломцеву.)* Людзей трэба заўважаць. Хіба вас у школе не вучылі: перш чым зайсці, трэба спытаць дазволу, пастукацца?

Мужчыны засмяліся. Крандзялёў са спазненнем.

К а р а в а й. Глядзі! Такая сінічка, а клюецца!..

В е р а. Я не сінічка, а бібліятэкар! Мяне накіравалі к вам. Не к вам асабіста, а ў калгас.

К а р а в а й. А ці падоўга?

К р а н д з я л ё ў. Так-так! А калі назад?

В е р а. Я назаўсёды сюды!

К а р а в а й. Ды ну? А ты што, сама? Сваёй ахвотай?

В е р а. Сама, на сваёй ахвоце. А што?

К а р а в а й. Дзіва! Проста дзіва!

К р а н д з я л ё ў. А ты...

В е р а *(пераньня)*. Не ты, а вы!

К р а н д з я л ё ў. А вы... часам... не з дэфектам якім-небудзь?

В е р а. А ў вашым сяле што? Усе дэфектыўныя? *(Разглядае Крандзялёва, нібы шукаючы ў ім дэфект.)*

К а р а в а й. Якая калючая! Проста дзіва! Звычайна такія ў горад ірвуцца, а ты...

В е р а. Дык гэта звычайныя. А я — незвычайная. Як вы. Толькі зорачкі пяма. Шкада, што і не будзе.

Л о м ц е ў. Чаму? Ты... вы яшчэ маладая.

В е р а. Бібліятэкарам не даюць.

К а р а в а й. Значыць, назаўсёды?

В е р а. Назаўсёды.

К а р а в а й. Сур'ёзна?

В е р а. Сур'ёзна. Я заўсёды сур'ёзная.

К а р а в а й. Ну, малайчына, малайчына! Дзела будзе! І толк будзе! Значыць — ты назаўсёды, да нас? А вот ён, таварыш Ломцеў, не назаўсёды і, як я дагадаўся, на кароткі час. Вялікае начальства надоўга не прыязджае. Дык вось, нам з табой будзе час, часу нам хопіць і пагама-ніць, і паскапдаліць. Так што прашу ціхенька пасядзець, а мы выяснім — з чым да мяне начальства завітала. Так? Ты ж не спяшаешся?

В е р а. Я не спяшаюся, канечне... Магу пачакаць і яшчэ.

Л о м ц е ў. Дык вось, таварыш Каравай, я прысхаў з адказным даручэннем, з парадай, просьбай, рэкамендацыяй. Як хочаш лічы.

К а р а в а й (*уздыхнуў*). Просьба начальства — стражэй загаду, вось так, дочка.

Л о м ц е ў (*пасміхнуўшыся*). Ты ж ведаеш, што шэф наш — заўзяты энтузіяст сенажу. Ён хоча пераканаць усіх, што вырашыць кармавую праблему можа толькі сянаж.

К а р а в а й. Дык жа ў мяне быў сянаж. (*Апраўдваецца.*) Чэснае слова, быў!

Л о м ц е ў. І дакладвалі, што добры. Правільна?

К а р а в а й. Так... Нібыта добры...

Л о м ц е ў. Дык вось, у гэтым сезоне трэба падрыхтавацца і закласці столькі сенажу і так арганізаваць справу, каб да вас у «Маяк» можна было вазіць прадстаўнікоў калгасаў і саўгасаў для перадачы вопыту. Правядзём у вас семінары кіраўнікоў абласных арганізацый, раённых. Карацей кажучы, вы будзеце ўвесь час у фокусе. На вашым прыкладзе будзем вучыць людзей.

К а р а в а й. За што ж на мяне такое, таварыш Ломцеў?

Л о м ц е ў (*жартуе*). Ініцыятыва самапаказуема — сказаў адзін жартаўнік. Чуў? (*Сур'ёзна.*) Даручаюць табе вялікую, важную справу.

К а р а в а й. Не мела баба клонату — купіла парася.

К р а н д з я л ё ў. Якое тут можа быць парася? Ёсць ганаровае заданне, пачэснае. Значыць — трэба. А калі трэба, то — будзе! (*Па-салдацку.*) Будзе зроблена, таварыш Ломцеў

Л о м ц е ў. Тысячы тры тоц здужасце?

К а р а в а й. А чаму тры? Іменна — тры?

Л о м ц е ў. Меней пельга. Меней — не той эфект.

К а р а в а й. Тут падумаць трэба.

К р а н д з я л ё ў. Што значыць — падумаць? Нечага думаць! Калі ёсць непасрэднае ўказанне.

Л о м ц е ў (*просіць*). Каравай! Нам трэба сяпаж! Разумееш?.. Нам! Трэба... Каб і арганізаваўся, і размах, і якасць. Разумеете, таварыш Каравай? Трэба! Калі ёсць якія-небудзь цяжкія ці вузкія месцы — устанім. Калі ў чым патрэба — дапаможам.

К а р а в а й (*падхпіў ідэю*). Ой, патрэба! Яшчэ якая патрэба! Тут і думаць няма чаго. Цэмент, арматурнае жалеза, машыны, запчасткі, поліэтыленавая плёнка, ветравое шкло для «Волгі», чатырыста крэсел.

Л о м ц е ў. Сяпаж і ветравое шкло? Сяпаж і крэслы? Для каго?

К а р а в а й. І яшчэ! Шыфер для кароўніка, кінаапаратура для шырокаэкранага, асфальт на тры кіламетры, дзесятак добрых жаночых шарсцяных касцюмаў для прэміравання.

Л о м ц е ў. Ну-у, вы ўжо загнулі!..

К а р а в а й. А як жа! Калі начальства просіць, то і ў яго можна выпрасіць. Я за грошы. Не за прыгожыя вочы. Да, яшчэ: «ГАЗ-69» для інжынера. Мінутачку. (*Па тэлефоне.*) Слухай, гэта я. Ёсць магчымасць выпрасіць тое-сёе ў начальства... Што-небудзь вельмі дэфіцытнае... Так, багатае. Высокае, значыць, багатае. Стоп, стоп. Хопіць. (*Паклаў трубку.*) Яшчэ, таварыш Ломцеў, лятучку... для ремонту ў полі.

В е р а. А для бібліятэкі што?

К а р а в а й. А што б ты хацела? Дзе твая заяўка?

В е р а. Кнігі! Многа кніг! Я ведаю, чаго ў вас няма. Такіх кніг і ў горадзе не дастаць, а ў сяле і падаўна. Вот, я гэты спіс даўно састаўляю. Вот.

Л о м ц е ў. Ну і народ! Вот народ! Не губляецца!

К р а н д з я л ё ў. Пакажы твой спіс... ваш спіс.

Л о м ц е ў. Цікава, цікава...

К а р а в а й (*да Крандзялёва*). А табе што?

К р а н д з я л ё ў. Мне? Мне плакаты — для нагляднай агітацыі.

Л о м ц е ў. Плакаты будуць!

Усе раптам зацікавіліся спісам кніг, згрудзіліся над ім.

К а р а в а й. Так-так... Чытаў... Так... Чынгіс Лйтма-

таў... Шамякіц... Так... Гэта яшчэ нічога... Так... А гэтага я не чытаў.

Ломцеў. І я не чытаў.

Крандзялёў. Таксама не чытаў. І гэта я не чытаў...

Ломцеў. Таксама. А гэта?.. А Вазнясенскага, вы думаеце, тут зразумеюць?

Вера. Зразумеюць.

Ломцеў. Калі нават я... Іншы раз усёй сям'ёй галовы ламаем.

Вера. А ён піша для дагадлівых.

Крандзялёў. Нам такая літаратура не трэба.

Вера (*накрыўдзілася*). Вам? Вам — так! Вам ніякая літаратура не трэба. Вам даволі паўлітэркі і даміно. А вот вы для літаратуры вельмі патрэбны. Як прататып.

Крандзялёў. Но-но! Толькі без тышаў!

Вера (*напраўляецца*). Ну, як правобраз.

Крандзялёў. То-та ж. Дачакаешся ад іх правобраза.

Каравай. Як цябе завуць хоць?

Вера. Вера. А што?

Каравай. Вось ты прыехала сюды. А як бацькі твае паглядзяць на гэта? Што яны сказалі?

Вера. Яны нічога не сказалі.

Каравай. А ты з імі хоць пагаварыла? Параілася?

Вера. Не.

Каравай. Як так — не? А раптам яны запырэчаць?

Вера. Яны не будуць пырэчыць.

Каравай. Дзе яны жывуць? У горадзе?

Вера. Не.

Каравай. У калгасе?

Вера. Не.

Крандзялёў. Дык што яны? На Месяц забраліся?

Вера. Я сама... У мяне няма бацькоў. Я — дзетдомаўка.

Паўза.

Каравай. Ну, добра, Вера, будзеш у мяне за дачку. Добра?

Вера. Дзякую. Але... я сама. Я сама!

Каравай (*праз паўзу*). Ну, канечне, сама. Малайчына! (*У тэлефонную трубку*.) Кватэру. Дуся? Гэта я. Слухай, Дуся, зараз прыйдзе да цябе дзяўчына, Вера... дзяўчына, яе завуць Верай. Прымі яе на ўзроўні... Так, на

самым высокім... як мы прымалі першага... Яна будзе жыць у нас. Усё. Да-а, яна вельмі вялікі начальнік! (*Па-клаў трубку.*) Ну, Вера, ідзі дамоў, там цябе чакаюць.

В е р а. Дзякую, таварыш старшыня, але я сама хачу... Я самастойна жыць хачу.

За дзвярыма крыкі, шум, валтузня. Нарэшце дзверы расчыняюцца, і ў кабінет літаральна ўвальваюцца парыхтоўшчык С к а р о м н ы і Ю р к а. Яны прывялі звязапага д з е д а Ц ы б у л ь к у.

С к а р о м н ы. Гэта чорт ведае што такое! Гэта пахабства! Стары хуліган! Уладзімір Андрэевіч! Ён — хуліган! Я звязаў яго.

Д з е д Ц ы б у л ь к а. Ну, вот і ўсё! І ўсё, мілок. Вот дзівак! Вот і ўсё.

С к а р о м н ы (*старшыні*). Што тут у вас творыцца? Чорт ведае што такое!

Д з е д Ц ы б у л ь к а. Чорт ведае і яшчэ адзін чалавек — я. Я таксама ведаю.

К а р а в а й. Ціха!! Зараз разбяромся! (*Да Веры.*) А як жа іначай? Самастойна і толькі самастойна. А пакуль пагасцюеш у мяне. Ну, ідзі, ідзі, дочка. А прозвішча ў цябе якое?

В е р а. Невядомая. Вера Мікалаеўна Невядомая. Перад вамі накіраванне аддзела культуры...

К а р а в а й. І прозвішча такое... рэдкае, незвычайнае, як сама. Ідзі!

В е р а. А я ж не ведаю вашага дома.

К а р а в а й. Ах ты, ластавачка! Сама! Самастойна! (*Раіць.*) А ты ў павадыры вазьмі язык.

В е р а (*шчыра, душэўна*). Дзякую.

В е р а выходзіць.

К а р а в а й. Таварыш Крандзялёў! Праводзь таварыша Ломцева ў нашу гасцініцу, уладкуй. (*Ломцеву.*) Там і наша сталовая. Падмацуўцеся. За гасцініцу і сталовую нам не сорамна. А потым сюды, будзем вырашаць справы.

К р а н д з я л ё ў. Гасцініца тут недалёка...

К р а н д з я л ё ў жэстам запрашае Л о м ц е в а, і яны выходзяць. Старшыня, пераміргнуўшыся з дзедам, развязае старога.

Д з е д Ц ы б у л ь к а. Вот ён, наш ненаглядны! Мяне злавіў і да вас прывёў... Хе-хе... З яго карцінкі маляваць... І тымі карцінамі цукерачкі абгортваць.

Уваходзіць П а л я н ы ц я. Ubачыў Скаромнага і ўзрадаваўся.

П а л я н ы ц я. О-о, каго я бачу! Здравешькі булы!

С к а р о м н ы. Привет, привет! А чаму вы тут? У вас жа ўсё ў акураце. Усё гатова. Вам не трэба было турбавацца. Я — чалавек слова.

К а р а в а й. Ды ён і не турбуецца. А вот мы... Памылачка ў нас выйшла. Не тую пячатку прытуліў я на дагавор. Паглядзі сам. Вынь з партфеля, паглядзі. І як гэта я пераблытаў? Склероз!

С к а р о м н ы. Як гэта не тую?

К а р а в а й. Пераблытаў і ціскануў табе пячатку касы ўзаемадапамогі. Вот пацікаўся сам. Незаконная яна на тваім дагаворы.

Скаромпы ўжо кляцнуў замком партфеля, ды тут жа схамянуўся. Ён, напэўна, здагадаўся, што тут хочуць выманіць у яго дагавор. Закрыў партфель і схаваў яго за спіну.

С к а р о м н ы. Законная пячатка і гэта. Я давяраю і такой. Пячатка ўзаемадапамогі мае глыбокі сэнс. Я не фармаліст.

К а р а в а й. Тады ўсё яшчэ прасцей, калі не фармаліст. Вярні наш дагавор, і мы — зад аб зад і разыдземся. Без шуму-гаму.

Д з е д Ц ы б у л ь к а. І хто далей адскоча.

П а л я н ы ц я. І мой дагавор таксама.

С к а р о м н ы. Што гэта вы? Уладзімір Андрэевіч! Я вас лічыў сур'ёзным чалавекам...

Д з е д Ц ы б у л ь к а. А дарэмна! Пралічыўся! Во як! Пралічыўся!

Юрка штурхнуў дзеда Цыбульку пад бок. Дзед Цыбулька схамянуўся.

Не, я к таму, што Уладзімір Андрэевіч і ёсць у нас самы сур'ёзны мужчына. Варон не ловіць.

К а р а в а й. Начхаць мне на тое, кім ты мяне палічыш. Кладзі назад дагавор, жулік! Ну! Чуеш?!

Дзед Цыбулька падкраўся і выхапіў у Скаромнага партфель, хацеў перадаць яго старшыні, але нарыхтоўшчык дагнаў дзеда, наваліўся на яго, паваліў і адабраў свой партфель.

С к а р о м н ы. Аддай! Аддай! Ах ты, старая апенька! Ды ты ведасш... Ды я цябе... Ах ты... Ну-у, не-е! Не на таго напалі!

Д з е д Ц ы б у л ь к а. Юрка! Трымай дзверы! А ты, Паляныця, не пускай да акна.

К а р а в а й (*Скаромнаму*). Але і ты не на тых патрапіў. Вярні па-добраму! Аддай сам! Аддай, а то згубіш!

С к а р о м н ы. Са-ам? Ну-ну, не! Кармільца свайго аддаць? Ахламопа шукаеце? У судзе аддам! Пасля таго як няўстойку адсуджу.

Д з е д Ц ы б у л ь к а. Вот як шарахну між вачэй — тут табе і будзе няўстойка твая!

С к а р о м н ы. Што-о? Пагражаць? Я да пракурора пайду! Я...

П а л я н ы ц я. Ну, дывысь! Він шчэ й крычыць!

Ю р к а. Лепшы спосаб абароны — пападзенне.

П а л я н ы ц я. Будзь сазнацельны! Аддай сам!

С к а р о м н ы. Не буду сазнацельны! Ні за што не аддам сам! Хоць на крыжы разапніце. І прашу! Я патрабую выпусціць адсюль мяне на волю! Рукі прэч ад мяне! Дайце свабоду!

Дзед Цыбулька, Юрка, старшыня і Паляныця акружаюць Скаромнага.

К а р а в а й. Дык ты з яго па пятнаццаць капеек дзярэш? А?

Д з е д Ц ы б у л ь к а. А нам, жмот, капейку накінуць не захацеў? Казалуп!

С к а р о м н ы (*наспешліва*). Накіну. Капейку накіну.

Д з е д Ц ы б у л ь к а. Не-е! Цяпер мы самі з вусамі!

С к а р о м н ы. Дзве! Даю дзве! Дзве накіну!

К а р а в а й. Для гэтага трэба другі дагавор. Вярні стары.

С к а р о м н ы. Падпішам новы, аддам стары.

Скаромны апынуўся ўжо ў цесным кальцы акружэння. Ён вымушаны падняць партфель над галавой. Юрка падстаўляе крэсла, каб дастаць партфель, але Скаромны спіхвае яго з крэсла і сам спрытна ўскоквае на яго.

К а р а в а й. Вярні спачатку стары!

С к а р о м н ы. Пашукайце дурнейшага!

Д з е д Ц ы б у л ь к а. Юрка! Выбівай з-пад ног крэсла!!!

І калі Юрка і Паляныця намерыліся перакуліць крэсла, на якім узвышаецца Скаромны, той пераскочыў на пісьмовы стол. Гэта выклікала новы прыліў энтузіязму ў атакуючых. Скаромны, парушаючы элементарныя нормы прыстойнасці, адбрыкваецца. А калі зразумеў, што ратунку няма, што яго вот-вот сцягнуць са стала, ён, ратуючы партфель, тыграм скочыў на люстру, што вісіць пад сталом. Трымаючы ў зубах партфель, ён рукамі ўчапіўся ў крыжавіну люстры. Гэта на нейкі час азадачыла нападаючых. Але мнага-

вопытны дзед, сагнуўшы Юрку, узбіраецца яму на спіну і адтуль хапаецца за ногі Скаромнага. Павісае. Раскалыхваецца. Штаны павольна спаўзаюць са сцёгнаў парыхтоўшчыка. Дзед падае з трафеем у руках.

К а р а в а й. Хай павісіць, а мы адпачнём.

Д з е д Ц ы б у л ь к а. Ну-ну, прасыхай, прасыхай, мілок.

С к а р о м н ы. Я вас па судах зацягаю! Я вас «на кавёр» пастаўлю перад бюро райкома! Я ўвесь свет падніму па ногі. Гэта грабеж! Гэта разбой!

П а л я н ы ц я. Ну і птах! А? Салавей і роза. Дывісь!

С к а р о м н ы. Рабочы клас вас не зразумее! Асудзіць! Закляімуе!

К а р а в а й. Ён хацеў пакарміць рабочы клас! А? Гад паласаты! З каго скуру дзярэш? Жулік! Махляр! Спекулянт!

Д з е д Ц ы б у л ь к а. З роднага брата-ўкраінца?! А? Што? Не? Скідай партфель! Не дам у крыўду дружбу народаў!

С к а р о м н ы. Буду сядзець, аж пакуль людзі не збягуцца. Будуць жывыя сведкі.

К а р а в а й. Ану, Юрка! Уключай электрыку! Падагрэем яго трохі — і сам адваліцца, як пераспелая груша.

Д з е д Ц ы б у л ь к а. Пачакай, унучак. *(Палохае Скаромнага.)* А што, як ударыць яго токам? Счарнее, як сліва. *(Скаромнаму.)* Ну? Пакуль дабром просім — скідай партфель!

С к а р о м н ы. Працэнцікі вам трэба? Прэміяльныя адхапіць за рэалізацыю прадукцыі. За прэміяльныя вы гатовы на неба мяне адправіць? Душагубы! Во да чаго даводзіць матэрыяльная зацікаўленасць! А ідэі! Дзе вашы гуманныя ідэі? Дзе ваш рамантызм? Што такое для вас чалавек, які гучыць горда?

Д з е д Ц ы б у л ь к а. Маўчы, казалуп! Юрка! Уключай! А ты, Украіна, адлічвай! Давай касмічны адсчот.

П а л я н ы ц я. Дзесяць... дэв'яць... вісім... сім... шэсць... п'яць... чотыры... тры... два...

С к а р о м н ы. Стоп! Плюс электрыфікацыя...

Скаромны скідае партфель.

К а р а в а й. Плакалі твае камісійныя...

Дзед Цыбулька надхапіў партфель і надносіць яго старшыні, як баявы трафей. Уладзімір Андрэвіч вымае з яго тыповы дагавор.

Скаромны «прылуіўся» на стол, а адтуль на падлогу.

П а л я н ы ц я. Давайце і мой.

К а р а в а й. Во ён, бяры.

Д з е д Ц ы б у л ь к а. Нялёгка задача — адабраць у чалавека партфель, які яго корміць дасыта. Адно слова — партфель!

Ю р к а. Корміць, і поіць, і на пачэснае месца садзіць.

П а л я н ы ц я (*саромеючыся, апраўдваецца*). Тры дні паіў мяне. Да людзей не пускаў. Пілы, пісні співалы... украінскі... народні... Тосты за дружбу говорылы. Цілуваліся. Цьфу! От об'іхаў! От обвёў! Напуваў по самі поздры...

К а р а в а й. Каньяком?

П а л я н ы ц я. Каньяком.

К а р а в а й. І машыністка была?

П а л я н ы ц я. Эге ж, була. Ух, яка сцерва! Була, не таюсь.

К а р а в а й. Яго метады.

С к а р о м н ы. А ножкі? А пожкі якія? А міні-юбка?

П а л я н ы ц я. Дагавор праштампавалі, і він счэз. А ота чартоўка пі кроку від мэнэ. Як прыклееная. А мне бульба трэба, картопля трэба. Нашы дзвоняць. Адарваўся я ад той гадаўкі ды і ў райком. Прашу. А сакратар мэнэ до вас. У нёго, кажэ, усэ е, і картопля, і, калі захочаш, птушынае малако.

К а р а в а й. Сёлета няма. Даільны апарат сапсуўся. А рукамі, сам ведаеш... якое там вымя ў сініцы.

Ю р к а (*палюбаваўшыся на Скаромнага*). «Вороне где-то бог послал кусочек сыру...»

С к а р о м н ы. Такой рэквізіцыі мой род не помніць...

К а р а в а й. Я думаю — адным росчыркам пяра адабраць сорок дзевяць тысяч. А? (*Перакрэсліў свой дагавор.*)

С к а р о м н ы. А я ўсё-такі да пракурора схаджу.

К а р а в а й. Не раю. А то я вазьму вось гэтыя два экзэмпляры — яго і мой, ды ў райком. А там лепей ведаюць, куды і каму паслаць — пракурору ці суддзі, ацаніўшы твае старанні па ўмацаванню эканомікі калгасаў свайго ж раёна.

С к а р о м н ы. Вось табе і на! Ужо адразу і ў райком. Што, мы самі не разбяромся? Райкому і без нас хапае спраў.

Ю р к а. А можа, дружыннікам кліч клікнуць. А? Хай палюбуюцца, пратакол напішучь. Наглядная карцінка будзе для райкома.

Скаромпы. Ты яшчэ тэлевізійную студыю сюды прывязі!

Каравай. А я ж раіў табе мірна рашыць: зад аб зад і разысціся.

Скаромпы. Ну, добра, згодны! Зад аб зад! Яшчэ не позна.

Каравай хавае ў сейф дагаворы.

Каравай. Хацеў мяне аб'ягорыць! А?

Дзед Цыбулька. Ну, да! Колькі іх такіх на фут сушаных трэба? Каб аб'ягорыць нас.

Каравай *(да Паляныці)*. Дык што, дружа, ты цяпер зразумеў, што такое дружба народаў? Гэта — калі я — беларус, ды ён... Дзед, ты беларус?

Дзед Цыбулька. Нібыта. Можа, прабабку і дагнаў які полавец, але пры перапісі лічуся беларусам.

Каравай *(працягвае)*. Ды ён — беларус, дружна ідзём біць свайго ж... Ты, Скаромпы, якой нацыі? Беларус?

Скаромпы. Чыстакроўны.

Каравай. Ідзём біць чыстакроўнага беларуса за тое, што ён пакрыўдзіў брата-ўкраінца, хацеў ашукаць яго.

Скаромпы. Дык вы яшчэ і біць збіраецеся?

Каравай. Не, цяпер толькі гладзіць.

Паляныця. А цяпер, таварыш Каравай, давайце падпішам наш дагавор, які ўжо без ашуканства.

Каравай. Давай! *(Падпісваюць.)* І сёння ж пачынаем адгрузку.

Дзед Цыбулька. Уладзімір Андрэевіч, а цяпер выслухай маю рэляцыю. Заслугі мае перад калгасным рухам сёння ты сам убачыў: выяўленне, пошук і прывод гэтага хапуна і новага кунца — раз! Ад гэтага чакаецца вялікі прыбытак і павелічэнне абароцістага капіталу — два! Што мне за гэта паложана? Ты павінен прадставіць мяне да ўзнагароды. Можа, і не спецыяльна, а пры выпадку. Ты мяне ўключы ў спісак. А то — усе ўзнагароджаны за мірны труд, а я ўсё з шабляй хаджу за грамадзянскую вайну. Я адзін на ўвесь калгас без медаля, без ордэна. Дзіковінка, скоро на экскурсію сюды будуць прыязджаць, каб на мяне падзівіцца. А? Што? Не?

Скаромпы. Аддай штаны!

Дзед Цыбулька. Гэта не штаны, а баявы трафей. Гэта як варожы палкавы сцяг. Ну, старшыня? А? Я актыўна дзейнічаў, як твая правая рука. «Знак Пашаны», думаю, што заслужыў. А? Што? Не?

Юрка. Узнагароду не просяць, дзед, а палучаюць.

Дзед Цыбулька. Улічы, старшыня, што ўзнагарода ўзвышае не столькі таго, хто яе атрымлівае, колькі таго, хто яе выдае.

Каравай. Ды ты — філосаф! Гэта што? Школа завочніка? Юркава навука?

Юрка. Самастойны ўрок. Мой дзед — вундэркінд. У кабінет заходзяць Ломцеў і Крайдзялёў. Яны, безумоўна, здзівіліся, убачыўшы ў афіцыяльным памяшканні чалавека з вялікім партфелем ды без штаноў.

Ломцеў. Што гэта ў вас? Чаму ён у такой форме?

Дзед Цыбулька. Гэта мы мерылі — у каго даўжэй штаны.

Каравай. А цяпер надзедем. Дзед, памажы яму, а то ён дзве нагі ў адну калашыну сунуў.

Скаромны *(далікатна)*. Дзякую, дзякую. Ну, Уладзімір Андрэевіч, бывайце, усяго добрага, да пабачэння, не памінайце ліхам. Бывайце здаровы.

Паляныця. Здравенькі булы!

Скаромны выходзіць з кабінета. Следам за ім пакідае кабінет і Паляныця.

Дзед Цыбулька. Ну, унучак, настаў і твой час... Самая мінута падкаціцца да старшыні. Прасі.

Юрка. Уладзімір Андрэевіч! А цяпер рашайце і маю справу, маю просьбу...

Каравай. Выбачайце, таварыш Ломцеў, я зараз яго адпушчу, а потым возьмемся за справу. *(Да Юркі.)* Дык якая ў цябе просьба? *(Да Ломцева.)* Малайчына хлопец! Апроч таго, што ён мая правая рука, мой шафёр, ад'ютант, саветнік і дамарошчаны філосаф-завочнік, ён яшчэ... сёння проста подзвіг адмачыў. Каб не ён...

Дзед Цыбулька. І не я!

Каравай. І не ён. Каса калгаса не далічылася б чатырнаццаці тысяч.

Ломцеў. О-о-о! Ай да малайчына!

Каравай. Давай тваю просьбу.

Юрка. У горад мне трэба. Адпусціце мяне ў горад.

Каравай. Калі ласка. Хоць на тры дні. Яшчэ і камандзіроўку выпішу.

Дзед Цыбулька. Кладзі пад язык таблетку, старшыня!

Юрка. Не, мне не на тры дні!.. Мяне пазаўсёды адпусціце.

К а р а в а й. Як — назаўсёды? А я? Без цябе я, як без рук.'

К р а н д з я л ё ў. Ты што? Дысцыпліны не ведаеш? Ты ж — сакратар камсамольскага камітэта. Вот вам — пахвалілі яго — малайчына, удалец. А ён — дэзерцір! Лятун! Перабежчык!

Д з е д Ц ы б у л ь к а. Но-но! Ты лягчэй! Гэта мой упук!

К а р а в а й (*Юрку*). Значыцца, і ты?

Ю р к а. І я.

К а р а в а й. Вось як! (*Дзеду.*) А можа, і ты? Зматваеце вудачкі? Уцякаеце? А тут усё хоць пропадам прападай? А? Адпускаяю і цябе! Чаго сядзіш?

Д з е д Ц ы б у л ь к а. А мне і тут хо-о-ораша! А каб быў маладзейшы, то...

К р а н д з я л ё ў. Ты і маладзейшы быў... кулацкім падпявалам. А цяпер і ўнука выгадаваў па сваёй мерцы. Не так?

Д з е д Ц ы б у л ь к а. А ты на каго ета крычыш? Ты што? Зноў за сваё? Зноў за старое? А? А ты чаму абзываеш мяне і ўнука майго ўсякімі такімі рознымі словамі? Мы за народны інтарэс толькі што подзвіг адмачылі! Можна сказаць, усенародна перад старшынёй нашым даказалі сваю прыхільнасць і адданасць! А ты?!

К а р а в а й. Стоп! Стоп-стоп, дзед!

Д з е д Ц ы б у л ь к а. Не, не стоп! А чаму яму не паехаць у горад! А для чаго ён абавязкова павінен кіснуць тут? Ты ведаеш, якая ў яго галава? Якая светлая? Якая гасударсцвенная! Ты чуў калі-небудзь ад яго глупства якое? А? Не? А мала гаворыць? Маўчыць? Таму што разумны! Ву-умны! Ды ён міністрам можа стаць, калі... толькі... разгон яму даць і дыстанцыю з перспектывай! А тут? Якая тут дыстанцыя? Да чаго ён дарасце? Кім стане? Ну-у, не-е! Ён паедзе ў горад! З яго галавой... Ён праб'е сабе дарогу такую, што... Як у песні: «Грудью проложим себе!»

Л о м ц е ў (*спакойна*). Вот вы, таварыш...

Д з е д Ц ы б у л ь к а. Таварыш Цыбулька я.

Л о м ц е ў. Таварыш Цыбулька, расталкуйце мне, калі ласка, чаму іменна ў горад? А што будзе, калі ўсе захочуць стаць міністрамі?

Д з е д Ц ы б у л ь к а. А што? Хіба і вы меціце ў міністры?

Л о м ц е ў. Я? Чаму я? Я — не. Я не хачу.

Дзед Цыбулька. Ну вот: вы — не, і я — не. Значыць, ужо не ўсе туды мецяць. Мая баба таксама туды не мецяць. Вот я добра ведаю, што і Уладзімір Андрэевіч адчувае сябе на сваім месцы.

Крандзялёў. А чаму і яму, маладому чалавеку, не атабарыцца тут? На пастаянна? Навошта ты патураеш усім сваім упукам, каторыя ў горад ірвуцца? Усіх туды выправіў?

Дзед Цыбулька. Не, не ўсіх. Пецька вяртаецца з арміі? Вяртаецца. Значыць, не ўсіх! Ён будзе карміць усіх сваіх, што ў горадзе! Ясна?

Крандзялёў. Аднаго вярнуў, а семярых адправіў?

Юрка. Вы што? Забыліся, што рэвалюцыя даўно замацавала права на свабоду, роўнасць і брацтва? І не вам, таварыш Крандзялёў, адмяняць гэты права!

Крандзялёў. Чулі? Чуў, таварыш Ломцеў? А? Фармуліровачка? А? Шчасце тваё, што...

Дзед Цыбулька. Што, мінуўся той час?

Ломцеў. Да... Нездаровая тэндэнцыя... І не зусім зразумелая.

Дзед Цыбулька. А ўсё-такі, таварышок, а як вы сабе ўсё гэта талкуеце?

Ломцеў. Я?

Дзед Цыбулька. Так, вы.

Ломцеў (*наблажліва*). Такая тэндэнцыя, такая сацыяльная з'ява, як інтэнсіўная міграцыя сельскай моладзі ў горад... Ты разумеш, што такое міграцыя?

Дзед Цыбулька. Ну, ну, давай, давай, разбяромся.

Ломцеў. Дык вось, такая нездаровая з'ява назіраецца, на жаль, не толькі ў вас, але і ў іншых раёнах.

Дзед Цыбулька. А чаму гэты урбанізацыя ўжо стала і нездаровай, і на жаль?

Ломцеў (*здзівіўся*). Ух ты! А ён — эрудзіт!

Дзед Цыбулька. Зараз разбяромся, хто эрудзіт. А я лічу, што натуральная з'ява. Натуральная, і ўсё! Здаровая ці не вельмі здаровая, на жаль ці не на жаль, а яна ёсць. Ёсць, і ўсё тут! Тут хоць закукарэкай, а не адменіш, і ўсё. Юрка! Ану-тка растлумач ты яму, як мне ўчора. Кроі!

Юрка. У дзіцячым садзіку даўно ведаюць, што навукова-тэхнічная рэвалюцыя захапіла і сельскагаспадарчую сферу дзейнасці чалавека. Бачылі, колькі новай тэхнікі

толькі ўчора прыбыло ў наш калгас? Пачынаецца новы спосаб вытворчасці. Ка-му-ні-стыч-ны!

Д з е д Ц ы б у л ь к а. Во-во! Во! Новы спосаб работы! Як у Карла Маркса. Вот я хутка асілю яго «Капітал», тады я вам сам буду даваць прыкурыць. Тэарэтычна прыкурыць. Ну-ну, Юрка, далей!

Ю р к а. А новы спосаб вытворчасці параджае і новыя з'явы, і новыя зрухі і ў палітыцы, і ў эканоміцы, і ў сацыяльнай сферы. Ён, спосаб вытворчасці, дыктуе заканамернасці і ў пераразмеркаванні вытворчых сіл грамадства. Вось дзе карань міграцыі. Натуральна? Так! На жаль? Не! Эканамічная заканамернасць.

Д з е д Ц ы б у л ь к а. Як чотка! Як ясна! Малайчына! Светлая галава! І дамарошчаны! Ён у мяне завочнік! Тры курсы агораў. А вот чацвёрты і пяты... паедзе туды. На вочны! Кропка! Я сказаў!

Ю р к а. Вот для прыкладу... Што б вы казалі пра абутковую фабрыку, якая сама зношвала б сорок працэнтаў сваіх вырабаў: чаравікаў, паптофляў? А? Смешна? Ды вы адразу распарадзіліся б закрыць такую фабрыку. А наша фабрыка — сяло — з'ядае сорок працэнтаў сваёй прадукцыі. Гэта нармальна? Не! Трэба круціць, вярцець мазгамі, павышаць прадукцыйнасць працы, а не трымаць за полы лішняга чалавека. Не выгадна гэта, не па-сучаснаму.

Л о м ц е ў. Ну, брат, і тэарэтыкі тут у вас, Уладзімір Андрэевіч. Не чакаў! Проста — дзіва! Можа, і ўсюды так? Можа, я адстаў?

Д з е д Ц ы б у л ь к а. Адстаў, адстаў. Не сумнявайся. Вот яна, навукова-тэхнічная рэвалюцыя... (*Выцягнуў з кішэні невялічкі радыёпрыёмнік.*) Транзістр. Самая найнавейшая сусветная навіна, яна тут, у мяне на далоні. Не той цяпер мужык пайшоў. Хопіць сёрбаць лапцем боршч! Спосаб работы — гэта табе не фунт ізюму!

К р а н д з я л ё ў. Ты во што, ты тут не закручвай дагмацізму. Нахапаўся цытат і скандзіруеш тут, як той кітаец. А тут усё ясна як божы дзень. Перасталі яны, моладзь наша, зямлю паважаць, даніць яе, любіць. А ты, стары чалавек, патураеш ім. Вот!

Л о м ц е ў. Што верна, то верна. Утрацілі паэзію сельскай працы. А раней песні якія былі!.. Задушэўныя, плавучыя, аж сэрца шчымела... (*Папявае.*) «Меж высокіх хлебов затерялося небогатое наше село...»

Д з е д Ц ы б у л ь к а. Так-так-так-так...

К р а н д з я л ё ў. А цяпер што? Чы-кі-бры-кі-вы-каб-

лу-кі. (*Перадражнівае нечы гартанны дзікі крык.*) Э-э-э-а-а-а — у-у-у-і-і-і! Цьфу. Падзічэлі! Ад рук адбіліся! Няма на іх цвёрдай рукі! Вот! Зямлю не любяць — тут корань зла! Не любяць яны зямлю!

Д з е д Ц ы б у л ь к а (*спакойна пакуль што*). А навошта яе любіць? Зямля, яна і ёсць зямля. Вот ты яе любіш, а не пасіш за пазухай ці ў кішэні, у партманеціку. Вот калі капейчыну любіш, дык і дрыжыш над ёй, у цяплейшае месцейка яе, у кішэньку, што каля сэрцайка. Рублёўку любіш — і відаць усім. А зямля... Чаму ж ты яе, калі ты любіш зямельку, чаму ж ты яе, ідучы ў хату, абмятаеш венічкам, абшкрабаеш трэсачкай са сваіх ботаў! А ты б яе, люблю, узяў ды ў хату, ды на пачэснае месца — ды на стол яе, дарагую-залатую. А? Што? Не? Дык жа не! Да парога твая любоў. І правільна! Падзол, суглінак любіць ці пясок? Смешна, канечне. Можа, загадаеш яшчэ барану нам палюбіць, капаніцу ці другія сродкі вытворчасці?

К р а н д з я л ё ў (*крайне абураны*). Як гэта — падзол? Зямля наша толькі падзол? Ах ты, контра! Ды ты знаеш, што за гэтую зямлю людзі якія палажылі свае галовы! На радавольцы! На вісельнях паміралі. На эшафотах! Гнілі на царскіх катаргах! У рэвалюцыю колькі большавікоў расстраляна белагвардзейцамі, пасечана шашкамі, спалена ў паравозных топках?! Вольніца Сценькі Разіна чацвяртована на лобным месцы! Паўстанцы Булавіна, Кастуся Каліноўскага гарачай крывёю заплацілі за зямлю! Емяльян Пугачоў падняў цьму-цьмушчую мужыкоў на сялянскую вайну! Дык ты яшчэ пытаешся, за што яе любіць, зямлю, абмытую такой кроўю народа? А?

Д з е д Ц ы б у л ь к а. А-а, дык во куды ты павярнуў? Значыць, я контра? А ты Сценьку Разіну і Пугачову — найпершы друг? Тады трэба даваць здачу. І расталкаваць табе, калі ты можаш хоць што-небудзь зразумець. Першае што. Калі я стаў законным пенсіянерам, поўнасьцю забяспечаным на пражытак, я апынуўся як бы без канкрэтнага дзела. А ета што-о? Для селяніна што? Скажу я вам: эх, і трудная ета работа — сядзець без дзела. Як у прэзідыуме. Вось тады і задумаўся... Перадумаў усё жыццё, і сваё ўласнае, і дзеда, і прадзеда, а такжа і ўнукаў, і праўнукаў сваіх, якія ёсць і якія будуць. Раз ты зачэпіў былое, то я табе абратна — раскрыю былое і думы. Ты патрывожыў светлыя галовы Сценькі Разіна і Пугачова, радавольцаў, герояў рэвалюцыі і грамадзянскай вайны. Не-е, брат, не тваім кацялком, не тваім чыгунком пераварыць іх светлыя

мечтація і падзеі. Эта дзела мудрае, топкае і хітрае. Эта табе не толькі абы-што пра эта самае, а яно бог ведае што! І калі на тое пайшло, калі хочаш у сутнасці разабрацца, дык не таму бывала ад таго, а зусім наадварот — ад таго і бывала, таму, што... вабчэ і ў часнасці... Пацяў? Не-е, не раскумекаць табе эта. А таму возьмем канкрэтна і проста па буквару. Вот ты папракаеш майго ўнука і мяне, што мы не любім зямлю. О-о, як мы яе любілі!!! А яна, эта зямля, за любоў за нашу мяне, бацьку майго, дзеда і пра-дзеда векавечна, стагоддзямі, тысячагоддзямі без жалю гарбаціла, гнула дадолу, цягнула за каршэнь у грязь, у багну, у балота! Гэтая зямля за тысячы гадоў па-скрозь прамокла людскім потам, набракла горкімі мужы-чымі слязьмі. Ступі на яе, і яна чвякае. Векавечна я ста-яў перад ёй на каленях, па крупінцы перацёр яе ўсю пальцамі, біў зямныя паклоны, рыдаючы, чытаў перад ёй малітву, прасіў яе і ласкаю і ў гневе, каб пракарміла, каб пашкадавала дзяцей. Ад зоркі да зоркі, ад цямна да цям-на крукам гнуў спіну, не паднімаючы вачэй к небу, к жа-варанку — прыгажосці. І так вякамі. Да самага канца! Аж пакуль і самога не пакладуць у сырую зямельку. Так яна плаціла нам за любоў! А чаму ж тады я — неўміручы, бессмяротны мужык — пайшоў за Пугачовым, за Разіным, за Леніным, за Чапаевым? Ды яшчэ з песняй «За зямлю, за волю, за лепшую долю»? Чаму? Сказаць, хто прывёў мяне ў дружыны, у іх атрады, у іх палкі? *(Са здзекам.)* Думаеш — любоў да зямлі? Не-е-е!!! Голад! Крыўда! Яны вялі мяне туды! Зямля... Яе хапала і тады, пры панах. Ра-бі і любі яе, зямлю ету, колькі хочаш, хоць цалуй яе, хоць ліжы. Толькі плады працы тваёй даставаліся чорту лыса-му: пану-дармаеду, купцу, цару-бацюшку, папу, чыноўні-ку, жандару, а не таму, хто рукі мазоліў. Сам аставаўся галодным, дзеткі пухлі з галадухі ад бясхлебіцы. Не крыўдна? Не балела душа? Да слёз, крываваых крыўдна было! Вот так, да ўдушша!.. Вось гэта крыўда, галодныя дзеці і надзея на вольны труд гналі мяне на смяротны бой. О-о-о-о, эта зямля!.. Вот паспрабуй — прапануй любо-му калгасніку зараз дзесяць, пятнаццаць дзесяцін зямлі. Думаеш, возьме? Нават задарма, за так. Не-е! Дудкі! Зра-зумеў мужык — не ў зямлі шчасце! Во-о-о! Другі час ця-пер. Спосаб жыцця другі. І цэнім мы цяпер іншае — лад, лад наш! І самі цяпер іншыя — з гонарам. І не ў тым дзела — любіць не любіць. Яе панімаць трэба, знаць! Ну, канечне, што ёй трэба — трэба. Угнаенне там, хімікаты,

гербіцыды... І не пальчыкамі песціць яе, пераціраць, не капанічкай, а трактарамі, бульдозерамі, капавакапальні-камі, баронамі, сеялкамі і браць, браць ад яе ў два, тры, у пяць разоў болей як раней. Э-эх, зямля, зямелька... А вот прыгажосць, што на ёй расце — любіць трэба. (*Смакуе кожнае слова.*) Хлеб! Яблыка! Вішня! Кроп. Клевярок. Жаваранак. Траўка лугавая. Ах, як пахне! Арапат які! А там — ква-ква... Ці салоўка... з пералівамі... І людзі... Людзі, людзі, людзі. Шчаслівыя! З песнямі! Вот за ета можна і жыццё аддаць! Толькі б дзецям і ўнукам вольна дыхаць, вольна жыць і вольна працаваць... Так што, упу-чак, перад табой — воля!

К а р а в а й. Во, брат! Колькі год поруч з табой, не адзін пуд солі разам з'елі, а не знаў, што ты жывеш з гэт-кім размахам! А? Дзед які? А? Толькі, як дамарошчаны філосаф, павінен адрозніваць паняцці: адно дзела — зям-ля — звычайнае поле, зямля — сродак вытворчасці, і дру-гое дзела зямля — сімвал Радзімы.

Д з е д Ц ы б у л ь к а. Вядома! (*Юрку, строга.*) Радзі-ма — гэта святое! Самае святое!

Ю р к а. Вы не крыўдуйце на мяне, Уладзімір Андрэе-віч. Але прыйшоў мой час шукаць сябе, шукаць сваё мес-ца. Вот вы знайшлі сваё прызвание, і я вам зайдрошчу. Я ж не мяккае месца шукаю, а сваё. Каб ад мяне максі-мум карысці было. Гэта ж ваша правіла. Не трэба на мяне крыўдаваць.

К а р а в а й. Я не крыўдую. Ты толькі выбраў час не-падхадзяшчы. А так... што ж... Шукай. Шукай сваё месца ў жыцці, пакуль малады. Вуць Верка сюды прыехала шу-каць, Васіль і Капцавы — брыгадзёр наш, тут знайшлі. Трактарысты — жалезная гвардыя мая — таксама тут. А дзед твой таму і бунтуе, што і сёння яшчэ шукае сябе, хоць век свой пражыў ужо... Таму і за цябе ваюе так — сваю мару табе перадаць хоча. Я яго разумею... Ну і ты шукай сваё прызвание. Шукай. Толькі... Дзе б ты ні быў, куды б ты ні паехаў, у якое крэсла ні сеў бы, не забывай нас, помні наша сяло, дзеда свайго, яго вялікую светлую мару. Не адрывайся. А пра мяне ты верна падмеціў — прызвание сваё я знайшоў тут. Усе радасці мае і нягоды, усе пачаткі і канцы мае тут. Ты не глядзі на таблетку, я доўга яшчэ буду жыць. У чым асаблівасць нашай сяляп-скай душы? У чым сакрэт нашай цярплінасці, жывучасці, неўміручасці? У тым, што мужык, селянін вечна чакае і падзеецца. Пасее азімае і чакае — а ці ўзыдзе, а ці выпа-

дзе снег, ці пакрые пасевы ад марозу? Вясной — ледзь снег з поля — ён сам у поле. Ці не вымерзла, ці не вымакла. Пасее яравое — і зноў жа — а як узышло. А потым чакае з надзеяй — а як закаласуе, а як закрусуе, а як паліваецца. Радзілася цялушачка, і зноў жа з надзеяй чакае, калі яна стане кароўкай. Пасадзіць дубчык і чакае — калі ж вырасце яблынька ці груша. Чакае дожджыка, чакае сонейка. Чакае вясны, чакае жніва. Сёння зробіць, а вынікі не тут жа на далоні, а трэба чакаць. Вот і цяма калі паміраць мужыку — не ўсё даведзена да канца. А канца таго і быць не можа. Вось чаму даўгавечны мужык. Чакаць не і надзея — яго цалейныя лекі, самыя лепшыя таблеткі. А прыйдзе час перабрацца туды, на горку, пад бярозу, дык і там буду чакаць, адтуль буду любавачца — а як узышло, а як каласуе, красуе, паліваецца жыццё наша... ваша! Вось якое яно, хлопча, прыванне наша. І ўсе гэтыя чаканні і надзеі не толькі для сябе, а каб людзям, ча-лавеку гасцінец паднесці — хлеб!

І зноў узнікае недзе песня:

Люблю наш край, старонку гэту,
Дзе я радзілася, расла...

Канец.

КАШМАР

НЕБЯСПЕЧНАЯ КАМЕДЫЯ Ў ТРОХ ДЗЕЯХ

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ:

Стары — ён жа і прэзідэнт.

Старая — маці.

Дачка — яна ж актрыса.

Сын — ён жа віцэ-прэзідэнт.

Нэла — яна ж сакратар прэзідэнта.

Дружок — ён жа памочнік прэзідэнта.

Гаспадар — галава ваенна-прамысловага комплексу.

Ваенны міністр.

Міністр фінансаў.

Міністр па шпіянажу.

Раб.

Тэлерэпарцёр.

Ішайка міністраў у масоўцы.

Не саграшыш — не панясеш.

Бабуля сказала

ДЗЕЯ ПЕРШАЯ

ЯВА

Ява — не сон, але і паяве часам такое бывае, што і ў сне не прыспіш.

Прастор такі, што па лініі гарызонта відно — Зямля наша ўсё-такі круглая. І вось на гэтай самай акругласці, недзе далёка-далёка, віднеецца сілуэт пасялення — сялібы людскія на зямлі запаветнай. Лета. Луг. Стажкі. Зелень. Ціша. Спакой. І над усім гэтым — блакіт. Прыгажосць казачная. Пташкі шчабечуць, верабейкі чырыкаюць, копікі стракочуць, звіняць камарыкі, гудуць пчолкі, і чмель завяршае свой палёт. Калі адным словам, то — рай. Недзе кукуе зязюля.

А тут — гора. Тамленне духу.

• Богападобны біблейскі старац ледзь перасоўвае ногі. Пакутуе старча. Проста млее. Стары ў белай ільняной доўгай сарочцы навывпуск. Парусінавыя штаны памятыя. Босы. Брыдзе і валачэ за сабой найсучаснейшы транзістар. Многаканальны.

Якое ж гора няўцешнае ў цябе, чалавеча? Якая ж бяда папаткала цябе? Ад чаго на твары тваім такія мукі адбіліся? Чаму ж ты слязамі так заліваешся? І маўчыш. Ціха, бязгучна плачаш, нібы гора тваё сусветнае, нібы бяда твая непапраўная, нібы боль у цябе не толькі твай, а ўсяго твайго роду-племені. Ты крыкні, стары, крыкні! Вызвалі душу, аблегчы яе крыкам. Ну, паспрабуй выплеснуць са словамі тую горыч, што накапілася ў цябе на сэрцы. Ну! Не даюцца яму словы. Нібы зблыталіся яны і захраслі ў горле клубком, камком, і ні пракаўтнуць яго, ні выкашляць. Ну, вытры слязу, стары. Пракашляйся. Скажы хоць што-небудзь. Стары адкашляўся, нібы папярхнуўся, а потым, не раскрываючы вуснаў, працягла, ціха і жаласліва, нібы ў муках, прастагнаў.

Стары. О-о-о-й-і... Што ж ты нарабіў, сыноч? Якую ж ганьбу ты наклікаў на ўсю фамілію нашу? Роду нашаму прышэс (аж захліпнуўся) такую славу! Ды дзед жа твой за такое тапаром бы цябе засек. Пры людзях бы засек. А братам тваім як? А сёстрам? А маці тваёй цяпер як у вочы людзям глядзець? А мне куды вочы... куды іх схаваць?

Набліжаецца жанчына. Яна ступае асцярожна, нібы баіцца ўспугнуць Старога, нібы апасаецца, што ён знікне, збяжыць. На

твары ў яе шчырая спагада, душэўнае разуменне вялікага гора гэтага чалавека. Ну вядома, яна — жонка Старога. Чулая. Добрая.

Старая (ціха, асцярожна, далікатна). Як жа ты мучышся, родны мой! Як жа цябе скруціла! Куды ж ты? Пастой! Чаму ж ты кідаеш мяне? Я ж усю ноч шукала цябе. Я ж усё сяло на ногі падняла. Я ж падумала ўжо, што ты і рукі налажыў на сябе. А ты во дзе... Ну пастой! Ну пачакай! Хадзі пагаворым з табой... *(Яна выставіла рукі, нібы голуба запрашае сесці на далоні.)*

Стары дзікавата спыніўся. Стаіць, схіліўшы галаву, утуліўшы яе ў плечы, адварнуўшы твар ад жонкі.

Стары. Што тут скажаш? Што тут гаварыць?

Старая. А мы ўсім сялом цябе шукалі. Рэчку ўсю, усе віры перагледзелі, перашчупалі, перамацалі. А ты тут. *(Раптам хваліцца, як маладайка.)* Я ведала, што ты тут. Душа чула, што ты каля сваіх каровак, на лузе. А дзе ж ты быў? Калі мы аўкалі тут, ты дзе быў?

Стары. Ад людзей хаваўся... Вунь там, у стозе.

Старая. А я думала, што і сама памру. Калі не знайду — памру. І знайшла ўсё-ткі. *(Падыходзіць, быццам падплывае да Старога.)*

Стары абдымае жонку. Абое заліваюцца слязамі. Паціху ўсхліпваюць. І раптам Стары, расчулены жапочаю ласкай і жаласцю, завуў, ды так шчыра, з такім натуральным пераходам ад рэчататыву да песні, нібы ў гэтую песню ён і пераліваў свой душэўны боль.

Стары. Гора... Гора якое... «Гора горкае па свету шлялася і на нас пезнарок набрыло...»

Старая (ашаломленая). Што з табою? Не трэба так, не трэба! Ну што з табою? Ты ж на вяселлях ніколі не спяваў, на хрысцінах ніколі. А тут... А? Што з табой?

Стары. Во-от... А тут... запеў...

Старая. Ну колькі ён там таго ўзяў?

Стары. Не ў том дзела — колькі, а ў том, што ўзя-яў! Дзед мой, прадзед мой наказвалі... Бацька мой, паміраючы, завяшчаў як вока берагчы чэсць роду свайго, добрую славу, каб даражылі павагай людской. Калі, хто з нашага роду на чужое паквапіўся? Было такое?

Старая. Не, не было.

Стары. Нават калі згублена каля нашага двара...

Старая. То гэта не згублена.

Стары. Хто, калі ўсумніўся ў нашай чэспасці?

Старая. І такога не было.

Стары. Не магло быць.

Старая. Не магло, не магло.

Стары. Во-о, рэпута-ацыя! А тут? Каб мой сын ды ўдаву пакрыўдзіў, дзяцей-сірат?! Ды не адну, а дзвюх!

Старая. Можа, нічога і не было, можа, яны напрасліну ўзвялі, можа, самі аблічыліся.

Стары. Не затуляй яго! Рэвізію прыслаў пракурор-ор! Следствіе, допыты вядуць. Пра майго сына!

Старая. Ну во — і пачакай. Хай рэвізія. Хай дапросяць. А там і выявіцца, што ён нічога... што ён невінаваты.

Стары. Выявіцца? А пляма? А падазрэнне? А?

Старая. Вуць карова нешта... галавой матляе. Заблыталася, ці што? Ідзі-тка паглядзі. Галаву задзірае, нібы пець збіраецца.

Стары пайшоў да каровы.

Гора ты маё векавечнае. Са злодзеям, кажуць, нядобра жыць, вечна пад страхам, вечна ў трывозе. Але ж і з маім ой як не соладка. Гэтая ягоная чэснасць у пячонках у мяне сядзіць і ў дзяцей. І сяло ўсё на дыбачках перад ім. Вот вазьмі і памаж яму мёдам па губах, дык калі не сваім — нізашто не абліжа. Вытра, а не аблізне.

Вяртаецца Стары.

Стары. Пысай ткнулася ў правадок пад токам. Во і круціць цяпер рагамі.

Старая. Здрава б'е? Балюча?

Стары. Паспрабуй сама, тады і пытацца не трэба.

Раптам педзе ў небе выбух і грукат звышгукавага рэактыўнага самалёта. Стары і жонка, задраўшы галовы, сочаць за самалётам.

Старая. Цьфу на цябе, перапалохаў.

Стары. У людзей дзеці — арлы, сокалы! А мой сын?

Старая. Не наракай! Не гняві бога! Мае дзеці, ты глядзі ў мяне. Я за іх... Старэйшая дачка — доктарка. Якаў — канструктар на спытацельнай станцыі. Мікола — аграном. Пятро — суддзёй у сталіцы. Анюта — па рыбах спецыяліст. Сося і Клава з Дошкі гонару не злаяць. А Жорка, а Міля?

Стары (крычыць). А гэты? А? Жан? Не Іван, а Жан! Імя сабе падмяніў. Не як людзі, як бобік. Не ў поле, не к станку, не на трактар пайшоў. А лёгкага хлеба шукае. Вучыцца лень. Працаваць лень, а жыць раскошна хоча. Хто ён? Адкуль ён? Таргаш? Бізнесмен?

Старая. Не выдумляй. Ну хай хоць адзін паспрабуе...

Стары. Што паспрабуе? Аблічваць? Ашукваць? Удаву з чатырма дзяццмі аблічыў на сорак дзве капейкі! А? Што? А гэту, храменькую, і так богам пакрыўджаную, аблічыў на семнаццаць капеек. А? Чыя ў яго фамілія? У гэтага твайго Жапа? Дзе ў яго сорам? Ім хіба дарма дастаецца гэта капейка? Яны трудом прыдбалі яе. А тут — на табе — знайшоўся спец-купец... Машэнік! Дзялок! У Амерыку яго, ядры яго за пагу! Во там хай! А тут... Няма яму месца тут!

Старая. Вот ужо ўбачыў грэх...

Стары. Так, грэх! Зганьбіць род! Прадаць за сорак дзве капейкі?! Размяняць фамілію на семнаццаць дробных манетак?!

У тебе зноў гуркоча самалёт.

Вунь бы яму дзе! Там не разменіш. Там увесь на віду.

Старая. А што ўжо там асаблівае? Падумаеш, лётае. Дым пускае ды гуркоча, аж галава баліць. Бачыш, шлейф які? Паветра чыстае смуродзіць і пташак распужаў — вунь прыціхлі, прысмірэлі. А дыму колькі!..

Стары. Да, дыму ён трохі лішку... Карбюратар, відаць... *(Крычыць у неба.)* Карбюратар, карбюратар праў! Не пачуе. Хоць бы назад азірнуўся. Таксама, відаць, пражыгацель, ліхач, абы па красавацца. Палавіна гаручага не згарае, а ён... Траіжыр! Пражыгацель!

Старая. Ну во, а ты на свайго ўз'еўся за сорак дзве капейкі, за семнаццаць. А там, можа, цэлая бочка бензіну ў трубу вылятае. А паш... Ну што ён там ужо...

Стары *(узрываецца)*. Прынцыпы! Прынцып які? Людзей абдзіраць? Так можна і да разбою! Да грабязу!

Старая. Ну ціха ты, ціха. Ну вярну я ім і сорак дзве капейкі, і семнаццаць. Вярну.

Стары. А ганьбу куды? А сорам куды? А чэсць роду? А людскую павагу? Купіш? Выйграеш у латарэю? А? Імя! Імя добрае як адмыеш? У сціральную машыну не сунеш.

Старая. Можа, памыліўся, можа, і сам таго не хацеў хлопец. А ты... Жыўцом яго з'есці хочаш.

Стары. Хай не памыляецца! Яго вучылі. Дзесяць класаў скончыў. У арміі адслужыў. У ракетных войсках. Мог і там памыліцца? Не мае ён права памыляцца.

Старая. Ну што тыя дзесяць класаў? Вунь з большай адукацыяй і то памыляюцца.

Стары. Хто? Дзе?

Старая. У Дзяржплане.

Стары. Не можа быць! Не паўтарай паклёп.

Старая. Ну то, можа, у Міністэрстве фінансаў...

Стары. Тым больш! Там-то ўжо ўмеюць лічыць.

Старая. Ды ты што? Не чуў хіба? Люся, ну гэта — парыкмахершы пашай дачка, універсітэт амаль што скончыла, цяпер (*нібы прабачэння просіць*), далібог, у Дзяржплане працуе, машыністкай. Коску не там паставіла, і на мільён памылка выйшла. А то — сорок дзве капейкі, і ты... А бо-ожачкі!..

Стары. Дык жа не з бюджэту ўдавы!

Старая. А мільёны збіраюць з усіх: удава ты ці не ўдава.

Здалёку крычыць, нясе радасную навіну дзяўчынка. Крычыць звонка, на ўвесь луг, радасная, усхваляваная малодшая дачка.

Дачка. Ма-а-ма! Та-а-та! Растра-а-ата-а! (*Яна, нібы віхор, кружыць васьмёркі вакол бацькі і маці.*) Ра-ас-тра-а-ата-а!

Старая. Якая растрата? Дзе растрата? Што ты пляцеш?

Дачка. У пашага Жана! Растрата! Во! У пашага Вані. Тата, радуйся — у Вані растрата! (*Крычыць усяму свету: лугу, лесу, небу, птушкам, бацьку, маці.*) Ра-ас-тра-ата-а!!

Старая. Ціха ты! Не крычы, дурненькая.

Стары. Толкам кажы, якая растрата?

Дачка. Якія ж непанятлівыя ў мяне продкі! Рэвізія выявіла недастачу. У Вані не хапае грошай.

Старая. Недастача, кажаш?

Стары (*нібы яго ўкалолі*). Як так — не хапае?!

Дачка. А вось так — няма, і ўсё. (*Абтрэсла далоні.*) Дзвесце сорок два рублі і семнаццаць капеек.

Стары. Як жа недастача, калі ён аблічваў, драў?

Дачка. Ну, значыць, не аблічваў і ні з каго не драў. А наадварот — сам аблічваўся, даваў болей здачы па дабраце.

Стары. Як гэта сам?

Старая. Што ты гародзіш, дурненькая?

Дачка. Ох, якія ж вы някемлівыя! Ну, дасі яму рубель, а ён дасць памаду і яшчэ паўтара рубля здачы.

Стары. Ды ён што? Дурны?

Дачка. Не дурны, а добры. Ну, прыйдзе хто-небудзь купляць паліто, а тут не хапае якіх-небудзь трох капеек.

Дык што? Адпраўляць чалавека дамоў, галяць за тры капейкі? Тут жа ўсе людзі свае.

Старая (*напракае*). І пракурору піхто заявы не пісаў...

Стары. Не было такога!

Дачка. Ты пракурору гэта скажы, дык ён табе растлумачыць: недастача ёсць? Ёсць. Факт? Фа-акт, а не сон у летнюю ноч.

Старая. А чаму ён так рабіў?

Дачка. Я ўжо сказала: таму што добры. Ну чаму бываюць людзі добрыя? Добры, і ўсё. Вот і аблічыўся.

Стары. Гэта ён так сказаў?

Дачка. Не, гэта я сама так дагадваюся. А другога і быць не можа. Вот каб я была прадаўшчыцай, я б таксама вот так... Думаеш не? Тата, а ты? Вот каб ты... Як бы ты? А, тата?

Стары (*яго прыціснулі к борту*). Ты во што... Ты свае доммыслы, свае фантазіі... Ты для сачынення на экзаменах прыберажы.

Старая. Якая ж ты ў мяне яшчэ дзівачка. Проста з казкі. (*Старому.*) Ну, во, а ты гаварыў. А ты выў, скуголіў. Бачыш, якія дзеці ў цябе? (*Абняла дачку, прыгалабнула.*) Любая мая! Сардэчная! (*З гонарам.*) Парода такая!

Паўза.

Дачка выкаўзнулася з абдымкаў маці, узяла бацькаў транзістар, уключыла яго. Чуваць прыемны святочны жаночы голас. Дыктар амаль весела расказвае аб апошніх падзеях на нашай планеце.

Радые. ...Трыста дзесяць танкаў і шэсцьдзсят самалётаў, а праціўнік страціў дзвесце сорак два танкі і дзевяноста самалётаў. Такія вялікія страты напамінаюць Сталіградскую бітву. Аднак, як паведамляе агенцтва Франс Прэс, вялікія дзяржавы папаўняюць гэтыя страты за кошт узбраенняў еўрапейскіх ваяўнічых баз.

Старая. Зноў ваююць.

Радые. А цяпер аб спорце...

Стары. Чым яны там думаюць? «Аб спорце, аб спорце»... (*Выключае.*)

У небе дабрадушна гуркоча самалёт сельскагаспадарчай авіяцыі.

Старая. Дзевяноста самалётаў збілі... з людзьмі, мабыць. Во такіх машыны? А?

Дачка. Не, мама. Гэта машына толькі з букашкамі ваюе, з паякомымі. А там... Адзін «Фантом» шэсць мільё-

паў каштуе. За такі самалёт можна пабудаваць дом на паўтары тысячы кватэр.

Старая. Ай-яй-яй! Шэсць мільёнаў. (Старому.) Во! А ты наваліўся на сына за семнаццаць капеек.

Дачка. А што горш і што лепш — калі б лішкі былі ці во так — недастача. Лішкі — значыць, ашукваў, аблічваў. А ў яго недастача. Сваімі даплачвае. Гэта нават высакародна.

Стары. Не ў яго! У нас, у кааператыве! Дзяржаўны ён злачынца! Злодзей! І ўсё яго высакародства тут. Злодзей.

Старая. Ціпун табе на язык! Пабойся бога!

Дачка. Мама, бога баяцца не трэба. Трэба баяцца пракурора.

Старая. Ой, дачушка, раскажы ты толкам, што рэвізія сказала? Не здагадкі твае, а яны што сказалі?

Дачка. Сказалі, што ён сёння ж павінен пагасіць недастачу. А калі не, то — пад суд, у турму запішуць.

Старая. Ай-ёй-яёй... А божа мой, божа...

Стары. Хай зараз жа верне чужыя грошы!

Дачка. Як жа ён верне, калі ў яго ні капейкі?

Стары. А зарплата яго дзе? Мне ён не даваў. Можа, табе?

Старая. І мне не.

Дачка. Якая зарплата? Во яна дзе (*наказвае на сваё плацце*). Ды яшчэ боцікі.

Старая. А як жа ён цяпер?

Стары. А вельмі нават проста: у турму. Хай сам ідзе туды, запісваецца і садзіцца чын чынам. А як вы думалі? Вельмі нават проста. Там даўно яго ждучь. Месца пустуе, хоць турму закрывай. Ждучь і плачуць. (*Ідзе пад стог лажыцца.*)

Дачка. Мама! Ніяк пельга браціка ў турму! Жана — і ў турму?

Старая. Не, не, дачушка, не дапусцім да турмы. Ідзі, заві яго сюды. А я тут старога ўгавару. Ашчадная кніжка ў яго. Усе грошы ў яго. Бяжы хуценька, заві сына і скажы яму, хай як на духу прызнаецца перад бацькам, хай просіць. Без мапы каб. Стой! Рыбка мая, скажы яму, хай боты бацькавы захопіць, хай прынясе. Ноччу, калі шукалі, яго не знайшлі, а боты я знайшла і забрала. А ён босы.

Дачка выпырхнула птушкай-пліскай.

Стары. Ён і так абуў ужо. Прыўсепародна абуў у лапці.

Старая (*какетліва*). Дзядок мой! Хадзі сюды! Пагаворым. Ну добра, добра, я сама к табе падыду. Ляжы. Ох, і хітрун ты...

Старая ідзе да мужа, прысаджваецца каля яго, любуецца. Рантам абдымае яго і цалуе. Стары вызваляецца з абдымкаў і палахліва азіраецца.

Стары. Сораму ў цябе няма! П'яўка ты!

Старая. Не бойся, не ўкушу. Прысядзь. Радыё вот гаслухаем.

Радыё. Сёння ў Маскву з афіцыйным візітам прыбыў кіраўнік дзяржавы астравоў Карыцы і Лаўровага Ліста гаспадзін Джордж Крамін Шры. На аэрадроме прэзідэнт заявіў, што ўзаемаадносіны паміж нашымі дзяржавамі ён абяцае строіць, прытрымліваючыся прынцыпаў роўнасці і неўмяшання ва ўнутраныя справы.

Стары. Хвала богу, супакоіў: хоць умешвацца не будзе.

Старая. Хто прыбыў, хто? Фамілія нейкая...

Стары. Прэзідэнт Дзяржыкарманшырэй з астравоў Карыцы і Лаўровага Ліста. Прыехаў крэдытаў прасіць. У Англіі ў яго не выгарала, дык ён да нас. Пералётам. Тыя дзвесце гадоў грабілі, а цяпер кукіш пад нос. Абяцае нам дазволіць на адной лаўцы пасядзець. Як роўным.

Старая. І ўсё ты ведаеш. Учора старшыня наш пры людзях сказаў, што цябе можна міністрам замежных спраў ставіць ці прэзідэнтам у якую краіну пасадзіць. З павагай сказаў. Кажа: «Што яму рэвізійная камісія? Ён можа ў вялікай дзяржаве парадак навесці». Усё ты знаеш. І праўда, як міністр.

Стары. Пахадзіў бы твой міністр за каровамі штодня з гэтым транзістарам, дык і ён бы знаў паболей. А то — пералёты, абеды-ленчы, сустрэчы-провады ды пасяджэнні... Яму і радыё няма калі паслухаць.

Старая (*лісліва*). Няма мудрэй за цябе. Няма дабрэй. Мне цябе бог паслаў як узнагароду за пешта.

Стары. Не падлізвайся. Ведаю: лісліўцы — гэта пераадзетыя зладзеі. Грошай не дам.

Старая. І не шкада табе сына? У турму пасадзяць.

Стары. Кот, лізнуўшы раз гарачую скавародку, другі раз лізаць гарачую скавародку не будзе. І халодную таксама. «Не ўкрадзі!»

Старая. Не краў ён! Ой, гора ты маё горкае... Вось як дадуць яму год ці два, ды ты ж не дачакаешся яго, ты ж сам памрэш ад скрухі, ад перажыванняў. Табе ж сэрца перасць тваё раскаянне. Ты і расінкі ў рот не возьмеш: у цябе адны рэбры ды сухажыллі астаўца. Ты ж сябе даканаеш. Начамаі стагнаць будзеш. І мяне раней часу ў дамавіну пакладзеш. *(Плача.)*

Стары. В-о-от... *(Таксама плача.)* Што парабіў твой сын!..

Паўза.

Недзе непадалёку скуголіць і вые сабака.

Старая. Во і сабака вые — на бяду. Навошта ты яго прывязаў, Дружка?

Стары. Каб не прывёў ды не паказаў, дзе я схаваўся, калі вы аўкалі. *(Усхлівае.)*

Старая. Як жаласліва просіцца. Хоць і сабака, а здаецца — вось-вось загаворыць. Ідзі, адвяжы, скурадзёр! Жаласці ў цябе няма. Дружка — і на ланцуг. Бессардэчны ты!

Стары пайшоў адвязваць сабаку.

Вот і паспрабуй уламаць яго... Стары ўпарты вол.

Радасна віскоча сабака.

Радуюцца, што на волю... Кожная скацінка свабодзе рада, не толькі чалавек. А тым больш — сабака.

Вяртаецца Стары.

Стары *(Дружку)*. Ну-пу, ідзі, пабегай, пагаўкай. Ідзі.

Старая. Во-во, сабаку пашкадаваў, а сына ў турму. Сабаку на волю выпусціў, а сына ў ланцугі.

Стары *(крычыць)*. Сам, сам вінаваты! І сабака ў няволі быў цераз яго растрату. Яго равеснікі на трактарах, у шахтах, каля стапкоў, а ён — у цянёк, за прылавак, каля канфет, каля памады, паміж трусікаў... Не крапу ніводнай капейкі ў ашчаднай касе. Там трудавыя капейкі.

Старая. Там не толькі твае.

Стары. Во то-та і яно! Усе збіралі: у будні — мазалём у полі, а ў выхадныя — на ягадцы, на грыбочку... Колькі разоў нахіліцца трэба на ягаду, на грыбок на той руб? А? Не дам! Не прасі! Саграшыў? Будзь ласкавы — скупі свой грэх.

Старая. Не гарчыся. Можна, і граху ніякага няма. Не аблічваў ён. Самога аблічылі, сам у пакладзе.

Стары. Значыць, народ вінаваты? Ён праведнік, а народ — грэшнік? У турму яго — народ, у калонію народ?! Так, ці што?

Старая. Не юродствууй!.. Малады ён. Ты кіпіш, а ён, можа, дабро людзям рабіў. Падумаў тады, які грэх на душу бярэш? А? Калі ён не сабе, не на цукерачкі, а... А ты... Накінуўся на дзіцё...

Стары. Ну, ціха, ты... Не разводзь сырасці.

Паўза.

Стары ўключае транзістар.

Радые. Учора ва ўрачыстай абстаноўцы закончыў сваю работу ўсесаюзны з'езд, прысвечаны саракагоддзю «Уторчормета». На з'ездзе прысутнічалі ў якасці гасцей прадстаўнікі дваццаці сямі краін. Удзельнікам з'езда ўручаны памятныя юбілейныя медалі.

Старая. А што такое «Уторчормет»?

Стары. Ну, утыльсыравіна.

Старая. А, гэта — каторыя ўсякі хлам збіраюць, тыя з'ехаліся?

Стары. Металічны. Металалом...

Старая (задумалася). А гэта што? Не растрата? А? Чаго маўчыш? Юбілей! Медалі! Госці! Ды яны не сабралі столькі жалеза, колькі патрацілі ім на медалі на юбілейныя.

Стары. Гэта не азначае, што сыну твайму дазволепа. Пясмела падыходзіць Дачка. Кашляе, каб звярнуць на сябе ўвагу.

Старая. Ну, прывяла?

Дачка маўчыць.

Стары. Дзе ён?

Дачка маўчыць.

Старая. Дзе Ваня?

Дачка. Я, мама, не давяла яго...

Старая. Што з ім?

Дачка. Не што, а хто...

Стары. Арыштавалі?

Дачка. Я прывяла яго, ён прыйшоў, але падысці баіцца.

Стары. Во — чула? Невінаваты не пабаіцца.

Дачка. Тата, а стрэльбы ў цябе пяма?

Стары. Шкада, што няма.

Дачка. А тапара ці яшчэ чаго-небудзь цяжкага пад рукой? А? Ён пытаўся. Няма?

Стары (у гневе). Ідзі і вядзі яго сюды!

Старая. Ідзі, дачушка, заві.

Дачка (на вуха маці). Ён жа там не адзі.

Старая. А з кім?

Дачка. З Нэлкай. З пявестай.

Старая. Якая яна яму пявеста? Верціхвостка яна. І рана яму пра жаніцьбу думаць.

Дачка. Гэта вы так лічыце. А ў іх на гэту праблему іншы погляд. Яны без перажыткаў мінулага.

Старая. Я табе... А што ёй тут трэба? Чаго яна прыджгала?

Дачка. Прасіць будзе, каб выручылі Жана. Яна ж такая прыгожая. Адмовіць ёй ніхто не можа.

Старая. Нашага бацьку гэтым не возьмеш. Яшчэ злей будзе.

Стары. Ну, я што сказаў? Няма чаго шаптацца! Марш!

Дачка. Гэта мы ад страху перад табой. Гэта — жэ-неўскія перагаворы. Ну ўсё, усё, усё. Я зараз прывяду.

Дачка выпырхнула.

Паўза.

Чакаюць.

Нарэшце з'яўляюцца Дачка і Сын.
Апусціўшы павінную галаву, Сын маўчыць.

Стары. Глядзіць, пібы вол з-пад ярма.

Дачка. Не з-пад ярма, а з-пад акта рэвізіі.

Стары. Ну? Што маўчыш? Апчацініўся.

Старая. Як ты па яго, так і ён.

Стары. Прызнавайся, чыстую праўду выкладай: чаму растрата, чаму недастача? Як на судзе.

Старая. Не на судзе, а перад бацькам. (Улагоджвае Старога.) Ты не глядзі, што бацька такі сярдзіты з выгляду. Ён добры. Добры ён. І справядлівы. Ён цябе зразумее, як ніхто іншы...

Сын. Каб жа зразумеў... Не зразумее.

Стары. Усё ясна.

Дачка. Бачыш? Ты яшчэ нічога не сказаў, а ён усё зразумеў.

Стары. Прагуляў? Прапіў? Дзе? Калі? З кім?

Старая. Што ты гародзіш, стары? Апамятайся!

Стары. Адчапіся, старая, не лезь. (*Мякка.*) Дзе ж ты, сынок, патраціў?

Сын. У горадзе... І на падводных крыллях. Да Кіева.

Дачка. Ваня! Мілы Жан! Што ж ты маўчыш?

Стары. З кім? З гарадскімі... з гэтымі самымі? У рэстаранах?

Сын. І ў рэстаранах, і ў...

Дачка. І ў... Ну?

Сын. І ў кафэ. Толькі не з гарадскімі.

Старая. Сынок! Што ты гаворыш? Апамятайся! Прыкусі язык!

Дачка. Мама! Ты сама гаварыла, каб як на духу. Ваня! Ну?

Стары. З кім жа ты, сынок?

Дачка. З Нэлай? Праўда! Ваня?

Сын. З Нэлай.

Дачка. І на таксі?

Сын. І на таксі.

Дачка. Куды?

Сын. У Бабруйск.

Дачка. І да Кіева? На крыллях?

Сын (*удакладняе*). На падводных.

Дачка. Які ж ты малайчыша! Вось гэта рамантыка! Ты, Ваня, Пячорын! Ты — Яўгеній Анегіп! Ты ведаеш, хто ты? Ты — мілы друг! (*Упершыню ўсвядоміла ўсю прыгажосць душы брата.*) Ваня! Я думала, што толькі ў дзевятнаццатым стагоддзі людзі маглі...

Старая (*перапыняе дачку*). Змоўкні! (*Сыну.*) Што ж ты наклапаў на сябе? Ты ж загубіў сябе.

Сын. Не загубіў.

Дачка. Ах, які кінафільм! Каб мяне хто на крыллях...

Стары. Во — чула? Старая! Чула, пытаю?! Во! Ну, сынок, а яшчэ дзе ты быў? У Парыж не лётаў? Вакол Еўропы васьмёрак не рабіў?

Старая. Ты ўжо ўвесь свет аб'ездзіць хочаш за дзвеце сорок два рублі. Ты ж, сынок, болей нідзе не быў? Праўда?

Сын. Нідзе.

Стары. Скажы, сын, гэта — чэсна?

Сын (*б'е сябе ў грудзі кулаком*). Чэсна!

Стары (*жонцы*). Чула, маці? Чэ-эсна!

Старая. Не будзе ж ён бацьку маніць.

Стары (*крычыць*). Пра што я ў яго пытаюся? Я ў

яго пытаюся: гэта чэсна — траціць чужыя грошы, народныя грошы пускаць на вецер? Гэта чэсна? На распусту!

Сын. Ніякай распусты, баця.

Стары. Маўчаць! Злодзей! Залез у народную касу. Мазалём зарабіць лепь. Ну, вядома, крадзепая кабыла дзешавей за купленую.

Сын. Я вярну тое, што ўзяў.

Дачка. А дзе ты возьмеш?

Сын. У бацькі. Не ў турму ж...

Старая. У бацькі? Цяпер? Дуралей! Цяпер бацька сам цябе завядзе ў турму. За руку і павядзе.

Стары. За руку? Не-е! Шворку на шыю — і пацягну.

Дачка. Тата, ты — фэадал, прыгоннік. Жан, ты пазыч грошы. Потым аддасі. Пазыч у яго.

Сын (бацьку). Ты пазыч мне. Я аддам... Потым.

Стары. Не дам. Жулікам, злодзеям не веру. Не ве-ру.

Дачка. Ён не жулік і не злодзей. Ён рамантык.

Старая. Які ён жулік? Нашто пускаеш пра яго такую славу?

Стары. Не жулік, не злодзей? Дык хто ж ён такі? А?

Паўза.

Усе як бы ўпершыню разглядаюць хлопца.

Дачка. Тата, а ты маму на крыллях да Кіева... Мама! Было?

Старая. Не, дачушка, не было.

Дачка. Ну, хоць у Бабруйск, у рэстаран вадзіў? Калі маладымі былі, калі яшчэ нежанатымі, а, тата?

Старая. Было адзін раз... На кірмаш у мястэчка... і то (пасміхаецца над сабой, над той — маладой) не тое што цяпер, а босымі...

Стары. Таму што летам!

Старая. Босыя, а быццам на крыллях. І там ён морсам — такой салодзенькай вадзічкай падкрашанай частаваў.

Стары. За свае, не за крадзенья.

Дачка. І ты яго палюбіла за падкрашаную вадзічку?

Старая. Сур'ёзны ён быў, самастойны і добры. Ён і цяпер добры.

Стары. На добрых ваду возяць. Хопіць! Копчылася дабрата. Не-е! Любіш катацца — вазі сапачкі! Во як! Павазі. У турме.

Старая. А мой ты сыночак! А якога ж бацьку табе бог паслаў!

Дачка падзвае некага.

Стары. Цыц, старая! Не патурай!

Надыходзіць Нэла гэткаю павай.

Дачка. Нэлачка! Прасі і ты.

Стары. А-а, прышцэса!

Старая. Мілая мая, сыноч! Пакайцеся, папрасіце вы яго.

Стары. Што, пісаная, і ты тут? Ну? Як? Хораша, нябось, было? Прыемна?

Нэла. Дзе?

Стары. На падводных крыллях, на таксі...

Нэла. Ах, яшчэ як хораша, яшчэ як прыемна!..

Стары. Аж ветрык у вушах, са свістам? А?

Нэла. Са свістам, з ветрыкам, з пырскамі ў твар...

Стары. І з пырскамі?

Нэла *(не свае словы дэкламуе, а чужыя, але шчыра і натхнёна)*. «Кажись, неведомая сила подхватила тебя на крыло к себе, и сам летишь, и все летит... И только небо над головою, да легкие тучки, да продирающийся месяц одни кажутся недвижимы...»

Стары. Гэта ўжо, значыцца, пасля рэстарана, калі мясчык пад галавой? Любіш быструю язду?

Дачка. «И какой же русский не любит быстрой езды? Его ли душе, стремящейся закружиться, загуляться, сказать иногда: эх, черт побери все!.. его ли душе не любить ее? Ее ли не любить, когда в ней слышится что-то восторженно-чудное...»

Старая. Госпадзі! А ты адкуль гэта ведаеш?

Стары. Ды пяўжо і ты туды?

Старая. Божа мой! А цябе хто вазіў? А ты з кім?

Дачка. Я? З Мікалаем... *(чакае рэакцыі)* Васільевічам... *(зноў чакае)* з Гогалем.

Старая. Я табе дам! Я табе дам Гогаля!

Стары. Ну, з Гогалем пяхай, з Гогалем можна. *(Нэлі.)* А пасля рэстарана, значыцца...

Нэла. Сюды. Пад стажок. Ваня! Жан! Каторы тут наш?

Сып. Гэта не тут. Гэта там, над абрываам.

Нэла. А, гэта там, над абрываам.

Дачка. І цалаваліся... *(У захваленні.)* А, Нэла?

Стары. Значыцца, соладка было?

Нэла. Так соладка, так соладка, што... Эх, стары, стары! Табе ўжо ніколі не паспытаць такога. Калі да гэ-

тага часу не было, то цяпер — празываў, не паспрабуеш. А мы не празывалі. Вось так, падкрашаная вадзічка. *(Заўважае, што ўсе ашаломлены.)* Ну, чаго рот развіў? Закрый, а то вераб'і гняздо саўюць.

Старая. А Нэлачка, а бог з табой! А як жа ты з ім? Ён жа цяпер...

Дачка *(у захваленні)*. Вось гэта да-а...

Стары *(нарэшце апамятаўся)*. Не паспытаў, кажаш? Празываў? Думаеш — позна?

Нэла. Позна.

Стары. Чаму позна?

Нэла. Стары ўжо.

Стары. На што стары?

Нэла. На ўсё стары. На падводныя крыллі, на матацыкл і наогул — нічога ўжо не разумееш.

Стары. Не разумею? Стары? Баба! Дзе ты? Жопка! Ану, скажы, стары я ці не стары яшчэ? Скажы ёй, скажы! *(Рагоча.)*

Старая. Сораму ў цябе пяма. Вочы ў цябе пазычныя. Як табе не сорам? Хваліцца гэтым і перад кім? Яны ж дзеці. Яны, можа, яшчэ нічога не разумеюць...

Стары. Во-от! *(Нэлі.)* Чула? Вы нічога не разумееце!

Дачка. Мы ўсё разумеем! Вы палавы вапрос паднімаеце.

Стары. Што, што, што? Гэта яшчэ што такое?

Дачка. Акселерацыя.

Нэла *(Старому)*. А калі вы разумееце, калі яшчэ не ўсё забылі, то чаму ж вы не хочаце выручыць сына?

Стары *(выстаўляе кукіш)*. А во! Сваёй трудавой капейкай аплаціць яго распусту? П'янкі? Рэстараны? Разгул? Я і сам магу так.

Нэла. Не можаш. Прапусціў свой час. Дый закваска не тая. Ну хто ты цяпер? Дзед? Капілка! Хіба ты жывеш? Ты ж каравуліш, а не жывеш. Каравуліш грошы, каравуліш нас, каравуліш старыя завядзёнкі, годы свае старыя каравуліш, час тармозіш. А годы бягуць, час бяжыць, як рэчка, як вецер. Затрымай вецер! Не затрымаеш і не ўкаравуліш.

Стары. Да-а... Ды ты быццам бы... Слухай, вот ты гуляла, у разгул з ім пайшла, а замуж за яго пойдзеш? Ну чаго маўчыш?

Нэла. Не, не пайду.

Стары. А-а, то-та ж. А чаму?

Нэла. Не вялікае шчасце прыдбаць такога... свёкра.

Старая. Абрядла! Аддай сыну грошы. Ну, пагуляў хлопца, будзе што ўспомніць.

Дачка. Не так, як ты, — падкрашаную вадзічку ўспамінаеш.

Стары. Э-э, не! Калі на тое пайшло, сам разматаю. Жопка! Старая! Ідзі, збірайся! Махнём з табою на падводных крыллях. У Кіеў. На Байкал! На Піцунду! Ісык-Куль! У Адэсу! На Кубу!

Дачка. Не, не паедзеш. Ты — рацыяпаліст. А тут трэба эмоцыі. Ты — фізік.

Старая. Куды я паеду, дурны ты? Правільна яна кажа: фізік ты!

Стары. Не хочаш — не трэба. Яно і верна: у Тулу са сваім самаварам? Я маладую вазьму. Што, не? Вот яе. Нэла, махнём!

Нэла. Цяпер гэта модна. Толькі... (*ацэньвае Старога*) ці падоўга цябе хоціць?

Стары. Дурпенькая, а ты паспрабуй.

Старая. Хамло ты, хамло. Самахвал ты, самахвал! Значыць, і цябе той жа чарвяк точыць? Чаго ж ты на сына накіпуўся? Ён жа такі, як і ты. Толькі ён малады, яму можна, а ты ўжо стары грыб.

Стары. Ізноў стары? Калі яму можна, значыць, і ўсім можна.

Старая. Што ты гародзіш? У сына бяда. Яго выручаць трэба. Во які факт перад табой, а ты гародзіш бог ведае што.

Стары (*Сыну*). Ты разумеш, што за тваім фактам следуе? Паразітызм, чужыя грошы, чужая праца, спекуляцыя, эксплуатацыя. Не, больш таго. Сусветныя войны пачынаюцца з твайго факта. Бамбёжкі. Капцлагеры. Лінкоры. Ракеты. Гандаль зброяй. Усёк? Мільярды на абарону ад такіх, як ты. Фармуліруе філасофію факта.

Старая. Звіхнуўся стары. Далібог. А ўсё транзістары гэтыя, каб на іх...

Нэла (*ацэньвае Старога*). Дэмагог. Званар.

Дачка. Канфуцый.

Паўза.

Сын. Во што, баця. Хоць і цяжка цябе зразумець, але лічы, што я асазнаў. І таму ты павінен мяне выручыць. Дай грошы.

Стары. А чаму гэта я табе павінен?

Нэла. Сын ён табе ці не сын?

Стары. Сын. Але чаму я павінен?

Старая. Ён жа кроў твая, плоць твая.

Стары. Так — кроў, так — плоць. Але чаму павінен?

Дачка. Таму што чалавек чалавеку — друг, таварыш і брат!

Стары. Бра-ат? А хіба брат брата грабіць? Ён жа кааператыўную касу ачысціў. Таварыш? А чаму ён не пазваў мяне разам прапіваць? Друг? А ён параіўся са мной, з другам, перад тым як ісці на такое?

Нэла. Ну і люты, бессардэчны ты, дзед.

Стары. Чэсны! Чэ-эсны я! Ты думаш — лёгка быць чэсным?

Старая. Будзь чэсным, але ж трэба быць бацькам. Радзіцель ты яму ці не радзіцель?

Стары. Радзіцель.

Нэла. Значыць, абавязан! Павінен, і ўсё! Бацькоўскі доўг.

Стары. Доўг? Ізноў даўгі? Колькі ж можна? Калі ж я выблытаюся з гэтых даўгоў? Усё жыццё ў даўгах? Не! Дудкі! Усё! Хопіць! Даволі! Усе свае даўгі я выплаціў. Усе свае павіннасці я адбыў. Нікому і нічога я больш не павінен. Я ў даўгу толькі перад сабой. Толькі сабе я не выплаціў спаўна за ўсе мае пакуты, за ўсе мае ахвяры, за ўсе мае падзеі і цяжкія чаканні. А больш я нікому і нічога не вінен. Са ўсімі я расплаціўся чэсна і шчыра. Вось мае даўгі: перад бацькамі маімі я павінен быў за тое, што далі жыццё, паілі, кармілі, гадавалі. За іх дабрату і суровасць. За ўсю іх навуку няхітрую — як працаваць, як з людзьмі жыць, навуку чэсную, чалавечную. І я да апошняй гадзіны іх, да апошняга ўздыху на маіх руках шчыра плаціў ім любоўю, павагай і ласкай. Я павінен быў радзіме за ўсё хараство, за волю, за прастор, за зімы завірушныя, за вёсны жданья, за ліўні цёплыя. І калі прыйшла вайна, я жыццём сваім заступіўся, кроўю салёнай, ранамі сваімі, болямі пясцерпнымі, вернасцю сваёй выплаціў ёй доўг. Як ні цяжка было, я выгнаў ворага. Перад рабочым перад класам доўг быў брацкі. Карміў яго. Сам часта клаўся снаць галодны, а яго карміў. Потым... Інтэрнацыянальны доўг... Ды і не доўг, а спагада, спачуванне... Кітаю даваў, Інданезіі даваў, Гане, Егіпту, Індыі, Бангладэш, Алжыру, В'етнаму, Сірыі, Анголе, Мазамбіку, ды ўсім, хто прасіў. Самому не хапала шыфэру на крышу, а Кубе, а Чылі, а Перу, а на Асуанскую, на Еўфрацкую плаціны цэменту не паскупіўся. Хай ведаюць нашу даб-

рату. Даваў па абавязку чэсці, па абавязку працоўнай салідарнасці. Вот гляну кругом — цяпер усе мне павінны. Не я, а мне! А ты зноў ад мяне патрабуеш. Не просіш, а — «павінен»! Яшчэ і на распусту я табе павінен? Не я, а ты павінен! Не я, а ты перада мною ў неаплачым даўгу за цёплы куток, за сытае дзяцінства, за грамату, за жыццё, каторае я табе даў. Жыццё! Самы дарагі дар! З небыцця! З нічога — чалавекам цябе с а т в а р ы ў.

Н э л а. А ён яшчэ помніць заалогію.

Стары. За крыўду, за сорам, за слязу сённяшняй ноччу выплаканую... вы — зелень — у даўгу неаплачым. *(І, як канчатковы прыгавор, проста і спакойна.)* Нічога я не павінен. Не дам. Плаці. Сам. А я пайду спаць. Я ўсю ноч не спаў. *(Выходзіць стомлены.)*

Паўза.

Старая мітусіцца, не ведае, куды падацца, ці суцяшаць Сына, ці прыгалубіць Старога.

Сын. Та-ак... Сустрэчны іск.

Дачка. Вот, Жан, пайшоў ты па воўну, а вярнуўся стрыжаным.

Н э л а. Не дасць ён. Пайду, Ваня, сушыць табе сухары.

Старая. У яго самога сэрца разрываецца. І яго ж пашкадаваць трэба. Не чапайце яго, хай супакоіцца. Гора ты маё горкае.

Сын уключае транзістар. Спачатку чуваць абрыўкі музычных мелодый. Вот сумотна-жаласлівая індыйская, за ёй — шалёная джазавая, потым шчымліва-страсная ўсходняя перарываецца некалькімі акордамі ўрачыстай арганнай. Але гэту абстракцыю пастойліва выцясняе рознаязыкі гоман дыктараў і палітычных каментатараў. Галасы ў іх розныя і па тэмбру, і па маперы. То напорысты і таропкі, то далікатны і разважлівы, то задушэўна-даверлівы, то нахабны, з металічным гучаннем. Вось некалькі абрыўкаў з гэтага гоману, з гэтай сумесі праўды і фальшы.

Р а д ы ё. Апроч звычайных відаў зброі ядзерныя арсеналы дзяржаў складаюць больш за шаснаццаць тысяч мегатон — па некалькі тон на кожнага мужчыну, жанчыну і дзіця на нашай планеце...

Дзяржавы пашай планеты кожную гадзіну трацяць па трыццаць мільёнаў долараў на армію і зброю. Трыццаць мільёнаў кожную гадзіну!

Каб ператварыць Сахару ў квітнеючы аазіс, даволі тых сродкаў, якія трацяцца ўсімі краінамі свету на ваенныя патрэбы за адзін толькі месяц.

Сын выключае транзістар.

Старая. Не, не, хай расказвае. Паслухаем, паслухаем. Хай і ён паслухае. Во дзе растратчыкі. А мы — семнаццаць капеек, сорок дзве капейкі. А там во што творыцца. Давай, давай!

Сын зноў уключае транзістар.

Рады ё. Армія стала галоўнай мэтай дзяржавы. Яна стала самамэтай; народы існуюць толькі для таго, каб пастаўляць і карміць салдат.

У выніку разрадкі напружанасці ваенны бюджэт на наступны год ЗША павялічылі на семнаццаць мільярдаў долараў.

І ў той жа час на нашай планеце кожную секунду памірае адзін чалавек ад голаду. З кожным ударам нашага сэрца памірае ад голаду чалавек.

Старая. А ён пайшоў спаць?! Не-е! Я табе не дам спаць. Ідзі і паводзь там парадкі! А то прыстаў як смала. Вунь дзе твая часнасць трэба. Туды ідзі са сваімі прынцыпамі. Мы тут над кожнай трудавой капейкай дрыжым, а там... *(Рашуча ідзе за стог.)*

А Стары ўсё-такі заснуў. Спіць, бедалага. Стаміўся. І раптам... О цуд! Стары адрываецца ад зямлі і, як ні ў чым ні бывала, павісае ў паветры. На пашых вачах. Ён спіць сабе, нічога не падзаўраючы, і смачна цмокае. Нібы на воблаку ці на паветранай падушцы спіць, пахрапвае. З'яўляецца Старая. Яна не ўваходзіць, а нібы ўплывае і заўважае дзіва: Стары спіць у паветры. Аслупяцела: дык ён яшчэ і фокусы выкідвае. Раззлавалася не на жарт.

Дык ты спіш? На свеце такія беспарадкі, растраты, разбой, а ты спіш? Ты тут за семнаццаць капеек бучу падняў, а там мільярды ў распыл пускаюць: на зброю, на войны, на грабеж. Быццам дзеці малыя — наперагонкі: хто вышэй, хто далей, хто больш, раскідаюцца мільёнамі ды мільярдамі. Калі ты такі чэсны, то ідзі і зараз жа, зараз жа навядзі парадак! Ідзі!

Стары. Куды?

Старая. Прэзідэнтам стапавіся!

Стары. Дзе?

Старая. Дзе хочаш. Выбірай сам. Абы ў свеце парадак быў.

Стары. Ды ты ашалела. Як жа я стану прэзідэнтам?

Старая. Станеш, калі я сказала.

Стары. Адумайся, старая! Як жа я стану? Хто мяне паставіць?

Старая. Сам! Сам сябе! Во так, у паветры спаць

сумеў? Сумееш і ў прэзідэнцкае крэсла залезці. І каб па-радак! Чуеш? (*Велічава выходзіць.*) За ўсе расходы я ў цябе потым строга спытаю!

Стары праводзіць яе поглядам, потым азіраецца і вельмі здзіўляецца — як гэта ён у павстры вісіць. Задумаўся.

Стары. Д-да-а... Ды яна як быццам праўду сказала. Тут ужо лепей ідзі і стапавіся... прэзідэнтам... Калі мая баба сказала, то ўжо ідзі і не азірайся. Не было клопату...

Спускаецца на зямлю. І вось перад намі зямны шар з кантурамі мацерыкоў і дзяржаў. Шар круціцца. Стары прыглядаецца, выбірае сабе краіну, дзе стаць уладаром.

Шар паволі круціцца, падстаўляе то адзін бок, то другі. Стары прыглядаецца і к паўночнаму паўшар'ю, і к паўднёваму. Парэшце царскім жэстам указуе планеце спыніцца.

Астанавіце планету! Я ўзыду!

Так скончылася ява, так пачаўся сон.

Другія ж цары нічога не зваршылі.

Герарот

ДЗЕЯ ДРУГАЯ

СОН

А вось і кабінет прэзідэнта нейкай дзяржавы. Пэўна ж, саліднай дзяржавы, бо новаспечаны прэзідэнт сам выбіраў сабе краіну, і не такі ўжо ён дзівак, каб выбраць якую-небудзь педаразвітую, наводшыбе, на палітычных задворках краіну.

Дарэчы, кабінет абстаўлены, вядома ж, у адпаведнасці з густам Старога і яго ўяўленнем аб прэзідэнцкім логаве. Аднак ёсць рэчы і прылады не вельмі зразумелыя новаму прэзідэнту. На гэтыя рэчы Стары пазірае насцярожана і з падазронасцю. Але звярніце ўвагу — сноп добрай пшаніцы і сноп кукурузы выстаўлены. І не дзіва! Калі яны стаяць у кабінете самога старшыні калгаса, то тут — і бог загадаў. Інакш — які ж ён прэзідэнт?

На задняй сцяпе вялізная палітычная карта свету. На ёй сацыялістычныя краіны — сучэльная белая пляма. Чамусьці! На карце ўманціраваны маленькія лямпачкі. Пры жадаанні іх можна запаліць. Яны загарваюцца, як зорачкі. З кожным шчаўчком выключацеля іх становіцца ўсё больш і больш. А калі шчоўкне апошні раз, то белая пляма апынецца ў вогнепным абручы.

Вялізны прэзідэнцкі стол. На ім пірамідка тэлефонаў. Ёсць тэлевізар. Сейф. Сіфон. (Калі ён у старшыні калгаса ёсць, то...) Ста-

ры асвойвае кабінет і ўсю яго гаспадарку. Ён як бы прывыкае да ўсяго: да крэсла, да тэлефонаў, да сіфона з газіроўкай, бра і розных другіх свяцільнікаў, да хрустала і пазалоты. І ўсё гэта на белым фоне. Чамусьці дом такі. Стары ў той жа вопратцы: на ім белая льняная вышытая сарочка і белыя парусінавыя штаны. Ён нават не заўважае педнаведнасці свайго касцюма гэтаму кабінету і сваёй пасадзе. Каля стала ляжыць сабака. Стары прыглядаецца да яго і раптам радасна пасміхаецца. Ён замілаваны.

Стары. Дружок? І ты тут?

Дружок скідае з сябе сабачую шкуру, і пад ёй аказваецца рэспектабельны малады чалавек.

Дружок. Не мог я сюды аднаго цябе пусціць.

Стары. Та-ак, без цябе я тут як без рук.

Дружок абнюхаў памяшканне, зазірнуў за дзверы.

Дружок. Сеньёр прэзідэнт! Я правільна вас называю?

Стары. Сеньёр? Хай будзе сеньёр. Ці не ўсё роўна?

Закукавала вязюля. І раптам нечакана з'яўляецца старая жанчына, апранутая па-сяляпску, яна ў жалобе; размову пачынае паважна, спакойна, па-дамашняму. Рухаецца павольна, паважна.

Маці. Ну во, і дачакалася я, калі ты сядзеш на яго месца. Цяпер улада ў цябе больша-ая. Многае ты цяпер павінен зрабіць. Звяршыць. Другія ж цары нічога не звяршылі.

Дружок. Хто вы? Адкуль вы? Чаму тут?

Маці. Маці я, сыноч, маці.

Дружок. Але хто вас...

Стары. Чакай, Дружок. *(Старой.)* Аблічча тваё нешта мне вельмі знаёмае. Адкуль ты?

Маці. Маці я, маці. А маці — яны ўсе падобныя. Здалёку я. Як дачулася, што ты ўладу такую займеў, у тую ж хвіліну я сюды. Усё баялася — паспець бы, не спазніцца. Ох, бяда — гэтае крэсла тваё. Небяспечнае. Шкада мне цябе. А ты глядзі, кругом тут ворагі твае смяртэльныя. Я чаму так сняхалася да цябе? Бяду сваю расказаць. Мая бяда — няма большай бяды. І мне ўжо ты не паможаш. А вось другіх мацярэй ад такога гора аберагчы пастарайся.

Стары. Ну, калі ты і за другіх, то... давай, гавары.

Маці. Адзінаццаць сыноў я пахавала. Колькі нарадзіла, столькі і пахавала. *(Пільна прыглядаецца да Старога.)* Як першага хавала, а ён у мяне другім быў, дык

думала, і сама лягу ў магілу. А людзі дзівіліся. Адцягнулі ад ямкі. А потым Грышку пахавала. Таксама ўбівалася. А людзі дзівіліся. Потым вайна. Прыйшлі ворагі і — трох сыноў, кожны, як тапалёк, — вывелі і перад усімі расстралялі... як партызапаў. А мяне пакінулі... На дзіва людзям. Каб, значыцца, дзівіліся на маё гора. Плакала, ой як плакала, свету белага не бачыла скрозь слёзы. А потым — няшчасце. І трэба ж — за вайну выжылі, а пасля вайны — дома, на сваім агародзе падарваліся. Пограб хацелі паправіць, а там міна была. Падклаў пехта. Паліцаі, відаць. *(Уздыхнула.)* Дзесятага — Міцю пазалетась пахавала. Людзі ўжо не дзівіліся, вочы адводзілі ад страшнага гора майго. А сёлета Сцяпана. Ну, гэты аднакутаваў, бедненькі. Ад старых ран памёр. Не плакала я. І людзі дзівіліся: чаму не плачу — апошні ж ён. Вось і прыйшла я да вас...

Стары. Няшчасная маці... *(У голасе сляза.)*

Маці *(наверыла слязе)*. Вот пагаворым, пабяседуем ды і жыць будзем. А дзе ж ты дзенешся? І яшчэ дзеці ёсць. Хоць і чужыя, а дзеці. І жыць трэба. У мяне больш нікога не засталася, а жыву. На дзіва людзям жыву. І век мне дастаўся такі доўгі. *(Паўза.)* Мілы! Цяпер ты можаш, ты павінец, ты зрабі так, каб... Мне ўжо не паможаш, а зрабі так, каб нікому, ніколі такое не стрэлася. Павер мне, родны, гэта так баліць... так трудна... *(Хоча скрыць слязу.)* Праклятая вайна.

Стары. Добра, маці, пастараюся. Вось гляджу я на цябе — вельмі ўжо знаёмае аблічча. *(Крыўдую на сваю памяць.)* А не прыпомню...

Маці. Маці я. А маці — усе яны падобныя. Маці я. *(Хоча пайсці.)*

Стары. Дружок! Правядзі і дарогу пакажы.

Маці. Я сама найду. А ты глядзі: хоць і вялікая небяспека паджыдае цябе, але ты зрабі дабро людзям. Ждучь яны. Спадзяюцца. Не апукай. *(Выходзіць.)*

Стары. Да-а... Мы часам любім гаварыць: от, каб я быў на яго месцы *(жэст угору)*, дык я б... *(Разглядае сваё месца.)* Ну вось я і на яго месцы. А што — дык? А з чаго пачаць? А што зрабіць? Як выкапаць яе просьбу? Ды гэта і не просьба. Гэта ж — кроў з поса, а зрабі!! А як? Ды тут жа такі махавік раскруцілі, што... Як яго спыніць? З каго пачаць? Лёгка сказаць: быў бы я на яго месцы. А... А ці на месцы я? Во дзе галоўнае пытанне. Няўжо... А няўжо яны там не задумваюцца: а ці на месцы? Тайна пы-

та-аю-цца ў сябе. А адказ? Яшчэ большая тайпа. Барані бог паказаць няўпэўненасць. «Няўпэўнены — не абганяй!»

Д р у ж о к. Сеньёр прэзідэнт! Усе міністры сабраліся на аўдыенцыю.

С т а р ы. Куды, куды?

Д р у ж о к. К вам, сеньёр прэзідэнт.

С т а р ы. А хто іх зваў?

Д р у ж о к. Я. Яшчэ ўчора вы загадалі склікаць іх, каб пазнаёміцца.

С т а р ы (*успамінае*). Ды ўчора я сам яшчэ не знаў...

Д р у ж о к. Усё верна. Таму і пазвалі ўсіх на прыём. А дзе вы іх будзеце прымаць? Тут? Ці туды выйдзеце?

С т а р ы. Не, што ты! У калідоры няёмка. Усё-такі міністры, не брыгадзіры. Давай сюды. Калі крэслаў не хоціць, то... могуць і пастаяць.

Д р у ж о к. Ды яны ўсе стаяць будуць. А калі захацае каторага пасадзіць...

С т а р ы. За што?

Д р у ж о к. Кожны сам ведае — за што. Клікаць?

С т а р ы. Кліч, Дружок.

Дружок ужо каля дзвярэй азірнуўся, агледзеў — ці ў парадку кабінет, і раптам аданіў касцюм свайго патрона.

Д р у ж о к. Толькі... можа... пераадзецца б вам, сеньёр прэзідэнт.

С т а р ы (*крытычна аглядае сябе*). Бадай што... Давай, Дружок, што-небудзь да твару. Адпаведна.

Дружок вымае з шафы цыліндр, манокль, сарочку, бабачку, фрак. Стары пераадзяваецца.

Д р у ж о к. Во халера б на іх. Няўжо спёрлі?

С т а р ы. А штаны?

Д р у ж о к. А якраз іх я і шукаю.

Абодва доўга шукаюць штаны ў шафе, у скрышках стала і пават у сейфе.

С т а р ы. Няма?

Д р у ж о к. Няма, сеньёр прэзідэнт.

С т а р ы. Ерундовіна палучаецца. Спецыяльна падкузьмілі?

Д р у ж о к. Тут могуць падвесці пад мапастыр.

С т а р ы (*міралюбіва*). Ну, што ж, няма дык няма. Абыдземся. Но ў штанах шчасце. Я за сталом буду, не

заўважаць. Давай іх сюды. Слухай, а міністры мне дасталіся ўсе старыя?

Д р у ж о к. Хочаце памянць? Вы можаце каго-небудзь скінуць для постраху. Я іх на кругу пушчу, а вы мне толькі кіўніце — каторага, і я... Пярун ударыць аднаго, а баяцца ўсе.

С т а р ы. Кошку б'юць — нявестцы намёкі даюць. Добра, давай. Ты толькі пазывай — каторы хто.

Д р у ж о к. Ху із ху? Усё роўна ўсіх не запомніце.

С т а р ы. Тады — ваеннага і па фінансах каторы. У першую чаргу з вайной трэба пакончыць.

Д р у ж о к. А фотакарэспандэнтаў? Там і з кінахронікі, і з тэлебачання. Іх упусціць?

С т а р ы (*падумаўшы*). З тэлебачання аднаго ўпусці. Ён і адзін раззвоніць. І фатограф. Хай будзе па памяць. Толькі скажы яму, каб дзве фотакартачкі. Адну сабе, а другую... у клуб. Во смеху будзе. Давай! Паспрабую кіраваць. Хе-хе... тваю дрындушку! Дзяржавай! Я!

Стары садзіцца за стол, напускае на сябе важнасць. Дружок запускае круг. На крузе — міністры. Фатограф і тэлекарэспандэнт стараюцца зафіксаваць гэтую незвычайную аўдыенцыю.

Д р у ж о к (*знаёміць прэзідэнта з міністрамі*). Гэты па пенсіях і па культуры, гэты па мясу і малаку, гэты па шэрсі і па яйках. Па фінансах. (*Старому падабаўся нечым гэты міністр. Яны абмяняліся мільмі ўсмешкамі.*) Гэты па будаўніцтву. Гэты па разбурэнню. Па куплі і продажу. Па шпіянажу. Без партфеля. Сухапутны, марскі, дарожны загінуў у катастрофе. Па замежных справах паехаў у Егіпет. Гэты — ваенны.

С т а р ы. Стоп! Ваенны міністр, ка мне! Па фінансах і шпіянажу пачакайце там. А астатнія могуць ісці на службу. Няма чаго тут па каруселі круціцца. Першае дзела — вайна! Ясна? Галоўнае, чым мы павінны сёння заняцца — вайна. Ідзіце! Да вас потым дабяруся.

Усе шуганулі да выхаду. Іх нібы ветрам здзьмухнула. Тэле- і фотакарэспандэнты здымаюць прэзідэнта ў розных ракурсах і — знізу і зверху. Стары па няволытнасці падладжваецца, пазіруе.

Д р у ж о к. Ну, хопіць! (*Выправаджвае карэспандэнтаў вон.*)

В а е н н ы м і н і с т р. Дазвольце падзякаваць вам, сеньёр прэзідэнт, за асобую ўвагу да нас, да ваенных. «Вайна — першае дзела»!

Стары. І табе, бачу, абрыдла яна? Усім яна астачар-цела. Трэба канчаць. Ну, садзіся, паталкуем.

Ваенны міністр. Як — канчаць? Хіба прынялі рашэнне пачынаць ужо тую, другую?

Стары. Якую такую другую? Ды ты што? Ніякіх войнаў! *(Дабрадушна.)* Поўнае замірэнне. Мір! Ясна?

Ваенны міністр. Не, не ясна. Як — мір? Саўсім мір?

Стары. Саўсім і пазаўсёды. Зараз жа давай каманду, каб перасталі страляць. *(Злуецца.)* А то азвярэлі проста. Губяць людзей нізашто. Быццам яны казьяўкі пейкія. Скажы салдатам: даю вам мір!

Ваенны міністр. Святая Маргарыта! Ды гэта... гэта ж катастрофа!

Стары. Ды ты што? Што гэта з табой?

Ваенны міністр. Сеньёр прэзідэнт! Не, я гэтага не магу. Гэта не мае функцыі. Не мае, і ўсё!

Стары. Ну і дысцыплінка тут у вас! А чые функцыі?

Ваенны міністр. Н-ну, можа... міністра замежных спраў? Гэта яму даручана трапацца пра вечны мір. Хай цяпер на справе паспрабуе.

Стары. А твае функцыі?

Ваенны міністр. Набраць салдат, даць ім афіцэраў, уручыць зброю, даць самалёты, танкі, гаручае, бомбы, снарады, забяспечыць кансервамі, лакатарамі, ракета-мі, гранатамі...

Стары. Та-ак. Ну, назбіраў ты ўсяго гэтага, а потым?

Ваенны міністр. А потым задача — знайсці праціўніка і пачаць вайну. Прыдумаць петараплівую стратэгію. Нам да перамогі спяшацца не трэба. Наша мэта — не перамога, а вайна.

Стары. Абы вайна? Абы забіваць? Ах, спаймаць тваю маці! Гэта ж — злачыства!

Хапае міністра за вуха, як школьніка некалі, ставіць яго на каленні. Шкуматае за вуха.

Ваенны міністр. Вайна? Не. *(Дэкламуе.)* «Яна ўзвышае нашу годнасць чалавечую. У ёй найвышэйшае праяўленне пашай доблесці. Яна ўваскрашае мужнасць у народах, распешчаных мірам, умацоўвае існаванне дзяржаў...» Пусціце, пусціце, болей не буду.

Стары. Гэта чыё ж вучэнне? Мао? З яго цытатніка?

Ваенны міністр. Гэта словы Прудона. Гэта мыслі Гегеля. Пусціце!

Стары. Бандыт твой Прудон, і разбойнік з вялікай дарогі твой Гегель з яго рацыяпальнымі зёрнамі.

Ваенны міністр (*выкручваецца*). Прэстыж вялікай дзяржавы, чэсць пацыі... Усё пад погі? Вось так?

Дружок дакорліва паціснуў плячыма, што і заўважыў Стары. Дружок дастаў з паліцы кнігу, хуценька перагартаў, знайшоў патрэбную старонку і паказаў прэзідэнту: на, даві і ты цытатамі.

Дружок. Жан Жак Русо.

Стары. Добрыя людзі іншаму вучаць. (*Чытае і грозіць пальцам перад носам міністра.*) «Вайна з'яўляецца ўзакоснай формай грабжу, зручнай прычынай для вымагацельства грошай на ўтрыманне велізарных пастаянных армій, якія трымаюць народ у паслушэнстве і страху». Во ў чым корань зла!

На парозе паяўляецца дзяўчына — Сакратар. Яна вельмі падобна на Нэлу. Стары заўважыў гэта падабенства.

Сакратар. Уключыце тэлевізар. (*Сама ўключае тэлевізар.*)

Стары. І ты тут?

Сакратар. А дзе я павінна быць, сеньёр прэзідэнт?

Стары. Дзіўна... (*Вельмі ўважліва разглядае дзяўчыну.*)

Сакратар. Вам не падабаецца мой касцюм?

Стары. Магла б і даўжэйшую спаднічку надзець. А то і самой холадна, і яго дрыжыкі бяруць. Бачыш, якія сутаргі ў яго?

Дружок (*усхваляваны*). Сеньёр прэзідэнт! Вы толькі паслухайце, паглядзіце, што яны па тэлевізары гавораць!

На экране тэлевізара той самы тэлерапарцёр, што прысутнічаў на прыёме міністраў.

Тэлерапарцёр (*у экстазе*). Па адной фразе, па першым слове прэзідэнта мы зразумелі, мы адчулі, і хутка ўвесь свет зразумее, што да ўлады прыйшоў чалавек сільнай волі, чалавек рашучы, чалавек дзеяння. Ён сказаў: «Першае дзела — вайна!» Вайна — першае дзела! Ён не стаў размазваць словы перад сваім кабінетам. Ён пакінуў з сабой толькі ваеннага міністра, а ўсіх бесцырымонна адправіў на службу. Ітак, рыхтуйцеся да рашучага павароту! Вайна — наш галоўны занятак! Раскашэльвайся, народ!

Стары (*аж прысеў*). Што ён меле?! Што ён нясе?! Ілгун! Хлус! У капэза яго! За паклёп! Не дай бог дома гэта пачуюць ці ўбачаць! Чорт ведае што падумаюць. Злавіць яго! Спаймаць і прывесці сюды!

Дружок знікае за дзвярыма. І Сакратар за ім.

Ваенны міністр. Сеньёр прэзідэнт! Уся краіна пачула. Вам цяпер дзядзецца лічыцца з грамадскай думкай.

Стары. Ты яшчэ тут? Я табе што загадаў? Ідзі і зараз жа адбівай тэлеграму! Вайне канец! Там кроў ліецца! Там параненыя стогнуць! Гора там горкае па свеце пляецца. Мір давай! Мір! Ідзі і выстаўляй белы фляг!

Ваенны міністр. Капітуляцыя? О Маргарыта! Прэстыж вялікай дзяржавы... Усё пад погі? Чэсць нацыі!

Стары (*крычыць*). Белы фляг!!

Ваенны міністр. Няма ў нас гатовых белых флагоў. На гэта трэба новыя расходы. Асігнаванні.

Стары. І каб без валакіты! Пакараў бог народ — на слаў ваявод. Ах ты!.. (*Лупцуе міністра, як нашкодзіўшага ўнука.*)

Ваенны міністр. Вы губіце пацыю. Губіце яе аўтарытэт!

Стары. Не чытаў? «Нацыя, якая вядзе няправедную вайну, ёсць не што іншае, як вялікая шайка грабіцеляў». Белы фляг!!

Ваенны міністр пакідае кабінет, упэўнены, што прэзідэнт з глузду з'ехаў.

Уваходзіць Сакратар з мужчынскімі штанамі.

Сакратар. Надзеньце. Гэтыя вам болей да твару.

Стары. Дык гэта ты схавала мае штаны?

Сакратар. Гэта не вашы. Гэта штаны віцэ-прэзідэнта. Я падышла да яго і сказала: здыміце, калі ласка, свае штаны. Ён таропка зняў, а я яшчэ падумала: як ён вас паважае.

Стары (*смяецца*). А як жа ён?

Сакратар. А ён здыме ў свайго зама. Той у памочніка. Памочнік у свайго намесніка. І так ніжэй. Праз паўгадзіны мы праз акенца ўбачым без штаноў дворніка. Па праву сілы. (*Данамімае Старому надзець штаны.*)

Стары (*адагнаў яе*). Ты не за сваю справу не хайся! Без сораму! Табе ж замуж ісці, а ты ўжо без пацагу...

С а к р а т а р. Як без пасагу? У мяне ёсць...

С т а р ы. Няма! Лепшы пасаг — сарамлівасць. А ў цябе ўжо ні кроплі сарамлівасці.

С а к р а т а р. Я хацела толькі падзець вам штаны...
(*Выходзіць.*)

Уваходзіць Дружок з важнай персонай.

Д р у ж о к (*дакладвае*). Міністр фінансаў!

С т а р ы. А-а, заходзь, заходзь, шапоўны. Сядай.

М і н ф і н. Добры дзень, сеньёр прэзідэнт. Вішнюю вас!

С т а р ы. Здароў, здароў. Дзякую. Ох, як ты мне патрэбны, як цікава мне з табой пагутарыць. Ты ж у нас галоўны касір. Як грошы беражом, дзе іх збіраем, куды складваем, на што расходуюем?

М і н ф і н. Я павінен зрабіць сеньёру прэзідэнту афіцыйны даклад?

С т а р ы. Карацей. Даклада не трэба. Давай па-добраму пагаворым. Нам з табою трэба ў ладах быць. Ты мне паказаўся самым разумным.

М і н ф і н. Дзякую.

С т а р ы. Спяшацца не будзем. Пасада ў цябе такая, прафесія такая, што спяшацца нельга. Ваенны, дык той спяшаецца, аж падае. Хоць і пасада такая — небяспечная быццам.

М і н ф і н. А ведаеце, сеньёр прэзідэнт, што гісторыі вядома куды больш абязглаўленых, павешаных ці забітых міністраў фінансаў, чым палкаводцаў, пакараных за прайграныя бітвы.

С т а р ы. Ды ну? Няўжо?

М і н ф і н. Каб не лічыць сваіх, напрыклад, у Францыі з 1315 па 1781 год пакаралі смерцю трыццаць сем міністраў фінансаў.

С т а р ы. Даўненька гэта было, даўненька, брат. І тады, значыць, трапжырылі? Хм... (*Няёмкая паўза.*) Ну, вот, выкалачваеш ты грошыкі з падаткапладельшчыкаў, збіраеш там пошліны розныя. А потым куды іх пускаеш? Грошы тыя?

М і н ф і н. Выдаткую па ўсе тры праграмы вашага ўрада: палітычную, эканамічную і ваенную.

С т а р ы. А ты б — канкрэтна куды?

М і н ф і н. На ўсялякую дапамогу. На абарону педаразвітых, на захаванне слабаразвітых, на стрымліванне вельмі развітых. І натуральна — на вайну, наколькі вы

заявілі, што вайна — наша першае дзела. Тут пань асноўныя траты.

Стары. І ты мяне так зразумеў? Дзе гэты трапач? Дружок!

Дружок (*наказаўся на парозе*). Сеньёр прэзідэнт?

Стары. Дзе гэты званар з тэлебачаньня?

Дружок. Ён тут. (*Прапускае ў кабінет тэлерэпарцёра.*)

Стары сярдзіта разглядае гэтага цыпіка, нахабніка, а ён яхідна пасміхаецца, ведаючы, што не будзе пакараны.

Стары. Ты чаму салгаў, перакруціў мае словы пра вайну? Хлус!

Тэлерэпарцёр. Я не салгаў і не перакруціў, сеньёр прэзідэнт. Можаце праверыць. Усе вашы словы запісаны на магнітную ленту. Дарэчы, іх не так многа было сказана. (*Уключае магнітафон. Гучаць словы Старога: «Першае дзела — вайна. Ясна? Галоўнае, чым мы павінны сёння заняцца — вайна. Ідзіце! Да вас потым дабяруся».*) Вот — мае доказы.

Стары. Але я хацеў сказаць, што трэба канчаць вайну. Я зусім другое думаў.

Тэлерэпарцёр. Нікому не сакрэт, што нашы палітыкі заўсёды думаюць адно, а гавораць другое.

Стары. Гэта вашы. Але ты хоць бы спытаў, што я меў на ўвазе.

Тэлерэпарцёр. Наша прэса пакуль што не залежная ад дзяржавы. Мы не абавязаны прасіць дазволу. Мы абавязаны аб'ектыўна асвятляць вашы справы і словы, сеньёр прэзідэнт. А адгадаць чужыя думкі мы яшчэ не навучыліся. Я не гадалка.

Стары. Ты — турак. Пайшоў вон!

Тэлерэпарцёр. З першага дня сварыцца з прэсай.

Дружок выправаджвае тэлерэпарцёра за дзверы.

Мінфін. У нас прэзідэнт ва ўладзе чатыры гады, а журналісты — заўсёды. З імі сварыцца — сабе даражэй.

Стары. Во гэтакім трэба зрабіць такое, каб не пладзіліся.

Мінфін (*пераводзіць гаворку*). Дык вы, значыць, мелі на ўвазе вайну... з вайной пакопчыць?

Стары. З сённяшняга дня не выдавай грошы гэтым аглаедам на разбой!

М і н ф і н. А як жа закон? Бюджэт зацверджапы парламентам.

С т а р ы. Які ж гэта закон? Які закон? Там жа людзей забіваюць, калечаць! Там жа бамбяць, паляць, рвуць, каб ім кішкі рвала!

М і н ф і н (*уздыхнуўшы*). І ўсё па закону...

С т а р ы. Бандыцкі закон! Ты вот скажы мне, толькі чэсна, колькі ты выдаў генералам на гэту вайну, на гэту бойню?

М і н ф і н. З азіятамі? За апошнія дзесяць гадоў — сто пяцьдзсят мільярдаў.

С т а р ы. Бог ты мой! А калі б усе гэтыя сродкі ды ўсе гэтыя рабочыя рукі ды пусціць у дзела, у гэтую ж краіну, аддаць гэтаму разняшчаснаму народу?! Братамі сталі б па веку вечныя. Не ворагамі!

М і н ф і н. Але... Гэтая вайна падтрымлівала ў нас эканамічную актыўнасць. Для пашай прамысловасці вайна гэта — замест допіngu.

С т а р ы. Чаго, чаго?

М і н ф і н. Замест... лекаў. Ну... як бы біястимулятар. Жэньшэнь. Пантакрын. Баброва струя.

С т а р ы. Вот я табе пакажу стымулятар! Вот зараз ты ў мяне пусціш баброву струю! І ты такі ж?!

М і н ф і н. Вашаму памочніку здаецца, што вы са мной грубавата размаўляеце.

С т а р ы. Ды ну? Ану! (*Кіўком галавы адсылае Дружка за дзверы.*) Магу і далікатна. Мне ж вельмі важна цябе ў саюзнікі. Разумееш, якая справа... Вот ты гаворыш — мільярды туды, мільярды сюды... А простыя ж людзі, ну, там... тыя, каторыя сваімі рукамі ўсё, усе на свеце багацці ствараюць, дык вось яны лічаць грашамі нават дробязь: пфенігі, су, цэнты, капейкі. Для іх семпаццаць капеек — грошы! Сорок два цэнты — грошы! А вы тут раскідаеце такія сумы. Дык вось, мне далі такі наказ: навесці ў гэтай справе парадак. Разумееш? Вельмі важна, каб ты гэта ўсёк. Усе людзі, увесь народ, як тыя мурашкі поўзаюць, капошацца, трудзяцца, як пчолкі лётаюць, збіраюць па пылінцы, па крупінцы, па кропельцы цягаюць да купы. Раней за сонейка ўстаюць, пазней за сонейка спаць кладуцца і ў сцюжу, і ў спёку, у стэпах, на моры і пад зямелькай здабываюць у поце, у мазалях, у старанні — каб усім хапіла, каб усіх адзець-абуць, пакарміць. Усе як пчолкі працуюць, гудуць. А тут — адкуль пі вазьміся — труцень. Ды хап! Ды такі кавалак! А? Ды без со-

раму! І куды? На подлую вайну! Разумееш? На забойства! Наказ маю — спыніць растраты. Не дзела гэта! Памажы. А? Не па-гаспадарску.

М і н ф і н. Сеньёр прэзідэнт! *(Асцярожнічае.)* Мне ваш курс... Я... таксама за... каб без вайны.

С т а р ы. Дык у чым загвоздка?

М і н ф і н. У гаспадары.

С т а р ы *(зацікавіўся)*. У якім гаспадары?

М і н ф і н. Ваепнапрамысловы комплекс цяпер усяму гаспадар, ён уладар. Ён усім указ. Ён — цар, бог! І вярхоўны суддзя.

С т а р ы. Ніякі ён не гаспадар. Цяпер я гаспадар.

М і н ф і н. Сеньёр прэзідэнт! Вы будзеце падпісваць загады і законы пад яго дыктоўку. Вы — не гаспадар. Ён усяму галава.

С т а р ы. Народ усяму галава. Народ — гаспадар.

М і н ф і н. Пакуль вы не адбярэце ў яго заводы, капітал, банкі, народ для яго — проста пясок. *(Паўза.)* Не звязвайцеся вы з ім. Гэта небяспечна. Вельмі небяспечна. Вам асабліва.

С т а р ы. Не толькі мне. З ім усяму свету небяспечна.

М і н ф і н. Так, і ўвесь свет у страху перад ім.

С т а р ы. Значыць, гэты гаспадар і вымушае цябе на шалёныя расходы? Як жа ён умудраецца так?

М і н ф і н. Не ён адзін. Ён з генераламі. Вот павярніце выключачель на сваёй карце, і вы ўбачыце, колькі ў іх ваенных баз.

С т а р ы. Расію так акружылі?

М і н ф і н. І яе суседзяў.

Паўза.

С т а р ы. А ў іх базы вы падлічылі?

М і н ф і н. Іх базы на іх зямлі. Старажытныя базы — Ноўгарад, Пскоў, Кіеў, Смалепск, Яраслаў, Полацк, Цюмень — новая база. Давыд-Гарадок яшчэ.

С т а р ы. Во-от! Самае вернае дзела! Вось там — самыя верныя іх саюзнікі. Іх і ўмацоўваюць. А вы? На чужых землях! У Тайландзе?

М і н ф і н. І ў розных іншых непадзейных Турцыях, Грэцыях...

С т а р ы. Такія расходы! Вар'яцкія растраты!

М і н ф і н. Так было заўсёды. Цэзару ў старажытным Рыме міністр фінансаў выдаваў семдзсят цэнтаў на забойства аднаго салдата праціўніка. Напалеон для гэтай

мэты браў у казпе ўжо тры тысячы долараў. У другой сусветнай вайне на забойства салдата праціўніка расходавалі пяцьдзесят тысяч. А цяпер жывы, незабіты салдат праціўніка каштуе нам штогод на пяцьдзесят тысяч. Жывы! Незабіты! Разарае нас і пасміхаецца.

Стары. Ну-ка, ну-ка, расталкуй. Якім жа гэта чынам?

Мінфін. Замяняем дальнія бамбардзіроўшчыкі. Кожны новы каштуе семдзесят шэсць мільёнаў. А колькі іх? Наша войска ў Еўропе абыходзіцца нам у семнаццаць мільярдаў. Штогод. І ім — генералам — гэтага мала. Кожны год патрабуюць павялічыць асігнаванні.

Стары. Ух, гэтыя генералы! Ух, паймаць бы іх маці! Слухай, а колькі іх у нас?

Мінфін. Генералаў? Ведамасць па жалаванне складае ваенны міністр. У яго трэба запытаць. А я на ўсіх адразу чэк выпісваю.

Стары. Чохам, значыць? Дружок! Дзе ты там?

Дружок *(паяўляецца на парозе)*. Я тут.

Стары. Перадай мой загад міністру па шпіянажу, каб падлічыў, колькі ў якой краіне генералаў, адміралаў, афіцэраў. Усіх асобна. І ў нас колькі? Для параўнання.

Дружок. Яму не патрэбна перадаваць загад. Ён сам ужо ведае. Ён жа вас пастаянна падслухоўвае. Ён зробіць.

Стары. Вось яно як!

Мінфін *(спалохаўшыся, б'е адбой)*. Вы хочаце спыніць вайну? Але ж сапраўды вайна аздараўляе нацыю, асвятляе яе, бадзёрыць. І эканоміку і патрыятызм. Гэта — пектар для прамысловасці!

Стары. Вы, як той язычаскі ідал, хочаце піць пектар абавязкова з чалавечых чарапоў.

Мінфін. На вайне, вядома ж, здараецца, і забіваюць. Але вы запытайце ў жанчыны... Натуральны суддзя мужчыны ёсць жанчына... У вачах жанчыны воін ёсць ідэал мужчыны.

Дружок. Сеньёр прэзідэнт! А вы запытайце ў жанчыны. У прыёмнай якраз дажыдаецца сваёй чаргі маладая актрыса.

Стары. Давай! Давай-давай!

Дружок прыводзіць Актрысу. Стары вельмі здзівіўся: так падобна яна на яго малодшую дачку.

Актрыса. Добры дзень, сеньёр прэзідэнт! *(Не разумее — каторы з іх прэзідэнт. Мінфін наказвае на Старога.)*

Стары. Дык гэта ты? *(З падазронасцю.)* А як цябе завуць?

Актрыса. Я — актрыса. На афішы я — Сюзана, а дома... Вы хочаце са мной пазнаёміцца?

Стары. Ты вот скажы нам. Калі б табе замуж, скажам, ісці ці там палюбіць, пакахаць, ну, адным словам, сэрца сваё палажыць, то каго ты выбрала б: ваеннага ці цывільнага — вучонага, інжынера, пісьменніка, агранома ці там загадчыка базай?

Актрыса. Я ўжо выбрала. Ён — асвяціцель. Але ён вельмі разумны і таленавіты. Ён такі...

Мінфін. А чаму не ваеннага? Не афіцэра?

Актрыса. Ваеннага? *(Прыздумалася.)* Але ж іх так часта забіваюць і — нават яшчэ горш — калечаць. А з інвалідам...

Стары. Чуў? Вот, мілок, ідзі і закрывай для ваенных усе касы. Не па-гаспадарску гэта — раскідацца на іх грашамі. Без маёй запіскі нікому ні манеткі.

Мінфін. Помніце гаспадара, сеньёр прэзідэнт! *(Выходзіць.)*

Стары зноў пільна разглядае актрысу.

Актрыса. Вы мяне так разглядаеце, сеньёр прэзідэнт, нібы на яхту хочаце запрасіць мяне.

Стары. Малая ты яшчэ на такія жартачкі. Ну, чаго завітала? «Актрыса»! Я табе дам — «актрыса».

Актрыса. Я... Мяне паслалі... Я ад тэатра. Наш тэатр гарыць, ён гарыць не так, а... ён — банкрут. Разумеце, нешта не тое, не так на свеце. Усюды — футбол, хакей, бокс, грубасць, дзікая сіла, «сілавая прыёмы»! І туды народ прэ. Ну, ці не дзіўна? Мы хочам несці людзям дабрату, любоў да чалавека. А ў нас... вот... нават на зарплату не хапае. Цэны на ўсё растуць. Такія таленавітыя артысты, а ім хоць з небаскроба скачы. Яны мяне паслалі к вам. Трэба нешта рабіць. Да, вот і ад тэатральнага таварыства яшчэ, ад сусветнага... Разумеце, трэба надрукаваць кнігу аб карыфэях тэатра — аб Станіслаўскім, пра Бертольда Брэхта. А — не хапае шасці тысяч. Па гэтай справе ўжо збіраліся адзін раз на сусветны тэатральны кангрэс. Тры дні выступалі, усё шукалі, дзе б раздабыць грошы. У Маскве гэта было. Але нічога не прыдумалі. На кангрэс толькі патраціліся, а ўсё роўна не знайшлі.

Стары. А колькі патрацілі?

Актрыса. Паўтара мільёна.

Стары (смяецца). І не знайшлі? Шасці тысяч?

Актрыса. Да гэтага часу не знайшлі.

Стары. У нас заўсёды так: на якую-небудзь марыя-петку мільярды бухаем, а на сваю культуру — жменьку не знойдзем. А туды — ахапкамi, ахапкамi! А на кары-фейў... (Дружку.) Там пехта шкрабаецца.

Дружок (прышохаўся к дзвярам). Міністр па шпіянажу.

Стары. Упусці.

Міністр па шпіянажу ўваходзіць, пільным вокам аглядае кабiнет, абшухвае Дружка, Старога і Актрысу; заўважае шкуру Дружка, грозіць яму пальцам.

Міністр па шпіянажу. Я вас слухаю, сеньёр прэзідэнт.

Стары. Ну, давай, чаго там. Заданне выканаў?

Міністр па шпіянажу. Гэта немагчыма. Абсалютна. Колькі ў каго генералаў, афіцэраў, адміралаў — гэта такая тайна, такі сакрэт, што... Немагчыма!

Стары. Слухай, колькі ў цябе шпіёнаў? Там, за рубяжом.

Міністр па шпіянажу. Сто сорок тысяч. (Раптам скумекаў, што выдаў дзяржаўную тайну перад Актрысай і Дружком.) Можна — трыццаць, можна — сорок, або дзесяць, або пяць.

Стары. Калі ты сваіх падлічыць не можаш, як жа ты генералаў падлічыш?

Міністр па шпіянажу. Гэтую лічбу ўсе ўрады трымаюць у такой глухой тайне — перш за ўсё ад свайго народа. А таму і нам цяжка, ох як цяжка, ну, проста немагчыма. Вот я знаю, што рускія знаюць, колькі ў нас генералаў, але яны не знаюць, што мы не знаем — колькі ў іх генералаў.

Стары. А колькі ў нас, ты хоць гэта знаеш?

Міністр па шпіянажу. Таксама сакрэт. Вы запытайце ў начальніка штаба. Але ён таксама збрэша. Тайна. Сакрэт.

Стары. Вазьміся ты ды разведай дома, у нас — колькі іх і колькі ім на жалаванне грошай трацім. Ясна?

Міністр па шпіянажу. Дык у нас саміх па гэта сродкаў малавата. Каб пра гэта разведаць, трэба падкупіць начальнікаў штабоў. А яны дорага просяць. Вы, сеньёр прэзідэнт, па наша ведамства не скупіцеся. Не хапае. Проста — бяда.

Стары. Ага, скрышучае кола падмазваюць? Не скрыпі. Не падмажу. Тут во з дзяўчышкай трэба... Вот ёй памагчы варта. Ну, ідзі, любы, ідзі, шпіён. Служы!

Міністр па шпіянажу пры выхадзе затрымліваецца і загадвае
Актрысе.

Міністр па шпіянажу. Потым да мяне зойдзеш!

Актрыса (*спужалася*). За што? Што я зрабіла? Я ж нічога...

Стары. Не бойся. Гэта ў сне. Ну, дык як жа нам з табой? А? На культуру, канечне, трэба. Нават вот у калгасе ў нас на самадзейнасць такі куш адвальваюць, а тут... Як жа нам... за кошт ваенных?..

Актрыса. Не ведаю. Падумаіце самі. Мы, актрысы, думаць не ўмеем. Мы — адчуваем. Такая наша прырода.

Стары. Та-ак. А мы во што зробім... Дружок! Зараз жа аддай загад: усім генералам, адміралам і палкоўнікам абрэзаць гузікі ад мундзіраў і штаноў. Складзі іх па рэцэптах у каробачкі і здаць. Ясна? Сабраць! Потым мы пералічым і даведаемся па гузіках — колькі іх. Гэта па-першае. А па-другое — у генералаў рукі будуць запяты. Хай у руках штаны носяць. А то — распусцілі рукі, вайну ім падавай. Вось як! (*Актрысе.*) І тваю справу ўладзім: гузікі гэтыя, што ў каробачках, мы прададзім, а на выручаныя грошы і кніжку аб карыфэях надрукуем, і тэатр вырочым ад банкруцтва. Не мыццём, дык катаннем.

Актрыса (*радуецца*). Ай, як складна! Які вы мудры! І ўсё верна! А галоўнае — смешна! Во будзе пацеха: па вуліцы ідуць генералы і ў руках штаны трымаюць... А як ён будзе казыраць, калі яму салдат часць аддасць? Во смеху будзе! (*Паказвае генерала без гузікаў.*)

Уваходзіць Сакратар прэзідэнта. Яна перапужаная.

Сакратар. Сеньёр прэзідэнт! Сам! Сам з'явіўся!

Стары. Хто — сам?

Сакратар. Гаспадар!

Актрыса. Ой, я пайду! Я не буду... Сеньёр прэзідэнт, дык вы не забудзьце ўжо... пра гузікі і тэатр. А? (*Выходзіць.*)

Стары. Пра гузікі? Будзь упэўнена — правернем. А чаго вы перапалохаліся? Што ён за звер такі страшны? Ану, падаць яго мне!

Сакратар. Ён жа — гаспадар над усімі... усяго... усіх... Ён усё можа. Як скажа, так і будзе. Ён нават прэзідэнтаў ставіць і скідае.

Стары. Ды пу? Мяне ён не ставіў. Мяне баба мая прызначыла.

Сакратар. Гэта вам так здаецца. Без яго згоды, без яго о'кэй нельга стаць прэзідэнтам.

Стары. Ну і пу. Няўжо ён і на маю бабу ўплывае? А? Ану, падаць сюды цяпкіна-ляпкіна! Мы зараз памераем ся сіламі.

Сакратар запрашае Гаспадара. Сустрэліся Стары і Гаспадар, пасцярожаныя. Пільна прыглядаюцца адзін да аднаго, вывучаюць. Апісваюць васьмёркі адзін вакол другога. Гаспадар — худзюшчы, змораны, змарпелы, змучаны чалавек сяродніх год.

Гаспадар (*вельмі карэктны і ветлівы*). Прыміце мае шчырыя віншаванні, сеньёр прэзідэнт.

Стары. Прымем, прымем. (*Стары прымае на рукі віншаванні, нібы нешта матэрыльнае, і адкладае ўбок.*)

Гаспадар. Прыміце таксама і мае добрыя пажаданні.

Стары. Ну-ну, якія ж гэта пажаданні?

Гаспадар. Пажаданні міру.

Стары. Міру? Дык гэта ж у самую точку! Я ж таксама хачу пакончыць з гэтай вайной. Хачу замірэння.

Гаспадар. Замірэння? Ах, там? З азіятамі?

Стары. Там. Замірэння. Я ўжо і загад даў ваеннаму міністру.

Гаспадар. Ды што вы? Значыць, і дзяржаўны заказ на зброю ануліруеце?

Стары. Калі вайны няма — павошта зброя? І ўсякі боезапас.

Гаспадар. Лагічна. І закрываеце мае ваенныя заводы?

Стары. Не толькі твае. Усе. Гэтай зброі панадзелалі столькі, што яе хоціць...

Гаспадар. Сем разоў планету ператрушчыць на парашок.

Стары. Вот то-та.

Гаспадар. Вы ўсё гэта сур'ёзна? З вайной, з заводамі?

Стары. Не сумпявайся. Тут не да жартаў.

Гаспадар. Не да жартаў. О святая інквізіцыя! Сеньёр прэзідэнт! Ды я вас за гэта... (*Набліжаецца да Старога.*)

Стары (*трохі здрэйфіў*). Ты гэта... Ты кінь! У мяне тут варта ёсць. Эй, Дружок!

Гаспадар. Ды я вас расцалую! Я перад вамі на калені гатоў. Бог мой! Нарэшце! Канцы канцоў!

Стары. Што — парэшце? Што — канцы? Там жа людзей забіваюць.

Гаспадар. Правільна!

Стары. На тваю зброю столькі сродкаў ухлопалі...

Гаспадар. Правільна!

Стары. А людзі пакутуюць, народ пакутуе, ад голаду мруць, як мухі: кожную секунду — чалавек, кожную секунду памірае з голаду.

Гаспадар. Правільна! І я пакутаваў! Правільна!

Стары. Што правільна?

Гаспадар. Усё правільна! А я што? Не чалавек? Я таксама чалавек! (*Заўважае босыя ногі Старога, сам таксама скідае туфлі.*) Я таксама хачу вольна ўздыхнуць. Я таксама маю права паспаць спакойна. (*Паграбавальна.*) Маю я права на адначынак? На перадах хоць бы?

Стары. Ты гэта... ты супакойся. Ты прысядзь. Ну, чаму ты так блізка да сэрца бярэш?

Гаспадар. Сеньёр прэзідэнт! Не турбуйцеся! Супакойцеся! Вы думаеце — я звіхнуўся?

Стары. А што — не? Прыбыткі ж вашы... таго... Накрыліся.

Гаспадар. К чарцям прыбыткі! Я дзякую вам за вызваленне! Вы знялі з мяне гару клопатаў. Божа мой! Ну што за жыццё было ў мяне?! Вечна пад страхам. На канкурэнтаў азірайся, а то сажруць і гузікі выплюнуць. Экапамічнага шпіянажу апасайся — выкрадуць сакрэты. Новую тэхналогію не праваронь. З прафсаюзамі дамаўляйся, упрошвай, падкуплівай. А тут — энергетычны крызіс. Арабы такую свінню падклалі! А тут інфляцыя. Дэвальвацыя. Інтэграцыя. А ў выпіку? Бяссонныя ночы, вечныя напрокі, перадвыбарныя баталіі, суста сует і тамлепне духу. І ніхто не паспачувае. Усе думаюць: мільярдэр! Ён толькі і ведае — паспаў, пасеў і ў карцішкі ці там у даміно — казла...

Стары. А тут яшчэ камуністы...

Гаспадар (*скрозь слёзы*). О-о! У пячонках яны ў мяне сядзяць.

Стары (*выцірае слязу*). Бедалага. Дык ты што? Усур'ёз згодзен на мір і заводы спыніць, каторыя зброю вырабляюць?

Андрэй Макаёнак.
1956 год.

Андрэй Макаёнак і Піліп Пестрак
у Яснай Паляне каля «Дрэва бедных».
1954 год.

Г а с п а д а р. Вы не верыце? Дазвольце, з вашага тэлефона я зараз жа аддам распараджэнне. Вот.

С т а р ы (*падсоўвае тэлефон*). Любы ты мой, калі ласка!

Г а с п а д а р (*у трубку*). Майго намесніка! Ало! Гэта я. Тэрміновае і важнае распараджэнне. Сеньёр прэзідэнт аб'яўляе мір. Так, мір! Так, усюды! Не толькі ў Азіі. А таму спыніце выраб зброі. Спыніце заводы. Так. Гэта я. Што? Выконваць! (*Спакайней.*) Усе канторскія хай арганізуюць свята з выпадку міру. (*Заботліва, як няня.*) Рабочых адпусціць па дамах. Да дзетак. Да жонак хай ідуць. Хай усе радуецца з выпадку закрыцця заводаў. Адпачпуць хай. Вы таксама радуйцеся. Як я. Зараз жа выконвайце! Так! Пракантраліраваць і далажыць! Я ў прэзідэнта. Так. Усё. Вот.

С т а р ы. Гэта ты верна. Абавязкова патрэбен кантроль. За імі, за намеснікамі, трэба кантроль. (*Любуецца Гаспадаром.*) Ну які ж ты зубр? Аб дзетках вот клапоцішся. А то пужалі. Вот народ!

Г а с п а д а р. Народу верыць пельга. Народ шэльма. Нагаворыць.

С т а р ы. А ты — буржуй. Пра народ як! Усё-такі ты класавы вораг. Гэта, як радзімая пляма — і непрыгожа, і выразаць страшна.

Г а с п а д а р. Аднак жа змаглі і згаварыцца. Я ж таксама чалавек. Толькі абставінамі... капіталам прыціснуты... да капіталу.

С т а р ы. Сёння ты мудра паступіў. Давай я цябе абдыму.

Абдымкі некалькі залішне зацягнуліся.

Г а с п а д а р. Мяне вы вызвалілі, а сабе клопатаў прыбавілі.

С т а р ы. Нічога. Клопаты — яны як сабаку блохі, карысныя нават. Няма калі думаць пра невясёлую сабачую долю. А якія клопаты?

Г а с п а д а р. Ад кожнай сотні рабочых у нашай краіне на ваеннай вытворчасці занята адзінаццаць чалавек. І вот закрыем мы ваенныя заводы, а іх куды? Застануцца без дзела. Уяўляеце — колькі іх? Адзінаццаць працэнтаў.

С т а р ы. Не, усё-такі ты класавы вораг. Прыбыткі? Так?

Г а с п а д а р. Ды не! Мне іх шкада. Рабочых. Яны прывыклі к заводу. Яны кожную раніцу, кожную раніцу і

вечар ішлі туды патоўпамі, як да кармушкі. Шкада іх вельмі.

Стары. А ты не шкадуй. Я іх пашкадую. Вот вазьму і ўсе мільярды, што на ваеннае дзела ішлі, раздам ім. А яны будуць што-небудзь будаваць — жыллё ці дарогі. І сытыя будуць і давольныя. І кармушка твая не трэба будзе.

Гаспадар. І яшчэ: вот вернуцца салдацікі з вайны, куды вы іх прыстроіце? А іх жа сотні тысяч. У нас і без іх было восем працэнтаў беспрацоўных. Ды цяпер плюс яшчэ адзінаццаць — дзевятнаццаць. Ды салдацікі прыйдуць. Як вы з імі справіцеся? Яны ж там навучыліся страляць. А тут апынуцца без дзела. Чым яны зоймуцца? Што ўмеюць? Грабляжамі. Насіллем. Яны ж там навучыліся забіваць.

Стары. Да-а, аб гэтым я не падумаў.

Гаспадар. О! Пад пагрозай парадак. У краіне і так, я вам скажу, не вельмі спакойна вечарамі ў гарадах. Што? Не?

Стары. Ох, неспакойна, ох, неспакойна. Дружок! Дзе гэта пісьмо мэра горада? Пачытай.

Дружок (*чытае*). «Павелічэнне колькасці забітых азіятаў не праходзіць дарма для нашай краіны. Маральны эфект такога, нібы ад нечага рабіць, забойства адзываецца кроўю на вуліцах нашых гарадоў, і мы паступова ператвараемся ў грамадства, дзе жыццё чалавека становіцца ўсё дзешавей... Страх прымушае гараджан сядзець за наглуха запёртымі дзвярамі нашых дамоў і кватэр, а поччу нашы гарады становяцца арэнай жаху, жудасці...»

Стары. Во што такое ваша вайна.

Гаспадар. Не, гэта ваш мір пагражае краіне такім жахам. Вот вернеце малойчыкаў, якія паспыталі смак крыві...

Стары. Дык, можа, лепей ваяваць? І беспрацоўя не будзе, і страхі адкладзем на потым. А? Не, паймаць тваю маці... А ты ўсё-такі класавы вораг. Шкада табе прыбыткаў. Ну, прызнайся.

Гаспадар (*зразумелі адзін аднаго*). Не, што вы! Я шчыра аб вашых клопатах...

Стары. Ну, дзякую. (*Зазваніў тэлефон, і Стары здымае трубку.*) Так, я слухаю. Ага, ага... Малайчына. Ужо? Малайцы! (*Гаспадару.*) Табе далажыць хочучь. (*Перадае трубку Гаспадару.*)

Гаспадар. Спынілі? Так, так... Малайцы! А цяпер

перадайце нашым заводам-пастаўшчыкам: сталь нам не-патрэбна. Падзякуйце ім. Раствлумачце. Дзюралюміній не-патрэбен. Селітра таксама. Чыгун, пракат... Так, так. Хай спыняюць. Так. Так. Мір дык мір! Чорт вазьмі! А як жа?! Рабочых да дзетак, да жоначак, па дамах. Хай святкуюць. Так, можна і маніфестацыі. Мір жа ўсё-такі! Так. Памажыце прафсаюзам арганізаваць. І плакаты, плакаты ў часць прэзідэнта. Уся слава яму, ён ініцыятар.

Стары. Ну навошта? Гэта ўжо культ асобы.

Гаспадар. Гляджу я на вас і не парадуюся. Прэзідэнт-міратворац! А? Гучыць? Грандыёзна! Помнік заслужыў! Пры жыцці.

Стары (*скромнічае*). Ты ўжо скажаш. Даволі. Дый... Помнікі пры жыцці — педаўгавечныя. Не захвальвай.

Гаспадар. Пахвалу часта адхіляюць для таго, каб яшчэ раз пачуць яе.

Стары. Ды не, брат. Калі цыган занадта расхвальвае сваю кабылу, то знай — ён хоча як хутчэй збыць яе з рук. А не таму, што помнік ёй пры жыцці паставіць хоча.

Гаспадар. Шкада толькі, што пасля такіх воль дабракоў, гуманістаў, лібералаў прыходзяць смуты, хаос, культурная рэвалюцыя ці фашызм, а то і бог ведае што яшчэ...

Стары. А чаму хаос, смута? Я хіба...

Гаспадар. За спіной даверлівасці — здрада, за дабрадушшам — каварства, за законам пляцецца беззаконне, за злом — помста, як за прэзідэнтам — віцэ-прэзідэнт. Такія мае назіранні...

Стары. Я ж не к хаосу заву, не смуту сею. Я міру хачу!

З'яўляецца Сакратар і ўрачыста аб'яўляе.

Сакратар. Панове! Ленч! Прышоў час ленча! (*І прагучала гэта так жа ўрачыста, як «прышоў час малітвы».*)

Гаспадар (*радуецца*). Ох, лепч! Ленч! Яго час прышоў!

Стары. Які там яшчэ ленч? Пачакае твой ленч.

Сакратар. Сеньёр прэзідэнт! Накарміць вас другім сняданкам — гэта мой службовы абавязак.

Стары. Які там сняданак, калі мы галоўнай справы не рашылі. Там вайна, а мы — спедаць? Тым больш другі раз.

Гаспадар. Сняданак, другі сняданак і ёсць тая са-

мая галоўная справа, дзеля каторай мы робім усе справы. І вайна, якая там зараз вядзецца, яна таксама дзеля сняданка. Усе войны, якія вяло чалавецтва, ад першай вайны чалавека з мамантам і да апошняй вайны арабаў з яўрэямі, усе войны — дзеля другога сняданка. Сеньёр прэзідэнт! Не будзем парушаць гістарычныя традыцыі. Сняданак — наша першая і галоўная справа. Слава другому снядачку!

Усе партрэты (адзіп з іх са свежай жалобнай лентай) папярэдні-каў прэзідэнта апускаюцца, робяцца столікамі пры буфетных акенцах з талеркамі, бутэлькамі, чаркамі і розным харчам. Гатова да паслуг буфетчыца. Гэта ж, здаецца, Сакратар! Гаспадар падзвае Сакратара прэзідэнта.

С а к р а т а р. Вам я патрэбна, ці...

Г а с п а д а р. Мне трэба прэзідэнт. Было б добра, каб вы перадалі яму маё запрашэнне пабываць у мяне ў гасцях на яхце. Напрыклад, сёння. Але вы павінны перадаць запрашэнне так, каб у яго з'явілася жаданне... каб яму захацелася... пабываць на яхце.

С а к р а т а р. Але ён ужо стары. Ён стары... на яхту.

Г а с п а д а р. І ў старога таксама часам з'яўляецца жаданне на яхту. *(Вымае з кішэні кулончык і кладзе Сакратару ў жменьку.)*

С а к р а т а р. Пастараюся выклікаць у яго жаданне.

С а к р а т а р знікае.

Цяпер сюды сыходзяцца Ваенны міністр, Міністр фінансаў, Міністр па шпіянажу, Віцэ-прэзідэнт.

Адны яшчэ жуюць, а другія ўжо калунаюць у зубах.

М і н ф і н. Як вы яго... І ён паверыў?

Г а с п а д а р. Новы прэзідэнт даверлівы, як дзіця. На іўны. І таму небяспечны. Каровы бойся спераду, каня ззаду, а яго з усіх бакоў.

В а е н м і н. Ён — чырвоны?

Г а с п а д а р. Ён больш чырвоны, чым чырвоны.

В а е н м і н. Адкуль ён зваліўся? Які чорт яго пры-
нёс?

М і н ф і н. Мы не ведаем, хто ён, што ён, ад каго ён.

М і н і с т р п а ш п і я н а ж у. Ад бога. Бог яго даў, бог яго, калі што, і прыбярэ. Бог, ён усемагутны.

М і н ф і н. Як жа ён усплыў? Сам?

Г а с п а д а р. Вы яго заслужылі. У дрэнным праві-
цельстве, як і ў палонцы, наверх усплывае самае... лёгкае.

М і н ф і н. Значыць, ён не асоба?

Г а с п а д а р. А дзе віцэ-прэзідэнт?

Віцэ-прэзідэнт. Я тут. Я заўсёды тут.
Гаспадар. Нейкая непрыкметная... Будзь пад ру-
кой. Чакай.

Віцэ-прэзідэнт. І доўга яшчэ чакаць?

Гаспадар. Натоўпы ёсць?

Ваенмін. Ёсць.

Гаспадар. Лікаванне?

Ваенмін. Усеагульнае.

Гаспадар. Плакаты? Ёрыкі? Абурэнне?

Ваенмін. Бурнае. Гнеўнае.

Гаспадар. Хаос?

Мінфін. Натуральны: усё дагары пагамі.

Гаспадар. Магазіны?

Мінфін. Апусцелі.

Гаспадар. Цэны?

Мінфін. Растуць з кожнай гадзінай. Бескантрольна.

Гаспадар. Тэлебачанне?

Міністр пашпанажу. На месцы.

Гаспадар (*віцэ-прэзідэнту*). Выйдзі к народу. Для
рэкламы. Абядай рэформы. Падабайся натоўпу. Пацалуй
якога-небудзь дзіцёнка. Вытры насавічком слязу. Стукай
у грудзі. Ідзі, друг народа. Тачы язык і зубы. Для ўлады
яны вострыя трэба.

І ўсе зноў накідваюцца на жратву. Чуваць, як пад усёй краінай
разносіцца нейкі шэлест, бульканне, зван талерак, лязгат нажоў,
відэльцаў, хруст, чаўканне. Усе свяшчэннадзействуюць: жуюць,
глытаюць, п'юць, улагоджваюць страўнікі, шлункі.

- Джон Ф. Кенэдзі!
- Забіты.
- Сальвадор Альендэ!
- Забіты.
- Муджыбур Рахман!
- Забіты.
- ...?

Гістарычная хроніка

ДЗЕЯ ТРЭЦЯЯ

ВАЗНЯСЕННЕ

На балкончык выходзіць Стары. Доўга прыслухоўваецца.

Стары. Жуюць. Ядуць. Хрусцяць костачкамі. Да-а.
Улагоджваюць страўнікі. Прасвятліў ён мяне: усё дзеся

спядапка. А я ўсё жыццё пражыў... перахопіш на хаду, каб падмацавацца, каб лягчэй бегчы, каб касой замахнуцца, каб тапор сілу пачуў, а тут аказваецца — усё наадварот. Усё, што робяць, усе помыслы, нават войны — дзеля спядапка. Усё страўніку. Яго ўлагодзіць. У якім жа гэта каралеўстве?.. Мяса не хапала, знікла з прылаўкаў, не закупілі... І яны караля з'елі. А потым, хе-хе-хе, паймаць іх маці, пастуха сажралі, бачыш ты, кармавую праблему ў каралеўстве не рашыў. Во дзе ён, вораг чалавецтва! Страўнік! Ён — драпежнік! Ён, разбойнік, штурхае на злыя ўчынкi і абжор, і галодных. Ён жа ненасытны, як бяздонне, як агонь, як пажар усё зжырае! А яму мала! Мала! Мала! З'есць ён чалавека! Без астатку з'есць. Самога сябе з'есць, калі яму патакаць.

З'яўляецца Дружок. Усе партрэты становяцца на свае месцы.

Кабiнет прымае свой звычайны выгляд.

Усе пакідаюць кабiнет. Дружок сустракае прэзідэнта. Стары таксама калупае ў зубах. Поруч тупае каблучкамі Сакратар. Яна адкрыта какетнічае.

Сакратар. Сеньёр прэзідэнт! Вас запрашае ў госці гаспадар. На яхту ў заліў.

Стары. На падводных крыллях, ці што? Да Кіева?

Сакратар. Не, чаму да Кіева! У яго парусная яхта. Ах, якое гэта хараство! А на яхце ў яго столькі спакусы... Цуд, рай, Ганконг! Індыя! Махараджа! А напіткі! А музыка! А жанчыны! Стрыптыз!

Стары. Чаго, чаго? Стрыптыз? А гэта што за звер?

Сакратар. Гэта... Ну, як вам расказаць?.. Гэта... Вот... вазьміце і пацягнуце за гэты шнурок. Смялей, смялей.

Стары пацягнуў за шнурок, і плацце Сакратара з'ехала ўніз. Дзяўчына стаіць як мама радзіла. Стары атаранеў.

Стары. Божухна! Ды што ж гэта? У які грэх увяла! Бессаромная! Адзенься! *(Крычыць на Дружка.)* А ты чаго вочы вылупіў? Не сорамна? Адварпіся, бугай! *(Адварпуўшыся, Стары памагае дзяўчыне адзецца.)* І брысь, брысь адсюль, акаянная. Сіла ты нячыстая! *(Стары выпіхнуў яе за дзверы.)*

Дружок. Ну, што? Пацягнуў за шнурок? А? Правакацыя якая?

Стары. Да-а... аскароміўся... *(І самому весела.)* Пацягнуў за шнурок! А? Ну, брат, і сцэрва! А хараша-а-а! Бачыў? А? Штучка! *(Апамятаўся.)* Добра яшчэ, што фа-

тографа не было ці гэтага, з тэлэбачання. А то... Вот бы кіно ўстроілі. І галоўнае — не апраўдаешся: сам пацягнуў за шнурок. Карцінка была б! «Прэзідэнт забаўляецца». Ажно сатыры.

Д р у ж о к. Можа, і знялі. У іх гэта — раз плюнуць.

С т а р ы. Бач ты. Як яна гэта называе? Сервіз?

Д р у ж о к. Стрыптыз. Ну, на яхту пойдзеце? Ве-ельмі цікава.

С т а р ы. Праз цікаўнасць Адама і Евы людзі рай страцілі.

Д р у ж о к (*успомніў службу*). Сеньёр прэзідэнт! Вас ждучь вялікія справы! Ад якіх мір залежыць. Праз тое мір траціць нельга.

С т а р ы (*выглянуўшы ў акно*). Што за шум там? Што за гам? Натоп сабраўся... Крыкі... Аб чым там? Братаюцца ці б'юцца?

Д р у ж о к. Лікуюць. Радуюцца. Веселяцца. Мір! Міру рады.

С т а р ы. І праўда, быццам веселяцца... радуюцца. Толькі нешта сярдзіта яны веселяцца. Ці не б'юцца? Вунь адзін пад дзеравам сядзіць, галаву звесіўшы. Не падобна, што яму весела.

Д р у ж о к. Гэта мысліцель. Зараз віцэ-прэзідэнт даложыць. Бачыце, ён там. (*Сакратару за дзверы.*) Пакліч віцэ-прэзідэнта! (*Старому.*) Але ведайце, сеньёр прэзідэнт: ён — чалавек гаспадара. Ён не вам служыць.

С т а р ы. З ім знюхаўся? Я яго нешта не прыпомню...

Д р у ж о к. Зараз ахнеш...

Уваходзіць Віцэ-прэзідэнт. Стары аслупяпеў: так падобны ён на сына. Стары непрыязна разглядвае яго, а той трымае сябе строга афіцыйна, адчужапа, з гопарам.

В і ц э - п р э з і д э н т. Добры дзень!

С т а р ы. А ты як сюды трапіў?

В і ц э - п р э з і д э н т. Па выкліку. На даклад.

С т а р ы. Ты што, прытвараешся?

В і ц э - п р э з і д э н т. Сеньёр прэзідэнт! Я не разумею вас. (*Суха.*) Магу дакладваць?

С т а р ы. Пачакай, Ты гэта... Цябе як завуць?.. Ну, імя.

В і ц э - п р э з і д э н т. Джон.

С т а р ы. Джо-он? Ды ну? Ужо Джон? Не Жап? А? А можа — Ваня? Іван? Ну, чаго маўчыш? Дурня з мяне строіш з гэтай, Іван?

Віцэ-прэзідэнт (не разумее ігры). Я Джон.
Джон я!

Стары (сумняваецца). Хм... Вельмі падобны... на майго сына.

Віцэ-прэзідэнт. Прыемна, але... Не зайздросьчу вашаму сыну. Вы, здаецца, таксама не вельмі любіце сваё чада.

Стары (ацэньвае). Саўсім чужы. «Таксама» — кажаш? Табе здаецца, што і твой бацька цябе не любіць? «Таксама»...

Віцэ-прэзідэнт. Мне гэта не здаецца.

Стары (хоць выведаць). Слухай, давай пагаворым, толькі шчыра. Вот у цябе з бацькам як? Што ў цябе з ім? Раскажы пра яго. Хто ён? Які ён? Гэта важна для мяне. І для цябе.

Віцэ-прэзідэнт. Але ў нас больш важныя, дзяржаўныя, справы...

Стары. Можна, гэта — самая важная дзяржаўная справа!

Віцэ-прэзідэнт. Бацька мой... біялагічны бацька — пастыр, поп, прапаведнік добра і справядлівасці. У яго вялікія духоўныя запасы, але ў яго няма грошай. А сапраўдны бацька, бацька-дабрадзея — Гаспадар. Ён дае мне тое, чаго не хапае ў роднага, — грошы. Вядома, не за духоўную прывязанасць. Ён — у крэдыт. Я малады. А маладосць даецца на кароткі час. Я малады — пакуль. А пакуль я малады, мне трэба зараз, сёння альбо ніколі. Ён гэта ведае.

Стары. А бацька ведае гэта?

Віцэ-прэзідэнт. Ён гэтага не разумее.

Стары. Бог мой! Празываў. Правароніў сына. Слухай, ты і праўда — Джон? Не Іван? Ты што, ненавідзіш бацьку свайго? А? У яго няма грошай ці ён не хацеў даць табе?

Віцэ-прэзідэнт. Ён не хацеў іх мець. Ён у зольце бачыць зло. А я бачу жыццё, радасці, свабоду, самастойнасць, незалежнасць, любоў, дружбу — усё! Кожнаму сваё! Кожны жыве сам. Калі чалавек надзявае касцюм, ён прыемнасць адчувае сам. Калі п'е — смачна яму. Калі цалуе — асалоду мае сам, ён для сябе цалуе. Чужыя прыемнасці мне нічога не даюць. Я ж не магу паспытаць, адчуць усё тоо... калі не я ляжу з ёй, а пехта другі. Гэта трэба самому, толькі самому. Рэстаран, яхту, машыну, скорасць, палёт, рэўнасць, боль, смутак, радасць...

Стары. А хто ж будзе сеяць, жаць, ткаць, шыць, будаваць дамы, рэстараны, яхты, машыны? А калі ўсе захочуць так, як ты, на гатовенькае?

Віцэ-прэзідэнт. А ўсе і хочуць. Усе так хочуць! Але не ўсе могуць. Тут хто зможа. Адны хаі будуюць, сеюць, шыюць, а другія...

Стары. Сыноч! Куды ж ты? Як жа ты?

Віцэ-прэзідэнт. А вы хіба не так? Пад адзежкай усе мы голенькія. Вот прэзідэнтам вы сталі хіба не для таго, каб адчуць у поўную сілу ўсяго... Ну ўсяго, чаго душа жадае? Улады над людзьмі, славы, пашаны, увагі, сытасці, любові, гонару, жаночага тамлення. А? Адчуць радасць поўнага размаху крыла!

Стары. Ты на яхце ў яго бываў? У гаспадара?

Віцэ-прэзідэнт. Бываў.

Стары. І гэты... сервіз ён вам... ну, паказваў, выстаўляў?

Віцэ-прэзідэнт. Які сервіз? А, стрыптыз? Было.

Стары. Потым карцінкі ўсякія такія?..

Віцэ-прэзідэнт. Якія карцінкі? Ён у натуры ўсё падае. Вот уваходзіць дзяўчына. Прыгожая. Такая, што... Ну і саўсім без... Святло прытухае. Потым заходзіць мужчына. Здаровы, статны. І таксама — саўсім... І пачынаюць... ну... Дагадаліся?

Стары. На вачах ва ўсіх?

Віцэ-прэзідэнт. Ну, можа, хто і зажмурыцца.

Стары. Ну, а потым? Вы-та што потым?

Віцэ-прэзідэнт. Я? Нічога... Не помню. *(Хоча ўспомніць.)* Не, не помню, што потым.

Стары. Госпадзі! Дык як жа такое можна глядзець?

Віцэ-прэзідэнт. Гэта цікава. Вот я чуў, што Гаспадар сёння запрашае вас на яхту. Вы пабывайце. Гэта цікава. Асабліва ў вашым узросце.

Стары. Во ржаўчына! Во кіслата! Як ён чалавека раз'ядае!

Віцэ-прэзідэнт. Гэта не кіслата. Гэта вам з непрывычкі.

Стары. Вось так гэта і пачынаецца — з семнаццаці капеек. Потым з непрывычкі. Потым з прывычкі. А далей — ходзь у лоб страляй — не выб'еш, не адынеш. Не мала таго, потым, каб яхту гэту мець і ўсё такое там, ён гарматы, мінамёты, армады падводных лодак, самалёты, базы будзе... Во яно дзе гнездзіцца, зло! На яхце!

Віцэ-прэзідэнт. У вас разлад з сынам? Даруйце...

Стары. Усіх выхаваў. Спадзяваўся, што і апошні, гледзячы на іх, вырасце такім жа. А — не! Кожнае пакаленне ўсё пачынае нанова. Кожны — асоба, аднаасобнасць! Яму вопыт у спадчыну ў генах не перадаецца. А я на самацёк... Нельга на самацёк. Адзін ён ці адзінаццаты. А гэта што ў цябе?

Віцэ-прэзідэнт. Біблія.

Стары. Біблія? У цябе? А павошта яна?

Віцэ-прэзідэнт. На ўсякі выпадак. Біблія гадзіцца ў жыцці пры ўсякім выпадку.

Стары. Каб схавацца за ёй? Прыкрыць свае страсці? А? Вот калі я, здаецца, спасціг галоўнае. Пад канец, пад старасць. Вялікая тайна зла тоіцца ў імкненні чалавека задаволіць свае страсці. Усе беды ў свеце прарастаюць з аднаго карэньчыка, з аднаго гаршочка, імя якому — эгаізм. Я! Мне! Маё! І дзеля гэтага — напралом, не зважаючы на чужыя стогны, боль... Абы сабе! Абы сам! Страсці! Ух, гэтыя страсці!

З вуліцы зноў хвалямі даносяцца шум, гул, крыкі, усплёскі апладысmentaў, скандзіраванне і лямант.

Віцэ-прэзідэнт (наказвае за акно). Вось, у іх таксама страсці. Яны хочуць жраць. Вы далі ім мір — яны дзве гадзіны лікавалі. Вы закрылі ваенныя заводы, выкінулі іх на вуліцу — і яны патрабуюць работы, заробку. Яны яшчэ патрабуюць вайны дзеля хлеба.

Стары. Патрабуюць хлеба з кроўю? Не лжы!

Віцэ-прэзідэнт. Яны не грэблівыя.

Стары. Рабочыя вайны не патрабуюць. Ды яны б'юцца! Глядзі! Сценка на сценку. Чаго б гэта? Ідзі-тка разузнай, што да чаго. Чаго яны хочуць. І тыя і гэтыя. Ідзі і не затрымлівайся.

Дружок. Тэлевізар, тэлевізар глядзіце!

У тэлевізары на фоне гоману натоўпу разарасца знаёмы нам тэлерэнарцёр.

Тэлерэнарцёр. Ганарлівае жаданне прэзідэнта праслыць міратворцам прывядзе краіну да катастрофы, увергне наш народ у бяздоўнае бедстваў. Вось бліжэйшая перспектыва нацыі: дваццаць працэнтаў, беспрацоўных, дарогі забіты няшчаснымі людзьмі, якія шукаюць работы і хлеба. Паміраюць старыя, пакінутыя без нагляду. Пла-

чуць жонкі і мацеры. Плачуць галодныя дзеткі. Кругом грабляжы, разбой, насілле, забойствы. Над усёй краінай стогны, епкі, сум...

Стары. Гад! Значыць — лепей ваяваць? А? Вот стварылі абстапавачку: вайна — дрэшна, а мір — яшчэ горш. Вот загпалі народ у тупік. Машэнік! Ты скажы, хто да вёў да гэтага?! Хто зацвярджаў ваенныя бюджэты! Вашы правіцелі штогод трацяць на армію, на зброю, на ваенныя базы чатырыста мільярдаў!

Дружок. Сеньёр прэзідэнт! Вы крычыце самому сабе, а ён вас абмазаў перад усім светам.

Віцэ-прэзідэнт выходзіць і прыводзіць чалавека з ланцугом у руцэ.

Віцэ-прэзідэнт. Вось ён, раб. Ён супраць вас.

Стары. Ну, ты свабодны. *(Віцэ-прэзідэнт выходзіць. Стары размаўляе з рабом, як з родным братам.)* А гэта што ў цябе? У цябе на руках ланцугі?

Раб. Ды гэта... ад веласіпеда... Гэта на ўсякі выпадак... Калі тыя, што вас акружылі... Ваш палац... *(Устрасянуў ланцугом.)*

Стары. Так, так. Во яно што! А тыя — гэта хто?

Раб. Чырвоныя.

Стары. А ты які?

Раб. Я ніякі. Я токар. Я рабочы.

Стары. На якім заводзе?

Раб. На ваенным.

Стары. І што ж вы там выпускаеце?

Раб. Многа чаго... Рознае... Усякае...

Дружок. Прэзідэнту можна сказаць.

Раб. Прэзідэнт сам павінен знаць. Для арміі ўсякае там...

Стары. Новую бомбу? Нейтронку? І ты сваімі рукамі, з любоўю, акуратненька...

Раб. У нашай справе без любві, без дакладнасці пельга. Тут дзела тонкае. Без душы тут так сапсуць можна... Гэта ж разумеш...

Стары. Навошта яны табе? Браток ты мой, навошта табе?

Раб. Мне? *(Здзіўлены і накрыйджаны за сваю прафесію.)*

Стары. Ну, суседу там, другім. Мне. Яму вот. На што? У суп іх не пакладзеш. Які з іх навар? Для чаго тады?

Р а б. Гаспадару, відаць, навар ёсць. Гаспадар ведае... Ён узяў мяне па працу і загадаў рабіць... Гэта для пусковага механізма.

С т а р ы. Ага, значыць, яны Гаспадару трэба? А потым ён возьме твайго сыпа, забрые ў салдаты, дасць яму сваю штуківіну і пашле на вайну, разбураць, забіваць, узрываць. Падумаі — забіваць!

Р а б. На вайне заўсёды каго-небудзь забіваюць.

С т а р ы. Для чаго? З якой мэтай?

Р а б. Не ведаю. Гэта не ў нас. Гэта далёка. Гэта ў Азіі.

С т а р ы. А ў Азіі што? Не людзі?

Р а б. Азіятаў многа. Перанасяленне там.

С т а р ы (*зразумеў, што брат уліп у паганую кампанію*). Ды людзі ж там, пустая твая башка! На людзей ты, на такіх, як сам, сын твой, зброю ты сваімі рукамі робіш. Прачніся! Ды зразумеі! Навошта ты робіш тое, што табе непатрэбна?

Р а б. Мне плацяць.

С т а р ы. Табе плацяць, каб іншых, такіх, як ты, у ярме трымаць. Зразумеў?

Р а б. Зразумеў. Даўно. Сам. Толькі закрываць наш завод нельга. Нашы хлопцы не зразумеюць. Народ вас не зразумее.

С т а р ы. Такі дурны ваш парод? Брэ-эшаш!

Р а б. Народ наш не дурны, але жыве ён у крэдыт. У нас усё ў крэдыт: кватэра ў крэдыт, аўтамашына ў крэдыт, доктар у крэдыт. Усё жыццё ў крэдыт. І кожны месяц трэба ўзнос рабіць. А страціш работу — страціш і заробак, не ўнясеш крэдыт — і ўсё адбяруць. Усё-ё! Усё страціш! Не-е, крэдытам я прыкаваны пажыццёва. Цяпер паймі і нашага брата, прэзідэнт. У мяне чацвёра дзяцей. І ў іх нічога няма, апроч крэдыту. Я падвешаны.

С т а р ы. Як жа яны цябе аблыталі! Што яны з табой зрабілі?! Сагнулі. Утапталі ў грязь. У-у, паймаць яго маць! Ды ты ж рабочы! Ты ж — уладыка свету! Усё зроблена тваімі рукамі! І ў цябе нічога няма? Жывеш у доўг? Усё ў цябе не тваё! Усё ў крэдыт! А ты куеш зброю на тых, хто хоча вызваліцца ад іх ярма? Ты сваім лапцугом, сваімі аковамі ідзеш біць сваіх жа! Гатоў па забойства! Дзе ты, божа? Што ж яны могуць зрабіць з чалавекам?! Во ахмурылі! Во спуталі! Во акалначылі! Слухай! Ачніся! Распраў плечы! Прачніся! Яны трацяць шалёныя грошы на вайну, на тарпеды, на генералаў, на шпіёнаў. На ўсё ў

іх грошы ёсць! Толькі табе няма. На цябе — няма. Чалавекам стань, раб! Сціпі пальцы ў кулак!

Урываюцца Гаспадар, Ваенны міністр, Міністр фінансаў, Міністр на шпіянажу, Сакратар і Віцэ-прэзідэнт і акружаюць Старога.

Гаспадар. Не будзі ліха, пакуль яно спіць! Не будзі!

Ваеннін. Ды ён жа камуніст!

Стары. Беспартыйны я. З блока беспартыйных я.

Гаспадар. Выбірай: залаты трон ці мір?

Стары. Мудроная штука — карыта. Хто не ведае — караблём пазаве. А ты тронам. Карыта гэта!

Гаспадар. Лягушка выбірае балота.

Стары. Ды вы што, з глузду з'ехалі?

Гаспадар. Вось і прыйшоў твой капец, міратворац!

Стары шукае сярод прысутных падтрымкі. Раптам заўважае Віцэ-прэзідэнта.

Стары. Сто-оп! І ты? Чаму ты сярод іх?

Гаспадар. На змену табе.

Стары. Э-э-э, дык во яно што! Не-е! Не запужаць вам. Усё! Вайне канец! І грошай вам не дам! Не дам і табе дзвесце сорок два рублі і семнаццаць капеек! Ідзі ў турму! Сам ідзі!

Ваеннін. За дэмагогію яго задушыць мала!

Ваенны міністр першы рынуўся на Старога, і ўсе астатнія скопам наваліліся на яго і пачалі душыць. Ён яшчэ паспеў выкрыкнуць: «...і семнаццаць капеек не дам». І яго задушылі. Дружна. Бязлітасна. Насмерць. Праверылі. Уздыхнулі. Пераглянуліся. Недзе закукавала зязюля.

Гаспадар. Віцэ-прэзідэнт! Вінават, прэзідэнт!

Віцэ-прэзідэнт. Я тут.

Гаспадар. Давай прысягу і бяры ўладу. Дзе святая біблія! Прышоў час валявому чалавеку. Прабіў час! Хаос нараджае дэмакратыю, хаос і пахавае яе. Бог з ёю. Дайце арэну мне!

Гаспадар здымае капялюш. Следам і ўсе астатнія. Гаспадар вымае з кішэні насавічок. І ўсе таксама. Выцірае слязу. І яны. Затым Гаспадар кіўнуў пальцам — даў знак запрасіць на грамадзянскую паніхіду ўсіх, хто паблізу. І, калі сабралася такая-сякая колькасць пароду, Гаспадар пачаў свой жалобны, шчыры, як заўсёды перад тэлерапарцёрам, маналог.

Гаспадар. Грамадзяне! Браты і сёстры! Сябры мае! Нашу нацыю спасцігла вялікае гора. Наш народ панёс не-

направімую ўтрату. Ён толькі што страціў свайго вернага абаронцу, палымянага змагара за мір, мудрага дзяржаўнага дзеяча, вялікага гуманіста. Гэты унікальны чалавек да апошняга дыхання стаяў за інтарэсы свайго трудовага народа. Мы смуткуем. Мы плачам пад яго прахам. Гэта быў ісцінны самародак. Вельмі дораг быў ён нам, і таму вельмі вялікі наш смутак і гора. Жалоба і смутак агарнулі нашы душы...

Стары даўно ўжо, расплюшчыўшы адно вока, уважліва слухае надгробную прамову аб сабе. Пад канец прамовы ён нават пачухаў пагу аб пагу. Нарэшце ўзарваўся.

Стары. Ах ты, фтарысей! Задушыў і смуткуеш? Не-е! Са мной не саўладаеш!

Гаспадар (*спачатку разгубіўся*). Бог мой! Ды ён ажыў!

Стары. Дураць! Я — бессмяротны! Бессмяротны я!

Гаспадар. Хто? Пытаюся — хто недадушыў? Хто перашкодзіў?

Стары. Мая благаверная. Вы думаеце, што вы мудрай маёй бабы? Не-е! А гэта з'елі? (*Выстаўляе кукіш.*) Яна педарма паслала мяне к вам у сне. У сне! Я ж вас часта пужаю. Спаць вам не даю. Цераз вас я таксама часта педасынаю. Але вы мне пічога не можаце зрабіць. Но-по-по! Вот зрабі яшчэ адзін шаг, і я прагнуць. Ураз счэзніце! Ай-яй-яй! Гэта ж кашмар! З вамі ніякі прэзідэнт не зладзіць. Тут сістэму ламаць трэба. «Аўрора» на вас трэба! Не, пара прагнуцца! Настаў час! Спыніце планету, я сыду! Я дамоў хачу!

Нібы ў тумане знікаюць цёмныя фігуры, а Стары, як Саваоф, застаецца ў яркім зьяві.

Закукавала зязюля. Кукуе ўсё бліжэй, званчэй, настойлівей. Адлічвае яна доўгі век людзям ці, можа, выказвае сваю трывогу за іх лёс.

Канец.

ПАГАРЭЛЬЦЫ

ПРАЛОГ І ЭПІЛОГ
АДНОЙ ПРЫВАТНАЙ
ТРАГІКАМІЧНАЙ ГІСТОРЫІ

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ:

Ухватаў Хведар Паўлавіч.

Рая — яго жонка.

Бусько Антон Сцяпапавіч.

Клёпкін Сілан Данілавіч.

Кудасаў.

Гарык.

Стэла.

Наталля Мікалаеўна.

Алёша. Потым ён — Аляксей Аляксеевіч.

Гледачы з пачуццём гумару — па 77 чалавек
на кожнага адмоўнага персанажа ў спек-
таклі.

АД АЎТАРА

Кожны з нас па свайму разуменню і добрай волі можа прышпіліць да якой-небудзь жыццёвай былі народную мудрасць: што пасееш, тое і пажнеш. Альбо: як аўкнецца, так і адгукнецца. Альбо: не ў свае сані не садзіся. Альбо: не ўсё кату масленіца, бывае і вялікі пост.

А калі задумаецца, які сюжэт, якая жыццёвая гісторыя лягла ў аснову кожнай з гэтых прыказак?

Ёсць над чым паразмышляць... Чаму ўсё-ткі народ так часта звяртаецца па сутнасці да адной і той жа думкі? Пэўна, і ў жыцці часта страчаецца такое, пра што сказана ў прыказках.

Людскі маральны вопыт марна не прападае. Ен, канечне, у генах не перадаецца ў спадчыну, а жыве ў традыцыях, у звычаях, у расказах бывалых людзей пра былі і небыліцы. Часта ў казках. Часта ў быліцах. А бывае, і ў пратаколах, што ў архівах захаваліся. Калі іх мышы не з'елі. Яны часцейка абгрызаюць гісторыю...

Вось і ў мяне чамусьці ўсплыла ў памяці даўняя прыватная гісторыя-быль — смешная, забаўная і адначасова сумная і нават жаласная. І мне падумалася, што яна можа быць і павучальнай, нягледзячы на тое, што здарылася ўсё гэта даўным-даўно. Як кажуць: было, было, ды і былём зарасло. Магчыма, толькі некаторыя дзядулькі ды бабулькі і прыгадаюць тую быль.

А соль той прыгоды вось у чым. Той, хто папіхаў слабога, дагаджаў дужаму, падлізваўся, хлусіў, крывадушнічаў, выгадваў, пагарджаючы інтарэсамі другіх дзеля ўласнай сытасці, каго адольвала фанабэрыя і славалюбства, той сам сабе праграміраваў няўхільную кару — ганьбу і ўніжэнне пад канец жыцця альбо брыдкую памяць пасля смерці. Сорам і боязь падняць вочы — вось што выпадае на долю ўнуку за брыдкія справы свайго продка. І горка яму будзе ад бяссілля пазбавіцца такой славы і памяці.

Гісторыя гэта пачалася ў той год, калі на наш горад звалілася бяды, няшчасце, стыхія — землетрасенне. Для нас гэта было вялікае і печаканае гора.

У другіх краінах такое паўтараецца і, кажуць, з яшчэ горшымі вынікамі. Але для нас тады гэта стыхія была жахлівай.

Усю гісторыю раскажыце, хутчэй за ўсё, не варта. А вось — з чаго пачалося і чым скончылася — раскажу.

Як аўкпулася? І як адгукпулася?

У народных прыказках — у трох словах — сказана багата. І дагадлівы разумее — што і да чаго. «Гром не грывіць, мужык не перахрысціцца».

ПРАЛОГ

Пакой у камунальнай кватэры. У той даўні даваенны перыяд людзі часта жылі ў цеснаце, у камунальных кватэрах з беднай абстапоўкай. Краіна, пераадольваючы шматлікія цяжкасці і нягоды, паднімалася на ногі пасля разрухі. Ніхто нам тады не памагаў, а ворагаў было і за межамі, і ўнутры — процьма. Ох, як яны шкодзілі! А часта і свой жа паслужлівы дураць альбо шкурнік становіўся горш за ворага. Такія задавалі клопату і сабе і іншым. Ноч канчаецца, а маладая гаспадыня Рая не спіць. З учарашняга вечара яна хвалюецца, перажывае, ахае, мітусіцца па пакоі — месца сабе не знаходзіць. І натуральна: учора не прыйшоў з работы муж. Яна часта зыркае на шырокія дзверы з бронзавай галавой ільва. У пашчы льва — колца. Пад столлю ярка гарыць лямпачка. Над лямпачкай эмаліраваны рэфлектар, які нагадвае талерку, а яшчэ больш — кітайскі саламяны капялюш.

Рая не адна ў пакоі. Яе суцяшае суседка — **Наталля Мікалаеўна** — пажылая душэўная жанчына.

На дварэ нешта моцна грымнула, нават шыбы ў вокнах забрынчалі. Рая спалохалася і прытуліся да Наталлі Мікалаеўны.

Наталля Мікалаеўна. Рая! Ну што ты? Нельга ж так!

Рая (*шкадуючы*). Нешта ўдрузг... На дробныя асколкі... Гэта зноў землетрасенне? Мне страшна.

Наталля Мікалаеўна. Супакойся. У цябе ж малое дзіця. Ты хоць Святланку пашкадуй. Прападзе малако. Што тады?.. Супакойся... Гэта ўсяго толькі павальніца. Толькі гром. Супакойся.

Рая. Ну што вы гаворыце, Наталля Мікалаеўна?! Хутка раніца, а яго няма. Як я магу супакоіцца? Вы ж самі ведаеце, што ў нас у горадзе робицца. Такая катастрофа. І зноў грыміць.

Наталля Мікалаеўна. Ці мала што магло затрымаць чалавека. Можа, таварыша сустрэў, чарку выпілі, можа, селі ў карты пагуляць.

Рая. Што вы? На руінах у карты. Такого з ім ніколі не бывала. Ён прыходзіў дадому без спазненняў. А тут...

Н а т а л л я М і к а л а е ў н а. Я ўпэўнена, што з тваім Фёдарам нічога не здарылася.

Р а я. Пасля такой катастрофы ў яго сівыя валасы паявіліся за адны суткі. Гэта што?

Н а т а л л я М і к а л а е ў н а. Не ён жа вінаваты ў гэтай катастрофе...

Р а я. Вы даруйце, Наталля Мікалаеўна. А што з вашым Віктарам Васільевічам?

Н а т а л л я М і к а л а е ў н а. Гэта нейкае непаразуменне. Бачыш — я не вельмі і хвалююся.

Р а я. Бачу я, як вы не хвалюецеся. Не сляпая.

Н а т а л л я М і к а л а е ў н а (страсна). Я веру — ён жывы, ён цэлы. Ён вернецца. Я ведаю свайго мужа. Ён вернецца — яму ж трэба... Ён пачаў... Перад тым вечарам ён пачаў сур'ёзную работу для журнала. Вот ён тэзісы... Пачатак. (Дастае чырвоную запісную кніжачку.) Асталася... Ды не, ён вернецца, ты не сумнявайся, Раечка.

Р а я. Ну што вы! Я ж ведаю, што вы добрая і ваш Віктар Васільевіч таксама быў добрым чалавекам. Нават ён не мог перашкодзіць гэтаму землетрасенню, гэтаму катаклізму.

Н а т а л л я М і к а л а е ў н а. Ну во, і ты верыш. Дзякую. Будзь упэўнена, за гэта пехта яшчэ адплоціць. Такія жартачкі дарма не праходзяць. Нехта ж павінен быў папярэдзіць! Такі ўрон! Столькі разбураных дамоў!

Р а я. Ужо світае, а яго няма. І што мне рабіць?..

Паўза.

Н а т а л л я М і к а л а е ў н а. Ну, Рая, мне трэба пайсці ўжо. Позна. А заўтра трэба рапа ўставаць. Дык я пайду.

Рая заплакала.

Ну што ты, Рая, Рая?..

Р а я (плача). Мне страшна адной...

Н а т а л л я М і к а л а е ў н а. Ну, добра, добра, я з табой пабуду. Паплач, паплач. Слёзкі душу абмыюць, і ты супакоішся. Хутка развідне, узыдзе сонейка. А тады і пойдзем яго шукаць, калі сам не прыйдзе. Хутка Светачка твая ўстане, званочак твой.

Р а я. А ў мяне малака зусім няма. Пустыя грудзі...

Н а т а л л я М і к а л а е ў н а. А ты камлоту выпі. Я зараз прынясу.

Р а я. Не трэба, Наталля Мікалаеўна. Дзякую. У мяне ёсць. Кісель журавінавы ёсць.

Н а т а л л я М і к а л а е ў н а. Ты і выпі. Ідзі выпі.

Рая выходзіць на кухню і хутка вяртаецца.

Р а я. Наталля Мікалаеўна, пяўжо бог такі несправядлівы? Мой жа Федзя быў цішэй вады, піжэй травы. Ні з кім не сварыўся, нікому дарогу не перайшоў. Ён сам баяўся крытыкі і нікога не крытыкаваў. Былі ўсякія дыскусіі і дыспуты, дык ён жа ўцякаў ад іх. Можа, я не тое кажу пра яго... Але ж якая ад яго шкода? Калі дзе-небудзь галасавалі, ён жа ніколі першы рукі не падымаў. Прыглядаўся — як усе, так і ён. З начальствам ніколі ў дыбкі не станавіўся. Нікому не пярэчыў. Ніякай хулы ад яго не чула. Нават цяпер, калі... Уздыхае і маўчыць. Увесь пасівеў. *(Па сакрэту.)* Нават вошы паявіліся... Ад перажыванняў. За што ж тады?! Калі бог ёсць, ён павінен быць літасцівым.

Н а т а л л я М і к а л а е ў н а. Ну, вось і супакойся, Рачка, супакойся. Нічога ж не здарылася, а ты адняваеш.

За занавескай закугакала Света. Рая пайшла да дачкі. Света сціхае.

Н а т а л л я М і к а л а е ў н а. На касцёр узводзяць ерэтыкаў... А ён... Ну, які ён ерэтык?

Р а я. Ну, няма больш малака, пяма, Светачка. *(Выходзіць з-за занавескі.)* Вось і поч канчаецца. На дварэ пачынае віднець. Дзякуй вам, Наталля Мікалаеўна. Ідзіце дамоў. А то вы пакутуеце ўсю поч тут, са мной. *(Прыслухоўваецца.)* Нехта хрыпіць...

Н а т а л л я М і к а л а е ў н а. Табе здалося.

На сцяпе прахрыпеў, нібы прачысціў сваё горла, чорны дыск рэпрадуктара. Рая і гэтага спалохалася і зноў прынікла да Наталлі Мікалаеўны. Жанчыны насцярожыліся. З рэпрадуктара палілася мелодыя задорнай песні:

Утро красит пезным светом
Стены древнего Кремля.
Просынается с рассветом
Вся советская страна...

Р а я. А мы яшчэ не лажыліся...

Н а т а л л я М і к а л а е ў н а. Якая харошая песня, чыстая такая, задорная. Хорапа пачынаць дзень такой песняй.

Р а я. Які харошы ў вас шарф... Мяккі...

Н а т а л л я М і к а л а е ў н а. Гэта падарунак мужа. *(Разгарнула шарф. Па падлогу падае чырвоная кніжачка. Рая паднімае яе.)*

Р а я. Прыгожая кніжачка.

Н а т а л л я М і к а л а е ў н а. Толькі пачаў. Вот, паслухай. *(Чытае.)* «Некалькі павадзяшчых пытанняў аб сувязях паміж сёння і заўтра. Адыходзячы на спачын, запытай сябе сам. Што ты зрабіў сёння? Падвядзі вынікі справам тваім...»

За акном рэзкі гудок аўтамабіля. І гэты гудок напалохаў Раю.

Р а я. Наталля Мікалаеўна, родненькая, не пакідай мяне адну! Мне страшна...

Н а т а л л я М і к а л а е ў н а. Ну што ты, Раечка, я з табой. Не бойся, любая, не бойся, рыбка...

Прыціхлі, прытаіліся. Чакаюць.

Р а я. Баюся я, Наталля Мікалаеўна...

Стук у дзверы, громкі, уладны.

Н а т а л л я М і к а л а е ў н а. Ідзі адчыні.

Р а я. Я не магу ўстаць. Я ўстаць не магу...

Наталля Мікалаеўна кінула па падакопнік шарф і чырвоную кніжачку і пайшла да дзвярэй. Адчыніла дзверы і адступіла. У пакой уваходзіць Хведар Паўлавіч У х в а т а ў. Сустрэўшы Наталлю Мікалаеўну ў сваёй кватэры, ён ад печакапасці спыняецца каля парога. Рая і Наталля Мікалаеўна чакаюць яшчэ некага. Але Хведар Паўлавіч рыўком зачыняе дзверы. Рая кідаецца к мужу на шыю.

Н а т а л л я М і к а л а е ў н а. Ну, вось... бяры мужа.

Р а я. Федзя! Федзечка! Прыйшоў, нарэшце!!!

У х в а т а ў. Ну, чаго ты? Здурнела? Што такое? Што тут здарылася?

Н а т а л л я М і к а л а е ў н а *(радасна)*. Ну, вось і ўсё, і ўсё. А ты непакоілася. *(Хведару.)* Яна так непакоілася, так баялася, так перажывала за вас. Усю ноч не спала... *(Заўважае непрыязнасць, халоднасць, нават варожасць Ухватава, і радасць знікае з твару Наталлі Мікалаеўны. Голас становіцца глушэй, цішэй. І сама яна адчувае сябе нібы ў нечым вінаватай.)* А вы, хвала богу, прыйшлі. Я ёй гаварыла... Ну, цяпер я магу пайсці. Спакойнай ночы. Бывайце здаровы. *(І яна пайшла, прыніжаная, ціхая, як бы і сапраўды вінаватай.)*

Р а я. Дзякуй вам, Наталля Мікалаеўна. Дзякуй!

Н а т а л л я М і к а л а е ў н а. Няма за што. *(Выйшла.)*

У х в а т а ў *(амаль шэптам)*. Чаго яна тут? Што ёй тут трэба?

Р а я. Федзя...

У х в а т а ў (*напайголаса*). Чаму ты водзішся з ёю?

Р а я. Федзя, ты паслухай...

У х в а т а ў (*ціха*). Ты што, маленькая? Не разумееш? Не ведаеш, хто яна?

Р а я. Яна душэўны чалавек. Яна добрая жанчына.

У х в а т а ў. Не заступайся! Дзе яе муж? Хто ён? Па яго віне такая катастрофа ў горадзе. Не дагледзеў. Ты што? Сляпая? Глухая? Не ведаеш, чым гэта пахне? Ты хочаш і сама ўліпнуць, і мяне пад манастыр падвесці?

Р а я. Федзя! Хіба можна ўсю віну на яго? Хіба адзін чалавек можа спыніць землетрасенне? (*Нясмела, апраўдваючы Наталлю Мікалаеўну.*) Я пазвала яе... Я месца сабе не знаходзіла. Я ўсю ноч трэслася як у ліхаманцы. Ты заўсёды акуратна прыходзіў дадому. А тут — усю ноч чакаю, цэлую ноч... Ты ж ведаеш, які цяпер час. У мяне нават малако прапала. Яна... Яна ж... Федзя, яна ж добры чалавек. Яна таксама непакоілася. Так перажывала са мной... за цябе. Я ж думала... што цябе... Ну, што ты маўчыш? Ты ж сам бачыш, што стала з горадам...

У х в а т а ў. Да-а, катаклізм небывалы.

Р а я. І многа людзей загінула?

У х в а т а ў. Ды якіх! Пакуль не злічылі. І мяне трасанула.

Р а я. Ну во!..

У х в а т а ў. Падкінула! Так што — збірай манаткі. Я ўжо не інструктар...

Р а я (*апусцілася на стул*). Фе-е-едзя!

У х в а т а ў. Чаго ты? Дурная! Мяне пасадзілі на новую пасаду. Я цяпер гаспадаром горада буду! Часова. Ясна?

Р а я. Што ясна, што ясна?.. Ты што?

У х в а т а ў (*усміхаецца*). Так, я цяпер — старшыня выканкома замест Бурлакова. Праўда, ЧВА.

Р а я. Ён яшчэ ўсміхаецца. Федзя! З гэтым не жартуюць, гэта ўлада! Ты ж нездаровы!

У х в а т а ў. Вот баба бязглуздая, не верыць. Гэта ўжо — факт.

Р а я. А... А... Бурлакоў дзе?

У х в а т а ў. Няма яго. Няма. Знік. Той жа поччу. І слядоў няма. Так трасанула! Не адзін ён прапаў.

Р а я. І ты пайшоў на яго месца? Ты разумееш, якая гэта пасада. Там і святы цяпер усім не дагодзіць. Усяму народу не дагодзіш. Як ты згадзіўся?

У х в а т а ў. Яшчэ б не згадзіўся! А што я мог зрабіць?

Мяне наклікалі на пасяджэнне... Я ўсю ноч спрэчкі... У мяне душа з цэлам развіталася, калі ўнеслі прапанову... Я сказаў: «Я не спраўлюся... не сумею...»

Р а я. Правільна. А яны?

У х в а т а ў. «Не ўмееш — навучым». Я кажу: «На такую пасаду я яшчэ не падкаваны». А ён...

Р а я. Канечне, не падкаваны. А яны?

У х в а т а ў. А мне: «Падкуём», кажуць.

Р а я. Яны такі падкуюць... Не сумнявайся.

У х в а т а ў. Такі ўчастак работы я магу праваліць.

Р а я. Канечне.

У х в а т а ў. «Не дапусцім, кажуць, не багі гаршкі лепяць!.. Падбярэш падзейныя кадры...»

Р а я. Канечне, гаршкі лепяць не багі. А кадры... Якія кадры? Дзе яны?

У х в а т а ў. Я і кажу: баюся я. Дапушчу нейкую памылку, і мяне... туды...

Р а я. Ну, канечне...

У х в а т а ў. Тады ўстае гэты... Так глянуў на мяне, што я... і кажа: «Яму, панімаеш, аказваюць давер'е, а ён упіраецца, як ішак, панімаеш. Авансам амністыю просіш? Да?»

Р а я. Згаджайся, Федзя, пакуль не позна.

У х в а т а ў. Я і згадзіўся. Тым больш — часова выконваючым абавязкі.

Р а я. Гэта ўжо горш. *(Цмокае.)* Часовая ўлада — горш.

У х в а т а ў. Во як мяне трасанула і падкінула!

Р а я. Уй, падкідыш ты мой цяшчасны, бедны!

У х в а т а ў. Цяпер мне толькі правільную лінію нашчупаць. *(Устае, ходзіць па пакоі.)* Правільны арыенцір знайсці... Я — хто? Старшыня вы-ка-паў-чага камітэта. Вы-ка-наў-чага! Во дзе мой карань. Выканаўчы!..

Р а я *(апусцілася ў знямозе на крэсла)*. Прынясі мне кісялю.

У х в а т а ў. Слухаю. *(Прыносіць з кухні кубак кісялю.)* Якія яшчэ будуць дырэктывы?

Р а я *(выпівае кісель)*. Выліжы астаткі, Ухватаў!

У х в а т а ў. Я, можа, памыю?

Р а я. Выліжы і пастаў кубак уверх дном. І табурэт таксама!..

Ухватаў перавярнуў кубак і ставіць табурэт дагары нагамі.

У х в а т а ў. Яшчэ што?

Р а я. А чаму ты зрабіў усё гэта? І не спытаў. Чаму? Ты б хоць падумаў.

У х в а т а ў. І не падумаю думаць. Калі трэба, скажучь. Я ўсё перавярну дагары нагамі, я ўсё перавярну!.. Нават цябе.

Р а я. Ты што? Ашалеў? Вар'ят! Упаду! (*Вызваляецца.*)

У х в а т а ў. Табе можна, а мне падаць пельга. Страшна.

Хведар Паўлавіч заўважае на стале шарф Наталлі Мікалаеўны. Паказвае пальцам і не можа прамовіць слова.

Гэта яе?

Р а я. Наталлі Мікалаеўны... Я занясу зараз...

У х в а т а ў. І скажы, што мы з ёй і не былі знаёмыя.

Р а я. Не магу я так, Федзя.

У х в а т а ў. Не зможаш — павучым, не схочаш — прымусім.

Р а я (*беражна згортвае шарф і накіроўваецца да дзвярэй*). Федзя, ты становішся...

У калідоры ляпнулі нечыя дзверы, і па прыступках нехта затунаў.

У х в а т а ў. Стой! Пачакай, а то яшчэ сволач якая заўважыць і возьме на заметачку твае сувязі з гэтай... (*Прачыняе дзверы і праз шчыліну выгледвае ў калідор.*)

Р а я. Федзя! Не трэба так.

У х в а т а ў. Іменна так трэба. Толькі так. Цяпер ідзі. Аддай і зараз жа дамоў. (*Выпускае жонку ў калідор, а сам сцеражэ.*) Рая! Не разглагольствуй! Чуеш ты? Ідзі дамоў!

Р а я вяртаецца.

Р а я. Мне сорамна. Мне вельмі сорамна.

У х в а т а ў. Прывыкай.

Р а я. Я так спачуваю Наталлі Мікалаеўне...

У х в а т а ў. Не спачувай, калі не хочаш, каб табе спачувалі. (*Злосна зыркнуў на жонку.*)

Ухватаў перасоўвае цяжкую шафу, каб закрыць дзверы суседкі. Мог падарвацца. І што прыдало яму столькі сілы?

У х в а т а ў. І не смей раскупорыць!

Р а я. Ты закрыў ход да чэсных людзей.

У х в а т а ў. Язык, язык прыкусі.

Р а я. Ой, не справішся ты з людзьмі...

У х в а т а ў. Спраўлюся. Вот падбяру кадры.

Р а я. Дзе тыя кадры? Адкуль ты іх возьмеш? Дзе знойдзеш?

У х в а т а ў. Кадры? Яны мяне знойдуць. Кадры самі прыйдуць, а я іх толькі выбіраць буду.

Стук у дзверы.

Р а я. Заходзьце, калі ласка!

Уваходзіць К у д а с а ў.

К у д а с а ў. Добрай раніцы, Хведар Паўлавіч! Добрай раніцы, Раіса Якаўлеўна!

У х в а т а ў. Вось ён — першы кадр. Добрай раніцы.

К у д а с а ў (*панюхаў, панюхаў і вынюхаў: радасна*). А ў вас журавінавы кісель! Верна! Прыпраўлены чабарком.

Р а я (*здзіўлена*). Верна... Але адкуль вы ведаеце?

К у д а с а ў. Мяне прырода надзяліла такім посам, што... за вярсту чую! Ну, Хведар Паўлавіч, віншую вас! І вас, Раіса Якаўлеўна, таксама віншую! Шчыра, шчыра, шчыра віншую вас! І рад! Рад!

У х в а т а ў. Ты глядзі! Пранюхаў ужо!

К у д а с а ў (*хваліцца*). Хведар Паўлавіч! Усе, нават самыя сакрэтныя, навіны ў горадзе мне першаму становяцца вядомымі. Напрыклад, працаў Бурлакоў, а я ўжо праз гадзіну ведаў.

У х в а т а ў. Ды ты, відаць, за гадзіну перад тым ведаў.

К у д а с а ў. Дагадваўся — да. Хе-хе... Жартуеце, Хведар Паўлавіч. А жартачкі ўсё-такі горкія. (*Бядуючы.*) Ах, ах, ах! Якая атмасфера, якая атмасфера! Які катаклізм? Такія страты! (*Давярыцельна.*) Як жа тут можна жыць, як жа тут можна працаваць? Такая няўпэўненасць... (*Чакае адказу.*)

Р а я выходзіць.

Ухватаў доўга ўглядаецца ў вочы Кудасаву.

У х в а т а ў (*пагразіў пальцам*). Э-э-э-э! Не, таварыш Кудасаў! У нас вельмі цудоўная атмасфера! У нас можна жыць і можна працаваць! Зафіксіруй! Устаноўку чуў: «Жыць стала лепей, таварышы, жыць стала весялей!.. А калі весела жывецца, то і работа спорыцца».

К у д а с а ў (*зразумеў, што паклёўкі не было*). Ясна. Але пасля такой устраскі паявіліся шчэлкі, каб там не завяліся паразіты.

У х в а т а ў. Вытруцім паразітаў. Правядзём дэзінфекцыю. А шчыліны заселім вернымі людзьмі, з добрым нюхам.

Кудасаў. А цяпер, Хведар Паўлавіч, трэба па галоўныя ўчасткі паставіць верных, надзейных, адданых душой і цела, сваіх людзей.

Ухватаў. Я пра гэта і талкую. Размышляю... Вот — думаю...

Кудасаў *(прынюхаўся)*. Селядзец!

Ухватаў. Што селядзец?

Кудасаў. Там, на кухні, у Раісы Якаўлеўны. Марынаваны.

Ухватаў. Ох, і нюх у цябе!

Кудасаў. А якія ў пас галоўныя ўчасткі? Што галоўнае для нашага савецкага чалавека, для нашага народа, для рабочага класа?

Ухватаў. Сацыялізм.

Кудасаў. Правільна. Сацыялізм. А канкрэтней?

Ухватаў. Класавая барацьба.

Кудасаў. А яшчэ канкрэтней?

Ухватаў. Ну, давай, давай сам. Што?

Кудасаў. Тры рэчы. Яда — раз. Хата, кватэра — два! І адзёжа — тры! Вось тут і ключавыя пасады: горгандаль прадуктамі, горгандаль прамтаварамі і горжылупраўленне.

Ухватаў. Правільна, гэта тры кіты.

Кудасаў *(прынюхаўся)*. З цыбулькай і капапляным алеем.

Ухватаў *(не зразумеў)*. Што — цыбулька?

Кудасаў *(паказвае на кухню)*. Там, да селядца.

Ухватаў. Слухай, Кудасаў, не злоўжывай нюхам.

Кудасаў. Звярніце ўвагу, Фёдар Паўлавіч, бюракраты і паразіты ў сістэме гандлю, каб скампраметаваць Савецкую ўладу, там-сям штучна марылі голадам рабочы клас.

Ухватаў. Ты хочаш яго накармаць?

Кудасаў. Накармлю! О так! Пераканаецца на ўласным вопыце!

Ухватаў. І сам будзеш сыты?

Кудасаў. Сыты ці галодны, а скардзіцца не прыйду.

Уваходзіць з кухні Рая.

Рая. Федзя, ты, можа, паспедаеш? Ты ж пасля ўчарашняга абеду нічога не еў.

Кудасаў. Ёсць прычына нават кульнуць. Так скажаць, успрыснуць новае крэсла, каб не рассохлася.

Ухватаў. З гэтага пачынаць? Ну, ведаеш...

Кудасаў. Ну-у, Хведар Паўлавіч! Гэта ж старая народная традыцыя. Народная! А мы хто? І служым каму? Народу. Інакш нас не зразумее народ. Адвернецца — во як!

Ухватаў. Дый зеля гэтага я ў хаце не трымаю...

Кудасаў. Падначалелыя павінны быць прадбачлівымі. Ва ўсім! І нават у гэтым. (*Бярэ свой партфель.*) Вось гэтая папка, яна ж і мамка, зараз выручыць. (*Вымае з партфеля паўлітэрку.*)

Рая (*ставіць на стол сняданак*). Федзя! Падгледзіць хто-небудзь...

Кудасаў. А мы павінны быць акуратнымі. (*Зачыняе дзверы на зашчэпку і ў замочную шчыліну затыкае карандашом насавічок.*)

Ухватаў. Лоўка.

Кудасаў. Беражонага і бог беражэ. А паколькі бога рэпрэсіравалі, трэба самім не зяваць.

Рая прыносіць шклянкі і закуску.

Ухватаў (*напаўняе шклянкі*). Ну!..

Кудасаў. Ну, Хведар Паўлавіч...

Ухватаў. Вып'ем...

Кудасаў. За ваша...

Ухватаў (*спаханіўся*). За нашага любімага...

Кудасаў (*таксама ўстаў і гэтак жа ўрачыста*)... роднага...

Ухватаў. ...бацьку і настаўніка...

Кудасаў. ...усіх часоў і пародаў... А Раіса Якаўлеўна?

Ухватаў. Рая! Ідзі сюды! (*Налівае і ёй шклянку.*)

Рая (*яна не чула тоста*). Федзя! Не палівай. Я піць не буду. Ты ж ведаеш. Не палівай.

Ухватаў. Што-о? (*Шэпта шапнуў ёй.*) Да дна!

Рая (*хапае шклянку. З перапуду выпіла ўсю гарэлку. Папярхнулася.*) Выбачайце, я саўсім не ўмею піць.

Ухватаў. Тады закусвай.

Усе дружна селі, моўчкі жуюць.

Кудасаў. Паміж першай і другой чаркай павінен быць максімальна кароткі перапынак. (*Налівае.*)

Рая (*спалохалася, што прыйдзеца яшчэ раз выпіць*). Ой, я там Светачы малако паставіла... (*Выходзіць на кухню.*)

Кудасаў (*узнімае шклянку*). Я рад падыць гэтую

чару за ваша прызначэнне! Я рад выпіць гэтую чару за тое, што буду працаваць пад вашым началом! І за тое, каб наш народ быў сыты!

Выпілі.

У х в а т а ў. А ты гаварыў: атмасфера, сёння, заўтра, няўпэўненасць...

К у д а с а ў. Я не ў тым сэнсе. А ў тым сэнсе, што... (*стараецца выблытацца*). Землетрасенне гэта. Руіны... Пажары... Абломкі. Во і няўпэўненасць...

У х в а т а ў. Абломкі прыбярком, руіны расчысцім і атмасферу аднаведна...

К у д а с а ў. Во! Ужо лягчэй дыхаць стала.

У х в а т а ў. Падбярком падзейныя кадры... Кадры рашаюць усё!..

К у д а с а ў. Правільна! Абавязкова кадры! Вось хоць бы вы... Вас цяпер паднялі... Хіба для вас ёсць што-небудзь даражэй за свой пост? Кім вы былі раней?

У х в а т а ў. Рабочым. Гліну мясіў на цагельным заводзе. А потым выдзвінулі. А цяпер яшчэ раз выдзвінулі.

К у д а с а ў. Во! П'ём за выдзвіжэнні і перадзвіжэнні! (*П'юць.*)

У х в а т а ў (*утаропіўся на Кудасава*). А ты хто? Твае бацькі да семнацатага года — хто? І ты кім быў до?

К у д а с а ў (*папярхнуўся гарэлкай*). Рыкшам.

У х в а т а ў. Рыкшам?

К у д а с а ў. Па сутнасці — рыкшам. І дзед мой, бацька мой, і я. Возчыкамі. На чужых копях. Па сутнасці — на мне ездзілі. Значыць — рыкша. А цяпер я!.. Кім буду?.. У вас?

У х в а т а ў. Нешта ты спяшаешся да ўлады.

К у д а с а ў. А як жа не спяшацца? Правароніць можна. Вы паберыце з такімі біяграфіямі, што... Мне цяжка будзе цягацца. Я адкрыта: мой дзед цара не забіў, дзекабрыстам не быў. Дзевяцьсот пяты год праспаў на печы. Ён, дурань, аб упуках не клапаціўся. А ў лейтэнанта Шмідта вунь колькі ўнукаў! Праўда, бацька мой у грамадзянскую не падвёў. Не прымкнуў ні да Пятлюры, ні да Балаховіча. Устаяў! І за тое — дзякуй. А мог бы на рэвалюцыйнай хвалі ўзляцець... А цяпер вот і я быў бы на сметніку, каб не класавае чуццё і адданасць.

У х в а т а ў. Цяпер канечне — пасля перамогі, калі ўлада акрэпла, да яе ўсе ліпнуць, усе хапаюцца, бадзёрымі папутчыкамі шагаюць у погу. Ды ўлада — не дура, пры-

глядаецца і ад каго трэба — адмяжоўваецца. А дэякае. Толькі выпадак часам памагае. Толькі на выпадак можаш спадзявацца. На ўстраску!

Кудасаў. І за выпадак, і за ўстраску можна... выпіць. Можна і аддзячыць за выпадак. Дык — хто я? У вас буду?

Ухватаў. Мая правая рука... Бачу — я табе вельмі патрэбны.

Абодва ап'янелі ці ад выпітай гарэлкі, ад узаемных пахвал, ці ад таго, што адчулі слодыч улады.

Кудасаў. Ясна. Цяпер я пагарцую, паезджу!

Ухватаў. На мне?

Кудасаў. Што вы, што вы?! Вы — гістарычная, можна сказаць, фігура. Калі па тое пайшло — хочаце — я вас правязу. А? Сядайце вярхом. Хочаце?

Ухватаў. Яшчэ ўропіш. Не-е! *(Адмахнуўся.)* Не хачу!

Кудасаў. Я — шануючы вас. Э-эх... *(Бярэцца за паўлітэрку.)* «Бродяга Байкал пере-ехал, навстречу родимая ма-ать...» *(Спявае галасіста, чуліва.)*

Рая *(выглядае з кухні)*. Федзя!!!

Ухватаў. Т-сс... Вот, гляджу я, мы, як птушкі. Вельмі падобны на птушак... людзі. Ты бачыў калі-небудзь сініцу ў кармушцы? Як яна там? А? Ухопіць кавалачак і тут жа ўбок. І перш чым клюнуць, сем разоў азірнецца. І ад чаго так стала з сініцамі? Заўсёды пасцярожаыя.

Кудасаў. Таму, што кошка недзе побач. Ці яшчэ які свой — у такіх жа пер'ях — драпежнік. *(Асяніла.)* Ясна, Фёдар Паўлавіч, усё. Перш чым разок клюнуць, трэба сем разоў азірнацца. Прасвяцілі! Якая кніжачка!

Ухватаў даўно ўжо заўважыў, што Кудасава вельмі зацікавіла чырвоная кніжачка на акне.

Ухватаў *(бярэ кніжачку, гартае)*. Гэта жонка любіць перапісваць з кніг розныя выказванні і вытрымкі. Паэтаў розных. Пралетарскіх асабліва. А потым і мне дакладвае. Вот. *(Чытае.)* «Некалькі паводных пытанняў аб паслядоўнасці з'яў і часу». Та-ак... «Адыходзячы на спачын, запытай сябе. Сам. Што ты зрабіў? Сёння. Падвядзі вынікі. Справам тваім. Можна, чужое проса вытаптаў? Пакрыўдзіў каго? Аблаяў? Пакараў? Звольніў з работы? Ці асудзіў? Каго? За што? Ці справядліва? Чым гэта павернецца для цябе, для людзей заўтра? Праз год? Праз дзесяць год?

А праз дваццаць год? Успомніць аб гэтым не сорамна будзе табе? Перад сабой. Перад сынамі. І перад унукамі. Што ты зрабіў? Сёння?»

Кудасаў *(крычыць, апраўдваецца)*. Нічога такога я не зрабіў! Мура нейкая. Яшчэ дошыты самому сабе? «Спытай сябе...» Ёсць каму дошыты рабіць. Мура, і ўсё. Глупства! Выцяжкі няма. Во давайце вып'ем і закусім. Яшчэ і пракурорам над сабой будзь. *(Плюецца. І зноў запявае.)* «На-алеі! Вып'ем, яй-богу, яшчэ!..» *(Налівае.)*

Нечаканы стук у дзверы. Хведар Паўлавіч і Кудасаў струсілі.

Рая *(прыбязгае з кухні)*. Я ж гаварыла! Федзя!

У х в а т а ў. Прыбраць!!!

Прыбіраюць шклянкі, хаваюць бутэльку. Кудасаў у паніцы хавае ў кішэнь нават відэльцы і нажы. Выхапіў з партфеля газету і ўголос чытае загаловак артыкула: «Вялікая перамога металургаў.

Першы савецкі блюмінг перакрыў праектную магутнасць...»

Рая. Ну во, я ж казала, я ж казала...

У х в а т а ў. Ну хоціць! *(Перадражнівае.)* «Казала, казала».

Рая адчыняе дзверы. На парозе з'яўляецца Бусько з кошыкам і чамадамам, якія ён ставіць каля парога.

Рая. Калі ласка!

У х в а т а ў *(нібы і ўзрадаваўся)*. А-а! Цэ ты?

Бусько. Я! Здароў!

У х в а т а ў. Здароў!

Бусько *(абдымаюцца, паляпваюць адзін аднаго па спіне)*. Хведзька! А цэ твая баба?

У х в а т а ў. Яна.

Бусько *(здзіўляецца)*. Така малюпасэнька! Х-ха-ха-ха! Така кнопачка? *(Хацеў шлёпнуць Раю ніжэй паясніцы.)*

Рая. Федзя! Што за фамільярнасць?

У х в а т а ў. Бусько! Асцярожней!

Бусько. Не шкляная. От ты, брат Хведзька, хітры, выбраў сабі... Таку ж і прокорміць і одзягнуць — раз плюнуць; не тое што мою... Штоб обгарнуць толькі кузаў, тры метры мадэпаламу трэба. *(Паказвае на Кудасава.)* А о цэ хто?

У х в а т а ў. Мая правая рука. *(Кудасаву на Бусько.)* А гэта — разам на цагельні гліну мясілі. Потым яго выдзвінулі, У заготжывёлу.

Бусько. Дык гэта я выдзвінуўся? Не ўспамінай. А вы што? З самага ранку за газету? А што б вы прыпухлі! А я

ехаў до тэбэ і думаў: можа, адрас памяняў. Напісаў пісьмо, а адказу няма. А ты ўсё яшчэ тут. Цеснавата. З маёй бабай тут і не размінуўся б.

Кудасаў. О-о! Напомніў! Хведар Паўлавіч! Гэта я ўжо на сябе бяру. Кватэру вам я падрыхтую.

Рая. А якую кватэру? А гэта?

Кудасаў. Хіба гэта кватэра? Гэта ж — каземат. Тут была кантора купца Япішкіна. І склады: сядзёлкі тут, гужы, хамуты. Вы ж не сядзёлкі... А купец будаваўся сур'ёзна, гад.

Рая. А да чаго тут сядзёлкі і хамуты?

Кудасаў. Я і кажу: вы не хамуты. Вы — людзі. А сюды мы вернем якую-небудзь кантору, а вам пяць пакояў. (*Шэпча Ухватаву нешта на вуха.*)

Ухватаў. Не спяшайся. Пасля такой катастрофы...

Кудасаў. Іх ужо там няма. Збеглі. І потым, каму катастрофа, а каму... Нельга ж усім пры катастрофе.

Рая. А павошта нам пяць пакояў? Федзя!

Кудасаў. Ну, а як жыў? Гаспадар горада! Вось госць прыехаў. Дзе вы яго прыстроіце ў такой цеснаце? Дый не такіх гасцей давядзецца прымаць. Так што, Раіса Якаўлеўна, у вас цяпер іншыя маштабы. І ніякія катаклізмы не павінны замінаць.

Бусько. А я, брат, у графскім іменні на этажах жыву. Такія пакоі — калі па чарцы возьмем з бабай — у чархарду гуляем.

Кудасаў. Вось бачыце. Ну, выбачайце, я пайду, а вы не турбуйцеся. Хведар Паўлавіч, можа, «эмку» прыслаць? Можа, праехаць куды?

Ухватаў (*не адразу*). Н-не, не трэба.

Кудасаў. Можа, Раісе Якаўлеўне трэба? Шафёр усё роўна дзяжурыць.

Ухватаў. Я сёння нікуды. Усю ноч не спаў.

Рая (*яна, здаецца, крыху ап'янела*). Калі ўжо так можна, Федзя, я хачу трошкі...

Ухватаў. Пакрасавацца перад мамачкай?

Рая. Федзя! Яна так рада будзе! Я на адну хвіліначку. І да сястры... Можа, на рынак — таксама на адну хвіліначку.

Кудасаў. А чаму нельга? Усе так робяць. Усе жонкі. Не на сабе ж цягаць.

Ухватаў. Ну, ладна, хай паедзе.

Кудасаў. Тады адпачывайце. Усяго добрага.

Ухватаў. Чакай! Нажы і відэльцы не знясі.

Кудасаў. Ага, даруйце. *(Выкладае нажы і відэльцы.)* Бывайце здаровы! *(Каля парога перад багажом Бусько спыніўся, прынюхаўся раз, другі, трэці.)* Кумпяк. Капчоны. Леташні... І сыр. Сялянскі. З корачкай. Падсмажаны на масле.

Бусько ашаломлены.

Бусько. Ён што, калдуц?

Ухватаў. Цябе, Кудасаў, шох пачынае падводзіць. А калі паляўнічага сабаку падводзіць шох і ён заместа дзічыны ганяецца за жабай, то... Што з такім сабакам робяць? У лепшым выпадку прагоняць са двара. Гэта я ад паляўнічых чуў. Матай на вус.

Кудасаў. Усё. Жабы няхай не хвалююцца. Гацяць іх не будуць. Усяго пайлепшага! *(Выходзіць.)*

Рая. Федзя! З ім гэтак нельга.

Бусько. Ну, брат, і ўюп! Ён табе і гэта, ён табе і «эмку», і катаклізму... Слухай, Хведзька, што такое катаклізма?

Ухватаў. Гэта, разумеш... Калі разбушуецца прырода, дзікая стыхія і ніхто з ёй саўладаць не можа. Бачыў, колькі руін у горадзе? Такое і з чалавекам часам бывае, калі дзікасць прабудзіцца.

Бусько. Бачыў. А ведаеш, і да нас гэтая граза дайшла. Але ў вас нашкодзіла больш. У нас толькі царкву здорава труханула. А так, толькі некаторыя страху нацярпеліся. А некаторыя... як мышы пад венікам. Кажуць, у вас багата людзей пад абломкамі прапала?

Ухватаў. Пытаеш!.. Такая катастрофа! Стыхія!

Бусько. І пасады, каечне, вакантныя... А? А я ўсе чысткі, брат, усе праверкі прайшоў...

Ухватаў. Ну, дык чым жа ты недавольны?

Бусько. Так што ж мені ў тым балоце і сядзець, у глухамані, аж покі рак не свісне? Мая Горпіна выгнала і сказала: «Шукай другое месца! Не хачу жыць у балоце! Адцвітаць!»

Ухватаў. У якім жа балоце? У наш час! Адцвітаць?

Рая. Зацялі пакоі графа і адцвітаць.

Ухватаў. У графскіх пакоях з жонкай у чахарду гуляе і — адцвітаць!

Бусько. А пасада якая? Заготжывёла! Цьфу! Та што ж — мені людзей нельга даверыць? Шо, мой бацька ўсю грамадзянскую вайну прайшоў, каб я — сын яго — ізноў хвасты круціў бугаям? *(Проста, але катэгарычна.)*

Мені трэба ўлада над людзьмі! О так! А не райзаготжывёла! Мені соромно!!!

У х в а т а ў. Так-так...

Б у с ь к о. Хведзька! Ты толькі глянь на мене! Шо я, не магу быць фігурай у другім маштабе? (*Дэманструе сябе.*) Слухай, будзь другам! Пагавары тут з кім трэба, выцягні мяне з глухамані. Век помніць буду! Га? Хведзька!

У х в а т а ў. Гм... Выцягні... А якая мне радасць?

Б у с ь к о (*страсна*). Хведзька!.. Ды я... Ды мая Горпіна... Ды мы... Эх, Хведзя, якім я другам буду!!!

У х в а т а ў (*думае*). А куды ж цябе?.. Ну, куды?

Б у с ь к о. Цяпер жа, кажуць, пустых кабінетаў многа. Самы мамонт якую-небудзь свабодную пасаду...

У х в а т а ў. Ведаючы твае таленты, ну куды ж цябе?

Б у с ь к о. Ну... Таку... шо б штат буў! Ну... Намеснік, памочнік... Шо б было кому команду даць! Таку... Культурную пасаду...

У х в а т а ў. Эць, якія замашкі! Ых-ых-ых... От куды меціць!.. Абавязкова ў атамані!

Б у с ь к о. Ну поймі, Хведзя! Абрыдла з гэтымі рагулямі, козамі. Ме-е, бе-е, му-у! Цьфу! Па культуры занудзіўся.

У х в а т а ў. Дык што, можа, цябе дырэктарам тэатра?

Б у с ь к о. Гэта што? Я сам буду морду крывіць'перад публікай? Дурыкі строіць? Не, брат, ты прыдумай што-небудзь другое. Гор-топ, гор-буд, дор-орс, гор-прод, гор-пром... Што-небудзь галантарэйнае.

У х в а т а ў. Можа, гор-хап?

Б у с ь к о. Ха-ха-ха! Калі ёсць гор-хап, давай гор-хап. Падзелімся! Слухай, Хведзька, ён правільна вышюхаў: тут мая Горпіна два кумпякі капчоныя загарпула. Адзін — табе, а другі — каму-небудзь, сам знаеш, для знаёмства...

У х в а т а ў (*з пагрозай*). Ну-у, гэта ты дарэмна! Гэта... Як гэта называецца?

Б у с ь к о. А што я, з пустымі рукамі прыехаў бы?

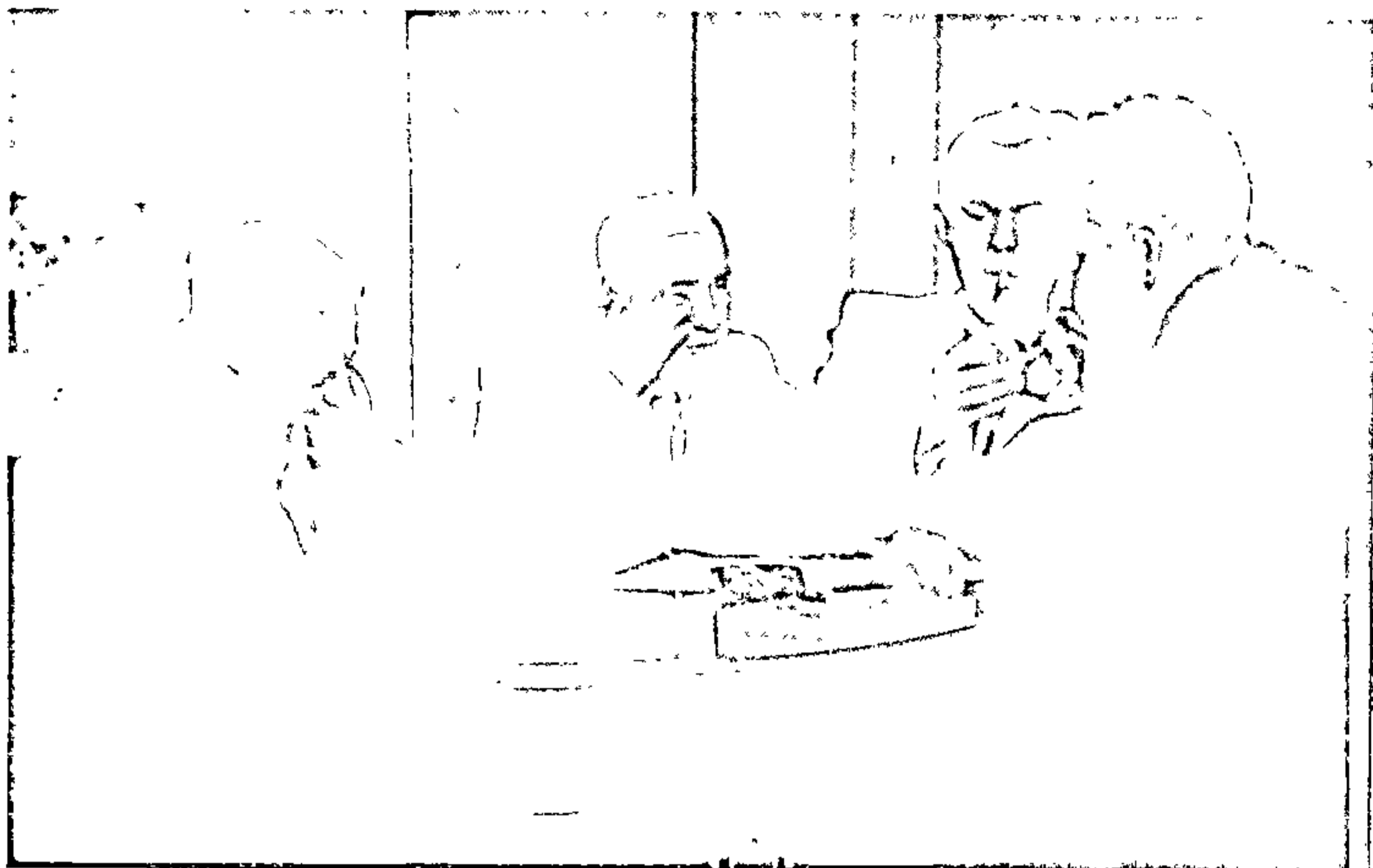
У х в а т а ў. Значыць, хабар прывёз?

Б у с ь к о. Які ж цэ хабар? Цэ ўзаемная дапамога.

У х в а т а ў. Так-так... (*Звоніць на тэлефоне.*) Цэнтральная?.. Дайце, калі ласка, пракурора горада.

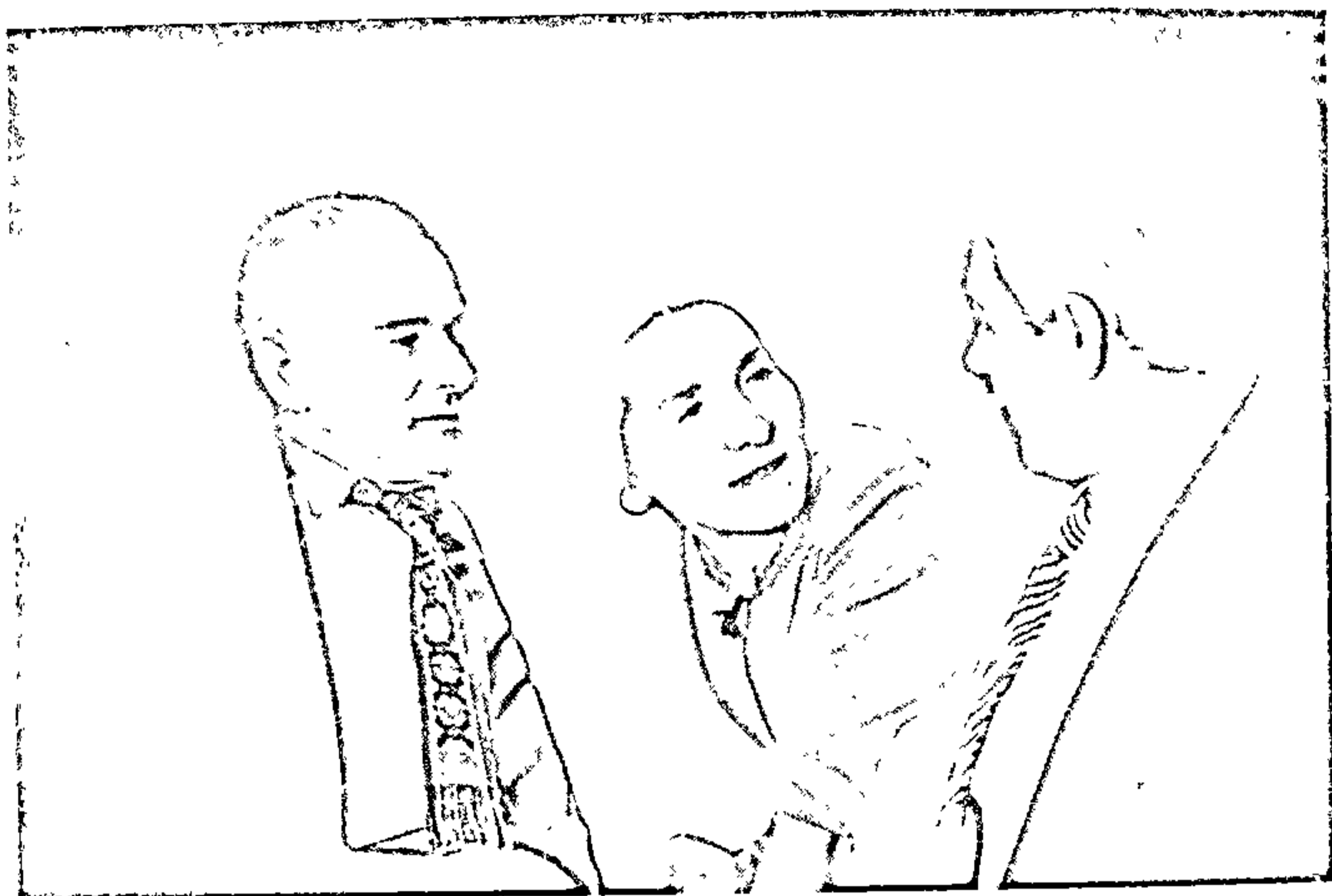
Б у с ь к о (*спалохаўся*). Хведзька! Хведар Паўлавіч! Ды ты што? Я... Я чыстасардэчна! Цэ не хабар! Цэ ж смычка сяла і горада! Цэ брацкі саюз рабочага класа і сялянства... Ты хто? Горад! А я хто? Сяло! Трудавое сялянства!

Іван Шамякін, Міхась Калачыцкі, Андрэй Макаёнак, Янка Брыль.
1957 год.

Сябры. Прафесар Канстанцін Мікалаевіч Саннікаў, народны артыст БССР, галоўны рэжысёр Беларускага дзяржаўнага акадэмічнага драматычнага тэатра імя Янкі Купалы, народная артыстка БССР Стэфанія Міхайлаўна Станюта і драматург Андрэй Ягоравіч Макаёнак.
1959 год.

Значыць, што? Не хабар, а саюз! Смычка! Узаемадапамога!

У х в а т а ў *(у тэлефон)*. Пракурор? Здароў, Іван Міхайлавіч! Гэта я, Ухватаў... А-а, дзякую, дзякую за віншаванне!

Р а я *(з парога кухні)*. Ухватаў! Не дурэй! Чалавек, можа, к табе ад усяе душы, а ты...

У х в а т а ў *(Раі)*. Не твая справа. Сядзі на кухні! *(У трубку.)* Слухай, Іван Міхайлавіч, як там у цябе, яшчэ не закончылі рамонт?.. Вот разгільдзяі!.. Гэта табе, пракурору, цэлы месяц рамантуюць, а прыкінь цяпер, як яны робяць звычайнаму рабочаму ці служачаму... Табе не здаецца, што варта было б памяняць таго-сяго ў гэтай шарашкінай жылканторы? А?.. Думаю... Ну, вядома! Калі што, дык ты падтрымай... Ну, будзь здароў!

Б у с ь к о *(выцірае з лысіны халодны пот)*. Працясло!..

Р а я. Слухай, Федзя! Трэба забраць у яго абодва гэтыя кумпякі, а то ўлішне чалавек... Падсупе каму-небудзь такому...

У х в а т а ў. Хіба толькі шкадуючы яго.

Р а я. Ён жа харошы чалавек. *(Толькі хацела прыбраць кумпякі, і раптам на дварэ прасігналіла машына. Рая выцерла рукі і адступілася ад кумпякоў.)*

У х в а т а ў. Ты датумкай, Бусько. Выпадак мяне прывёў да ўлады, выпадак. Такі ж выпадак можа і скавырнуць мяне. О, воля выпадку! А таму мне трэба ўмацавацца. Я павінен акружыць сябе вернымі, надзейнымі кадрамі. Кадрамі, якім я патрэбен пазарэз, больш, чым яны мне. Тады я буду «восседаць» не на волі выпадку, а як на слухах. Узразумеў?

Б у с ь к о. Хіба могуць быць больш надзейныя за нас? Каму ты больш трэба, як нам. Хіба я — не слуп? Няма на што абаперціся?

У х в а т а ў. А не захочаш узвысіцца на-пад мною?

Б у с ь к о. Каб я з гэтага месца не ўстаў! Я ж вышніпі баюся. Я нават на возе не ездзіў ад страху вышніпі.

На дварэ сігналіць машына.

У х в а т а ў *(выглянуў у акно)*. Гаспадыня! Шафёр «эмку» падагнаў.

Р а я. Я гатова. Я зараз. *(Замітусілася.)*

У х в а т а ў. Доўга не затрымлівайся.

Р а я. Не, не, я хуценька!

Б у с ь к о. Я пакуль што нічога не змікіціў. Гаспадар

горада? Як цэ зразумець? Легкавая? «Эмка»? Шафёр у цябе?

У х в а т а ў *(насміхваецца)*. Кумекай! Спасцігай!

Б у с ь к о. Значыць, ты... *(Паказвае пальцам на неба.)*
Значыць, ты праклюнуўся, прарос? *(Увінціў палец угору.)*

Р а я. Учора прызначылі. Сёння поччу.

Б у с ь к о. Хведзька! Цэ праўда? Ура-а! Ура-а-а! Наша бяроць!!! О, тэпэр усэ гаразд! Хведзька! Дарагі! Дай я тэбэ поцілую!

Р а я. Не «Хведзька», а Хведар Паўлавіч! Ясна? Трэба адвыкаць.

Б у с ь к о *(на краі шчасця)*. Хве-едар Па-аўлавіч!.. *(Закахана.)* Бяры мяне! Я ўвесь твой! Куды хочаш!

У х в а т а ў *(Раі)*. А ты казалася: «Дзе тыя кадры?» Вось ён — другі кадр!

Р а я выходзіць з дачкой на руках.

Б у с ь к о. Не, Хведар Паўлавіч! Другі там. На чарзе. Я — першы. Мы на палку браліся. Кой вышаў — мне першаму. А ён стаіць там. *(Падыходзіць да акна, крычыць.)* Эй, ваша вялікасць! Топай сюды!

У х в а т а ў. Што за ваша вялікасць?

Б у с ь к о. Бельгійскі кароль.

У х в а т а ў. Кароль?

Б у с ь к о. Пацеха. Зараз раскажу. Гэта Сілан.

У х в а т а ў. Сілан? *(Успамінае.)*

Б у с ь к о. Ну так, Сілан...

У х в а т а ў. А-а, той самы? Сілан?

Б у с ь к о. Той самы — Клёпкін. У рэвалюцыю ў Піцеры быў. Нават аднойчы «Аўрору» сам бачыў.

У х в а т а ў. А-а! Помню. Ён заўсёды гэтым хваліўся.

Б у с ь к о. Затуркаў усіх у раёне. Абы толькі якая нарада, ці сход, ці там пасяджэнне якое, дык ён абавязкова каго-небудзь ды папраўляе. Лічыцца толькі з першым сакратаром ды яшчэ НКВД не папраўляе. А то заўсёды, як толькі што, ён: «А ў Смольным бы не так рашалі...» Але нарваўся на аднаго...

Уваходзіць Сілан Клёпкін.

С і л а н. Компрывет!

У х в а т а ў. Здароў, здароў, Сілан! А чаму ж ты на вуліцы стаяў?

С і л а н. Мне заўсёды так выпадае. Як рэвалюцыю ра-

біць, дык Сілан. А як што да чаго, то пастой, Сілан, па вуліцы. Мая чарга — апошняя.

У х в а т а ў. Якую ты там рэвалюцыю рабіў? Ты ж кажаў, што дрывяны склад вартаваў.

С і л а н. У Піцеры! Тады! Гэта не цяпер! Што тады азначалі дровы? У Піцеры? Дзе бушавала полымя рэвалюцыі? Дровы тады былі — галоўнае! Не проста — ёлкі-палкі!

Б у с ь к о. Значыць, недарма цябе цяпер хацелі прызначыць каралём у Бельгію. А ты яшчэ недавольны.

С і л а н. От то-та ж і яно!

Б у с ь к о. Ты во хоць раскажы Хведару Паўлавічу, як усё было. *(Па-змойніцку падміргвае Сілану.)*

С і л а н. Хе, дурня знайшлі! Гэта ўсё разумнік гэты, Кузьмянок. Ну, што інструктарам райкома ў нас быў. Прыехаў і выклікае мяне ў сельсавет. Так і так, кажа, вельмі сур'ёзная справа да цябе. Усіх з сельсавета выправадзіў, кажа: «Сакрэтная справа». Асталіся мы ўдвух, ён і кажа: «Учора да самага рання бюро райкома засядала. Ламалі галаву, кажа, і рашылі — толькі ты, Сілан, можаш справіцца. Дзела такое, што... у Бельгіі кароль, кажа, памёр. Але бельгійцы пакуль што пра гэта не ведаюць. У тайне дзержыцца. Ёсць магчымасць, кажа, падсунуць ім свайго, вернага чалавека. І вот мы на бюро выбралі цябе. Чалавек ты, кажа, стойкі, правяраны, рэвалюцыю ў Піцеры рабіў, ды і цяпер — калектывізацыю правёў. І — галоўнае, кажа, — з твару ты вельмі змахваеш на таго Леапольда».

У х в а т а ў. Ну, а ты што?

С і л а н. А я пытаю: «А як жа вы мяне туды прыстроіце?»

Б у с ь к о. Ну, а віп шо?

С і л а н. У-у, кажа, там жа камуністы таксама ёсць. А яны, брат, такія хлопцы, што любую добрую аперацыю правяруць.

У х в а т а ў. Ну, а ты што?

С і л а н. Ну, думаю, і праўда. Але ж, кажу, каралева можа не прызнаць.

У х в а т а ў. Ну, а ён што?

С і л а н. Гэта, кажа, не твой клопат. Ты — мужчына яшчэ крэпкі, а той Леапольд быў гнілы, хліпкі. Кажа, каралева нават давольна будзе. Выручай, кажа. Для міравой рэвалюцыі вельмі важна паслаць туды свайго чалавека.

У х в а т а ў. А ты што?

С і л а н (ну і хітры Сілан! Сабе найме. Бачыць, што расказ яго падабасца Хведару Паўлавічу, ён і старасца пацешыць. Ён згодзен і прастачком прыкінуцца!). Я падумаў трохі дыі кажу: «Справа сур'ёзная, канечне, але як жа з маёй Пархвенаўнай? Дыі двое дзецюкоў у мяне». — «Камсамольцы?» — пытае. «Камсамольцы», — кажу. «Ну, то зразумеюць хлопцы!» — «Не, — кажу, — трэба ўсё-ткі з Пархвенаўнай пагаварыць».

Б у с ь к о. Ні ў якім разе, — кажа!

С і л а н. Верна! «Ні ў якім разе! — кажа. — Гэта ж сакрэтная справа, і бабе ўводзіць у вушы такое дзела пельга!» Я кажу: «Мая сакрэтаў не выдасць. Каторы год жыву, ведаю. Раскулачванне праводзілі, таксама — тайна, але ж не прагаварылася. Правераная баба». Прышоў гэта я дадому, расказаў сваёй. Ну, канечне, агітацыю правёў. «Заданне, — кажу, — паручэнне атвесцвеннае». Ну, а жоўка мая — бітая баба. Кажа: «Зноў дурня шукаюць. Як учора рызінавыя боты прывезлі ў сельпо, дык размеркавалі не табе. А як каралём у Бельгію, дык цябе знайшлі. Як затычку. Пад усе бочкі шпунт». Падумалі, дыі...

У х в а т а ў. І што? Адмовіўся?

С і л а н. Пайшоў і сказаў: «Не, не пайду каралём!» Дыі яно і праўда. Як што, дык мяне, а калі што мне, дык — пастой, Сілан, на вуліцы...

У х в а т а ў. Ну, а калі б далі рызінавыя боты, пайшоў бы каралём? Для вялікай мэты?

С і л а н. А чаго ж? І пайшоў бы. Папрацаваў бы трохі правадыром. Каб толькі дакументы аформілі, што па заданню райкома. Каб потым не прыдзіраліся. А то... у анкеце запоўніш, а... сам ведаеш, як цяпер... Калі без матывіроўкі.

Б у с ь к о. Ось, Хведзя! Якія ў нас кадры! Дысцыпліна яка! У агонь і воду!!!

У х в а т а ў. Ну, брат, пасмяшыў! Мастак! У пісьменнікі табе трэба падавацца. Цяпер ізноў, кажуць, на камедыі дэфіцыт. А тут жывая камедыя. Ты ж талент, арыст, сатырыст!

Б у с ь к о. Была пацеха! Мужыкі і цяпер аж за жываты бяруцца.

У х в а т а ў. Дык чаго ты хочаш? Ад мяне?

С і л а н. Нехарашо пасмяяліся. Праходу няма. Нават ад дзетвары. Аўтарытэт саўсем прапаў. Перацягні мяне ў горад. А? Перавядзі.

У х в а т а ў. І што ты тут будзеш рабіць?

С і л а н. Што загадаеш, тое і буду.

Б у с ь к о. Будзе верны, свой чалавек.

У х в а т а ў. Дык ён жа не падкаваны...

С і л а н. Я? Як гэта не падкаваны? На ўсе чатыры.

У х в а т а ў. Што такое ён? Хто ён такі? Інжынер? Прафесар? Спецыяліст? Дэгустатар? Дэзінфектар?

С і л а н. Ды мне такіх пасада і не трэба.

Б у с ь к о. Затое — ідэйны. Ух, які ідэйны!

С і л а н. Кіраваць напрабую. Як выдзвіжэнец. Ёсць у мяне на гэта спрыт. Другія ж кіруюць, спраўляюцца.

У х в а т а ў. І ты кіраваць? А я што буду рабіць?

С і л а н. Таксама кіраваць.

Б у с ь к о. Ты, Хведзька, Хведар Паўлавіч, будзеш памі кіраваць, а мы — другімі!.. Пад тваім кіраўніцтвам. Будзем выконваць тваю жалезную волю і ўказанні.

У х в а т а ў. Дык ён жа будзе мяне павучаць... А?

Б у с ь к о (*Сілану*). Будзеш?

С і л а н. Другіх буду...

Б у с ь к о. Без цьогэ нэ можэ!

С і л а н. А цябе... Язык адкушу і выплюну.

Б у с ь к о. І не пікнем! Ты знаеш, якога прынцыпу мы зараз трымацца будзем? Па дарозе сюды інтэлігент падказаў. Галава! Акулярчыкі проста на носе прыляпіў: Кажа: «Цяпер, кажа, не думай. Падумаў? Маўчы, не гавары. Сказаў? То не пішы. А калі напісаў, то хоць не падпісвай. А падпісаў? То тут жа бяжы і сам кайся, прызнавай памылкі». Так што, калі што якое — прыбяжым. Калі выпадак які,

У х в а т а ў. Ніякіх выпадкаў не прызнаю.

Б у с ь к о. Ясна?

С і л а н. Строга!

У х в а т а ў. Курыш?

С і л а н. Куру.

У х в а т а ў. Кінеш?

С і л а н. А павошта?

Б у с ь к о. Кіне!

С і л а н. Кіпу!

У х в а т а ў. П'еш?

С і л а н. П-п-п'ю... Неахвотна!

У х в а т а ў. Кінеш?

С і л а н. Калі будзе такое ўказанне...

У х в а т а ў. Баб чужых любіш? Толькі не хлусі.

С і л а н. Пархвенаўна не дазваляе...

Б у с ь к о. Маральна ўстойлівы элемент.

У х в а т а ў. У гурток па вывучэнню...

С і л а н (*перапыняе*). Хадзіў, хадзіў. А як жа. Не толькі сам, нават Пархвенаўна пазубок цэлымі лістамі на памяці чытае. Праўда, апошнім часам карасіну не хапала...

У х в а т а ў. Шу куды ж цябе? (*Доўга разглядае Сілана, як бы ацэньваючы яго вартасці.*)

С і л а н. А ўжо куды хочаш, куды пашлеш. Старшым куды пашлеш. Буду старацца.

А далей адбываецца такая пантаміма. Хведар Паўлавіч ходзіць па пакоі і мысліць. Раіцца з самім сабой. Зробіць некалькі крокаў і спыняецца. За ім следуюць Бусько і Сілан.

Нарэшце Хведар Паўлавіч спыніўся, азірнаўся на іх, суровы, сярдзіты. Бусько і Сілан жэстамі супакойваюць яго. Хведар Паўлавіч махнуў рукой — загадаў — сядзьце! Яны паслухмяна селі. Як школьнікі.

У х в а т а ў (*ацаніўшы паслухмянасць*). Выканаўцы! Глядзіце ў мяне!!!

Б у с ь к о. Хведар Паўлавіч! Будзьце ўпэўнены!

С і л а н. Не сумнявайся!

Вярнулася Р а я. Радасная, узрушаная.

Р а я. Федзя! Ты не знаеш, які фурор! Паглядзеў бы ты на Фаню! Якія ў яе былі вочы! Во! Такія вочы! Там на нашым двары быў цэлы мітынг. Яны ўсе хацелі сюды прыехаць. Толькі мама... Ты не знаеш нашу маму? Яна сказала: «І чаго вы паднялі такі вэрхал? Я так і знала: мая Рая радзілася пад зоркай. Ну і што?»

У х в а т а ў. Пад якой зоркай?

Р а я. Адкуль я ведаю. Яна так сказала. Што ты хочаш? Гэта ж мая мама. Відаць, пад чырвонай. Яны так рады. Усе.

У х в а т а ў. А дачка дзе?

Р а я. Яны не аддалі мне Свету. Яны чужь не падзялілі яе на шматкі. Яны ўсе яе так палюбілі!

У х в а т а ў. Цяпер нас будуць любіць!.. (*Бярэ схаваную паўлітэрку, налівае ў шклянку. Звяртаецца да Бусько і Сілана.*) Будзеце?

С і л а н. Як загадаецца.

Б у с ь к о. Да гроба.

У х в а т а ў. Што? Любіць ці піць?

Б у с ь к о. І піць, і любіць! Да гроба.

У х в а т а ў. Да гроба дык да гроба! А там — напляваць!

Б у с ь к о. Малавата...

У х в а т а ў. Сваю трэба пасіць.

Б у с ь к о. Ёсць! Носім! *(Падміргнуў Сілану, і той да-
стае з шабеты бутэльку.)*

С і л а н. Учора самагоншчыка застукалі. Рэквізавалі.
Акт саставілі і... *(Усміхаецца.)* Разбілі... вось.

Б у с ь к о. Хай не спекулююць, гады!

Наліваюць, п'юць. Рая прыносіць капчопае па закусь.

Р а я. Федзя, а шафёр чакае твайго загаду па вуліцы.

У х в а т а ў. Кліч яго!

Б у с ь к о *(выглянуў праз акно)*. Ну і машына! Аж
блішчыць! А шафёр — грамацей. Сядзіць і кніжку чытае.
(Крычыць.) Эй! Прафесар кіслых шчэй! Завуць!

У х в а т а ў. Ну, яшчэ па адпой і... *(Жэстам як бы
змёў са стала і прысвіснуў.)*

С і л а н *(заспяваў)*. «По рюмочке, по маленькой, чем
поят лошадей...»

Р а я. Ой, што вы, што вы!!!

У х в а т а ў. Без мастацкага свісту і тапцаў! Пахава-
ем паціху. *(Выпівае.)*

Б у с ь к о *(ціхенька)*. Вечна-а-я-я памяць. *(Таксама
перакуліў чарку.)*

С і л а н *(уздыхнуў)*. Аміп. *(Выліў чарку, як у халяву.)*

Уваходзіць ш а ф ё р.

А л ё ш а. Я вас слухаю, Хведар Паўлавіч.

У х в а т а ў. Значыць, чытаеш? Вучышся?

А л ё ш а. Канчаю рабфак. Вячэрні.

У х в а т а ў. А потым?

А л ё ш а. Паспрабую паступіць у інстытут.

Р а я. І куды паступаеш?

А л ё ш а. У архітэктурна-будаўнічы. Параілі...

Б у с ь к о. Ну і што з цябе будзе?

А л ё ш а. Можна будзе не толькі рулём кіраваць...

Б у с ь к о. О, памі хочаш кіраваць...

А л ё ш а *(Бусько, па сакрэту)*. Не, трохі разумней-
шымі.

Б у с ь к о. О даець! О даець!

У х в а т а ў. Слухай, Алёша! А што, калі я цябе па
добраю пасаду пастаўлю?

А л ё ш а. Не выгадна.

У х в а т а ў. Чаму не выгадна?

А л ё ш а. Пасадзіць можна, толькі наўрад ці доўга

ўседзіш. Вы ж самі ведаеце, якія ў нас плапы. Паслухайце, які звон па ўсёй краіне! Грохат які! Колькі заводаў будуюцца, электрастанцыі! Разгортваюцца такая гаспадарка, што... Граматныя людзі трэба, адукаваныя. Вы мяне пасадзіце, а праз некалькі гадоў прыйдзе адукаваны, разумны, у акулерах і скажа: «Ну-тка, пасунься, хамут маляграматы...» Дык навошта, каб гэта мне гаварылі, калі ўжо лепей... я сам... Прыйдзе час, певукаў папруць, мякка кажучы.

У х в а т а ў. Ну, што ж, вучыся, вучыся. Дурням гэта на карысць.

А л ё ш а. Толькі не ўсе яны ведаюць гэта.

У х в а т а ў. Востра. Ізноў які-небудзь намёк? «Папруць».

А л ё ш а. Ды не. Не намёк. Закон дыялектыкі.

У х в а т а ў. Нахапаўся ўжо? А гэта яшчэ — які такі закон?

С і л а п. А-а-а!.. Зараз растлумачу. Дакладчык з абкома прыязджаў, дык ён мне гадзіны дзве талкаваў... Цяпер магу сам.

Б у с ь к о. Сілап такі... Сілап можа.

С і л а п. Значыцца, так... Да прыкладу, ты, Хведар Паўлавіч, зярно. І цябе пехта пасеяў... Не, напрыклад, вось мы, я і Бусько,— зярняты. Ты нас пасеяў. Вырасце з нас куст. А потым каласы. Ну, значыць, у каласах — новыя зярняты для пасеву. А ад нас што астаетца? Карэні, што ў зямлі, згінуць, і саломы, якая толькі і гадзіцца на подсіл... карове там, авечкам ці свіням. У гной, значыцца. На ферму, на подсіл. І ўся тут дыялектыка.

У х в а т а ў. Контррэвалюцыя гэта, а не дыялектыка! (Шафёру.) А сёння пакуль што такі загад: завязі іх дамоў. (Са здзекам.) Зярняткі! Каласкі!

А л ё ш а. Добра, Хведар Паўлавіч, завязу. (Выходзіць.)

У х в а т а ў. А ты, Сілап, не мудруй. Не забывай, што на тваю дыялектыку ёсць адпаведныя органы, якія яшчэ разбяруцца, што да чаго. І не паўтарай, як папугай, чужых слоў.

Б у с ь к о (Сілапу). Ясна?

С і л а п. Дайшло. Усё! Клян!

У х в а т а ў. А праз тыдзень... (Надакучлівая муха атакуе Хведара Паўлавіча. Ён адмахваецца.) Праз тыдзень... (Муха зноў прыстае. Хведар Паўлавіч сочыць за ёй, чакае, пакуль яна ўсядзецца. Села на нос. Ён хацеў яе

прыхлопнуць, але муха трапілася вёрткай.) Злавіць! (Гэта прагучала як загад. Бусько і Сілан пераглянуліся, не разумеючы — жарт гэта ці загад?) Жыўцом! (Бусько і Сілан спачатку пельк нясмела, адчуваючы сябе няёмка, сталі ганяцца за мухай. Яны яе акружалі, бралі ў абцугі, рабілі на яе засаду. Увайшлі ў азарт і перамогу атрымалі. Яны ўзялі яе ў палон жыўцом і даставілі Хведару Паўлавічу — адзін за адно крыльца, а другі — за другое.)

Б у с ь к о. Вось яна!

С і л а н. Насякомае, а... на нос лезе... і каму?

Ухватаў разглядае муху ў іх руках, а потым хапае яе і заціскае ў сваім кулаку. А тады падносіць кулак Сілану пад нос.

У х в а т а ў. Што гэта?

С і л а н. Муха. (*Упэўнены, што не журавель.*) Муха! Яй-богу!

У х в а т а ў. Дурак! (*Падносіць кулак пад нос Бусько.*) Што тут?

Б у с ь к о. Чэснае слова, муха! Не сысці мне з гэтага месца!

У х в а т а ў. Балты! Непарэзанья. Тут сіла. Улада! (*Расцірае муху ў кулаку.*) В-во! (*Паказвае.*) Муха? А? І звання няма. І трухі не астаецца, калі трапляе ў кулак. Вы ўсё зразумелі?

Бусько і Сілан пераглядаюцца, становяцца навыцяжку, смірнеюць.

С і л а н. Як не зразумець?

Б у с ь к о. Цяпер, капечне, усё ясна.

У х в а т а ў. То-та ж, мухаловы!

Ухватаў вымае папяросу «Казбек», кладзецца на капапу. Бусько і Сілан стараюцца анярэдзіць адзін аднаго, падносяць запалкі. Ухватаў прыкурвае, выпускае дымок. Скрыжаваўшы на грудзях рукі з папяроскай між пальцаў, любуецца струменьчыкам дыму. Бусько і Сілан стаяць за капапкай пад Ухватавым, як у гапаровым каравуле, схіліўшы гаротна галовы — адзін управа, другі ўлева.

Б у с ь к о. Зразумеў, Сілан? Гарыць.

С і л а н. Зразумеў. Гарым? А?

Абодва набіраюць поўныя грудзі паветра і сінхронна ўздыхаюць.

У х в а т а ў. А чаго вы ўздыхаеце, як апоеныя коні? Праз тыдзень каб тут былі! А цяпер — па хатах.

Бусько і Сілана быццам ветрам вымела.

Паслухмяныя... Насенны фонд! Зярыткі. Каласкі... Я вам пакажу дыялектыку!

Праз хвіліну Ухватаў паднімаецца, надыходзіць да акна, аўкас. З вуліцы басам і тэнарам адгукаюцца працяглым воем Бусько і Сілан. Цудоўны дуэт над заслоу.

ЭПІЛОГ

Зноў ад аўтара

Кажуць, пібыта людзі заўсёды думалі. Самі. Пібыта такая ўжо ўласціvasць чалавека. І я так мяркую. Думаць можна. Думаць трэба.

«Гумар — прыкмета сталасці і здароўя грамадства» — пехта разумны сказаў. Не падумаўшы, такога не скажаш.

«Мы всех зовем, чтобы в лоб, а не пятысь, критика дрянй косила. И это лучшее из доказательств нашей чистоты и силы». — Падумаў, напісаў і падпісаўся: Маякоўскі.

«Чалавецтва, смеючыся, расстаецца са сваім мінулым». — Карл Маркс напісаў. Мудра сказапа. У гэтым аптымізм нашага прагрэсу.

Варта ўспомніць і такую карысную параду Уладзіміра Ільіча Леніна: «Вучыцца ў урокаў гісторыі, не хавацца ад адказнасці, не адмахвацца ад іх».

Каму адрасаваны гэты напамінак? І нам! І нашым дзецям! І ўнукам!

Калі грамадзяне смяюцца са сваіх учарашніх промахаў, загап — значыць, яны вышэй тых загап, яны маральна здаровыя, чыстыя. Хвала і таму грамадству, якое выхавала пачуццё гумару ў сваіх грамадзян.

...Человек проходит, как хозяин
Необъятной Родины своей...

А калі чалавек адчувае сябе ў доме пастаянным гаспадаром, а не кватараптам, не часовым жыхаром, ці выпадковым госцем, то ён і клапоціцца пра свой дом. Ён не пройдзе безуважна міма шчыліны ў акне, у сцяпе, у фундаменце і нават у даху. Ён налазіць, паправіць, заканапаціць, каб не дзьмула, каб не было сыра, каб не цягнула скразняком, каб не біў азіоб. Каб утульна жылося ў любую пару года.

Калі сатырык гаворыць пра недахопы, шчыліны ці якія іншыя загапы ў сваім доме, то яму не трэба нікому даказваць, што ён харошы, што ён наш, свой. Ніхто ў гэтым не сумняваецца. І нацвярджаннем гэтаму з'яўляецца свежая дырэктыва аб неабходнасці развіцця сатыры ў наш час.

А таму, акрыленыя гэтым, рынемся ў эпілог. Пашукаем Ухватава і яго сяброў.

Лагічнае завяршэнне лёсу Ухватава і яго ўзаемаадносін з паданечнымі прыйшло гадоў праз дваццаць. Калі не больш. Зараз дакладна не прыпомню, таму што і гэта здарылася даўно. Дый

важна — што і як здарылася, а не калі, пасля тых драматычных падзей.

Не склалася між імі ні палкая любоў, ні моцная дружба. Фёдар Паўлавіч — чалавек быў трудны, прагнуў нашаны і таму заўсёды чакаў асобай да сябе павагі, уладалюбівы, круты і, як гаворыцца, любіў праехаць вярхом са шпорамі.

На службовай лясвіцы ніхто з іх не падняўся. А Фёдар Паўлавіч апынуўся нават пад лясвіцай. Усе яны настарэлі; ад страху сталі асцярожнымі, ад зайздрасці — злымі; інстынкт самазахавання навучыў іх лагодненька ўсміхацца. Ага, яшчэ! Набылі ўласціваць жывога срэбра. Рассыпле іх жыццё, а глядзіш — пакатаюцца, пакатаюцца ды і збяруцца, зліпнуцца.

Так і апынуліся яны разам перад фіналам Ухватава. Па іроніі лёсу і сабраліся яны ў тым жа доме, у тым жа пакоі, каля той жа старой купецкай грувасткай шафы. У былой кватэры Ухватава ў хуткім часе пасля стыхійнага бедства размясцілася і надоўга ўкаранілася ўстанова, каторую ўзначальвае Аптон Сцяпанавіч Бусько.

У прыёмнай — с а к р а т а р-м а ш ы н і с т к а   С т э л а — чароўная дзяўчына, якая імкнецца перагнаць прагрэс ва ўсім. Каля яе ўецца малады чалавек. Яны ў нечым вельмі падобныя. Яна натура чуллівая. У калідоры нешта грохнула і разбілася. На дробныя звонкія асколкі. І Стэла спалохалася, войкнула і прыпала да
Г а р ы к а.

С т э л а. Ой! Нешта ўдрузг... На дробныя асколкі!

Г а р ы к (*гладзіць яе па галойцы, супакойвае*). Ты не палохайся. Лягчэй падбіраць будзе. Ты лепш паслухай. Вершы гэтыя — табе. Персанальна.

С т э л а. Ды ну! Як цікава!

Г а р ы к. Друкуй! (*Чытае.*)

Ночью я испытывал пстому,
Когда вы являлись мне во сне,
Просыпался, выбегал из дома,
Динозавром был я при луне.

Ваши беломраморные руки,
Вашу белокаменную грудь
Буду целовать, испытывая муки,
Жадно... вечером... когда-нибудь.

С т э л а. Не прапусцяць. Не надрукуюць.

Г а р ы к (*плюе цераз левае плячо*). Стэла, ты і на гэты раз накаркаеш! (*Дыктуе далей.*)

Эта ваша грудь и ваши руки
Не дают покоя в жизни мне...
Знала б ты, что от любовной муки
Я сгорю, как мотылек, в огне.

Нет. Лучше так:

Я не раз кончал с собой. Во сне.

Стэла. Гарык! Гэта ж — няпраўда! Гэта не сацыялістычны рэалізм. Гэта нейкі дапатопны натуралізм!

Гарык. Гэта — лірыка. Сексуальная. Мая школа. Па Фрэйду. Я шчыра і адкрыта ўскрываю сутнасць любоўнай лірыкі. Я супроць падтэксту, за якім скрывалі сваё ханжаства класікі.

Стэла. Хоць іх і не надрукуюць, але... дай я цябе пацалую. Каб не гас твой творчы аганёк, не гасла твая творчая іскра.

Цалуюцца.

Вось такія творчыя іскры пагражаюць нашай планеце перапасяленнем.

Гарык (*млее*). Могуць не друкаваць. Я свой гапарар атрымаў. Амаль па самай высокай стаўцы.

Стэла (*напраўляе прычоску*). Афрыканец ты!

Гарык. Стэла! Ты ведаеш, які сёння дзень?

Стэла. Сёння? Чацвер!

Гарык (*драматычна*). Сёння — апошні дзень майго мясячнага выпрабавальнага тэрміну ў гэтай канторы.

Стэла (*разумеючы небяспечнасць яго становішча*). Так-так — так-так...

Гарык. Я ізноў на нерэгулюемым перакрыжаванні шляхоў. Без указання дарогі ў заўтрашні дзень. А мне так хацелася замацавацца ў гэтым чароўным, ціхім, утульным гняздзечку!

Стэла. Але ж ты, спадзяюся, нешта прыдумаў? Не драмаў жа ўвесь гэты месяц?

Гарык. Як жа! Увесь гэты месяц стараўся ўпадабацца ўсім тут. У першую чаргу — табе. Нават цёці Гарпіне. Няўжо не дасяг? У цябе, напрыклад?

Стэла. У гэтай справе галоўная фігура не я, а цётка Гарпіна.

Гарык (*філасофствуе*). Разумееш, Стэла, у чым складанасць сучаснага моманту? У свінні дзесяць саскоў, а нарадзіла яна адзінаццаць парасят. І адзінаццаты якраз — я! І вось яны сасуць, а пра мяне і клопату мала. Яны нават не падазраюць, што я астаўся без цыцкі, што я з віскам бегаю кругом. Але пічога! Я расштурхаю! Я павінен некага адціснуць! І ўжо калі я дабяруся да саска, то ўжо ніхто мяне не адарве, не адцісне! Не адцягне! Буду заўсёды помніць, што недзе непадалёку бегае адзінаццаты.

Стэла. Вельмі дасціпна! Я гатова табе памагчы.

Гарык. Дарвацца да саска? Тады рыхтуй загад! Па-

стараіся адзначыць дзелавыя якасці, якія я праявіў у
месяц.

Стэла. Дысцыплінаваны... Гарыць на рабоце.

Гарык. Не, гарэць не хачу. Небяспечна. Можна стаць
пагарэльцам. Чулы і ўважлівы...

Стэла. Паслухмяны і ініцыятыўны... У калектыве
карыстаецца аўтарытэтам.

Гарык. Карыстаюся бескарысліва.

Стэла. Шкада, што беспартыйны.

Гарык. Не падпускаюць, а то б... Прымаюць толькі з
мазалямі.

Стэла. А ці падпіша Бусько такі загад? Ты яго пра-
сіў?

Гарык. Цётку Гарпіну прасіў. Яна яму павінна даць
дырэктыву. Бачыш, позніцца на працу. Відаць, усвойвае
яе рад цэнных указаўняў.

Звоніць тэлефон. Стэла бярэ трубку.

Стэла *(у тэлефонную трубку)*. Прыёмная. Добры
дзень, Хведар Паўлавіч... Не, яшчэ не прыйшоў... Таксама
яшчэ няма... Павінны быць... Добра, Хведар Паўлавіч, аб-
вязкова скажу. Я зараз запішу і пакладу яму на стол.
(Кладзе трубку.) Ну і падакучлівы гэты Ухватаў!

Гарык. Пенсіянер гэты? А што яму трэба?

Стэла. З кватэрай пешта. *(Запісаўшы нешта на
шматку паперы, выходзіць у кабінет Бусько і хутка вяр-
таецца.)*

Гарык *(праводзіць вачыма)*. Вот адшліфавала яе
прырода!..

Уваходзіць Наталля Мікалаеўна.

Наталля Мікалаеўна. Добры дзень. Скажыце,
малады чалавек, да каго мне тут звярнуцца, хто мне тут
паможа?

Стэла. А па якой вы справе, бабуся?

Наталля Мікалаеўна. А ў мяне справа ма-
ленькая, дробязь.

Гарык *(засмучона)*. Калі дробязь, то да мяне. Я тут,
бабуся, самы галоўны начальнік па дробязях.

Наталля Мікалаеўна. Такі дробненькі пачаль-
нік? Можна, і да цябе. Я тут заяўку напісала. Пра кватэру.
(Аддае паперку.)

Гарык *(не чытаючы)*. На кватэру? Вы першы раз
тут?

Наталля Мікалаеўна. Поршы.

Гарык. І ў чарзе не стаялі?

Наталля Мікалаеўна. Не стаяла.

Гарык (*спагадліва*). Ай-яй-яй! Як жа позна вы прыйшлі! А вы аптымістка, бабуся.

Наталля Мікалаеўна. Я заўсёды была аптымісткай.

Гарык. Колькі вам гадоў, бабуся? Калі не сакрэт.

Наталля Мікалаеўна. Ці не закахайся ты ў мяне?

Гарык. Стэла, ты паглядзі, якая вясёлая бабуся. Мора гумару. Я цікаўлюся вашым узростам толькі таму... Ці варта вам пачынаць такую клопатную справу. Для гэтага, відаць, трэба спачатку абмаладзіцца. Каб атрымаць кватэру...

Наталля Мікалаеўна. Я хачу аддаць кватэру.

Гарык. Здаць?

Наталля Мікалаеўна. Здаць.

Гарык. Не разумею. У тым сэнсе, што... вы хочаце ўзяць да сябе кватараптаў?

Наталля Мікалаеўна. Галубок! Ты хіба недачуваеш трохі? Я паеду да дачкі. Буду няньчыць унукаў. У Маскву паеду. Вось і прашу прыняць ад мяне кватэру.

Гарык. Бабуся! Мілая бабуся. З якой вы казкі? Дайце вашу заяву. Я ўсё аформлю. У вас адзін пакой? Асобны?

Наталля Мікалаеўна. Адзін. Асобны.

Гарык. І вы жывяце адна?

Наталля Мікалаеўна. Цяпер адна. Дачка замуж выйшла. У Маскву.

Гарык. Стэла! Ты чуеш? Гэта бабуся можа прынесці мне шчасце. Бабуся! Вазьміце мяне да сябе.

Наталля Мікалаеўна. У Маскву?

Гарык. Не, тут. Да вашага ад'езду я пажыву ў вас: у каморцы, на антрэсолях, на кухні, пад палавічком, што пад дзвярыма, у бакавушцы, дзе вашы старыя атопкі.

Наталля Мікалаеўна. У прымы? Жаніхом? Ай-яй-яй... Як ты спазніўся. Вельмі ж малады мне...

Гарык. Я таксама адзінокі. Я сірата. Я ў дзядзькі жыву.

Наталля Мікалаеўна. І ў чарзе не стаяў?

Гарык. Не стаяў.

Наталля Мікалаеўна. А ты аптыміст.

Гарык. Я заўсёды аптыміст.

Стэла. Гарык! Кватэру атрымаць не так проста.

Г а р ы к. Бабуся! Вы толькі не спяшайцеся. Я праць вас! Дайце вашу заяву. Я... Зайдзіце праз гадзінку, паўтары, дзве. Калі ласка.

Н а т а л л я М і к а л а е ў н а. Калі ўжо так просіш... Добра. *(Выходзіць.)*

Г а р ы к. Стэла! Гэта, здаецца,— аблігацыя! Выйгрыш! *(Цалуе Стэлу.)*

С т э л а. Афрыканец! *(Вырываецца. Хаваецца ў кабінет Бусько.)*

Уваходзіць Кудасаў.

К у д а с а ў. Добры дзень, Гарык.

Г а р ы к. Добры дзень, таварыш Кудасаў.

К у д а с а ў *(вітаецца за руку і, апынуўшыся ззаду, абнюхае Гарыка)*. Ніяк не магу ўгадаць... *(Прынюхаецца яшчэ раз.)* Ясна. Сёння ў Стэлы духі «Космас». Правільна я сказаў?

Г а р ы к. Копі абнюхваюцца спераду, а сабакі ззаду.

К у д а с а ў. Грубіян. Гэта ўжо хамства. Не так?

Г а р ы к. Н-не ведаю.

К у д а с а ў. А я ведаю. Хаміш! Абнімаўся? Было?

Г а р ы к. Н-не, што вы! Я толькі што прыйшоў.

К у д а с а ў. Нехарашо... Нехарашо мапіць старэйшым. *(Зазірнуў у аркуш паперы на машыцы. Чытае.)* «Жадно... вечерком... когда-нибудь...» Паддаецца? Ключе?

Г а р ы к. Ну што вы, таварыш Кудасаў! Я зусім...

К у д а с а ў. Ключе, ключе. Толькі не адступай. Настойлівым будзь.

З кабінета выходзіць Стэла.

С т э л а. Добры дзень, таварыш Кудасаў.

К у д а с а ў. Добры дзень, Стэлачка. Бусько тут?

С т э л а. Не, яшчэ няма.

К у д а с а ў *(заглядае ў кабінет Бусько)*. Правільна, няма яшчэ. Позніцца, а дарэмна. Ёсць непрыемная павіна. Нашу кантору ліквідуюць.

Г а р ы к. Як — ліквідуюць? А выпрабавальны тэрмін? Кату пад хвост?

С т э л а. А мы куды?

Г а р ы к. Гарым?

К у д а с а ў. А вы — цалуйцеся, абдымайцеся. Вось так. Працягвайце перад самым крахам. *(Выходзіць.)*

С т э л а. Што гэта ён?

Г а р ы к. У цябе якія духі? «Космас»?

Стэла. «Космас». Ён цябе аблюхаў?

Гарык. Геній! Шэрлак Холмс!

Стэла. Ну і напляваць! Пляткар твой геній.

Гарык. Стэла! Ён жа даў указанне працягваць. (Абдымае Стэлу. Яна вяла супраціўляецца.)

І трэба ж на тое ліха ўвайсці Бусько.

Бусько. Так-та! Гарцэнько!

Стэла (адштурхоўвае Гарыка). Гарык! Не прыставай!

Бусько. Та-ак, пляменнічак!.. Ты хто тут такі?

Гарык (патупіў вочы). А што?

Бусько. Не, ты скажы, скажы! Якая ў цябе пасада! Хто ты такі?

Гарык. Інжынер на бягучым рамонце.

Бусько. А што ж ты тут робіш?

Гарык. Нічога я не раблю.

Бусько. Чэсна. Правільна. Нічагусенькі. Скажы, інжынер, а па спецыяльнасці ты хто? Ну? Хто ты?

Гарык (неахвотна). Заатэхнік.

Бусько. А дакладней? Які ты спец?

Гарык маўчыць.

Спец па штучным асемянненні? Так?

Гарык. Ну, так...

Бусько. Як жэ воно так? Што ты — спец па штучным асемянненні, а займаеш пасаду інжынера на бягучым рамонце? А можа, у цябе ёсць яшчэ і дыплом будаўніка, інжынера? Га? Шо маўчыш? Я — твой дыплом! Чаму я цябе сюды ўзяў? За што?

Гарык. За стыль. Прамовы і адказы за вас пісаць. Цётка Гарціна загадала вам узяць.

Бусько. Правільна. Загадала. Каб ты не здэкаваўся з цёлак, авечак, свінаматак. Кім ты быў і кім ты стаў? Быў штучным бугаём, штучным бараном, штучным кныром. А стаў інжынерам! Дык ты ўсё-такі не кідаеш сваёй прафесіі? Разлагаеш мне апарата? Мой апарат?

Гарык. Я яшчэ нікога не разлажыў.

Бусько. І не разложыш! Не дам! Не мылься, галіцца не будзеш! Не дапушчу!

Стэла. Антон Сцяпанавіч! Дарэмна вы яго... Ён нічога такога... Тут нічога не было...

Бусько. Не было, бо не паспеў. Можа быць. Я яго ведаю. (Гарыку.) Пракурору кватэру адрамантавалі?

Г а р ы к. Заўтра канчаем.

Б у с ь к о. Канчай.

Г а р ы к. Канчаем.

Б у с ь к о. Ты што крычыш? Ты ў мяне будзеш цішэй вады, ніжэй травы. Запомні! Ясна? Ідзі!

Г а р ы к выходзіць у свой кабінет.

Так, Стэла... І яго спакушаеш?

С т э л а (*какетліва*). Што вы, Антон Сцяпанавіч. Чэснае слова, тут нічога не было. Вы мне ўжо не верыце?

Б у с ь к о (*уздыхнуўшы*). Ладна, наверу. Яшчэ адзін раз.

С т э л а. Антон Сцяпанавіч! Званіў Хведар Паўлавіч. Сказаў, што ізноў прыйдзе. Учора прыходзіў, вельмі лаяўся. Сярдзіты...

Б у с ь к о. Нават лаяўся?

С т э л а. Кажа: «Я ім не абы-хто!» І сёння прыйдзе.

Б у с ь к о. Ну і што? Хай прыходзіць. Ён цяпер хто? Ніхто. Пенсіяпер. Яму цяпер няма чаго рабіць, вось хай і ходзіць. Быў час, хадзілі да яго, а цяпер хай і ён паходзіць. Не ўсё кату масленіца. Панакруціў ён з мяне вяроўкі. А цяпер...

С т э л а. Сказаў, што ў гарком будзе скардзіцца.

Б у с ь к о. На каго? На мяне? Хто? Ён? Шо, яго там не знаюць? А вымову ён дзе адхапіў? Не там? За сваю дачу. А цяпер хоча і за абмен кватэры? Ён пагарэў, а я не хачу. Мэні вымова не трэба, мэні пенсія трэба. Персанальная. Сам палучыў? Дай і мне! (*Падумаўшы*.) І нікуды ён скардзіцца не пойдзе. Мы яму ласкава, ветліва, душэўна... нічога не зробім... Як і ён умеў. Па яго метаду. Культурненька. І ты з ім культурненька... далікатненька... (*Хацеў пагладзіць Стэлу, але спаханіўся*.) Пошта ёсць?

С т э л а. Ёсць.

Б у с ь к о. Прынясі. (*Выходзіць у свой кабінет*.)

С т э л а. Стары лавелас. Пошта яму трэба...

Г а р ы к (*паяўляецца ў дзвярах*). Катапульціраван!

С т э л а. І што цяпер?

Г а р ы к. Пайду да дружкоў. Хай памагаюць. З маёй адукацыяй цяпер адно — шукаць шчасця ў ведамстве Міністэрства культуры ці... каля кінастудыі.

С т э л а. А там, думаеш, няма адзінаццатых?

Г а р ы к. Ёсць. Мяне чакае ўнутрывідавая барацьба за існаванне. Буду мацней за другіх вшчаць. Учора на вак-

зале я пазнаёміўся з адным паэтам. У рэстаране. Пасядзелі. Паэт — во!

Стэла. Хто? Хто ён? Ты мяне пазнаёміш з ім? Не, не, не думай! Я за цябе буду прасіць. *(Какетліва.)* А я ўмею так прасіць, што мне не адмовяць.

Гарык. Прыходзь-ка ты сёння ў рэстаран «Спутнік». Творчую сустрэчу сёння правядзём там. Толькі для гэтага трэба мець...

Стэла. Талент?

Гарык. Не, квіткі на каньяк. Давядзецца клянчыць у цёткі. Крэдыт. У растэрміноўку.

Стэла. Чакай! Можа, яшчэ не ўсё страчана...

Звініць званок. Гэта Бусько званком выклікае да сябе Стэлу.

Гарык. Цябе выклікае.

Стэла. Чую. Дык вось, я зараз пайду туды. А ты пакаравуль тут. І як толькі пачуеш такі званок, адразу заходзь да яго ў кабінет.

Гарык. Даўно яго не бачыў? Чорта лысага.

Зноў звініць званок.

Стэла. Гарык! Для цябе стараюся! Як толькі пачуеш такі сігнал, заходзь! *(Заходзіць у кабінет да Бусько.)*

Гарык. Жмот пясчасны! Хамло! Фараон егіпецкі! Культаўскі асколак! Ён мне вочы коле, што ўзяў сюды. Ты індык! А я... Пачакай! Я яшчэ пра цябе такую сатырычную паэму адгрохаю, што... у «Кракадзіл».

Уваходзіць Сілан Данілавіч з вялізным партфэлем.

Сілан. Здароў, Гарык!

Гарык. Салют, Сілан Данілавіч. Салют! Яшчэ раз салют!!!

Сілан *(спалохаўся)*. Ты што? Ты што?

Гарык. А што?

Сілан *(наспакайней)*. Укусіў цябе хто, ці што?

Гарык. Пагрыз, пажаваў ды вышлюнуў.

Сілан. Хто? Ён? *(Паказвае на кабінет Бусько.)*

Гарык. Ён.

Сілан. Ён можа.

Гарык. Сцеражыцеся і вы, Сілан Данілавіч. А навошта вы такі вялізны партфэль з сабою цягаеце? І дома працуеце?

Сілан. Сёння з Пархвенаўнай усю ноч сядзелі. Шукалі юрыдычнае аснованіе.

Г а р ы к. Дзе?

С і л а н. Вот тут. *(Паказвае на партфель.)* Тут усе законы і палажэнні. Інструкцыі таксама. А аснове не знайшлі.

Г а р ы к. Якое аснове?

С і л а н. Для Хведара Паўлавіча... Таму што ў мяне могуць спытаць: «А на каком аснове?»

Г а р ы к. Правільна, Сілан Данілавіч. Ён *(паказаў на кабінет Бусько)* толькі і чакае таго моманту, каб вы падпісалі што-небудзь без асновы. А тады...

С і л а н. Ну-у, я помню правілы каракульнай службы. «Часовой должен бдительно охранять и стойко оборонять свой пост...» Вось як!

На стале Стэлы рэзкія званкі, нібы сігнал «SOS».

Г а р ы к. Гэта мне! *(Ідзе да дзвярэй кабінета Бусько.)*

* * *

Вось парэшце і кабінет Бусько. Стэла прыстроілася на ўлонні ў Антона Сцяпанавіча і ласкава гладзіць ручкай яго нябрытую шчочку. Антон Сцяпанавіч ажно зажмурыўся ад такой пяшчоты. А Стэла тым часам скінула чаравічак, дацягнулася пажкай да званка на стале і падае сігнал Гарыку.

Стэла *(з папрокам)*. А вы падумалі... Навошта ён мне? Ён яшчэ саплівы.

І ў гэтую хвіліну на парозе кабінета з'яўляецца Гарык. Ён ажно ў далоні запляскаў.

Г а р ы к *(у захваленні)*. Ну, браткі, геній. Так, так!.. Гарнінька...

Б у с ь к о *(спачатку разгубіўся, але тут жа знайшоў як выкруціцца)*. Ты чаго стаіш? Падай вады! Ёй нехарашо стала!

Г а р ы к. Нехарашо-о?

Стэла *(млява)*. Не, Антон Сцяпанавіч, мне вельмі хараша... Выбачайце, Антон Сцяпанавіч. *(Вылузваецца з абдымкаў і накіроўваецца да выхаду.)*

Г а р ы к. Ты геній, Стэла! *(Адвешвае ёй зямны наклон.)*

Стэла з гопарам выходзіць з кабінета.

Б у с ь к о. Ты не падумаў... Т-ты...

Г а р ы к. Значыць я — штучны бугай, я — штучны барац, я — штучны кшыр?

Б у с ь к о. Я па яе накрычаў, і яна самлела.

Г а р ы к. Самлела? А навошта так крычаць? А што будзе, калі даведаецца цётка Гарпіна, што вы так крычыце на сваю сакратарку? Бедная, аж самлела... у вас на каленях. А?

Б у с ь к о. Ты, Гарык, не жартуй!

Г а р ы к. Якія тут жарты? Тут смаленым пахне! Гарэлым!

Б у с ь к о. І Гарпіна тут ні пры чым.

Г а р ы к. Ёй відней.

Б у с ь к о. Заткнісь!

Г а р ы к. Не крычыце! Хоць яна і ваша жонка, але ж, як-ніяк, яна — мая любімая цётка.

Б у с ь к о. Гарык! Раю табе трымаць язык за зубамі. Чуеш?

Г а р ы к. Але ж цётка Гарпіна, калі пераводзіла мяне сюды на працу, паставіла ўмову, што я буду абсалютна чэсны. Крыштальна! І я даў слова.

Б у с ь к о. Слова? Ты даў слова?

Адчыняюцца дзверы, наказваецца С т э л а.

С т э л а. Антон Сцяпанавіч! Прыйшоў Хведар Паўлавіч. Да вас. І вось яшчэ — загад. Трэба падпісаць. (*Кладзе перад ім паперку.*)

Б у с ь к о (*сярдзіта*). Заняты я.

Г а р ы к. Ён яшчэ пакуль што не вызваліўся. (*Падміргнуў Стэле, і яна знікае за дзвярыма.*)

Б у с ь к о (*прачытаўшы вачыма загад*). Дык, кажан, слова даў?

Г а р ы к. Даў чэснае слова.

Б у с ь к о. А ты ведаеш, што сёння канчаецца твой месячны выпрабавальны тэрмін?

Г а р ы к. Ведаю. Вось загад аб залічэнні на сталую працу.

Б у с ь к о (*зларадна*). А я не падпішу.

Г а р ы к (*ласкава*). Трэба падпісаць. Пасеяць. У грунт.

Б у с ь к о. Не ўжо, выбачай, але не магу. Вырасце пустазелле, бур'ян.

Г а р ы к. Дзядзя! Я ж — сірата.

Б у с ь к о. Па вачах сірата, а... на баб разбойнік.

Г а р ы к. Увесь у дзядзю ўдаўся. І кроплі набраў.

Б у с ь к о (*строга*). Не падпішу!

Г а р ы к. Не настойваю. Толькі... вам цераз год на пенсію. І вы спадзяваліся на персанальную. А тут такая за-

кавыка маральна-бытавая. І без гэтага надзея на валаску, а калі ўжо...

Б у с ь к о *(доўга думае, жуе аловак, а потым падпісвае)*. Пераканаў, гад!

Г а р ы к *(абражаны, з гонарам)*. Ах, так? *(Не прымае загаду.)* Такая ласка мне не трэба.

Б у с ь к о. Бяры, пакуль не перадумаў.

Г а р ы к. Не, навошта гада прызначаць?

Б у с ь к о *(лагодна)*. Вось што, Гарык, мы з табой мужчыны і... сам разумееш, павіншы...

Г а р ы к. Я не злапомны. І я ўсё разумею. Але... я сёння ў цёткі Гарпіны буду пазычаць трыццаць рублёў. Як жа мне ёй у вочы глядзець? Яна па вачах здагадаецца...

Б у с ь к о. Трыццаць?

Г а р ы к. Трыццаць.

Б у с ь к о. Хопіць і пятнаццаць.

Г а р ы к. Трыццаць.

Б у с ь к о. Ну, добра, абыдзешся і дваццаткай.

Г а р ы к. Трыццаць.

Б у с ь к о. Ты што? Акрамя трыццаці, другіх лічбаў не знаеш?

Г а р ы к. Трыццаць. Знаю і другія. Толькі яны большыя.

Б у с ь к о. Хабарнік! Дваццаць пяць! І даволі!

Г а р ы к. Калі без аддачы...

Б у с ь к о. Ты хацеў пазычыць.

Г а р ы к. Калі пазычыць, то ў цёткі.

Уваходзіць У х в а т а ў.

У х в а т а ў. Ты што, Бусько? Мяне не хочаш прыняць? *(Трымаецца ён важна, з гонарам, як начальнік з падначаленым, нібы ён і не пенсіянер. Інерцыя — вялікая сіла.)*

Б у с ь к о. Я вельмі заняты.

Г а р ы к. І справа важная. Тэрміновая і нават — сакрэтная.

Б у с ь к о. А ты памаўчы. Не з табой размова.

Г а р ы к *(пагражае)*. Я магу пайсці.

Б у с ь к о. Пасядзі!

Г а р ы к. У вас тут старыя справы і, відаць, падоўга...
Пайду.

Б у с ь к о. Сядзі, табе кажуць!

Г а р ы к. Але ж я магу спазніцца, і закрыецца каса.

Б у с ь к о. Ну, добра, трыццаць! Сядзь! Я зараз. *(Да*

Хведара Паўлавіча.) Дык ты, Хведар Паўлавіч, усё на той жа справе?

У х в а т а ў *(з напрокам)*. Усё на той жа. Ужо трэці раз прыйшоў. Валакітчыкі!

Б у с ь к о. Не трэба сердзіцца. Во-от бяда. Лішні раз прыйшоў! А што б ты рабіў? Ты ж цяпер на пенсіі. Так сказаць, з кірмашу едзеш.

У х в а т а ў. Та-ак, на пенсіі. Цяпер бы толькі здароўе.

Б у с ь к о. Вот-вот — здароўе трэба берагчы. Не хвалявацца з-за пусцяковін. Прайшоў. Прагуляўся. З людзьмі хоць пагамоніш... Дык, кажаш, з зяцем не паладзіў?

У х в а т а ў. Хай пажыве самастойна.

Б у с ь к о. Правільна. Хай і кватэру шукае самастойна, без нянек.

У х в а т а ў. Не, тут трэба ўступіць. І жонка, і дачка пасядаюць. Пакуль яшчэ мяне не забылі і ўсюды свае хлопцы яшчэ сядзяць.

Б у с ь к о. А дарэмна. Хай бы самастойна. Каб цаніў. Толькі б на карысць... *(Сярдзіты.)* А то звыклі на чужой спіне ў рай. *(Зыркнуў на Гарыка.)* Цяпер усе яны такія!

Г а р ы к. Дык я свабодны?

Б у с ь к о. Сядзі, кажу! *(Хведару Паўлавічу.)* А як жа твая дача? Стаіць?

У х в а т а ў. Стаіць дача.

Б у с ь к о. Так-так. Памагалі, памагалі ставіць. Ну і колькі ж яна табе каштавала? Дорага?

У х в а т а ў. Дорага, інфаркт і...

Б у с ь к о. А-а, і суровая вымова. Дарагавата...

У х в а т а ў *(з напрокам)*. Таксама памагалі...

Б у с ь к о. Не я, не я... Калі помніш, я сам ледзь не пагарэў тады...

У х в а т а ў. Ну, ліха з ёй. Не ўспамінай. Лепей скажы: як жа з маёй справай?

Б у с ь к о *(нібы не чуў)*. І клубнічка расце на дачы?

У х в а т а ў. Ды пасадзілі трохі. Падпісана паперка, ці?..

Б у с ь к о. І ягадка маліна ёсць? Ах, люблю малінку!

У х в а т а ў. Усяго патроху ёсць. Ды жонка не хоча калупацца на гародзе.

Б у с ь к о. Не прывыкла. Ну, вядома. *(Па-свойску, незласліва.)* Заўсёды чужой хапае. А свежанькая клубнічка ха-ра-ша!..

У х в а т а ў. Дык што? Не падпісана яшчэ?

Б у с ь к о. Свежанькая... з сахарком... А можна і з ма-

лачком. Люблю!!! А варэне? А-а-ах!.. (Аж зацмокаў.)
Ц-ц-ц...

У х в а т а ў. Калі ўжо ты так любіш, то я магу... Колькі табе?

Г а р ы к (нечакана). Трыццаць.

У х в а т а ў. Што трыццаць?

Г а р ы к. Я не вам, я яму.

Б у с ь к о. Зараз? У мяне з сабой пяма.

Гарык стаіць за спіной у Хведара Паўлавіча і наказвае пальцам на яго.

Г а р ы к. Паглядзіце, паглядзіце ў кішэні. Павінна быць...

Б у с ь к о. От жук! Табе так прыспічыла? Так тэрмінова? (Лезе ў кішэню, вымае кашалёк і, хаваючыся, падлічвае фінансы.) Толькі дзесяць. Хведар Паўлавіч, можа, у цябе ёсць? То пазыч. Да зарэзу трэба.

У х в а т а ў. І рад бы, ды не нашу з сабой. Жопка чысціць кішэні перад тым, як выпусціць мяне ў горад.

Б у с ь к о. Шкада цябе. Значыць, жопка захапіла ўладу? А чалавек без улады — не чалавек. Так, пустое месца... Пераканаешся.

Г а р ы к. Абсалютная ісціна: імпатэнт.

Б у с ь к о (Ухватаву). А ты ж у свой час мог прыстроіць мяне і на лепшае месца. Мог! Дык жа не! Запіхнуў мяне ў гэты стары галёш. Хіба гэта — устапова? Я кожны дзень жду — прыйдзе бульдозер і к чорту зграбе разам са мной. Што я тут значу? Прыйшла каза да ваза? Трэба было глядзець наперад, у глыбіню вякоў!

У х в а т а ў. Ну падумай сам: а куды я мог з тваімі талентамі? Толькі выгляд. Вот бюстам ты мог служыць, каб толькі не раскрываў рот. І пачот, і павага, і піякага клопату. Хатнім ідалам.

Б у с ь к о. Дык вось Хведар Паўлавіч, тваю справу я даручыў Кудасаву. Зайдзі да яго, ён усё і вырашыць.

У х в а т а ў (нацярожыўся). Слухай, Бусько, калі ты запускаеш мяне на кругавую арбіту, то ты так і скажы, не валаводзь.

Б у с ь к о (смяецца). Ну, што ты, Хведар Паўлавіч!

Хведар Паўлавіч выходзіць.

Г а р ы к. Быццам бы не знаеце, што без вашага подпісу, без вашаў рэзалюцыі там нічога не будзе.

Б у с ь к о. Я-то знаю, а ён не знае. А трэба, каб і ён

знаў. Знай сваіх! А кругавую арбіту ён сам і прыдумаў.
Яшчэ да пенсіі.

Абодва смяюцца, аж захлапаюцца.

Г а р ы к (*раптам сціх, пацірае пальцамі, напамінаючы пра грошы*). Антош Сцяпанавіч! Смех смехам, а... ясак ясаком.

Б у с ь к о (*спазмурнеў, трагічна*). За што?! (*Вымае з кішэні пяцёрку, падае Гарыку, той круціць галавой. Да-стае з другой, трэцяй і так з шасці кішэняў на пяцёрцы.*)
За што?!

Г а р ы к (*прыняў заслужаны ганарар*). За павуку. Штраф. Кантрыбуцыя за павышэнне голасу на сваіх падпачаленых... І вось яшчэ — паперка на кватэру. Каб меней дома дакучаць... Стэлу пужаць нельга. (*Выходзіць.*)

Б у с ь к о. Ну, пачакай, брандыхлыст!

* * *

Прыёмная. З кабінета Бусько ўваходзіць Г а р ы к — гэткім Аляксандрам Македонскім.

Г а р ы к. Экспрапрыяцыя экспрапрыятараў! Арабы нацыяналізуюць буйную ўласнасць! Чабаны стрыгуць авечак! Няверныя прававерным плацяць даць! Ты — геній, Стэла!!!

С т э л а. Я табе падабаюся? Вельмі?

Г а р ы к (*пад Левітана*). Сёння вечарам а восьмай гадзіне ў касмічным рэстаране «Спутнік» адбудзецца стыкоўка ракеты і ракетанасіцеля. Прыблізна ў дваццаць тры нуль-нуль дэманструецца выхад з карабля ў стане невясомасці! (*Абдымае Стэлу.*)

Адчыняюцца дзверы з кабінета Кудасава.

К у д а с а ў (*з дзвярэй*). Стэла! Зайдзіце!

Г а р ы к (*праводзячы яе вачыма, дэкламуе з налётам жалю*).

Ваши беломраморные руки,
Вашу белокаменную грудь
Загребу я в собственные руки...

Кабінет Кудасава. Цяпер гэтыя кабінеты будуць круціцца на крузе. А Хведар Паўлавіч будзе напамінаць вавёрку ў барабане. У кабінце Кудасаў і Хведар Паўлавіч. Уваходзіць Стэла.

С т э л а. Я вас слухаю.

Кудасаў. Стэла! Мы ўчора з Бусько абмяркоўвалі просьбу Хведара Паўлавіча. Дзе гэтая паперка?

Стэла. Я перадала Сілану Данілавічу. Учора ж.

Кудасаў. Ну, малайчына. Яна ў нас вельмі акуратная, аператыўная. Дзякую, Стэла. Значыць, усё ў парадку, Хведар Паўлавіч.

Стэла выходзіць.

Ухватаў *(недаверліва)*. Думаеш — усё ў парадку?

Кудасаў. І не сумпявайцеся. Ён у нас пунктуальны, закопнік, юрыст, так сказаць.

Ухватаў. Што ж, зайду да яго.

Кудасаў. Навошта? Навошта вам хадзіць? Ён усё зробіць, аформіць, узгодніць, падпіша і па старому знаёмству сам прынясе вам дамоў. А вы яму чарачку паставіце. Ён чарачку любіць. Сам прынясе.

Ухватаў *(недаверліва)*. Ой, ці не тады, калі рак свісне.

Кудасаў *(з лёгкім напрокам)*. Хведар Паўлавіч! Для вас? Ай, як пехарашо вы пра нас думаеце. Спакойна ідзіце дахаты, адпачывайце. Уключыце тэлевізар ці пачытайце «Недзелю». І не турбуйцеся. Каб Сілан ды не зрабіў для вас? Ай-яй-яй, Хведар Паўлавіч, Хведар Паўлавіч!.. Вы ж для яго богам былі, ідалам, ён жа пакланяўся вам.

Ухватаў. А Бусько сказаў, што ты будзеш вырашаць гэту справу.

Кудасаў. А хіба я сказаў што-небудзь супроць? Мы з ім узгаднілі, абгаварылі, парэкамендавалі. *(Абышоў вакол крэсла, на якім сядзіць Хведар Паўлавіч, і ўсё-такі не ўтрымаўся, абнюхаў яго ззаду. Развёў рукамі — нічым не пахне.)*

Ухватаў. Глядзі ж, Кудасаў, я на цябе спадзяюся. А то вы тут насабачыліся.

Кудасаў. Як на каменную гару.

Ухватаў. Ты ж, калі на кілбасе гарэў, помніш? Я, дурань, цябе выручыў. Табе і цяпер яшчэ, пэўна, гарэлым пахне: Смаленым.

Кудасаў. Вы мяне ўратавалі, а я вас не выдаў. Гарэлі б мы разам. Значыць — квіты! Усё! Не папамінайце пра смаленае. Мне праз год пепсію прасіць.

Ухватаў. Ну, глядзі, Кудасаў! Бывай! *(Выходзіць.)*

Кудасаў. Бывайце! Усяго добрага! *(Зачыніўшы за ім дзверы.)* Ну, скажы ты, якая сіла — гэта прывычка! Ніяк сябе пераламаць не магу. Ну, хто ён? Ну, што ён?

Ніхто! Нішто! Нават нічым не пахне!.. Проста ўчарашні дзень, а... а перад ім распраміцца не магу. Нібы ў яго нейкія фітанцыды ўлады. Няма на вачах, дык гатоў яму гадасць якую-небудзь, пакасць зрабіць. А пападзе на вочы — што тая цыбуля — раз'ядае вочы да слёз... Вось што значыць дрэсіроўка, іперцыя, умоўны рэфлекс. І каторы ўжо раз на гэтым сябе лаўлю. Прыйдзе, так і хочацца гаркнуць на яго, зарычаць акі леў, тупнуць, па стане грукнуць, а... духу не хапае. Іперцыя...

* * *

На кругавой арбіце — кабінет Сілапа Данілавіча. Па стане — фартыфікацыйныя збудаванні з кніг, папак, даведнікаў, інструкцый, палажэнняў, кодэксаў, прэс-пап'е, карандашоў і аўтаматычных ручак, сучасных, падобных да ракет «Зямля — паветра».

Адна горка кніг вельмі нагадвае танк з башняй — прэс-пап'е. На другой — нібы па ўзгорку зенітная ўстаноўка з аўтаручак. (Карацей кажучы, мастаку задача пастаўлена. А цяпер — была б толькі ў яго фантазія.)

Сілап Данілавіч за сталом — нібы ў засадзе. Ён насцярожаны, пільны, у рудэ трымае карандаш, як пісталет. Уваходзіць
У х в а т а ў.

У х в а т а ў. Здароў, Сілап!

С і л а п. А-а-а! Хведар Паўлавіч!.. Салют!

У х в а т а ў. Ух ты! Якая фартыфікацыя! Настроіў барыкад.

С і л а п. Правільна, Хведар Паўлавіч, барыкады. А я іначай і не магу. Такі мой участак фронту — кватэрны. Каб адбіць атаку, трэба мець пад рукой увесь гэты арсенал... Як правіла, праціўнік мой — напорысты, упарты, ведае, за што ваюе, на штурм ідзе грудзьмі. Во як!

У х в а т а ў. Значыць — акапаўся?

С і л а п. У абароне.

У х в а т а ў. А можа, у засадзе?

С і л а п. Калі хто незаконна, то...

У х в а т а ў. А я, напрыклад?

С і л а п. Што ты?

У х в а т а ў. Законна?

С і л а п. Вот якое дзела, Хведар Паўлавіч... Я сёння ўсю ноч сядзеў з Пархвенаўнай. Перагортваў усе гэтыя інструкцыі. Шукаў законнага аснованія...

У х в а т а ў. Ну і што? Знайшоў?

С і л а п (*уздыхнуў, развёў рукамі*). Не прадугледжана.

У х в а т а ў. Гэта ў пісаных законах не прадугледжана...

С і л а н (*спалохаўся*). Э-э, Хведар Паўлавіч... А на пяпісанья... цяпер не тья часы: народны кантроль прыдумалі. Раней яго не было. (*Уздыхнуў.*)

У х в а т а ў. Слухай, Сілан! Ты хоць прачытаў маю заяву? Зразумеў, чаго я хачу?

С і л а н. Чаго ж там не зразумець? Дзве кватэры хочаш.

У х в а т а ў. Правільна. Па два пакоі. Але ж я аддаю на абмен...

С і л а н. Адну кватэру.

У х в а т а ў. Правільна. Але з пяці пакояў. Вам жа выгадна, дзяржаве выгадна.

С і л а н. А-а, пра дзяржаву клопаты. Але якая ж выгада? Бярэш дзве кватэры, а аддаеш адну.

У х в а т а ў. Ды ты хоць разбіраеш, што больш — чатыры ці пяць?

С і л а н. Разбіраюся. Дзве — больш, як адна.

У х в а т а ў. Ды ты што, галава два вухі?

С і л а н. Не бачу выгады.

У х в а т а ў (*як малому*). Слухай... Напрыклад, такі размен: я даю табе пяць рублёў, а ты мне чатыры. Ёсць табе выгада?

С і л а н. Не. Няма. Скажуць, што хабар бяру. А калі дойдзе да народнага кантролю, дык (*адмахваецца*)... ого-го...

У х в а т а ў. Дык я ж табе не даю хабар.

С і л а н. А калі не даеш, то якая мне выгада?

У х в а т а ў. Я пра пяць пакояў.

С і л а н. А я пра дзве кватэры.

У х в а т а ў. Сілан! Што ты выломваешся? Я быў у Бусько, у Кудасава. Яны згодны. І паслалі да цябе.

С і л а н. І я цябе пашлю.

У х в а т а ў. Ку-ды?

С і л а н. Да іх.

У х в а т а ў (*раздзельна*). Яны... казалі... што ты...

С і л а н (*перапыняе*). Казалі? А не напісалі? Слова не падшыеш. Слова не мае юрыдычнай сілы. Толькі подпіс...

У х в а т а ў. Значыць, не прадугледжана?

С і л а н (*разводзіць рукамі*). Не прадугледжана.

У х в а т а ў. Дык вось ты як... (*З горкім напрокам.*) Аддзячыў! Ты хоць падумаў бы, хоць бы ўспомніў... Цябе хацелі зрабіць бельгійскім каралём, а я, дурань, цябе зра-

біў чалавекам. А ты!.. Так аддзячыў? Ах ты, папяровы ты тыгр!

С і л а н. Ты, Хведар... Ты кінь гэтыя штучкі!
У х в а т а ў (са злосцю). Ды вас усіх тут разагнаць трэба! Усіх вас... трэба... (Вельмі раззлаваны, пакідае кабінет.)

* * *

Зноў кабінет Кудасава. Урываецца Хведар Паўлавіч.

У х в а т а ў. Вы што? Здзекуецца з мяне? Хлопчыка знайшлі? Клоун я для вас?

К у д а с а ў. Хто? Я?

У х в а т а ў. Гэты дуб, гэты пень, бачыце, не знайшоў юрыдычнага (перадражнівае) «асноўанія»...

К у д а с а ў. Не знайшоў? Сілан Данілавіч не знайшоў?

У х в а т а ў. Ах ты, ахламон! (Іранізуе.) Юрыст! Юрыста знайшлі, выкапалі.

К у д а с а ў. Не мы знайшлі. Вы знайшлі. Вы, Хведар Паўлавіч, выкапалі.

У х в а т а ў. І ты туды ж? А? І ты?

К у д а с а ў (збаяўся). Хведар Паўлавіч, я не... я нічога... Я, Хведар Паўлавіч... Гэта Бусько, гэта Антон Сцяпанавіч. А я... (Прыбядняецца.) Я што?.. Вы яму... Ён у нас...

У х в а т а ў. Ах, ён? Ё-ён у вас? Хунзузы! Башы-бузукі!!! Я ж яму!

К у д а с а ў. Правільна, Хведар Паўлавіч! Правільна! Вот яму вы...

Хведар Паўлавіч выходзіць з кабінета. Кудасаў папявае:
«Торреадор, смелее в бой! Торреадор, торреадор!»

* * *

Кабінет Бусько. Урываецца раз'юшаны Хведар Паўлавіч.

У х в а т а ў. Ах ты нягоднік! Дык ты так са мной? Ты? Мне? За ўсё маё добрае?

Б у с ь к о. Не махай, не махай рукамі. У мяне ў кабінце мух няма.

У х в а т а ў. Ды як ты смееш? Як ты смееш?

Б у с ь к о. І не тупаці. Тут не стайня.

У х в а т а ў. Падумаць толькі! Па-ду-маць!.. Як ён са мною гаворыць! Ты забыўся, забыўся?.. Я ж цябе, чорта кудлатага, выцягнуў з балота...

Б у с ь к о. А цяпер я лысы. Я цяпер — лысы. Што было, тое прайшло. І мемуары твае нікому непатрэбны.

У х в а т а ў. Прыгрэў. Прыстроіў. Ты ж кляўся мне... Ты ж колькі гадоў быў як у бога за пазухай...

Б у с ь к о. Вываліўся з-за пазухі.

У х в а т а ў. Колькі гадоў ты лізаў мне...

Б у с ь к о (*нібы яго шылам пырнулі*). Надаела! Не ўспамінай мемуараў! Ты думаў — мне гэта было прыемна? О-о! Табе было прыемна! Хопіць! Мінулася! (*Прыгадаў.*) Муха! Беспакоець мяне муха! (*Загадвае, наказвае на муху.*) Я табе лавіў? Лаві мне маю!

У х в а т а ў. О-о! О-го-го! Ён зубкі паказаў! (*Смяецца.*) Ты ж не ад злосці? А? Бывае, што і сабака кусаецца не ад злосці, а ад заліхвацкасці.

Б у с ь к о. Што? Не падабаецца? А ты як рабіў? Не так? Та-ак! А людзі цярпелі. Колькі ты патаптаўся па мне. І я ўсё сцярпеў. (*Скрозь слёзы.*) Муху лавіў!.. Эх, Хведзька, Хведзька...

У х в а т а ў. Хведар Паўлавіч!!!

Б у с ь к о. Та ні! Хведзька! Апамятайся! Не Хведар Паўлавіч ужо. Хвядот, ды не тот! Пара зразумець ужо. Ну, шо ты крычыш? Шо крычыш? Перад кім ты крычыш? Перад імі? (*Паказаў на залу.*) Быццам ты — цаца, а я — бяка. Ты думаеш, яны цябе не ведаюць? Ведаюць як аблупленага. Спытай у іх, які ты харошы. Ну, спытай, спытай! Баішся? Яны, брат, даўно цябе раскусілі. Як і я. А прыйшлі яны сюды не для таго, каб на цябе падзвіцца. Чорта лысага! Ты ім і так надакучыў. Яны, бач, і цяпер моршчацца, быццам аскаміна ў іх на зубах. Я ўпэўнены, што яны радуецца, калі бачаць, як я цябе тут проці шэрсці, проці шэрці... О-о, я іх ведаю! Яны так любяць пазубаскаліць з такіх, як ты, «былых». Апекдоты выдумляюць. Змікіціў?? Народ — такі! Можаш зарплату не падвышаць, але дай яму на зуб «былога». Дык вось — раю табе: ціхенька сядзі! Не шумі! Ці-іхе-енька! Атрымаў пенсію і скажы дзякуй. І я ціхенька буду сядзець да пенсіі. Мы з табой асколкі адной насудзіны. Разбітай. Зразумеў? Так што, не трэба шуму і гвалту ўзнімаць. Немэтазгодна! Нават — наадварот!

У х в а т а ў. Ну, парэнце ты раскалоўся. А я цябе за дурачка лічыў.

Б у с ь к о. Дарэмна! Не цапіў! Крыводна! Разумееш? Крыводна! Мне!

У х в а т а ў. Ацаю! Не-е! Будзе табе пераацэнка!

Што-што, а пасаліць табе я яшчэ магу. Гарэлага дам папюхаць.

Б у с ь к о. Не пужай! Не пужа-ай! Бачыў я такіх.

У х в а т а ў. Адплацілі! Аддзячылі! Не-е, я на вас аброцьку знайду. Я табе такую кару егіпецкую зараз прынясу, на ўсё жыццё табе хопіць! Да смерці будзеш пасіць, як язву, як праказу! Я табе такую кару, такія мукі ўстрою... Пачакай!.. Я табе... Будзеш помніць!

Х в е д а р П а ў л а в і ч выходзіць у прыёмную. А там Стэла і Гарык. Ухватаў пібы спрасонку ці п'янаваты ідзе да выхаду.

На парозе сутыкаецца з Наталляй Мікалаеўнай.

Б у с ь к о (*расчыняе дзверы ў прыёмны пакой, загадвае*). Не прымаць! Нікога не прымаць! А тым больш яго! Толькі цераз твой труп! (Гарыку.) І цераз твой! (Ляпнуў дзвярыма, шчоўкнуў замком.)

Г а р ы к. Максімаліст! Толькі цераз мой пуп. І цераз твой, Стэла.

Н а т а л л я М і к а л а е ў н а. А што гэта з імі? Нейкія вельмі ўстрывожаныя. Асабліва той — Хведар Паўлавіч. Што з ім?

Г а р ы к. Тонка падмецілі, бабуся. Устрывожаны. Чалавек апынуўся ў непрывычных абставінах. Бачыце, у свой час ён высока лётаў. У маштабах горада. За аблакамі. Ну, як бы вам сказаць? Для параўнання... На арбіце быў. У космасе. І раптам вываліўся з карабля. Вываліўся на хаду. З дзяржаўнага карабля. І пйдзе ніякай апоры. У невясомасці. Страціў вагу. А вагу ён меў. Груз!

Н а т а л л я М і к а л а е ў н а. Знала я яго. Цяжкі быў. Праўда. Свінцовы.

Звоніць тэлефон.

С т э л а (*бярэ трубку*). Вас слухаюць. Так. Так. Яго няма. Што перадаць? Добра. Калі? Добра. Я пастараюся яго знайсці. Не. Ён нікуды не паехаў. Добра. Перадам. (*Кладзе трубку, стукае ў дзверы Бусько.*) Антон Сцяпанавіч! Толькі што званіў Аляксей Аляксеевіч. Прыедзе да вас.

Б у с ь к о. Аляксей Аляксеевіч?

С т э л а. Прасіў, каб вы былі на месцы. Яны хутка будуць.

Б у с ь к о з'яўляецца на парозе свайго кабінета.

Б у с ь к о (*да Наталлі Мікалаеўны*). А вы пачакайце накуль у калідоры.

Паталля Мікалаеўна выходзіць.

(Стэле). Не магла сказаць, што мяне няма тут?

Стэла. Як заўсёды, я так і сказала. Ён загадаў знайсці вас.

Бусько. Дык вось — ты мяне не знайшла. Мяне няма. І не будзе. Я не магу. Хай Кудасаў сустрэне. Дзе ён? (Гарыку.) Пакліч!

Гарык знікае.

А прыедзе Аляксей Аляксеевіч, скажы: мяне выклікалі... у гэта...

Цікаўнасць не адпускае Гарыка. У калідоры ён пасоўвае абгорнуты грубай паперай нейкі бюст на самы край шафы, любуецца яго няўстойлівасцю, бо шафа з падломанай пажкай. Гэтым заняткам ён маскіруе сваю ўвагу да гутаркі шэфа.

Стэла. Куды вас выклікалі?

Бусько. Ну... у гэта... у кіраўніцтва...

Стэла. Якое?

Бусько. Ну ў гэта, як яго... Гэта што? Допыт? У кіраўніцтва, і ўсё. Тэрмінова. (Вяртаецца ў свой кабінет.)

Гарык (адчыніўшы дзверы Кудасава). Вас кліча шэф. Неадкладна! Зараз жа!

З кабінета выходзіць Кудасаў і таропка пакіроўваецца ў прыёмны пакой Бусько. Спяшаючыся, ён спатыкнуўся, зачашіў шафу, шафа хістанулася, і скрутак грохнуўся вобзем. Забрынчалі асколкі.

Кудасаў. Фу ты, чорт!

Гарык. Гэта не чорт. Вы знаеце, каго вы ўранілі?

Кудасаў. Не каго, а што.

Гарык. Не-е, — каго. Бюст!

Кудасаў. Не я. Гэта вы мяне піхнулі.

Гарык. Вы не толькі ўранілі, вы яго разбілі. А ён яшчэ не спісаны.

З кабінета выходзіць Бусько.

Бусько. Што тут за грохат?

Гарык. Ды вось тут...

Кудасаў (апярджае). Гарык разбіў бюст.

Гарык. Таварыш Кудасаў!..

Бусько. Ладна! Прыбярэце гэтыя чарапкі! Калі трэба — разбяромся. А цяпер... Кудасаў! Прыедзе Аляксей Аляксеевіч... А помніш, кім ён быў?

Гарык выносіць разбіты бюст.

Кудасаў. А як жа, — вадзіцель. Вырас.

Б у с ь к о. Дык вось, пагавары з ім замест мяне. А я...
Мяне к пачальству выклікаюць. Тэрмінова. Дый не магу
я... Быў шафёрам, а я цяпер павінеп яго ўказапні...

К у д а с а ў. І верна — зампога гопару.

Б у с ь к о. Усё. Я пайшоў. *(Ідзе і закрываецца ў кабі-
неце.)*

К у д а с а ў *(шкрабае патыліцу)*. Стэла! А Сілан тут?

С т э л а. Тут.

К у д а с а ў. Заві!

С т э л а выходзіць і праз хвіліну вяртаецца з Сілапам.

С і л а п. Каму я трэба?

К у д а с а ў. Дык вось, Сілан, адказнае табе задапне.
Бусько даручыў табе сустрэць Аляксея Аляксеевіча і па-
гаварыць з ім. За яго. Замяніць яго.

С і л а п. Аб чым пагаварыць?

К у д а с а ў. Аб тым, аб чым захоча гаварыць Аляксей
Аляксеевіч.

С і л а п. А што яму сказаць?

К у д а с а ў. Не гавары ні да, ні не. І не пярэч, і не
згаджайся. Дзе паддакні, а дзе — у дробязях — выкажы
сумненне. Асцярожна. А дзе не ведаеш, што сказаць —
перапытай. Хай ён скажа. Сам. А ты паабяцай дала-
жыць, паведаміць, праінфармаваць. Усё жыццё вучу цябе,
а ты...

С і л а п. Дык гэта я спасціг.

К у д а с а ў. Спасціг? Ну во, будзеш даўгавечным.
Незамянімым. А я... У мяне тэрміновая справа. *(Паспеш-
на выходзіць.)*

С і л а п. Мудры бес. Як павук.

Уваходзіць Аляксей Аляксеевіч.

А л я к с е й А л я к с е в і ч. Добры дзень. *(Вітаецца
з усімі за руку. Некалькі затрымаў руку Сілана, але не
ўспомніў яго.)* А што гэта за ўстанова такая? Гэта што?
Адростак гаржылупраўлення? Апендзікс?

Г а р ы к. А вам не здаецца, што, пазываючы нашу
ўстанову апендзіксам, вы абражаеце нас? Крыўдна і со-
рамна!

А л я к с е й А л я к с е в і ч. О-о! Вяртаю гопар. А хто
кіраўнік вашай канторы?

Г а р ы к. Во, ён замяняе.

А л я к с е й А л я к с е в і ч. Намеснік?

Г а р ы к. Не. Замяніцель. Эрзац. Замяняе Бусько.

Аляксей Аляксеевіч. Ён яшчэ не на пенсіі?
Гарык. Пакуль княжыць. А чаго яму спяшацца на пенсію. Цяпер гэта не модна. Таму што — пенсія меншая за зарплату. А спраў у яго... у пенсіянера больш дзялоў.

Аляксей Аляксеевіч. Ці не меціце вы ў яго крэсла?

Гарык. Мне хоць бы на сваім утрымацца.

Аляксей Аляксеевіч. Дык вось — зносім вас.

Сілан. Як — зносім? Чаму?

Стэла. Як — зносім?

Гарык. Як так — зносім?

Аляксей Аляксеевіч. Проста. Разбурым сцены бабай, зграбём абломкі бульдозерам, расчысцім месца і трохі вышэй збудуем быткамбінат «Новы мір». Па генеральнаму плану.

Сілан. Такую крэпасць — бабай? Будавалі павечна і раптам... бабай.

Аляксей Аляксеевіч. А ў помнікі старыны — не прыгадзілася. І гістарычныя асобы не ўдастоілі гэты склеп сваёй прысутнасцю. Ні Грышка Атрэп'еў, ні Мазепа, ні цар Пётр.

Сілан. А мы?

Гарык. А мы? А мы куды?

Аляксей Аляксеевіч. Па спецыяльнасці.

Гарык. Як? І вы? Вот прывязаліся да маёй спецыяльнасці. Няма яе ў мяне! Няма!!!

Аляксей Аляксеевіч. Тады ідзіце да нас на будоўлю. Авалодайце бульдозерам ці бабай. Рушце сцены да аснавання, а затым — мы наш, мы новы мір збудуем...

Гарык. Хто быў нікім, той стане ўсім?

Сілан. Самой гэта ўжо было. Я нешта не саўсім... Не зразумеў. Вы растлумачце.

Аляксей Аляксеевіч. А што тут незразумелага?

Сілан (*бянтэжыцца*). Так-так. Ясна... Усё ясна. Я, канечне, далажу, я праінфармірую. Я далажу Бусько.

Аляксей Аляксеевіч. Перадайце яму, хай рыхтуецца на бюро гаркома. Бывайце здаровы. (*Выходзіць.*)

Сілан праводзіць Аляксея Аляксеевіча.

Стэла. Злазь, прыехалі.

Уваходзіць Пяталля Мікалаеўна.

Гарык. Любая бабуся! Пачакайце два-тры дні. Маё

пчасце ў вашых руках. Я аформлю прапіску. Пачакайце. Не спяшайцеся. А то — як ліквідуюць нашу кантору — я прапаў. Вы — мой апошні шанец... Не спяшайцеся!

Н а т а л л я М і к а л а е ў н а. А я спяшаюся. Дачка чакае. Унукі чакаюць.

Г а р ы к. О, што за век дваццаты! У выніку нашай спешкі я магу астацца беспрытульным. Я заўтра да вас прыйду. Я прыеду! Я прылячу. Я вам усё растлумачу.

Н а т а л л я М і к а л а е ў н а. А вось ты не спяшайся. Не спяшайся, галубок. *(Збіраецца пайсці.)* Так і галаву дзе-небудзь згубіш.

Г а р ы к. Ды мне зараз ваша кватэра больш патрэбна, чым галава.

Гарык памагае Наталлі Мікалаеўне падняцца, бярэ яе пад руку і стараецца падабацца старой сваім далікатным абыходжаннем. З грукатам і шумам урываецца ўзлахмачаны, ваяўнічы, узрушаны У х в а т а ў.

У х в а т а ў. Дзе ён? Дзе гэты падлюга? Я яму зараз... Пусціце мяне! *(Спрабуе штурмаць прарваць абарону — адпіхнуць Гарыка і Стэлу, якія загарадзілі дзверы к шафу.)* Пусціце мяне туды! Пусціце, вам кажуць!

Г а р ы к і С т э л а. Нельга! Прыём закрыт! Загадапа не прымаць! Грамадзянін! Грамадзянін! Я дружыннікаў паклічу! Загадапа не пускаць!

У х в а т а ў. Каго? Мяне? Мяне не прымуць? Ах, ён падлюка! Ды я яго... Божа, як павярнулася?! *(Заплакаў.)* Ды калі я ўладу меў, яны ж былі — такімі вернымі, паслухмянымі, адданымі. І я для іх богам быў! Аднаго позірку баяліся. Богам для іх! Гэта ж я іх вывеў! Я сатварыў! А цяпер... *(Плача.)*

Г а р ы к *(чытае па памяці біблію)*. «І сатварыў бог чалавека па вобразу і падобію свайму, мужчыну і жанчыну сатварыў. І благаславіў іх бог, і сказаў ім: пладзіцеся і размнажайцеся, і папаўняйце зямлю, і валодайце ёю, і ўладарце над рыбамі марскімі, і над звярамі, і над птахамі нябеснымі, і над усякім скатом, і над усёю зямлёю, і над усякімі жывёламі, і над усімі гадамі паўзучымі па зямлі... І ўбачыў бог усё, што ён стварыў, і вот, хораша вельмі. І быў вечар, і быў ранак: дзень шосты».

У х в а т а ў *(слухаў, слухаў і раптам)*. Сапляк! Парасёнак!

Г а р ы к. «Хораша вельмі», — накуль бог не пайшоў на пенсію. А стаў пенсіянерам, спаткаўся са сваім падобіем і... харкнуў ад агіды на сваё падобіе няўдзячнае.

У х в а т а ў *(нібы яго падагрэлі, ідзе на штурм)*. Пусці мяне да яго. Пусці-і-іце!!! Я навінен! Гэта мой доўг!

Але Гарык і Стэла, як верныя вартавыя, адціснулі Хведара Паўлавіча ў калідор, дзе ўжо даўно сочаць за надзеямі Сілап і Кудасаў.

Н а т а л л я М і к а л а е ў н а. А ён верна сказаў: па вобразу і падобію...

У х в а т а ў. А ты... А ты... *(Задыхаецца.)* Не суй пось!..

К у д а с а ў. Не хаміце, Хведар Паўлавіч, не хаміце. Не тыя часы.

У х в а т а ў. А-а, і ты, нюхала! Д'ябал ты! Нячыстая сіла! Д'яблы вы! Усе вы д'яблы!!

Г а р ы к. Усё лагічна. Сатварыўшы бога, чалавек вымушаны быў сатварыць і д'ябла. Іначай ідэя бога траціць усякі сэнс. *(Хоча выправадзіць усіх прысутных.)* Пакіньце бога ў спакоі. У адзіноце.

Усе разыходзяцца спакойна і раўнадушна. Толькі Наталля Мікалаеўна нібы прадчувае бяду, затрымліваецца каля дзвярэй. Ухватаў, адчуўшы сябе, як тхор у пастцы, кінуўся да адных дзвярэй, да другіх. Раптам заўважыў дзверы, загароджаныя старой канцылярскай шафай, запоўненай архіўнымі папкамі.

У х в а т а ў. Не! Не! Не!!! Я ўсё роўна дабяруся да цябе! Я дастану цябе! Запасныя дзверы як забарыкадзіраваў! Не, не! Не-е! Я цябе выкалупаю! Упярод! На барыкады! *(Натужваецца, адсоўвае шафу ад дзвярэй. Робіць гэта з апошніх сіл. Ледзь-ледзь адсунуўшы шафу, ён заўважае на дзвярах бронзавую галаву льва з кальцом. Ухватаў са злосцю хапаецца за кальцо, ірвануў к сабе дзверы, але тыя не паддаюцца. Яшчэ спроба, і ў руках Хведара Паўлавіча — вырванае з зубамі з папчы льва кальцо. Раптам Ухватаў хапаецца за сэрца і з дзікім перадсмяротным крыкам падае перад дзвярыма бяздыханым.)*

Н а т а л л я М і к а л а е ў н а. Людзі! Памажыце! Дзе вы?

На яе кліч з'яўляюцца ўсе служкі гэтай установы.

Званіце ў «Хуткую дапамогу»! Хутчэй! Ратаваць трэба! Яму пехарашо!

С і л а н падышоў, прыгледзеўся да Хведара Паўлавіча, патрымаў за руку, правяраючы пульс, уздыхнуў і заявіў.

С і л а н. Не, яму зараз ужо харашо...

К у д а с а ў. Здаецца, у нас пахне смаленым...'

У суседнім пакоі Стэла выклікае «хуткую дапамогу».

С т э л а. «Хуткая!»! «Хуткая»!.. Калі ласка, як можна хутчэй, тут чалавек памёр, прасіць! Хутчэй!

Н а т а л л я М і к а л а с е ў н а. У яго ў руках кніжачка...

К у д а с а ў. Паглядзіце. Гэта, відаць, яго егіпецкая кара.

Н а т а л л я М і к а л а с е ў н а *(нахіляецца, вымае з рукі Ухватава чырвоную запісную кніжачку, чытае)*. «Некалькі навадзяшчых пытанняў аб сувязі часоў і з'яў... Ідучы па спачын, запытай сябе сам: што ты зрабіў сёння?» *(Адрываецца ад запіснай кніжкі.)* Божа мой! Божа мой! Гэта ж мужа майго кніжачка. А я яе столькі гадоў шукала, столькі гадоў... Гэта ж яго, мужа майго, запавет, апошняе слова яго. *(Чытае далей.)* «Ідучы па спачын, запытай сябе сам: што ты зрабіў сёння? Падвядзі вышкі справам тваім. Можа, чужое проса вытаптаў? Пакрыўдзіў каго? Аблаяў? Пакараў? Звольніў з работы? Ці асудзіў? Каго? За што? Ці справядліва? Чым гэта павернецца для цябе, для людзей заўтра? Праз год? Праз дзесяць гадоў? А праз дваццаць год? Успомніць аб гэтым не сорамна будзе табе? Перад сабой. Перад сынамі. І перад унукамі. Што ты зрабіў сёння? Дрэва пасадзіў? Проса пасеяў? Прыласкаў каго? Падахвоціў каго? Пасаду даў — уладу над людзьмі ўручыў? Каму? Дастойнаму? Справядліва? Чым гэта павернецца для цябе, для людзей заўтра? Праз год? Праз дзесяць гадоў? А праз дваццаць? Успомніць аб гэтым не сорамна будзе табе? Перад сабой. Перад сынамі. І перад унукамі.

Падводзячы вышкі справам тваім, жыццю свайму, каяцца не будзеш?

Адыходзячы па спачын, спытай сябе сам: што ты зрабіў сёння?..»

Наталля Мікалаеўна падыходзіць к рампе і яснымі ласкавымі вачыма шукае сустрэчы з вачыма кожнага ў зале глядача. А недзе рэха, затухаючы, паўтарае: «Спытай сябе сам! Спытай сябе сам!»

Канец.

ВЕРАЧКА

СЕНТЫМЕНТАЛЬНЫ ФЕЛЬЕТОН
У ДЗВІОХ ЧАСТКАХ

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ:

Арына Радзівонаўна — бабка.

Верачка — унучка.

Тамара Паўлаўна — ткачыха.

Маня — суседка маладая.

Ганна Ісакаўна — суседка старая.

Прокусаў Васіль Міхайлавіч — памес-
нік старшыні.

Участковы міліцыянер.

ЛД ЛЎТАРА

У наш суровы век стала асабліва адчувацца патрэба ў такіх чалавечых якасцях, як чуласць, дабрыня, сардэчнасць, спагадлівасць, таварыская падтрымка, брацкая гатоўнасць дапамагчы бліжняму, уважлівасць, далікатнасць і душэўная цеплыня. Выхаванне такіх маральных вартасцей стала ў нашай краіне справай дзяржаўнай, справай партыйнай.

Зберагчы ў чалавеку дзіцячую чысціню, далікатнасць, ласкавасць, добразычлівасць і сердаболле — справа нялёгкая і не менш важная, чым, скажам, узвядзенне новых карпусоў заводаў ці запуск спутнікаў у космас.

Стварэнне повага чалавека, чалавека камуністычнага грамадства, пачынаецца з малога — з ветлівасці, шапавання старэйшых, навагі калектыўных інтарэсаў і гэтак далей. Вось чаму нам трэба быць вельмі пільнымі і прынцыповымі, калі ў жыцці сустракаем факты непавагі да чалавека, бяздушнасці, грубасці, чэрствасці, якая крыўдзіць і маральна раніць чалавека.

Парушэнне маральнага кодэкса часта бывае шкодным для грамадства гэтак жа як і парушэнне Крымінальнага кодэкса.

Такой тэме і прысвечана п'еса.

Л ў т а р

ЧАСТКА ПЕРШАЯ

У горадзе Н. на праспекце Міру ў новым доме на трэцім паверсе ў аднапакаёвай кватэры плошчаю ў семнаццаць з палавінай квадратных метраў жыла-была бабуся. І звалі яе Арынай Радзівонаўнай.

Мысленна завітаем да яе.

Пакойчык светлы, чысты, акуратна дагледжаны, з недарагой абстапоўкай: ложка, канапа, невялікі стол, пара крэслаў, лазовая каталка, невялічкая, з той жа лазы этажэрка з дзюжынай кніжка, просценькая радыёкропка і жывыя кветкі.

Рапак. Толькі што ўзышло сонейка, і яго промні весела ўварваліся ў пакой праз шырокае акно.

Новы дзень радыё пачынае пазыўнымі на матыў: «Люблю мой край, старонку гэту...»

Арына Радзівонаўна прагнулася, нібы спазнілася ці яе разбудзіў хто. Старэнькая бабулька, сямідзесяці чатырох год, сівенькая, ветлівая, з ласкавым голасам, добрая такая і светлая, сядзіць на ложку і смешна, як лялька, лынае яснымі вочкамі. Лагодная. Смірная. Не так даўно яна перапесла інфаркт міякарда, аднак спакойна і мудра глядзіць на свой заўтрашні дзень. Во што значыць усведамленне неабходнасці. Яна лагодная і смірная. Вот каб толькі не гэты кляты радыкуліт: ні пагнупца, ні прысесці, ні заслаць пасцель. Арына Радзівонаўна, ладкуючы сваю пяхітрую прычоску, падыходзіць да акна, расчыняе яго і любуецца надвор'ем.

Арына Радзівонаўна. І яшчэ адзін дзяпёк падарыў мне бог. Ды які дзянёчак! Будні, а як на свята. Ну, каму ахвота расставацца з такім характвам? Во, верабейкі счачпіліся. Не падзялілі печага. Во, забіякі! Як тыя... Ну і забіякі! Пачакайце, я вас паміру зараз. Сыпану якіх крошак... *(Сыпанула за акно крошкі.)* Ну, во, ці багата вам трэба? І памірыліся.

Старая падышла да люстра, паказала сабе язык, паспрабавала па-красавацца, ды не тая паваротлівасць у целе, паківала галавой і зняважліва махнула рукою на сваё адлюстраванне.

Нібы ўспомніўшы нешта, старая, хуцелька шморгаючы тапачкамі, схавалася за запаветнымі дзвярыма. Звініць меладычны званок у прыхожай.

Хто там?.. У такую рань?..

І зноў званок. Чуваць, як у туалете спускаецца вада. І з'яўляецца зноў бабуся. Але ўжо не так заклапочаная, нават радасная, гарэзлівая.

Зноў звініць званок.

Зараз, зараз! Каму там не церпіцца? Во толькі знайду ключык.

Старая злаходзіць ключ і ідзе адмыкаць дзверы, ды раптам раняе ключык; хацела падняць яго, але кляты радыкуліт не дае пагнуцца. Ледзь распрамілася. Арына Радзівонаўна падцягвае крэсла, абапіраючыся на яго, спрабуе пагнуцца і падняць ключ, аднак боль у паясніцы і блізка не падпускае. Старая плюхнулася ў крэсла і звяртаецца да ключа.

Ну, што, лайдак? Ляжыш? Не даешся! А без мяне не можаш адчыніць дзверы?

Званок звініць пастойліва.

Ну хто там? Пачакай. Зараз.

Г о л а с   з а   д з в я р ы м а. Міліцыя! Участковы. Прашу адчыніць.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. А божа! Яшчэ чаго не хапала. *(Трымаючыся за крэсла, прысядае, не згінаючыся ў поясе, нарэшце дастае ключык і... не можа выпраміцца.)* А мой жа ты радзікуліцік! А каб ты спрах! Як жа ты мне надакучыў! *(Асцярожна выпростваецца, нібы на галаве ў яе поўная чаша, якую баіцца расплёскаць.)* Чалавек падумае, што паўмысна не хачу ўпусціць, хаваю нешта. *(Пасмейваецца.)*

Ідзе, адмыкае дзверы і ўпускае ўчастковага міліцыянера.

М і л і ц ы я н е р. Добрай раніцы, бабушка!

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Добрай раніцы, саколкі!

М і л і ц ы я н е р. Чаму так доўга не адчынялі?

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Ды во, ключык урапіла.

М і л і ц ы я н е р. Я вас не разбудзіў? Выбачайце, калі патрывожыў.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Ды не, я ўжо не спала.

М і л і ц ы я н е р. Яшчэ раз — выбачайце.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. А нічога. Толькі чаму ты так рана з-над коўдры вылузнуўся?

М і л і ц ы я н е р. Служба, бабушка, служба.

Арына Радзівонаўна. І ка мне па службе?
Міліцыянер. І к вам па службе, бабушка.
(Азіраецца.)

Арына Радзівонаўна. Шукаеш каго, ці што?
Міліцыянер. Шукаю, бабушка, шукаю. У вашай
кватэры апроч вас, бабушка, яшчэ хто-небудзь ёсць?

Арына Радзівонаўна (надумаўшы). Ёсць,
саколк, ёсць.

Міліцыянер. Хто? Дзе?

Арына Радзівонаўна. А ты пашукай. Зной-
дзеш.

Міліцыянер (пашукаўшы). Дзе? Хто?

Арына Радзівонаўна (радуецца). Вот і пе-
знайшоў!

Міліцыянер. Схавала?

Арына Радзівонаўна. Не-а.

Паўза.

Пільна прыглядаюцца ў вочы адно аднаму.

Міліцыянер (строга). Бабушка!

Арына Радзівонаўна. Э-э, які нездагадлівы.
Апроч мяне ў кватэры... ты.

Міліцыянер. Тта-ак... Значыць, жартуеце? Так-
так. (Афіцыйна.) Скажыце, у вас пражывае хто-небудзь
без прапіскі, грамадзянка Арына Радзівонаўна?

Арына Радзівонаўна. Так бы і сказаў. (Маў-
чыць.)

Міліцыянер (перачкаўшы). Я так і сказаў. Ну?
Пражывае? Хто?

Арына Радзівонаўна. А начальніку свайму
скажаш?

Міліцыянер. Я павінен далажыць. Ён і паслаў
мяне сюды...

Арына Радзівонаўна. А-а, тады не скажу.

Міліцыянер. А калі не далажу?

Арына Радзівонаўна. Тады скажу. А не аб-
маніш?

Міліцыянер. Хто?

Арына Радзівонаўна. Дзе?

Міліцыянер. Тут.

Арына Радзівонаўна. Калі?

Міліцыянер. Амаль пастаянна. (Давярыцельна.)
Я ж ведаю.

Арына Радзівонаўна. Прытуліла я тут...

Міліцыянер. Каго?

Арына Радзівоная. Ой, баюся я...

Міліцыянер. А вы не бойцеся. Каго?

Арына Радзівоная. Пашкадавала... брадзягу. Сіямскага ката.

Міліцыянер. Бабушка! Тут пахне штрафам. Папярэджаю. Вашы жартачкі пахнуць...

Арына Радзівоная. Не чую. (*Прынюхваецца.*) Мне не пахне.

Міліцыянер. Іменна вам пахне. Вясёлая бабка. Проста шкада штрафаваць. Люблю вясёлых. А прыйдзеца.

Арына Радзівоная. Каго штрафаваць? За што?

Міліцыянер. За тое, што ў вас незаконна, без прапіскі пражывае...

Арына Радзівоная. Хто?

Міліцыянер. Не знаю.

Арына Радзівоная. Дзе? (*Паказвае на хаце.*)

Міліцыянер. Не ведаю.

Арына Радзівоная. Ну во! Не знае хто, не ведае дзе, а грозіць штрафам.

Міліцыянер. Не гражу, а папярэджаю. А трэба будзе, знайду хто, знайду — дзе. Не сёння, то заўтра. Я заўтра раней прыйду.

Арына Радзівоная. А ты, саколiк, прыходзь напач. Калі жонка адпусціць.

Міліцыянер. Бабушка! І чаму вам хочацца раззлаваць мяне? Навошта нам з самага ранку псаваць адзін другому добры настрой? Псаваць нашы адпосiны?

Арына Радзівоная. Залаты мой, любы мой! (*Круціць яму гузікі.*) А ці ж я да цябе прыйшла ў такую рань псаваць табе добры настрой? А можа, ты сам прыйшоў псаваць нашы адпосiны?

Міліцыянер. Я не сам. Мне загадана. Праверыць сігнал.

Арына Радзівоная. Скажы, саколiк, а хто ж гэта данёс? Хто прасiгналіў?

Міліцыянер. Няважна хто. Быў сігнал.

Арына Радзівоная. Ах, сто ліхаў яго матары.

Міліцыянер. Каму?

Арына Радзівоная. Таму, сiваму каю.

Міліцыянер. Бабушка! Арына Радзівонаўна! Самі не прызнаецеся — высачу. А высачу — злей буду.

Арына Радзівонаўна. І злых не баюся. Будзеш злым — сабе ж горай. Ты добрым будзь, спагадлівым. І табе лягчэй, і людзям прыемней. Ты па-добраму.

Міліцыянер. Ох, гэта дабрата! А вы знаеце, хто можа пакарыстацца вашай дабратай?

Арына Радзівонаўна. Ну хто? Ну, пакарыстайся і ты. Людзям жа дабрата і не хапае. Дэфіцыт. І ім партную не прывязеш. Сваю трэба гадаваць. Вот і ты па-добраму з людзьмі. Ты думаеш — гэта так цяжка быць добрым? Ты толькі захаці.

Міліцыянер. А вы ж па-добраму не хочаце? А? А мне строгі загад: выясніць і далажыць. І тэрмінова. А што я далажу?

Арына Радзівонаўна. А тое, што ўбачыў. Ніхто не пражывае.

Міліцыянер. Але ж нехта пражывае? За плату?

Арына Радзівонаўна. Як табе не сорамна? Дзе пражывае?

Міліцыянер. Тут.

Арына Радзівонаўна. Хто пражывае?

Міліцыянер. Не ведаю.

Арына Радзівонаўна. Ну, во, з чаго пачалі, тым і завяршылі. Сокал мой ясны! І таму ты так рана падпяўся? Відаць, і не паснедаў яшчэ? Можа, табе кубачак кавы згатаваць?

Міліцыянер. Бабушка! Кавы? А можа, чарку? А? Гарэлкі ці віна?

Арына Радзівонаўна (*унюхаўшы нейкі падвох*). Не, унучак, дзякую. Я не п'ю. І табе не раю так рана. Няхай яе на сухі лес, гар тую.

Міліцыянер. Ну, вясёлая бабуля! Аж зайздросна. Дык што? Расходзімся з нічэйным лікам? А? Нуль-нуль?

Арына Радзівонаўна. Нуль-нуль.

Міліцыянер. Значыць, вы адна?

Арына Радзівонаўна. Адна.

Міліцыянер. Сумнавата адной.

Арына Радзівонаўна. А што зробіш? Праўда, я пісала заяву, прасіла, каб далі дазвол на прапіску...

Міліцыянер. Не далі дазвол?

Арына Радзівонаўна. Не далі.

Міліцыянер. Значыць, самавольна парушаеце?

Арына Радзівонаўна. Ну, а... як мне? Адна

я... Ты ведасш, што такое — адзінота? Калі адна... саўсім... А?

Міліцыянер. Ну... прыкладна, ведаю. А як жа? Арына Радзівопаўна. Не саколiк, не ведасш. І дай бог... каб доля твая абмінула гэта... у абход правяла. Кожыны раз — ці ўдзень, ці ўначы — у снях ляшне хто-небудзь і мяне — як токам. Устрапянуся і — чакаю... Я ўсё жыццё чакаю. Надзеюся і чакаю. А ўжо апошнімі гадамі і не надзеюся, а чакаю, што вот прыйдзе ён... хоць хто-небудзь з іх увойдзе ў хату і — прынясе мне шчасце і радасць... Не, не прынясе, а ён будзе і радасцю, і супаканнем. Хай сабе паранены, хай сабе калека, хай нават хворы!.. А — не прыходзіць. І ўжо многа, многа год. Нехта ўваходзіць, выходзіць, ляпаюць дзвярыма, а не ён... Толькі трывожаць. І ведаю ўжо, і знаю, што ніхто не прыйдзе, цуда не будзе... Ах, як шкада, што цуда не бывае!.. А іншы раз ляпнуць дзверы... тыя, уваходныя... Асабліва ноччу... І мне здаецца: пайшоў! Ён выйшаў! Назаўсёды! І ніколі не вернецца... Як жа гэта я? Правароціла? Праспала? Пакрыўдзіла яго пяўвагай, слепатой сваёй! Не заўважыла! Не прыгалубіла! А ён жа быў! Прыходзіў! І пайшоў! І так журботна, так сумна, такая крыўда па сябе, па дуршці, па сляпую. Быў і пайшоў. І не прыйдзе. Ты разумеш, саколiк, што такое — калі адна? Што такое адзінота?

Міліцыянер *(спасцігае яе сітуацыю)*. Бабушка! Што вы ў мяне пытаеце?! Такіх пытанняў мне... ні на якіх экзаменах не задавалі. Закон — ёсць закон. І кропка. І я павінен... Бывайце здаровы, бабушка! *(Пайшоў да дзвярэй.)*

Арына Радзівопаўна. Бывай здароў, саколiк.

Міліцыянер *(вяртаецца)*. Я вам не нагрубіў?

Арына Радзівопаўна. Не.

Міліцыянер. Я вас не пакрыўдзіў?

Арына Радзівопаўна. Не. І я табе хабар не давала.

Міліцыянер. Не. Кава — не хабар?

Арына Радзівопаўна. Я ж і кавы не дала.

Міліцыянер. Службовы абавязак не дазваляе.

Арына Радзівопаўна. Значыцца, нуль-нуль.

Міліцыянер. Нуль-нуль. *(Казырае.)* Жадаю здраўстваваць!

Арына Радзівопаўна. Будзь ншчаслівы. *(Праводзіць участковага за дзверы.)* А настрой усё-такі сапсаваў. *(Пасміхаецца.)* І не такі ён ужо злы. А што правіль-

ны, дык... Яшчэ не адзеравяцеў. Закон і чалавека часам
можа зрабіць дышламъ.. а то і аглаблѣй.

Рэзкі званок у дзвярах.

Ну хто там? Не замкнёна, заходзь.

Уваходзіць суседка М а н я.

М а н я. О-о, Арына Радзівонаўна па пагах. Добрай
ранічкі вам! Вы такая светленькая, свежанькая, толькі
крышку невясёленькая. Гэта ён у вас быў?

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Хто?

М а н я. Участковы.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Быў.

М а н я. Чаго?

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Хто яго ведае. Прый-
шоў, паглядзеў, пайшоў.

М а н я. А ў мяне дапытваўся. Во тут, на ступеньках,
сустрэліся.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Пра што?

М а н я. Пытаецца: хто жыве з Арынай Радзівонаў-
най?

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. А ты?

М а н я. Не ведаю, кажу. Можа, і ніхто. Яна ўжо ста-
рая для такой справы.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Распусніца! А ён?

М а н я. Суседка, кажа, павінна знаць. А я яму: а ты
чаму дапытваешся? Можа, кажу, сам хочаш клінкі падбіць
да старой? Маладыя ўжо прыеліся?

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Як табе не сорамна?
Так і сказала?

М а н я. Так і сказала. Сказала: ты б да мяне падла-
буіўся. Ці баішся мужа? Ён у мяне баксёр.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Самадайка ты!

М а н я. А ўсіх іншых, думаеце, гвалцяць, насільні-
чаюць? А ён: не спакушай, кажа. А то і да граха недалё-
ка. Нахабнік! Недарма, кажа, пра цябе гавораць: сама-
дайка. І рвануў цераз тры ступенькі, галёкаючы. Во, па-
хал! А? *(Смяецца.)* Ну — пахабнік! *(Аж заліваецца.)*

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а *(таксама смяецца)*.
Абое рабое.

М а н я *(раптам)*. Гэта ён правяраў — ці жыве ў вас
Верка.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. А ты здагадлівая.

М а н я. Нехта ж вот накапаў, настукаў. Ён другі раз сюды прыходзіць.

Кароткі званок. Ляпнулі дзверы. У пакой ушырхнула пташкай
В е р а ч к а, бадзёрая, рухавая.

В е р а ч к а. Вот і я. Бабуся! Ну, як ты тут? Зараз па-
мераем ціск. А потым укольчык. Добрай раніцы, бабуся!
(Цалуе бабусяю ў шчочку.) Салют, Маця!

М а н я. Салют!

В е р а ч к а запусіць на кухню авоську з хлебам і яшчэ нейкімі
прыпасамі.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Маця! (Строга.) Ты пры
ёй не прагаварыся пра міліцыю. Хай не ведае. Будзе ду-
маць толькі. А ў яе зноў экзамены. Трэці раз паступае на
медыцынскі.

М а н я. Во, упартая. Во, ужо доктар будзе!

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Не гавары ёй. Пасля
дзяжурства хай паспіць трохі, ды і за кнігі. Не гавары.

М а н я. Ну што вы, Арына Радзівонаўна?! Не разу-
мею хіба.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Ёй светлая галоўка
трэба.

М а н я. Ну, я набегла. Дачка адна. Мусіць, працнула-
ся ўжо. Верачка! Перадаю табе бабусяю з рук у рукі све-
жанькую, вясёленькую і спраўную: пйдзе не гуркоча, не
буркоча.

З кухні прыходзіць В е р а ч к а.

В е р а ч к а. Зараз праверым, ці спраўная. Праверым
ціск.

М а н я выходзіць. Верачка мерае ціск.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Ну, як твая «хуткая»
сёння? Нікуды не спазніліся? Ці — «сама рэжа, сама да-
віць, сама помач падае».

В е р а ч к а. Бабуся! Пакрыўджуся! Ну, дацякаюць
пам гэтыя старыя. Сёння выклікае адна такая вот стару-
шэніцыя ні свет ні зара. Прыезджаем, звонім, звонім, ніхто
не адкрывае. А ведаем: адна жыве. Ну, думаем — спазні-
ліся. Я з усяе сілы на званок. Аж у вокнах шыбы дзын-
каюць. Прыслухаліся. Чуем: шлёп-шлёп. Адчыняюцца
дзверы, і на парозе заспаная старушэніцыя. «Што вам так
рана трэба?» — «Ды вы ж выклікалі «неатложку». — «Я ж
думала: добра, калі вы прыедзеце к адзінаццаці», — і за-

крывае дзверы. «Але ж вы самі вызывалі!..» — «Нічога, прыедзеце к адзінаццаці. Я для вас рэвалюцыю рабіла, а вы мне выспацца не дасце?» І перад носам захлопнула дзверы. Ну?

Арына Радзівонаўна. Што — ну? Цара спіхнуўшы, не вам жа патураць. Гадоў над дзевяноста? Персанальная?

Верачка. Ёмгу... *(І раптам радасна.)* Бабуся! Ты ў нас ма-ла-дзец! Ты ў нас арол сцяпной, казак ліхой! У цябе ціск сто трыццаць пяць на дзевяноста. У тваім узросце гэта... Тэмпература? Нармальная. Тварык бадзёрапкі, у вочках чорцікі гуляюць. Ты — Сценька Разін!

Арына Радзівонаўна. А дзе ж мая папаха, шабля і баявы конь?

Верачка. Папаха твая вось! *(Тыцнула ў рог падушкі кулачком і надзела бабусі «напалеонаўскую трохвуголку»).* Шабля твая вось! *(Імгненна прыносіць з кухні вялізны кухонны нож.)* А вось табе конь баявы!.. Не, гэта не конь, а распісны човен. *(Садзіць бабуся ў крэсла і гушкае яе, а потым, гарэза, пяе.)*

На пярэднім Сценька Разін... Топай-топай!

З маладой сядзіць княжпой... Кверху попай!

Пазадзі іх чуцен ропат... Топай-топай!

Нас на бабу прамяняў... Кверху попай!..

Арына Радзівонаўна *(шлёпае ўнучку па мяккаму месцу).* Ах ты грубіянка! Ах ты хуліганка! Во табе!..

Верачка. А чаго ж ты плачаш, бабуся?

Арына Радзівонаўна. Ад таго, што ты такая... Ад таго, што ты са мной... Як бы я ды без цябе?..

Верачка. А я без цябе як? Як, а? Так жа, як і ты без мяне!

Бабуся лашчыць унучку і нібы казку баіць.

Арына Радзівонаўна. Вось стрэпецца табе добры моладзец... Возьме ён цябе ў жоначкі... І ты будзеш любіць яго... а ён — цябе. Народзіце вы сабе многа дзетак і будзеце шчаслівымі... Ласкавымі... Вясёлымі... А я...

Верачка. Як у казцы? І ты з намі. А чаму многа дзетак? Цесна будзе. Кватэры цяпер невялікія будуюць. *(Уздыхнула.)*

Арына Радзівонаўна. Таму што... *(Сур'ёзна.)* Трэба многа дзетачак, Верачка. Таму што... Лепей у цеснаце, чым у адзіноце. Вот у мяне было тры сыны і дзве

дачкі. А прыйшла вайна і набрала сыпоў. Зграбла... Я і апомніцца не паспела. Паўлуша пад Курскам галовачку зляжыў. Ездзіла я туды на магільку. Пад зорачкай ляжыць. Перад школай. А Сцяпана над Будапештам пахавалі ў брацкай магілье. За граніцай. Не з'ездзіла я туды. Хай даруе мне сыноч.

В е р а ч к а. Не трэба плакаць, бабуся, а то расхвалюешся — ціск падскочыць. А табе пасля інфаркту лішні ціск — гэта прадмет раскошы, бабуся. (*Выцірае старой вочы.*) Не трэба. (*Строга.*) Ты павінна мяне слухаць. Не плач!

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Ну не буду, не буду. А Васёк хоць і вярнуўся з вайны, ды скалечаны. Прамучыўся нябога. Колькі гадоў лячыўся, лячыўся ўсё...

В е р а ч к а. Ну, бабуся! Ізноў?

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Я ж не плачу, Верачка. І ў шпіталях, і ў санаторыях. Не памагло. Памёр. А надзеяўся напавіцца, падужэць. Не даждалася я... Не падужэў. У санаторыі і памёр.

В е р а ч к а. Бабуся! Ты ўсё гэта мне ўжо казалася. Я ўсё гэта ведаю, мне не нова.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. А мне нова, а мне свежа ўсё. І ўсё не верыцца мне. Быдта сон..!

В е р а ч к а. Бабу-уся!

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Я ж не плачу. Ну, паглядзі. Я ж не плачу? Не плачу.

В е р а ч к а. А душа плача. Я ж чую. І вочы паўнютка. Толькі ты не пускаеш: ты слязу дзяржыш. Дай я выцалую слёзы твае.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Ласачка ты мая.

В е р а ч к а. Бабуся! Бабуся! (*Хоча адвесці старую ад горкіх успамінаў.*) А ты знаеш, колькі я параджаю? Ты знаеш? Штук восем хлопцаў.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. І дочки таксама трэба.

В е р а ч к а. Дачок? Штукі тры хопіць? І то — калі добрыя будуць. Адкуль жа возьмуцца бабусі, калі без іх? Такія добрыя, як ты.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Ах ты, шчодрая мая! Ах ты, душэўная мая! Аж восем штук! Ну, дай бог!..

В е р а ч к а. Бабуся! На бога спадзявайся, ды сама не варонь!

В е р а ч к а выходзіць на кухню.

Развесяліліся старое і малое. Ды ўсмяшка з твару Арыны Радзівоная паволі сціраецца, і ўзнікае трывога.

Арына Радзівопаўна. Верачка! Верачка!

Вяртаецца Верачка з двума кубкамі малака.

Верачка. Бабуся! *(Спалохалася.)* Што з табой?

Арына Радзівопаўна. Верачка, хто ён?

Верачка. Хто?

Арына Радзівопаўна. Ён.

Верачка. Ты пра што, бабуся?

Арына Радзівопаўна. Унучачка! Родная мая! Ты ж не таіся. Не трэба. Ад мяне не ўтоіш. Ён ёсць!

Верачка *(ніяк не асмеліцца прызнацца)*. Н-ну, бабуся...

Арына Радзівопаўна. Бачу — ёсць.

Верачка. Хто?

Арына Радзівопаўна. Ён.

Верачка. Ён? *(Патупіла вочы.)* А як ты дагадалася?

Арына Радзівопаўна. А так вот — асяніла. Галубка ты мая! Ясачка, павачка, ластавачка ты мая! Як жа тут не дагадацца? Гэта ж трэба так некага пакахаць, так палюбіць яго, каб захацець аж восем сыноў і тры дачкі!

Верачка. Бабуся! Але ж ты сама сказала, што трэба многа сыноў.

Арына Радзівопаўна. Любая мая! Але да гэтага яшчэ не дайшло. Трэба напачатак хоць бы замуж выйсці, а тады ўжо.

Верачка. Дык ён і просіцца, каб я выйшла... замуж.

Арына Радзівопаўна. Верачка! Ты што? Сур'ёзна?

Верачка. Я жартую, я кожны раз кажу яму: заўтра. А ён... а ён... *(Стрымала слязу.)* А ён вельмі сур'ёзна. А што я яму скажу? Я ніяк не асмелюся. Я баюся. І паогул... баюся я...

Арына Радзівопаўна. Ну, канечне. Бедненькая...

Уваходзіць Гапна Ісакаўна без званка.

Гапна Ісакаўна. О! А яны зпоў сядзяць, як курыцы. І нічога не ведаюць. Да нашай суседкі, да Мані, прыходзіла міліцыя. Вы не ведаеце чаго? Нешта набедакурвіла?

Верачка. Набедакурыла.

Г а н н а І с а к а ў н а. Я правільна сказала. Я ведаю, што я гавару. Я ж бачыла сама. Ён дапытваў яе ў клетцы ў лесвічнай. Яна яшчэ яму ў твар хах-ха-хакала. Яна такая.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Не, міліцыянер да нас прыходзіў. Да Верачкі. Малады! Убачыў яе і...

Г а н н а І с а к а ў н а. О-о! А-а-а... Але павошта вам іменна міліцыянер?

В е р а ч к а *(смяецца)*. Для смеласці. Усё-такі з пісталетам.

Г а н н а І с а к а ў н а. З пісталетам? У яго ствол заткнуты апучкай з маслам. Гэта сказаў мой Яфім. А ён ведае, калі кажа. Калі да вас, то я спакойна. Але, Верачка, я хачу папрасіць цябе зноў. Дай майму Яфіму зноў таблетку соды. Толькі зноў скажы, што гэта новы прэпарат і швейцарскі. Ён верыць, і яму памагае. А доктарка сказала, што якіякіх лекаў яму даваць пельга — у яго алергія. Але ён не можа без таблетак. Так прыйдзеш? Ён табе верыць. Як мне. Нават болей. Я яму інагды маю, і ён ведае гэта. А ты для яго аўтарытэт. Як прафэсар. Мы трохкі дзіўныя людзі, але мы людзі.

В е р а ч к а. Добра. Прыйду. Трошкі пазней.

Г а н н а І с а к а ў н а. Дык Маня яму проста ў твар нахабна смяецца. А? Ну — не дзіва? Проста так — ха-ха-ха. Ад яе гэта... Не, нешта не тое. *(Выходзіць.)*

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а *(разглядае Верачку)*. А я? Старая варона! Як жа я праявала?! І даўно ты яго ведаеш? Даўно вы страчасцеся? Распранайся, ляж паспі пасля дзяжурства.

В е р а ч к а *(ківае галавой)*. Даўно. Ужо трыццаць восем дзён! *(Уздыхнула.)* Даўно ўжо! *(Распранаецца. Здымае з вешалкі халат.)*

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Трыццаць восем дзён?! *(Аж рукамі пляснула.)* Ды гэта цэлая вечнасць! І толькі ўчора рашыў ажаніцца? Ну, маруда! Ну, разявень! Целяпень пейкі! Толькі ўчора? А?!

В е р а ч к а. Не ўчора, а ўжо шосты дзень. І не ў тым справа. *(Пакрыўдзілася.)* Бабуся! Ты ўсё думаеш, што я маленькая дзевачка, што я з дзетсада. А я ўжо дарослая. Я — нявеста. Паглядзі. *(Падыходзіць да люстэрка, красуецца, дэманструе свае жаночкія вартасці.)* Я — жанчына! Спелая!

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Верачка! Бог з табой! Што ты гаворыш? Якая жанчына? Як ты смееш?!

В е р а ч к а (*спалохалася за бабку*). Бабуся! Ну што ты? Я не ў тым сэнсе. Я ў тым, што... Ну сама паглядзі, як я аформілася. (*Зноў какетнічае перад люстэркам.*) І вала-сы доўгія, і розум кароткі, і ўсё астатняе, што ў жанчыны павінна быць. А ты бог ведае што падумала. І поздрыкі аж запыхкалі. О! Дай-ка твоей пульс. (*Бярэ руку бабусі і падлічвае пульс.*) Ну вось! Дзевяноста шэсць. Ах, бабуся ты, бабуся. Ці ж так можна хвалявацца? Па пусцяку? Вот я табе зараз укол шпырну. Вот я цябе зараз забадаю, забадаю, забадаю...

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Які ж гэта пусцяк? Унучачка, галубка! Замуства — не пусцяк. Гэта ж на ўсё жыццё — або шчаслівая, або няшчасная. Несур'ёзны ён. Які ж ён жапіх? Месячны ўхажор і... жапіцца? Вертапрах нейкі. З ветрыкам.

В е р а ч к а. Не, бабуся, ён сур'ёзны!

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Несур'ёзны!

В е р а ч к а (*настойліва*). Вельмі сур'ёзны! Самастойны. Удумлівы. Футболам і хакеем не захапляецца. Не курьць. Кінуў ужо.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Ён старэй за цябе?

В е р а ч к а. Старэй. На чатыры гады і дваццаць восем дзён.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. А як наконт гэтага? (*Бабуся шчоўкнула сябе па шыі.*)

В е р а ч к а. Не п'е. Але ты яго навучыш.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Ну, не злуйся, не злуйся. Навучу. Не цяжка. Але скажы мне: то куды ён так спяшаецца, жаніх твоей?

В е р а ч к а. Не ведаеш куды? За пазуху.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Ах ты, блудлівая ты каза! Я думала, што мая ўнучка — недатрога, а яна во што — хлопцы пасуцца ў яе за пазухай.

В е р а ч к а (*з жахам*). Не, бабуся, не! Што ты?! Што ты гаворыш? Як у цябе язык павярнуўся? Якія хлопцы?

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Ды ты ж сама сказала, куды ён спяшаецца. Значыць, нешта было? А?

В е р а ч к а (*сарамліва*). Бабуся! Адзін-адзіны разочак ён паткнуўся... і то — каб... Мне самой так захацелася адчуць яго руку... тут... На адну секундачку. Клянусь табе, бабуся. Я яму тут жа па руках надавала. Ён прасіў прабачэння, ён слова даў... больш не чапаць без... Бабуся, любая, ты верыш мне? Адзін, толькі адзін разочак...

Арына Радзіво́наўна. Веру, веру, пакутніца ты мая, бедненькая. Ці ж я сама не мрела?.. *(Падыходзіць да люстэрка і паспрабавала пакасавацца, як толькі што рабіла гэта ўнучка. Ды толькі ўздыхнула.)*

Верачка. А рукі ў яго... *(Успомніла.)* Бабуся! Ты ведаеш? У яго залатыя рукі! Ён у канструктарскім бюро робіць. І калі трэба вытачыць самыя тонкія, мудрыя дэталі — яму даручаюць. У яго такія аўтарытэт! Не кожны інжынер сумеє так, як ён. На ювелірную работу яго рукі здатныя. Вот!

Арына Радзіво́наўна. І такія рукі ты не пускаеш за пазуху?

Верачка. Вот ты, бабуся, несур'ёзны чалавек. І нават распутная.

Арына Радзіво́наўна. А з віду ён хоць...

Верачка. О-о! Бабуся! Калі ён заходзіць на танцы, у залі аж хруст: у дзяўчат скручваюцца шыйныя пазванкі. А ён нікога не заўважае, наўпрасткі, цераз увесь зал — ка мне. Усе дзяўчаты так зайздросцяць мне. Яны аж сікаюць за ім. А ён... *(Паказвае, з якой пагардай хлопец абмінае дзяўчат і злева, і справа.)*

Арына Радзіво́наўна. Так нікога і не заўважае?

Верачка. Апроч мяне — нікога.

Арына Радзіво́наўна. Або дзяўчаты — замухрышкі, альбо ён — гапарысты парсюк.

Верачка. Я не пагляджу, што ты Арына Радзіво́наўна. За яго... За абразу — па дуэль!

Арына Радзіво́наўна. Верачка! Няўжо ты за нейкага там... паднімеш на мяне пісталет?

Верачка. Я зубамі, зубамі, бабуся! У мяне яны вострыя. А танцуем, дык... бабуся! А ты мяне недаацэньваеш. Ты паглядзі, паглядзі — ёсць жа да каго імкнуцца! Цераз увесь зал. А?

Верачка. А калі пойдзем з ім танцаваць...

І Верачка наказала, колькі страсці, колькі какецтва, колькі жа-ноцкасці яна ўкладвае ў танец. Які жар, якую пылкасць можа выклікаць яе маладос, гібкас, прыгожае цела, колькі тамлення, жадання, чакання выказвае яна танцам.

Арына Радзіво́наўна *(налюбаваўшыся)*. І я была маладая... *(Ах, як прыемна ўспомніць маладосць. Хацела пакасавацца разам з унучкай перад люстэркам, ды...)* А цяпер — старая мална. Верачка! Гэта ж не-

прыстойна! Хіба можна так? Так жа сорамна. Гэта што? І ўсё так танцуюць?

В е р а ч к а. Чаго захацела — усё. Куды там усім...

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Але ж гэта адкравенна — зазываеш. Так выгінацца? Ды калі б я не ведала цябе, то бог знае што можна пра цябе падумаць...

В е р а ч к а. А для чаго танцы? Такія танцы рыхтуюць дзяўчыну для выкапання сваёй жаночай павішнасці... у пасцелі.

В е р а ч к а. Замужам трэба быць паваротлівай... Эластычнай!..

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Вот цяпер я ўжо веру — ты пераспела...

В е р а ч к а. Бабуся! Ты пра мяне не думай блага. Я харошая, я — чыстая.

Паўза.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Ну і што ж нам цяпер? А? Як нам цяпер?

Паўза.

Арына Радзівонаўна прытуліла ўпучку да грудзей, лашчыць яе. А потым ціха заспявала. Ёй хораша ўторыць Верачка. Відаць, што яны даўно спеліся.

Сладку ягоду бралі вместе...

горьку ягоду я одна...

В е р а ч к а. І як нам цяпер? Не ведаю, бабуся. Я толькі... Вот не было яго, не ведала яго — ці мне весела, ці плакала я, лашчыла ты мяне, ці мяне крыўдзіў хто — ты была для маёй душы прытулак, бабуся. Вот з мамай я не магу так, а табе ўсё раскажваю... Ты ўсё, усё разумеш. І я цябе.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Ну, канечне, разумею. Я разумею цябе, Верачка! Ну, раскажвай. А цяпер як? Калі яго спазнала. *(Не скрываючы трывогу.)* Скажы мне, ясачка.

В е р а ч к а. Вот раскажваю пра яго, і мне не сорамна. А? Бабуся! А сама млею. Вот нібы я са снегу і я таю. І страшэнна баюся — растаю ўся да вечара і яго не пабачу. Я заўсёды першая прыбягаю на спаткашце. Нехарашо ж гэта? Праўда? Бабуся! Я і сама знаю. Вот знаю, а бягу. Сама. Прыбягу, і сэрца аж замірае: вот растану ўся. Ён прыйдзе, а мяне няма. Толькі сырое месцейка. А? Жах які! Ты падумай, які ў яго жах будзе, калі на яго вачах я — растаяла. Толькі туманок... і няма.

Арына Радзівопаўна. А ён ведае, што ты так?

Верачка. Ён? Не знаю. Ён прыйдзе, возьме руку, губу кусае, а ў вачах радасці столькі... ласкі столькі, і... здаецца — ну, вот-вот сляза пакоціцца... Не, бабуся, ты не думай, што ён які-побудзь хліпкі. Ён знаеш які? У плячах — во! Ростам я яму, можа, толькі па плячо і то — па дыбачках. Я на яго во так гляджу. (*Задзірае галоўку ўгору і замілавана глядзіць.* Арына Радзівопаўна любуецца ўнучкай.) Я яго вельмі люблю, бабуся. Да слёз. Што ты маўчыш, бабуся? Скажы, што сорамна так прызнавацца.

Арына Радзівопаўна. Ну і хвала богу. Родпенькая ты мая! Дай бог табе шчасцейка!..

Верачка. Капечце, сорамна так... прызнавацца, ды... Ну я так перапоўнена, што мне трэба выплеснуць, а то лопну. А каму? Толькі табе. Ты — мая лепшая падруга. Ты — мая спавядальніца. Ты — мая скарбонка, шкатулка для самых дарагіх рэчаў.

Арына Радзівопаўна. Ну дзякуй, мілая ты мая!

Верачка. З мамай у мяне не так. Не, яна не благая. Яна толькі затурканая... І наш баця п'е. Яна неяк... Ён неяк не хапае часу выслухаць уважліва. І так усё жыццё: усё спяшаецца некуды, усё не да таго ёй. Учора я паспрабавала сказаць ёй...

Арына Радзівопаўна. Пра моладца?

Верачка. Пра моладца. Ой, бабуся! Я цяпер так і буду яго зваць: мой моладзец! (*Прымярае гэтае слова да свайго каханка.*) Мой моладзец... Моладзец... Ой!..

Арына Радзівопаўна. Ну і што ж табе мама?

Верачка. Я не ўсур'ез. (*Па-змоўніцку.*) Я пакуль што нібы жартам. Учора я забегла дамоў. А там сабралася ўся наша сямейка. Цеспата-а... Я нават сказала: «Не хата, а вігвам. Не сям'я, а племя. Ну племя папуасаў! Усе ў зборы!» Адзінаццаць чалавек у хаце. Шум, гармідар, цеспата. Маці жаліцца — галава баліць. Кажка: «Хоць ты падпалі гэтую клапоўню ўласную. Хоць бы разбрыліся. Можа, далі б па кватэры». А бацька: «І падналю, — кажка. — Надаела, — кажка, — у капец агарода бегаць. Асабліва пасля піва». Ну, я ім і падкінула: «Я магу вам памагчы. Як адзін рэбэ раіў. Прывяду вам у хату яшчэ аднаго казла. Замуж выйду і прывяду. Ды такога, каб ад яго вам цяспей стала: во такеннага! Ды з норавам! Ды курца!» І знаеш, бабуся, усе адразу... прыціхлі. Толькі адзін на другога паглядаюць. «А праз паўгода, — кажу, — гэтага казла вышхну, і

вы адразу адчуеце: не такая ўжо ў вас і цеспата цяпер». А мама: «Ты глядзі, дачушка, гэтым не жартуй. Трэба падаждаць. Дадуць жа некалі Валерыю кватэру. Колькі ж можна ў такой загародцы чацвярым? А баця сваё: «Трэба ждаць, дочка. А каб не сумна было ждаць, збегай за паўлітэркай». Не пайшла я. Сюды пабегла. Па дарозе слязу выцерла. А для іх усё маё трапятанне — толькі жарт. Так жартам і засталася.

Арыпа Радзівопаўна. Сумны жарт. Трэба ждаць.

Верачка (*весела*). Бабуся! А куды нам спяшацца?

Арыпа Радзівопаўна. Калі ўзяла такія павышаныя сацабязцельствы — на трох дачок і восем сыпоў, то трэба тэмпы, тэмпы, тэмпы. Адклад не ідзе на лад. А што ён думае? Калі ён моладзец, то нешта ж павінен прыдумаць. Я так дагадваюся — ён таксама, як верабей, пад чужым дахам.

Верачка. У заводскім інтэрнаце пакой на трох хлопцаў. Ён жа дзетдомавец.

Арыпа Радзівопаўна. Ён сірата?

Верачка (*смяецца*). Ён — сірата? Ён — моладзец! Ён ніякіх цяжкасцей не баіцца. Ён заве мяне на БАМ! У Сібір! На Камчатку! Хоць к чорту лысаму ў зубы! Не прападзём, кажа. Мы самі кавалі сваёй долі! А ты — «сірата»... Бабуся! А што, калі і праўда — паеду з ім хоць куды? А там, як толькі ўладкуемся, спачатку ён паедзе, знойдзе куток, а потым і я, а потым і цябе забяром. А? (*Сумна.*) Не, бабуся, цябе і на адзін дзень цельга пакідаць. Ой! Табе ж укол трэба рабіць. Доктар заругае. Яна строгая ў нас.

Арыпа Радзівопаўна. Галубка мая, ты на мяне не глядзі, рабі так, каб табе лепей. У цябе ўсё наперадзе, а я ўжо як-небудзь. Я табе не стану памехаць. Я і так табе дзякую, роднае ты маё зернетка. Толькі ж ты прыгледзься да яго. Не пырай з кручы, ясачка. Паказала б ты мне яго, а то душа неспакойная будзе... Ягадка ты мая, сунічка ты мая. А?

Верачка. Ой, што ты, бабуся? Так адразу?

Арыпа Радзівопаўна. А што? Замуж адразу можна, а паказаць цельга? У Сібір гатова, а запрасіць у госці — баішся? Ну, значыць, не такі ён, як ты размалывала. Вахлак які-небудзь, галабурда, цяляпень, ды яшчэ рыжы, папэўна.

Верачка. Які рыжы? Які вахлак? Бабуся! Ты што?

Ды ён такі... Ён нават лепшы... Я нават апасаюся паказаць яго табе. Адаб'еш. Зпаю я гэтых мацярэй-адзіпочак...

Арына Радзівоўна *(падыгрывае)*. Не бойся! Я ж ужо бабулька-адзіночка. Не стану я тваёй разлучніцай.

Верачка. А цяпер пайшлі такія бабулькі, што пальца ў рот не кладзі. Аб'ягораць, і азірнуцца не паспееш. З іх вопытам. Бабуся! Ідзі-тка кіпяці шпрыц, а я мігам у аптэку. Табе тут выпісалі цэлы патранташ ампул.

Арына Радзівоўна. Во, кіпяці... А ў нас жа запалкі выйшлі.

Верачка. Куды?

Арына Радзівоўна. Твайго суджапага шукаць. Збегай, у суседа папрасі, у курца.

Верачка *(спяхмурнела)*. Ну яго... Не пайду я. Я лепей у магазін збегаю.

Арына Радзівоўна. Нешта ты пеўзлюбіла іх. А з суседзямі трэба ладзіць. Мала што...

Верачка. А што мне з імі ладзіць?

Тэлефонны званок. Бабуся паднімае трубку.

Арына Радзівоўна. Я слухаю... Ало... Ало! Калі з аўтамата, то... Ало... Верачку? Можна. Так бы адразу... а то маўчыць. Нейкі нясмелы. Цябе. *(Перадае трубку ўнучцы.)*

Верачка. Ну я слухаю. Я. А-а, гэта ты. Ну, прывет. Прывет, добры моладзец! Ты — добры моладзец. Толькі нясмелы. І несур'ёзны. І ветраны. І спяшаешся. Я ведаю куды. Мая найлепшая падруга так сказала. Вот ведае. І не бачыла, а ведае. Не, яна сур'ёзная. Як ты смееш? Яна разумная. Ну што ты? Яна не ветраная. Хорошая. Ласкавая. Добрая. Яна вельмі хоча пазнаёміцца з табой. Мала, што... Ты павінен... абавязкова. А я хачу. Яна табе не трэба? Ну, знаеш... Таму, што яна — самая ісцінная, самая верная, самая шчырая. А што? Ну і што? Што-што? Ну дык што? Не. Не-не. Не-а, што ты?! Не-а. Не-а. Не! Сёння. Калі не сёння, то... Тады ўбачыш што. Гэта яна сказала, што ты моладзец. Вот і праверым. Запомні: яна — адзіная, на ўсё жыццё. Такой у мяне больш ніколі не будзе. Ну та-та ж. Глядзі — не пазніся! Роўна-роўна. Жду. Ждзём. Тэлеграму? Якую тэлеграму?

Арына Радзівоўна. А што — не? Прыйдзе?

Верачка. Апасаецца. Бабуся! Калі дзяўчына ка-

жа — не, то гэта азначае — магчыма. Калі яна кажа — магчыма, азначае — згода.

Арына Радзівоўна. Фу! Балаболка! Дзе ты пабралася такога? І не сорамна?

Званок. Верачка ўпускае суседку Маню.

Маня. Ой, Арына Радзівоўна! Добры дзень. (*Ліс-ліва.*) Вы так добра выглядаеце. Ну проста — бабка-ягудка свежапьякая. (*Да Верачкі.*) А ты сёння не на рабоце?

Верачка. Я толькі што з дзяжурства.

Маня. А мяне падруга просіць, каб я за яе паўзмены аддзяжурыла.

Арына Радзівоўна. І зноў падруга?

Маня. Чэснае слова, падруга. Я і так, і гэтак аднеквалася, а яна прыстала. Пашыць нешта хоча, а там жывая чарга. У камбінаце бытабслугі.

Арына Радзівоўна. Пакуль яна ў чарзе, мне за дачкой тваёй прыгледзець?

Маня. Ну, то Верачка можа...

Верачка. Не, не, Маня! Я не... Я... баюся я. Не магу!

Маня (*смяецца*). Верачка! Ты не бойся! Ты нічога не бойся. Я павыганяла чарцей. Аж мутарна ім стала.

Верачка (*папярэджвае*). Маня! (*Раздзельна.*) Я не ма-гу! Твая малышка мяне не слухаецца. Ясна? А пра чарцей — ні гу-гу. А то бабуся стане баяцца. Ты чуеш, Маня? А я ў аптэку, бабуся. Я хуцелька. (*Выходзіць.*)

Арына Радзівоўна. Якіх чарцей? Яна чарцей баіцца? А мне ніколі не гаварыла.

Маня (*смяецца*). Не гаварыла, бо саромеецца. Вырасла, а ўсё... Можна ўжо і смялей з чарцямі тымі.

Арына Радзівоўна. Вот забудзе запалкі купіць... (*Выглянула ў акно.*) Далёка ўжо, не пачус.

Маня. Я пазычу, не бяда. Арына Радзівоўна, роднецькая, зрабі ласку! Яна ж мяне выручала не раз. Падружка мая. Трэба ж і мне. Ну так яна просіць. Вот і добра ў розныя змены з мужыком: дзіця з рук у рукі перадаём. А бывае — прыспічыць, трэба адлучыцца, а прывязапа.

Арына Радзівоўна. То і добра, што прывязаная. О-о, дай табе волю...

Маня. Бабуся! Любая мая! Прыйдзе і мой час вось так сядзець, як вы.

Арына Радзівоўна. Значыць, не падруга.

М а н я. Чэснае слова, падруга.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. А навошта пафуфырылася? І плацце з выразам, і з ліфчыка ўсё паружу — дрыжыць, як заліўное, і накрэмілася. На дзяжурства?

М а н я. Арына Радзівопаўна, пу як вам не... За гэта ж можна і пакрыўдзіцца. Я ж — маладая. І цяпер — усе ходзяць на работу акуратнымі. А што? Хай моць есць гэта дабро?

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Моць нейлопа не есць.

М а н я. То з моды выйдзе. (*Красуецца.*) А шкада... такому тавару прападаць.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Глядзі, Мапя! Не круці! Дазнаецца твой, то... І што ты ў ім гапіш? Мужык ён, здаецца, харошы. Не шукай лепшага.

М а н я. Бабуся! А вам адкуль знаць, што ён — мужык харошы? (*Жартуе.*) Я ж магу прыраўнаваць.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Мапя! Не гняві бога! У цябе чалавек ветлівы, добры, спакойны, ціхі.

М а н я. У ціхім балоце чэрці водзяцца. А на што мне ціхі? Мне буян трэба. Каб аж костачкі хрусцелі! Дый не такі ён і добры. (*Усміхнулася.*) Ubачылі вы мужыка... Лепшыя мужыкі ёсць. Бабуся! Павер мне — ёсць лепшыя мужыкі! Я перад вамі, як перад святой — уся на далоні. Скараспелы ён: чык-брык і гатоў.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Мапя... (*Павучае.*) А ты пачакай, пацярпі, ён і мужыком стане спраўным. Пачакай. Ласкавей будзь. Не спяшайся. Бывае і так, што не адразу раскрываецца мужык, а нася... Яшчэ такім разбойнікам становіцца, пу чысты Сцепька Разін. Пацярпі і ласкавей будзь.

М а н я. А калі не церпіцца, тады што? А тут такія пеўнікі крылом чыркаюць. Ды яшчэ на зернетка шакаладнае падзвае, сам не клюе...

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Эх, ты! Грахаводніца! Сораму ў цябе няма. Навошта ж ты добрага чалавека крыўдзіш? Бацьку дачкі тваёй. Ну, дазнаецца — бяда ў хату ўваліцца.

М а н я. Дазнаецца, то хай даруе, калі ён і праўда добры. Дый не дазнаецца ён. Вы ж добрая, не накапаеце яму на мазгі.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Ён жа цябе любіць? Што табе яшчэ трэба?

М а н я. Любіць? (*Кісла ўсміхнулася.*) Пу, калі і праўда — любіць, то... Хай любіць мяне такую, якая я ёсць...

Арына Радзівопаўна. Тады сядзі дома. Сама глядзі малую. Я не... Нечага круціць хвастом.

Маня. Ну во! Я перад вамі як на споведзі, я вам усю сваю... усю дасаду, а вы... І чэснае слова, падругу падмяніць. Не круціць я...

Званок. Шустрая Маня адчыняе дзверы, упускае Тамару Паўлаўну.

Тамара Паўлаўна. Добры дзень! Я не памылілася? Арына Радзівопаўна тут жыве?

Маня. Тут, тут. Заходзьце, калі ласка. Вот Арына Радзівопаўна, а я... Ой! Тама-ара Па-аўлаўна! Вот не чакалі вас... Арына Радзівопаўна, гэта ж наша... Вы мяне помніце, Тамара Паўлаўна? Вы мяне не забылі? З ПТВ на практыку к вам я трапіла.

Тамара Паўлаўна. Як можна? Забыць такую вяртлявую... Маня? На тонкасукошны збегла? Наскандаліла ты тады...

Маня. Ат, не памінайце таго скандалу. Чэснае слова, не я спаіла. Хлопцы спаілі іх і мяне. Ну, праўда, у маім пакоі і... Я іх сазвала... Толькі і віна...

Тамара Паўлаўна. Ну, ліха з імі, з хлопцамі. А я да вас, Арына Радзівопаўна. Па вашаму пісьму.

Арына Радзівопаўна. Праходзьце. Сядайце. Рады будзем.

Маня. Ну, канечне, рады. Калі вас выбіралі дэпутаткай, я так радавалася і ўсім хвалілася: гэта вы да станка прывучалі мяне. І вот — вас у Вярхоўны Савет.

Арына Радзівопаўна. Вот тараторка. Не дае і слова ўставіць.

Тамара Паўлаўна. Пісьмо мне прынёс пазаўчора шафёр вашай раённай бальніцы... Як яго...

Арына Радзівопаўна. А-а, Федзя. Гэта Федзя. Дружок сына майго. Усё клапоціцца, усё клапоціцца. Як свой.

Маня. Ну то я пайшла. У вас тут справы. Арына Радзівопаўна! Дык вы ўжо, калі ласка, паглядзіце за малой. Яна цяпер каля тэлевізара прывязана. Там рабятам аб звяратах. А тады... Я яе замкну, а ключык вам... Вось ён. Бабуся! Мілая! Вы ж у нас выручалачка. Вы ж у нас добрая. Без вас мы — як без рук. *(Цалуе старую.)* Я памчалась.

Арына Радзівопаўна. Ой, ліса! От ліса!

Маня вертанула падолам і знікла. Вярнулася.

М а н я. А мой прыїдзе, хай сам... Абед я згатавала. Вы яго не адпускайце, а то і ён захоча адпрасіцца. Хай дома сядзіць. Бабуся! Спакойна! Спакойна. (*Выходзіць.*)

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Суседка?

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Суседка.

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Часта дакучае?

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а (*пасміхаецца*). Як за-святрбіць, дык і...

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Як гэта?

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Маладая яна. Яшчэ з ветрыкам. Часта падэшвы святрбяць; на танцы хочацца.

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Без мужа?

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Бывае — з мужам, а часцей і так... сама. Сёння яна за падругу паўзмены робіць... Калі не маніць.

Т а м а р а П а ў л а ў н а. А калі маніць?

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Хто ж яе ведае. А калі — не маніць? Можна ж пакрыўдзіць жанчыну. На ўсякі выпадак я паківала пальцам.

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Вы добрая. (*І чамусьці ўздыхнула.*) Спагадлівая.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Мне ўжо і час быць добрай. А то... і не ўспомняць людзі. Усе мы ў людзях жывём, у іх памяці. Добрымі ці нядобрымі. А чаму вы ўздыхнулі?

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Не так лёгка быць добрай. Аднаму падможаш — яму на дабро, а другому падмога ліхам становіцца. Прывыкае, а тады і глядзіць, каб другі за яго мазалі паціраў.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. І ліха помніцца, а дабро век не забудзецца. Вот і выбірай.

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Дык што? Вас пакрыўдзілі?

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Мяне? Хто? Дзе?

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Пісьмо мне перадалі ваша. Шафёр вашай раённай бальніцы. (*Вымае з сумкі пісьмо.*)

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а (*спыхмурнела*). А-а... Не дазволілі мне прапісаць унучку. А я адна засталася. Во, як перст. Пакрыўдзілі. Спачатку бог, а потым і людзі. Галубка мая, няма горшага лёсу, як перажыць сваіх дзяцей. У старасці застацца адной. (*Устае, падыходзіць да акна — ці выглянуць на вуліцу, ці выцерці слязу.*)

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Вы адна жывяце?

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. І адна, і не адна. Унучка ў мяне жыве. Паднольна.

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Сынава?

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Не, Лізкіна. Старэйшай дачкі, прыёмнай. А сышоў маіх... нежанатых... забілі...

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Трох?

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Трох. Усіх, колькі было. Яшчэ малодшая дачка ў мяне. У Комі недзе, на поўначы. Мужыка яе, шофера, засудзілі. Збіў ён чалавека. Дык яна і з'ехала за ім. Там і прыжыліся. Хочуць назад, ды... Пяцёра іх у мяне было. Замуж я выходзіла за ўдаўца з двума сынамі і дачкой. Васемнаццаць гадкоў мне было. У нашага бацькі аж сем дзевак, нявесты адна за другой. Разарылі яго на пасаг. Ну і... Чалавек мой хоць і ўдавец, а мужчына відны быў, і гаспадарка ў яго... А работы я не баялася. І так мне хацелася прыгожа адзецца... Маладая была. Прыжылі мы з ім яшчэ сына і дачку. Вот і пяцёра. Толькі век яму дастаўся кароткі. Захварэў. Завязла яго ў Мінск. Аперацыю яму зрабілі. А назаўтра — вайна. Разбамбілі там усё. Дабраўся ён неяк дамоў... І не доўга ўжо ён... Самі падумайце: у жываце аперацыю, а тут без лекаў і перавязаць некаму. А харошы быў...

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Вы супакойцеся. Не трэба...

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. І не хочаш, а ўспамінаецца. Ды што, калі не вярнуць. *(Нарэшце адважылася.)* Вот... Калі вы ўжо прыйшлі, то... пра жывое трэба. Галубка, любая, пра Верачку маю давайце падумаем. Ну чым я ёй адплачу? Чым аддзякую за яе дабрату, за яе душу ласкавую? Пакуль яе няма. А то прыйдзе, — яна ж не дасць нам пагаварыць. А яе ж выручаць неяк трэба.

Т а м а р а П а ў л а ў н а. А што за бяда ў яе?

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Хлопец у яе. Закахалася яна. А ён у інтэрнаце. На заводзе робіць. Жаніцца хоча. А дзе жыць?.. Сам з дзетдома, а ў яе... Калі ў чаргу на кватэру, то сем гадоў чакаць... У кааператыў — адкуль жа ў нас грошы? Дый таксама годы чакаць трэба. На БАМ... У Сібір кліча, — з пуля пачынаць на новабудоўлі. А яна ў медыцынскі рвецца. Трэці раз паступае. Ну, і як нам?

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Ён у Сібір кліча, а яна?

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Яна за ім на край свету. Толькі ж я... поперак дарогі ёй. Не кіне яна мяне. Хоць ты памры ўжо, ці што... Усім я памеха. І ёй... Не паедзе яна. Не кіне мяне. Памажыце!

Т а м а р а П а ў л а ў н а. А калі прапісаць, то яны...

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Прытулак жа нейкі будзе. Не сем жа гадоў чакаць. І мяне дагледзяць... І калі

паступіць... Ну, калі папраўдзе, калі чэспа... За яе клопаты чым я ёй адплачу? Ашчаднай кліжкі няма. Не накапіла. Якія ж тады заробкі былі ў калгасе? Рабіла, пакуль сіла была. А цяпер... Пенсію во — трыццаць два рублі даюць. Шкада мне яе. Яна ж як хрусталік... Сцяблішка. Не падламілася б...

Кляцнуў замок, лягнулі дзверы: гэта з'явілася Верачка. Не заглянуўшы ў накой, крычыць з прыхожай.

Верачка. Бабуся! Агаляй попу! Я табе зараз такога шмяля пасаджу; з такімі джаламі... Папаверыш з пошпай. Загаляйся!

Арына Радзівоўна. Верачка! Грубіянка! Як не сорамна? Тут жа людзі!

Верачка (*уваходзіць*). Ой! Я ж не ведала... Добры дзень! Бабуся! А шпрыц кіпяціла?

Арына Радзівоўна. Паспее твой шпрыц. Во пазнаёмся: гэта Тамара Паўлаўна — дэпутат Вярхоўнага Савета. Федзя ўсё-такі напісаў пра пас. Вот — прыйшлі...

Верачка. Ну і Федзя! Напісаў усё-такі!

Арына Радзівоўна. Ты ж не напішаш.

Верачка. Ну і Федзя! Ну і Федзя! Настырны! А? Дзядзя Федзя з'еў мядзведзя. А на пасху? З'еў каўбаску. А на пост? Пакіпуў хвост? (*Прыглядаецца да дэпутаткі, нібы моўчкі пытаецца: а ці не дарэмна ён зацеяў?*)

Тамара Паўлаўна. Вот будзем разбірацца. Да вас сёння ніхто не заходзіў, з райвыканкома?

Арына Радзівоўна. Не, не было нікога.

Тамара Паўлаўна. Павінен прыйсці Прокусаў — намеснік старшыні... (*Глянула на гадзіннік.*) Позицца.

Арына Радзівоўна. Вот гэты Федзя! Калі ўжо ўваб'е што ў галаву... І вам вот дакука. Назаляў вам?

Тамара Паўлаўна. Н-не, не вельмі. Ён даволі мякка... А да вас ён вельмі спагадлівы... Сам прынёс пісьмо.

Верачка. Жаласліва напісаў? Са слязоў? І Прокусаў гэты, можа, плача дзе-небудзь за вуглом. А Федзя ў нас і сам плаксуе... Калі вып'е.

Тамара Паўлаўна. Ён п'е?

Арына Радзівоўна. Як табе не сорамна? Верачка! Ці ты яго паіла? Ён жа цябе жалее, любіць, а ты...

Верачка. І я люблю дзядзю Федзю. А што я сказала? Сентыментальны ён.

Арына Радзівопаўна (*тлумачыць дэпутату*).
Кожны год у дзень Перамогі — гэта ўжо як закон, — ён прыходзіць да нас.

Верачка. Вясёленькі і з бутэлькай шампанскага для бабусі.

Арына Радзівопаўна. Калі ўсе святкуюць, каб і я... Каб і мне... Каб скрасіць і мне гэты дзень.

Верачка. Бутэльку апарожняць, а потым спяваюць.

Арына Радзівопаўна. І ты!

Верачка. І я. А потым паплачуць дружна, выціраючы адно аднаму слязу. Яшчэ ні разу не разышліся без слёз.

Арына Радзівопаўна. І ты!

Верачка. І я. Гледзячы на вас. Заразіцельна вы спяваеце.

Тамара Паўлаўна. Гэты Федзя — дружбак вашых сыноў?

Арына Радзівопаўна. Малодшага. Васі майго. З вайны ён прыйшоў пакалечаны. У галаву паранены. Федзя не адхіснуўся, дружыў. Хоць Вася... Які ён яму таварыш? Ні на пагулянку, ні... ні куды, і ажаніўся Федзя, а хадзіў да яго... І... І пахаваў ён дружка свайго. У хібарцы мы тады жылі. Каля бальніцы. І сюды ён памог мне пераехаць. Ён памагае мне. Кватэру гэту мне далі, калі трыццацігоддзе святкавалі. Перамогі. Добрая кватэра. Цёплая. Не давлялося сынку пагрэцца. Не дажыў.

Верачка. Бабуся! Давай-ка шпрыц! Я цябе зараз укалю! Давай, давай!

Старая выходзіць на кухню, перамігнуўшыся з дэпутаткай.

Арына Радзівопаўна (*з кухні*). Ты з мяне друшляк зрабіла.

Верачка (*да Тамары Паўлаўны, стараючыся быць як мага далікатнай*). Калі ласка, Тамара Паўлаўна, не трэба болей пра сыноў. Гэта ў яе балявое месца. Нервы ў яе агалёныя, нібы здэрта скура. Не дакрануцца. А паўгода назад у яе быў абшырны інфаркт. Дык вы ўжо, калі ласка...

Тамара Паўлаўна. Добра, Верачка, добра. Не буду пра сыноў.

Верачка. І яшчэ. Я пра гэта... Аб прапісцы... (*Пасакрэту.*) Нам адмовілі ўжо. Камісія была. Наўрад ці паможаце вы. Афіцыйна паведамлілі — не законна. Так што вы даруйце...

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Я не магу вам цвёрда абяцаць. Але я таксама настырная, па-рабочаму. Канечне, не я адна буду вырашаць... Каб я пачатку ставіла, то...

В е р а ч к а. Ну, во. Яна ўжо трохі супакоілася пасля той камісіі, а мы зноў яе растрывожым, абнадзеім. Наша бабулька, як дзіця — даверлівая. І потым цяжка перажывае крыўду. І знаеце як? Пяе і плача. Дзіўная яна. Праўда? І я, гледзячы на яе.

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Ну, што ты, Верачка? Я не думаю яе крыўдзіць. Наадварот.

А р ы п а Р а д з і в о н а ў н а (*прыносіць стэрылізатар*). Ну, унучка! Калі! Бадай!

Верачка рыхтуе шпрыц. Пакой паварочваецца акном да залы. Верачка робіць укол — чаго мы не бачым. Але пачулі, як старая войкнула і заўсміхалася, хаваючы боль.

В е р а ч к а. Што? Укусіла пчолка? Цяпер, пасля ўколу, адпачніце крышку.

Старая аблакацілася на падакошнік.

Заслона.

ЧАСТКА ДРУГАЯ

Званок у дзверы. Верачка ўпускае ў кватэру Васіля Міхайлавіча Прокусава, прыветлівага, ласкавага, нават радаснага.

П р о к у с а ў. Добры дзень вам у хату! О, Тамара Паўлаўна ўжо тут?

В е р а ч к а. Добры дзень.

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Дзень добры. Я ўжо даўно тут чакаю. У мяне ўжо і часу мала; сёння — дзень прыёму. Каб не спазніцца.

П р о к у с а ў. Паспееце. Мая машына вас падкіне. Калі што, я вас адпушчу, а тут я і сам разбяруся. Важны сам факт: вы тут самі пабывалі.

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Верачка! Ідзі паглядзі, як там бабуся пасля ўколу.

В е р а ч к а выходзіць у кухню.

П р о к у с а ў. А чаму вы тут чакалі? Мы ж дамовіліся выехаць па просьбе на пераапрашэску.

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Я і прыехала сюды, да бабкі, да Арышы Радзівонаўны.

П р о к у с а ў. А перапрапісацца хоча Верачка, як вы яе назвалі. Яна што? Ваша даўня знаёмая ці, можа, сваячка?

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Не, якая там сваячка? Я вот толькі сёння ўпершыню бачу іх.

П р о к у с а ў (*ласкава гаворыць, здаецца, нібы ён свае думкі чытае па складах*). І таму мы павінны перш за ўсё высветліць — дзе яна зараз прапісана? Які ў яе ўласны дом? Ці ёсць у яе падставы на перапрапіску? Вы ж там не пабывалі?

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Але ў гэтай справе найбольш зацікаўлена Арына Радзівонаўна, а не ўнучка яе. Наш клонат патрэбен старой. Яна зараз у такім стаповішчы, што... (*Тамара Паўлаўна пераймае ў Прокусава манеру гаварыць па складах і заглядае ў пісьмо, як у шпартгалку.*) Мы павінны праявіць да яе чуласць, чалавечнасць, спагаду, душэўнасць, спачуванне. Хаця б так, як той шафёр, чужы чалавек. А яе прапіска — фармальная старана справы. Што нам трэба? Нам трэба — дапамагчы старой, каб яе, адзінокую, пад старасць дагледзеў пехта з далікатнай душой.

Прокусаў любуецца дэпутатам і ласкава пасмейваецца.

П р о к у с а ў. Мілая Тамара Паўлаўна! Вы — чулая, спагадлівая, адзыўчывая жанчына, і я вельмі рад, што гэтая скарга звязала нас тут, пазнаёміла нас тут. У вас столькі шчырасці, душэўнай цеплыні, сердаболля, што вы і мяне заражаеце бацылай даверлівасці да ўсіх людзей, і мне хочацца распахнуць душу зусім пасцеж. Вы знаеце, я зайздросчу вашаму мужу. Шчаслівы ён чалавек!

Т а м а р а П а ў л а ў н а. А вы мужу гэта можаце сказаць? Ён у мяне каваль.

П р о к у с а ў. А які рэзон мне гаварыць вашаму мужу? Вам я сказаў шчыра і з вялікай прыемнасцю, а яму саўсім неабавязкова нават і ведаць пра гэта.

Т а м а р а П а ў л а ў н а. А вы так спакушасце, як той Доп-Кіхот. Умеце абгарпудзь бабу, як закройніччык, шоўкам. Ну, канечне, жанчыны пагул падкія па салодкія словы і ласку. Асабліва калі дома з гэтым скупа. Верна?

П р о к у с а ў. Вам відней. Толькі не Доп-Кіхот. Вы хацелі сказаць Доп-Жуан. (*Самадавольна пасмейваецца.*)

Т а м а р а П а ў л а ў н а (*хваліць*). Адразу відаць,

што вы вопытны мужчына. Скажыце, і часта на такую прыманку ловацца?

Прокусаў (*западозрыўшы падвох*). Ну што вы?! Як можна? У мяне двое дзяцей і жонка. І знаеце, на што, на што, а на словы яна не скупая.

Тамара Паўлаўна. Ну то даруйце! А то мне пачулася, нібы ты... вы... Я няправільна вас зразумела. У вас вырвалася гэта шчырасць да жанчыні ад спагады да старой, ад жадання дапамагчы ёй...

Прокусаў (*з палёгкай*). Правільна. (*Падханіў тэзіс.*) Але, каб дапамагчы ёй надзейна, нельга ігнараваць і фармальную, як вы кажаце, старану. Ад нас патрабуюць і фармальнай вернасці. Нам трэба вынесці гэта пытанне на выканком так, каб і камар носа не падтачыў.

Тамара Паўлаўна. А ў вас на выканкоме і камары засядаюць?

Прокусаў (*пасмейваецца*). І камары, і восы, і шэршні.

Тамара Паўлаўна. А тут усё проста і ясна. І нам, і камарам, і шэршням.

Прокусаў (*зноў пасмейваецца*). Даверлівая вы, Тамара Паўлаўна. Адкрытая вы душа. Вы, відаць, упершыню сутыкаецеся з такой бытавой праблемай?

Тамара Паўлаўна. Ды не-е. Я і сама насутыкалася, пакуль кватэру далі. Таму і іх разумею. Нагле-дзелася.

Прокусаў (*спагадліва*). Я ж бачу. Вы не крыўдуйце. А я ўжо зубы з'еў на такіх арэхах. І не адзін раз кухталямі частавалі за паспешлівасць.

Тамара Паўлаўна. Але ж тут...

Прокусаў. І тут ёсць арэшак. Вот, пазнаёмцеся. (*Азірнуўшыся на кухню, чытае, смакуючы.*) «Эта распутная внучка медсестра хочет завладеть бабушкиной квартирой. Когда старушку отправили при смерти от разрыва сердца в больницу, эта медичка-птичка приводила сюда своего хахаля и, полагаю, показывала ему свою будущую квартиру. Она делала это двукратно. Мы не можем спокойно наблюдать и это терпеть, чтобы в нашем доме свилось гнездо распуты и аморали. Дурной пример другим наука. Учтите это». І падпісана: «Суседні. Очень возмущенные».

Тамара Паўлаўна. Анапімка?

Прокусаў. А цяпер рэдка хто ставіць сваё прозвішча. Суседзі. Можна высветліць. Гэта я вазьму на сябе.

Ёсць вопыт. Зпасце, такімі фактамі... Такія факты час-ценька здараюцца. Спачатку задобраць старушэіцыю, прапішуцца, а потым учыняюць такія садомы і гаморы, што бабуся жыўцом на неба просіцца. О-о, сярод нашай моладзі такія ілюзіяністы трапляюцца, што... Цыркачы!

Т а м а р а П а ў л а ў н а. А чаму такое ж кляймо...

П р о к у с а ў. На Верачку? Пцічку-медзічку? (*Папраўляецца.*) На ўсіх нельга, але такім, каторыя на такое здольны, трэба. Кляймо на лоб! Таму што такія мярзотнікі вымушаюць не давяраць чэсным, правяраць усіх, вымушаюць асцярожнічаць. А таму справы марудна разглядаюцца ўстановамі. Наш галоўны клопат — аб старой. І не дай бог, мы паспасобствуем няўгодным ліцам, а ахвярай стане нявінная бабуся. А? Во-от! Во ізбежаніе чого.

Т а м а р а П а ў л а ў н а (*нясмела*). Знаеце, я тут... Ну, колькі я тут пабыла? А пагаварыла, паглядзела... як тут бабка і ўнучка... Тут такая ўзаемнасць, такая душэўнасць, што я не думаю, каб тут мог быць які-небудзь падвох ці злы ўмысел, махінацыя. (*Больш упэўнена.*) Вот путром адчуваю, што тут харошыя людзі... і ім трэба падмога.

П р о к у с а ў. Але ж вот — пісьмо.

Стук у сцёнку. Чуваць прыглушаны крык дзіцяці.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а (*выходзячы з кухні*). Вы даруйце, гэта Маніна дзяўчо. Нешта натварыла. Вы пабудзьце, я зараз. Верачка! А можа, ты сходзіш?

В е р а ч к а (*таксама выходзіць з кухні*). Не, бабуся, лепей ты. Схадзі сама. А тут... Лепей я тут за цябе...

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а выходзіць.

П р о к у с а ў. Вера! Можна вас на мінутку? Мы прыйшлі па вашай просьбе і просьбе вашай бабусі — Арыны Радзівонаўны. Па вашаму пісьму.

В е р а ч к а. Па пісьму дзядзі Федзі. Я знаю.

П р о к у с а ў. Мы павінны высветліць некаторыя дэталі. Скажыце, вы ўжо выбралі сабе жаніха?

В е р а ч к а (*зардзелася*). А што?

П р о к у с а ў. Ці яшчэ выбіраеце?

В е р а ч к а (*саромеецца*). А што?.. Выбіраю.

П р о к у с а ў. І якія кандыдаты?

В е р а ч к а. А нашто вам?

Т а м а р а П а ў л а ў н а. У Верачкі адзін кандыдат. І надзейны. Так, Верачка? Ты не саромся.

Прокусаў. Ты даруй нам, але гэта не абывацельская цікаўнасць, а... для высвятлення справы. Ён — бескватэрны?

Верачка маўчыць.

Тамара Паўлаўна. Ён жыве ў інтэрнаце?

Прокусаў. Ён прыходзіць да вас?

Верачка. Не, не прыходзіць.

Прокусаў. Арына Радзівонаўна ведае яго? Знаёма з ім?

Верачка. Пакуль што — не.

Прокусаў. А калі Арына Радзівонаўна ляжала ў больніцы... У яе інфаркт міякарда быў?

Верачка. Інфаркт.

Прокусаў. Ён прыходзіў сюды аглядаць кватэру бабушкі?

Верачка. Не прыходзіў аглядаць кватэру.

Прокусаў. Ён наведваўся сюды да вас двойчы?..

Верачка. Ну і што? Ну і што? Якая вам справа — хто прыходзіць сюды ці не прыходзіць?

Прокусаў. Вы самі яго прыводзілі? Раніцой? Днём ці вечарам?

Верачка. Якое вы маеце права? Ён не такі! (Аж захліпнулася ад здагадкі.) Ён днём прыходзіў! Каб набіць морду аднаму мярзотніку. І не лезце, куды вас не просяць!

Тамара Паўлаўна. Таварыш Прокусаў!

Верачка ў слязах выбягае з кватэры.

Прокусаў. Нават морду прыходзіў біць. А калі паселіца тут? Што тады будзе?

Тамара Паўлаўна. Вы пакрыўдзілі дзяўчыну.

Прокусаў. Якім чынам?

Тамара Паўлаўна. Сваім падазрэннем.

Прокусаў. Але ж яна салгала? То — не прыходзіў, то — прыходзіў нават морду біць.

Запыхаўшыся, у кватэру прыбягае Маня з букетам палявых кветак.

Маня (пераналохана). Што такое? Што здарылася? Што з бабусяй? Дзе яна? Што з ёй?

Тамара Паўлаўна. Ваша дачка там нешта... паклікала. Бабуся к вам пайшла. Нічога з ёй.

Маня. Божа мой! А я ўжо чортведама што надумала.

Ізпоў інфаркт ці яшчэ якая зараза. А чаму ж тады Ве-
рачка пабегла ўся ў слязах? Назвала, не аглянулася.
(*Прысела каля парога.*)

Прокусаў. Вы — суседка Арышы Радзівонаўны?

Маня. Суседка. (*Раптам прыглядаецца і пазнае Прокусава.*) О-ой... Ва-ася!.. Проста не верыцца. Знайшоў мяне. Шукаў мяне... Проста сон...

Прокусаў (*тушуецца*). Дазвольце, дазвольце. Вы памыліліся. Я не... Я н-п-не...

Маня. Не пазнаеш? Маня я! Маня! Ну? Санаторый... Прафсаюзны... У Сачах. Ну? (*Здзіўляецца.*) Ва-ася!

Прокусаў (*рашыў успомніць*). А-а-а-а... Так-так-так. (*Тлумачыць Тамары Паўлаўне.*) Інгаляцыю разам прымалі. Ну, як жа?

Маня. Якую інгаляцыю?

Прокусаў. Ну, розную там... (*Паказвае, як удыхалі. Тыцкае пальцам у рот.*)

Маня (*смяецца*). А-а... І масандра-партвейн, і балгарскае такое белае... Назва такая смешная — цыцка. (*Смяецца, аж заліваецца.*) Прыдумуюць жа!.. Ну і балгары!

Прокусаў. Я не шукаў, я тут па службовай справе. Мы тут вось... Пазнаёмцеся з дэпутатам Вярхоўнага Савета... І як у вас з суседкай? Лады?

Маня. Лады? Не тое слова. Што ты! Ды без яе я — як без рук.

Прокусаў. А ўнучка як сябе паводзіць?

Тамара Паўлаўна (*перапыняе, як бы папярэджвае*). Таварыш Прокусаў!.. Тут жывуць людзі як людзі. І старая, і ўнучка — добрыя людзі.

Маня. Добрыя? Не тое слова!

Прокусаў. А вот жа пехта напісаў, што... І мы павінны высветліць. А як жа? Павінны апытаць суседзяў.

Тамара Паўлаўна. Але ж гэта апанімка!

Маня. Пра каго напісаў? Пра іх? Ды яны ж у мяне як на далоні. А што, калі не сакрэт? Што напісана? Пра каго?

Прокусаў. Пра ўнучку.

Маня. Пра Верачку?

Прокусаў. Пра Верачку. Пра «пцічку-медзічку».

Маня. Што-о-о?! «Пцічку-медзічку»? А што ён напісаў?

Прокусаў. Хто?

Маня. Ён.

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Ды тут...
П р о к у с а ў. Не вельмі пахвальнае.

М а н я. Пакажыце!

П р о к у с а ў. Пачакайце!

М а н я. Што — пачакайце? Што пачакайце?! (*Выха-
піла з рук Прокусава пісьмо, чытае.*) Ну — гад!.. Шу, ця-
годнік!.. Ну, мярзотнік!.. Паскуда!.. Я ж табе пакажу!

П р о к у с а ў. Вы што? Угадалі почырк?

М а н я (*аж захліпаецца*). Ай-яй-яй-яй! Сволач!

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Вы ведаеце, хто напісаў?

М а н я. Ах ты, падла! Гэта ж ён, ён сам... Ведаеце,
калі Арыны Радзівонаўны не было, яна ў больніцы ляжа-
ла, дык ён да Верачкі прыставаў. А Верачка мне сказала...
Паўчуба выдрала. А ён жа кляўся, што пажартаваў. А яно
во як?! А-а, ну я ж яму дам! А-а-а... Бедненькая ж яго га-
ловачка! Родненькія! Мілеськія! Толькі ж вы бабусі ні-
чога не гаварыце. Яна ж хворая. Інфаркт у яе. І яна ж ба-
яцца будзе. А ёй жа хвалявацца нельга. Я сама разбяруся!
Дык вы гэта Верачцы прачыталі? А-а, во чаму слёзы! Ну,
падла! Ну, сса-та-ана! Хрыстапрадавец! (*Ідзе да дзвярэй.*)

П р о к у с а ў. Пачакайце, пачакайце! Дайце сюды
пісьмо!

М а н я. Пісьмо? Я яму рукі паперабіваю! Я яму па-
адсякаю іх!

П р о к у с а ў. Вярніце мне пісьмо! Яно лічыцца на
мене. Яно на кантролі! На мне запісана. Дай сюды! Гэта
дакумент.

М а н я. Я і табе дам! Я табе дам дакумент! (*Выхо-
дзіць.*)

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Пісьмо пайшло на рэагаван-
не. Так і растлумачце таму, хто вас на кантролі дзержыць.

П р о к у с а ў. Самому сабе растлумачыць? На кант-
ролі я сябе сам дзяржу.

Т а м а р а П а ў л а ў н а (*смяецца*). Самадзержац, зна-
чыцца?

П р о к у с а ў. Трымаць сябе пад кантролем — гэта саў-
сім нават не смешна. А вельмі карысна. Бескантрольна
жывуць толькі дэбілы і хуліганы.

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Вы на яе не крыўдуіце.

П р о к у с а ў. Шалёная баба! Вы хоць што-небудзь
зразумелі?

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Ды тое-сёе... Гэта пісьмо на-
пісаў яе муж.

П р о к у с а ў (*нібы ў горле нешта застрала*). Вуць яно

што! *(Аж прысвіснуў.)* Так-так-так... Які ж вывад? Якое рэзюме?

Т а м а р а П а ў л а ў н а. А каб ваша жонка дазналася пра інгаляцыю, якое было б рэ-зю-ме? Вот і яна зараз пакажа яму дзе ракі зімуюць. Можна паспачуваць чалавеку. Будзе яму інгаляцыя.

П р о к у с а ў. Гэта іх сямейная справа. А нам... Тут мы людзі дзяржаўныя. Нам трэба знайсці выхад з такой далікатнай сітуацыі, знайсці саламонава рашэнне.

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Бедная Арына Радзівонаўна.

П р о к у с а ў. Што да, то да. Калі ён праў, то прапісваць сюды ўнучку — амаральна.

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Вы ж самі бачыце, што ён — хлус, паклёпнік і пад чужыя спадніцы заглядвае.

П р о к у с а ў. Дапускаю. Але, калі і яна права, то зноў жа прапісваць сюды гэту пцічку-медзічку — таксама пельга. Амаральна. Тут — і вы самі бачыце — каша заварылася крутая. У перспектыве — мардабой, скандалы, сваркі, грызня. А ўсё гэта будзе ўплываць на вытворчасць працы, у кожнага на сваім месцы. Вот вам і будзе кампраметацыя развітога грамадства. Падключацца прафкомы, мясцкомы... А нам зноў давядзецца калупацца ў скаргах, даносах, апанімаках і іншых амаральных бытавых памыях. Ой, што тут можа быць?! *(Зразумеў, што занясло на мель.)* У некаторых жыллёвых кангламератах падобнае бывала. І таму мы павінны ўсё прадугледзець, каб забяспечыць тут спакой і праўствепнасць. Рэўнасць, азлобленасць, недавер'е, грубасць — параджаюць безпраўствепныя ўчыпкі. Мы павінны паклапаціцца аб здаровым маральным мікраклімаце для жыхароў гэтага дома. Праўствепнасць, маральны фактар...

Т а м а р а П а ў л а ў н а *(не дае дасказаць)*. Дык во яно што? Значыць, каб захаваць маральнасць, зберагчы «праўствепнасць», нам трэба загадаць сюды дарогу ўнучцы, каб тут, не дай бог, не ўзнікла «безпраўствепнасць»? Хворая бабуся хай сабе як хоча, але «правасценность соблюдаем»? Так? А ці не будзе гэта самай заскарузлай безпраўствепнасцю? Што ж палучаецца? Мы крыўдзім старенькую хворую жанчыну, каб улагодзіць подлага кабяля? Апанімічыка? Ён жа гэтага дамагаўся. І мы ідзем яму насустрэч. Яму! А не добраму чалавеку, якому і трэба наша забота. А фактар маралі?.. Вот вам: я чытала пра жаночыя манастыры. Самымі строгімі маралістамі і пават

ігуменнямі стапавіліся тыя, каторыя ў маладосці пайбольшы грашылі і распутнічалі.

Прокуса ў. Гэта вы мне адрасуеце?

Тамара Паўлаўна. Не. Гэта я Мані і яе мужу.

Прокуса ў. Ясна. Першы экзэмпляр ім, а копія — мне, і за тое дзякуй.

Тамара Паўлаўна. А як будзе жыць старая? Адпа.

Прокуса ў. Тамара Паўлаўна! Усё роўна не мы будзем капчаткова рашаць гэта закавырыстае пытанне, а выкаанком. Наша справа — аб'ектыўна, абстаяцельна, падрабязна далажыць. А яны хай мудра ўзважаць і ўлічаць інтарэсы ўсіх зацікаўленых старон. Вы, Тамара Паўлаўна... Мы з вамі не можам кіравацца толькі сваімі эмоцыямі. Для нас, людзей дзяржаўных, для ўлады наогул — не эмоцыі, не боль, спагада, слёзы, жаласць, а параграф, артыкул, буква закона — вось наш крытэрыі. Не памі заведзена, не памі мяняць.

Тамара Паўлаўна. У кожным параграфі, у кожнай букаўцы павінны быць і жаласць, і спагада, і сляза, і справядлівасць. Калі з душой чытаць закон. А калі ў законе гэтага няма, абодзі закон і зрабі так, як сумленне табе падкажа. Аснова ўсякага закона — сумленне. І справядлівасць.

Прокуса ў. Эх, Тамара Паўлаўна, Тамара Паўлаўна! Абысці закон я не магу і не прывучаны. А калі што, то... Нават бог не роўна дзеліць. А мы — не богі.

Тамара Паўлаўна. Мы — не богі. Але мы — рабочыя! Я не ведаю, як там твае параграфы... А я пайду зараз у цэх і параюся са сваёй брыгадай, з рабочымі. Я ім усё далажу, і як яны рашаць, як ім сумленне падкажа — так таму і быць. І параграфы, і артыкулы, і законы ў нас — рабочыя! І дзяржава наша — рабочая, народная. І дэпутат я — ад парода. І сама я — рабочая. І сумленне ў мяне павінна быць рабочае. І службыць я павінна не параграфу, а чалавеку і на рабочаму сумленню. Вот мой закон і канстытуцыя! Я не юрыст.

Прокуса ў. Смела! Адважна!

Тамара Паўлаўна. А што тут смелага? Гэта вы баіцеся, а мне... Я — ткачыка. Знаю сваё месца і... Чаго мне баяцца? Ты мой станок не захопіш. Мой трон надзейны. І сяджу я ў ім, як казак у сядле.

Прокуса ў. Багіня!! І ўсё ж мы не падзелім роўна. Нам хоць бы ўціхамірыць, супакоіць, абнадзеіць, і ўсё.

І мы пайшлі. А яны хай сядзяць і чакаюць... Рапэлія. Выкапкома.

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Не можа старая чакаць. Ваша рапэлія, ваша забота аб чалавеку можа спазніцца. А яе сыны галовы паклалі за тое, каб між людзьмі дабраты была. Галовы! А вы шкадуеце нейкую інструкцыю... Ах... Неяк няёмка атрымалася: мы прыйшлі, а гаспадары... Сядзім у чужым доме...

П р о к у с а ў. Што да, то да. Не гасціна нас прымаюць.

Т а м а р а П а ў л а ў н а (*глянула на гадзіннік*). А я спазніцца магу...

П р о к у с а ў. Вы можаце ехаць. Мой шафёр падкіне вас. А я тым часам пацікаўлюся ў другіх суседзяў. Выясняць, дык выясняць да дэталю. Тщательна.

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Таварыш Прокусаў! Не трэба гэтага рабіць. Пойдуць толькі лішнія плёткі. Хіба вам не ўсё ясна? Не трэба роспытаў.

Уваходзіць М а н я і за руку вядзе за сабой В е р а ч к у.

М а н я (*Прокусаву*). Вот што, мілы мой, хорошы! Ці не па сабе ты раўняеш людзей? Чаму ты крыўдзіш Верачку рознымі сваімі здагадкамі? Яна дзяўчына чыстая. І я не дазволю!..

В е р а ч к а. Маня! Нельга так! Яны прыйшлі, каб... Ён не сам. Нехта... паюдзіў.

М а н я. Вот я і кажу: не дам цапаць бруднымі лапамі... А гэтаму «нехта» бокам вылезе ўсё... (*Весела.*) Ах, які вечар самадзейнасці будзе! Слухай, Вася! Ты ж у Сачах назваўся марскім капітанам па плаванню ў аддаленыя мясты. Дак што? Няўжо па сушу спісалі?

В е р а ч к а (*напраўляе Маню*). Дальняя плавання.

П р о к у с а ў. Ну, вот што, мілая грамадзяначка, да вас больш пытанняў няма. Дзякуй вам за карысную інфармацыю. Вы свабодны. Толькі аддайце мне, калі ласка, пісьмо.

М а н я. Пісьма зараз я вам не дам. Я потым прынясу яго вам. Скажыце толькі куды. Будзьце любезны.

Т а м а р а П а ў л а ў н а. У райвыкапком. Намеспіку старшыні таварышу Прокусаву Васілю Міхайлавічу. Яму.

М а н я (*уражаная*). Ва-ася! Дык вы — шышка?

Уваходзіць А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Вы ўжо даруйце мне. Бачыце? Я там з дзіцем, вас пакінула, а яна во — гулі гу-

ляе. Ну, пацярпелася я страху з тваёй малою. А гэта што за венік?

М а н я. Кветкі. Палявыя. Вам. Спецыяльна.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Мце? Калі ж ты паспела? І паўзмены, і палявыя кветкі? Ты знаеш, ты мужу іх запясі. Венік гэты.

М а н я. А што там мая малая адчыбучыла?

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Малышка хацела прыкалоць брошку вашаму сіямскаму кату, а кот падрапаў ёй рукі і ўцёк. Яна пагналася за катом, а кот — на балкон, а адтуль — на карніз. А твая за ім, прасунула галоўку ў аградцы і ўжо сама — туды. Я ахнула. Ад страху аж калені падкасіліся. Не помню, як да яе падышла. І ніяк не магу вынуць яе з етай агароджы. То вушкі не даюць, то бародка. Так павернеш — вушкі, а так — бародка не пускае. І як яна туды праціснулася?

М а н я. А божа мой!..

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. За грахі твае бог і карае. І кінучь баюся, каб пазваць некага. Хоць плач. А ты тут, балаболка, язык чэпаш. Вот я табе...

М а н я. І што? Яна і цяпер на балконе?

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Вылузнулi. Твой прыйшоў памог. Ідзі, ідзі дамоў. Букет вазьмі. Падары свайму. І скажы, дзе ты нарвала яго.

М а н я. Ах, дык ён ужо дома? То я пайшла! (*Выходзіць.*)

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Вы ўжо даруйце мне... Прокусаў. Вы ж ратавалі дзіця. Праўда, Тамара Паўлаўна позніцца... Але нічога, яшчэ якраз паспееце. Пойдзем, Тамара Паўлаўна, я адпраўлю вас на сваёй машыне. (*Старой.*) Я зараз вярнуся. Мы пагутарым.

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Бывайце, Арына Радзівонаўна. Я спадзяюся, што райвыканком вашу просьбу ўважыць. Думаю, што і наш капітан дальняга плавання падтрымае пас. Чалавек чалавеку друг, таварыш і брат.

П р о к у с а ў. Гэта правільна. Увогуле. Так сказаць, прыпцып. Вообщэ. А канкрэтна — будзем кіравацца аднаведнымі артыкуламі, параграфамі і законаналажэннямі.

Т а м а р а П а ў л а ў н а (*вяртаецца ад дзвярэй*). Чакайце! Вы згодны, што Арына Радзівонаўна адна жыць не можа?

П р о к у с а ў. Згодзен.

Прокусаў зараз вельмі лагодны, уступчывы, ласкавы, мяккі. Хоць у вуха яго кладзі.

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Што ёй патрэбен догляд. Згодны?

П р о к у с а ў. Тамара Паўлаўна. Ну, вядома, згодзен.

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Ёй патрэбна наша чуласць.

П р о к у с а ў. Не чуласць. Гэта ўсё словы, эфір, адэкалон. А капкрэтна — ёй трэба апякун.

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Ну, во! Нарэшце!

П р о к у с а ў. Для гэтага. Яна. Павінна. Напісаць. Другую заяву. Просьбу. Аб пазначэнні а-пе-ку-на. Мы складзём камісію. Яна праверыць, даложыць. Прымем рашэнне. Гэта не такая простая справа. Не так скоро робіцца.

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Пройдуць месяцы. Але ж ёй помач трэба сёння.

П р о к у с а ў. Правільна. Хіба я пярэчу?

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Вот і прызначайце ўнучку.

П р о к у с а ў. Як? Проста так? Чырк-чырк і гатова? Будзе не-за-коп-на. Пракурор адменіць. Плошча не дазваляе.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. А там у бацькі па чатыры з палавінай метры.

П р о к у с а ў. Прыватнае домаўладанне. Самі будавалі і дрэнна планавалі. Трэба было ці плошчу адпаведна колькасці дзяцей, ці колькасць дзяцей адпаведна плошчы.

Т а м а р а П а ў л а ў н а. За такі жарт...

Паўза.

Васіль Міхайлавіч! У вас душа ёсць?

П р о к у с а ў. Не матэрыялістычна.

Т а м а р а П а ў л а ў н а (*вельмі мякка*). Вы ж бачыце — яна хворая. Старэнькая.

П р о к у с а ў (*адводзіць Тамару Паўлаўну ўбок*). Тамара Паўлаўна! Мы амаладжэннем не займаемся.

Т а м а р а П а ў л а ў н а. Ах, так? Арына Радзівонаўна, я паеду, а вы не перажывайце. Я буду помніць аб вашай просьбе. Будзьце здаровенькі, усяго добрага. Верачка! Усяго добрага!

В е р а ч к а (*паяўляецца з кухні*). Усяго добрага, Тамара Паўлаўна.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Шчаслівенька! Заходзьце калі... Я — дамаседка. (*Праводзіць Тамару Паўлаўну да дзвярэй.*)

П р о к у с а ў. Я не развітваюся. Я зараз вярнуся.

Т а м а р а П а ў л а ў н а і П р о к у с а ў выходзяць.

В е р а ч к а. А чаго ён яшчэ вернецца? Я яго не пу-
шчу!

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Ну што ты, Верачка?!
Чалавек на службе правярае. Ну і хай. А што ён табе.

В е р а ч к а. Не хачу, каб ён правяраў. Плахі ён чала-
век. Злы. Но трэба, каб ён пам памагаў.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Ну што ты на яго так?
Ты ж яго саўсім не ведаеш.

В е р а ч к а. У яго на лбе напісана. Не бачыла? Метка
такая — на самым лбе! Высечана, як на дубе!

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Нельга так, Верачка. Ні
з таго ні з сяго — кляймо на лоб чалавеку. Ты сёння пей-
кая... Ты сама злая. А табе нельга быць злой. Ты медыцын-
скі работнік. Табе дабрата болей, як каму, трэба. А ты...
(Уздыхнула.)

В е р а ч к а. Ну, не буду, не буду. Я ўжо добрая. Ба-
буся мая! Я заўсёды буду такая, як ты. Добрая. Даверлі-
вая. І буду падстаўляць табе то правую, то левую шчаку.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Ну во. Ты з усімі так.
Не толькі са мной. Ты ўсім будзь добрай. Усе свае.

В е р а ч к а. А вот жа...

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Ты намаўчы! І такіх
трэба дабратай лячыць. Дзеткі ж усе добрыя. А потым...
дарослыя заражаюцца печым. Бацькай пейкай. А лячыць
дабратай трэба.

В е р а ч к а. А мой моладзец кажа: «Добро должно
быть с кулаками».

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Ну, прыйдзе, я яму пака-
жу кулакі. Ужо вечарэ, а яго няма. Моладца твайго.
Прыйдзе?

В е р а ч к а. Павінеш. Я яму загадала, каб прыйшоў на
агледзіны. Бабуся, кажу, патрабуе.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Во, дурненькая. Наво-
шта ты так? Ну, канечне, не прыйдзе.

В е р а ч к а. Ён званіў з вакзала. Сказаў, каб я прый-
шла праводзіць яго. У Сібір. На камсамольскую будоўлю.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. Ён не прыйдзе? Ён па-
едзе? Верачка!!

В е р а ч к а. Ён прыйдзе. Ён пажартаваў так. Я задумала.
Калі не прыйдзе ці хоць спозніцца, то...

Без звапка ўваходзіць Г а н н а І с а к а ў н а.

Г а н н а І с а к а ў н а. Вы чуеце? Вы нічога не чуеце!
А там забіваюць чалавека!

Арына Радзівонаўна. Хто? Каго?

Ганна Ісакаўна. Маня свайго мужыка.

Арына Радзівонаўна. Можна, наадварот? Ён яе?

Ганна Ісакаўна. Не, не наадварот, яна яго. І ўжо саўсім прыбіла.

Верачка. Ну, гэта ў іх часта бывае.

Ганна Ісакаўна. У тым і фокус, што часта. Ён ужо саўсім ляжыць і не варушыцца.

Арына Радзівонаўна. Прытаіўся?

Ганна Ісакаўна. Я думала, што ён гатоў! А яна паслухала, паслухала і чуе — ён яшчэ дыша. Дык яна яму яшчэ злей. Ды знаеце? Венікам, венікам. І не мяккім, а другім канцом. Ды на руках, на руках і на галаве. А?

Арына Радзівонаўна. Чаму ж вы не абаранілі?

Ганна Ісакаўна. Не, я ўжо ўмяшалася ва ўнутраныя справы. «Што ж ты, кажу, робіш? Ён жа яшчэ спатрэбіцца. З ім жа яшчэ жыць можна!» Уратавала. Во, бачыце, што ў нас робіцца? Гэта культура? Гэта дваццаты век? Гэта ж — джунглі! Гэта — заапарк, звярынец. Ну што ён такое зрабіў? Яна яго так падсініла... Ён жа фіялетава стаў. Пайду раскажу майму Яфіму. Ён усяму гэтаму не верыць. Кажа — плёткі. А гэта — плёткі? Верачка! Ты потым прыйдзеш і пацвердзіш яму, што гэта такі — праўда. Вы чуеце? Чуеце? Стогн. Гэта стогн! Гэта Маніі муж. Чуеце? Так жаласліва стогне. А? Ну, што гэта за рэжым? Якое яна мае права, каб чалавек так стагнаў. Жывы чалавек! Цяпер жа ствараюць таварыства па ахове жывёл, дзікіх. А ён жа пакуль што — не жывёла!

Верачка. А скацінка збродлівая! Даруй, бабуся!

Ганна Ісакаўна. Але ж ён стогне.

Верачка. Не хоча пець, хай стогне. Яго справа.

Ганна Ісакаўна. Верачка! Ты заўсёды была сердабольнай.

Званок у дзвярах. Яшчэ званок.

Арына Радзівонаўна. Гэта ён? Ну, вось і прыйшоў. Ідзі сустракай.

Ганна Ісакаўна. Хто — ён?

Арына Радзівонаўна. Добры моладзец.

Ганна Ісакаўна. Добры моладзец? *(Заўважышы збянтэжанасць і паніку Верачкі, дагадалася.)* О-о-о!

Тады я... пайду. Я не так прычэсана. У мяне такі відзік — проста канфуз. Пайду. Мой Яфім ужо сумуе без мяне.

Верачка праводзіць Ганну Ісакаўну і вяртаецца з Прокусавым. Наступае працяглая няёмкая паўза. Усе лібы чакаюць, хто першы заговорыць. Прокусаў чамусьці пасміхаецца.

Прокусаў. Ах, як яна гаварыла! Як прыгожа яна гаварыла! Што значыць — забяспечаны тылы, цвёрда сядзіць на сваім месцы. Свабода. Што хачу, што думаю, тое і гавару. Незалежная! Не тое, што наш брат. Нават калі ў гневе і то — азірніся ў гневе. Ах, якое гэта дабро — незалежнасць! Самастойнасць! Свой гонар! А падумаць — хто яна? Звычайная, радавая, ткачыха! Далі волю! — во дзе сакрэт! Яна вам радня?

Бабка і ўнучка маўчаць.

А там стогне — сусед? Перапіў? Перабраў?

Арына Радзівонаўна. Жонка пачаставала.

Прокусаў. Бывае. Ну вось, падвядзём выпікі. Што мы маем і на што мы можам спадзявацца? Значыць, так. Вы адзінокая, і вам трэба...

Арына Радзівонаўна. Чаму — адзінокая? Крутом людзі. І ўнучка во са мной.

Прокусаў. ...і вам трэба апякун. Гэта справа нялёгкая, і пройдзе нямала часу, але... Кватэру вам даў...

Арына Радзівонаўна. Дзяржава дала. К трыццацігоддзю.

Прокусаў. Наш райвыканком.

Арына Радзівонаўна (удакладняе). Акцябрскі.

Прокусаў. Вы атрымліваеце пенсію?

Арына Радзівонаўна. Трыццаць два рублі.

Прокусаў. Правільна. За сыноў?

Арына Радзівонаўна. У мяне калгасная пенсія.

Прокусаў. А дзе вы жылі, калі вам давалі гэтую кватэру?

Арына Радзівонаўна. У дачкі... у прыёмнай. Во — у яе маці.

Прокусаў. А чаму ў вас калгасная пенсія?

Арына Радзівонаўна. Рабіла там. Жыла там... пакуль сын жыў быў. А потым во яе маці забрала мяне з больніцы. Пасля таго як Васю пахавала. І яго Васілём звалі.

Пільна прыгледзеўся да старой Прокусаў і ледзь прыкметна крутнуў галавой.

Прокуса ў. У вас і дом свой быў?

Арына Радзівоўна ўна. Які там дом? Развалюха.

Прокуса ў. Прадала?

Арына Радзівоўна ўна. Прадала. На дровы.

Прокуса ў. На кніжку паклалі?

Арына Радзівоўна ўна. Пражыла даўно. Якую ж я пенсію палучаю?

Прокуса ў. А чаму дочки не памагаюць?

Арына Радзівоўна ўна. У іх жа ўжо і свае сем'і большыя.

Прокуса ў. Я вам памагу. Цераз суд. Хай памагаюць.

Арына Радзівоўна ўна. Гасподзь з табой! Які суд? Яны і так мне памагаюць. Вот і ўпучка неадступна пры мне, І жыве тут.

Прокуса ў. Без прапіскі?

Арына Радзівоўна ўна. Хачу прапісаць. Хачу, каб законна.

Прокуса ў. Гарадская прапіска ў яе ёсць. А ў вас хай так. Я пазваню ў міліцыю, каб яе не чапалі. Нават і заходзіць не будуць. Не патривожаць.

Арына Радзівоўна ўна. Яны і так не тривожаць. Адзін раз толькі і то... ветлівы такі.

Прокуса ў. А ў такім разе чаму вы хочаце прапісаць яе? Думаеце, што потым ваша кватэра дастанецца ёй? Гэта яна настайвае.

Верачка (*нарэшце ўзарвалася*). Нічога я не настайваю! Таварыш начальнік!

Прокуса ў. Я не начальнік. Я намеснік старшыні.

Верачка. Дык вось, таварыш намеснік, не трэба вашай аніякай дапамогі. І нічога больш не выясняйце! Не трэба вашых допытаў. Ідзіце вы і... пакіньце бабуся ў спакоі! Ідзіце! Спісаны капітан дальняга плавання.

Прокуса ў. Тады напішыце заяўку, што вы адмаўляецеся ад сваёй просьбы аб прапісцы.

Арына Радзівоўна ўна. Нічога мы пісаць не будзем. І адмаўляцца не будзем. І крыўдзіць нас не трэба. Нам дапаможа дэпутатка. Яна сказала...

Прокуса ў. Яна сказала? Сказала, не ведаючы законаў. А я хіба вас пакрыўдзіў? Хіба я вам нагрубіў? (*Зашипільвае свой партфель*.) Пасяджэнне будзе ў пятніцу. За рэзультатам прыйдзеце да мяне ў папядзелак. Пакой сто дваццаць.

Арына Радзівонаўна. Да вас я не пайду. Не магу. Старая. І хворая.

Прокусаў. Хай унучка прыйдзе.

Арына Радзівонаўна. І ўнучка не прыйдзе. Яна занятая.

Прокусаў. Дык што? Я павінен к вам прыйсці?

Арына Радзівонаўна. І ты не прыходзь. Не трэба. К нам прыйдзе... Чалавек... Дэпутатка. Пачакаем.

Прокусаў. Ну чакайце. Справа ваша. Толькі ведайце — у нас на кватэры такая чарга, што... і на вашу кватэру. І перадаць яе, як спадчыну...

Арына Радзівонаўна. На маю кватэру чарга? Вы... ета... Вы жартачкі ўбок... Не да жартаў. Я ж яшчэ жывая. Жывая я, а вы чаргу?..

Верачка. Як вам не сорамна? Як вы смееце так? Я не дазволю так размаўляць з бабусяй! Яна хворы чалавек. Яна — чалавек! А вы... Я прашу вас — ідзіце!

Прокусаў. Не грубіце! Ты яшчэ молада. Бач, якая лоўкая. Там людзі гадамі кватэру чакаюць, а яна... ні села ні пала, дай куме сала. Не так скоро. Пачакай! Хочаш прапісацца, каб потым захапіць яе кватэру? Не-е, не выйдзе. Закон не дазволіць. Бывайце здаровы! *(Паказаў дзяжурную ўсмішку і пайшоў.)*

Арына Радзівонаўна. Якая ў яго ўсмішка... А ты, Верачка, не хвалюйся. Маладая, а такая ўспыльчывая. Не первуйся. Усё будзе добра. Усё будзе ладна. Бачыш, нават ён сказаў: пачакай. Ну і што? Пачакаем. Не гарыць жа. Усё роўна будзем разам. Будзем ладам. Будзем у згодзе. Я надзеюся на дэпутатку.

Верачка. А ты чаго первуешся? А ты? Бабу-уся! Чаго ты хвалюешся? Дай-ка твой пульс... Зачасціў, зачасціў. Я табе зараз тразікорчыку ці лепей валакардзіну. Супакойся. Толькі што сама сказала: усё будзе добра. Пачакаем, мы — цярыплівыя.

Арына Радзівонаўна. А што мы можам? Цярпець і ждаць. І ўсё. У гэтым паша сіла. У цярыплівасці. Таму мы і жывучыя.

Верачка. Не-пе. Не па-камсамольску гэта — цярпець і ждаць. На што надзея?

Арына Радзівонаўна. На добрых людзей надзея. Ёсць жа дабрата, ёсць яна!

Верачка капае ў чарку валакардзін, разбаўляе вадой, дае Арыне Радзівонаўне.

Верачка. Вазьмі, выпі.

Арына Радзівопаўна (*нечакана бадзёра*). Ну, будзь здарова, ушучка! З табой не прападзём.

Верачка. На здароўе, бабуся! Не прападзём!

Арына Радзівопаўна (*выпіла, крэкнула*). Ну, выпіла, а цяпер і заспяваць можна. Давай маю любімую.

Бабка і ўшучка абняліся і так суладна заспявалі, што абедзвюх прашыбла сляза.

Пахне чабарком, пахне чабарком.
Кветкай медуніцай,
Цёплым вечарком, цёплым вечарком
Свеціць зарніца.

Месячык па небе выплыў і не зойдзе,
Шчасце наша прыйдзе, міма нас не пройдзе.

Верачка. Прыйдзе?

Арына Радзівопаўна. Канечне, прыйдзе.

Верачка. Добрая ты ў мяце. Ты такая добрая.

Ціхенька трава, ціхенька трава

З ветрыкам гуляе,

Кружыць галава, кружыць галава,

Сэрца замірае.

Арына Радзівопаўна (*выглянуўшы ў акно*).
Ідзе.

Верачка. Хто?

Арына Радзівопаўна. Дождж.

Пахне муравой, пахне муравой,

Кветкай медуніцай,

Свеціць нам з табой, свеціць нам з табой

Зорка-зарапіца *.

Верачка. Не перастаў дождж?

Арына Радзівопаўна. Ідзе. Фанары загарэліся.
Ідзе! Гэта ён! Пад дажджом ідзе. Спяшаецца.

Верачка (*нават не паднімаецца з крэсла*). Высокі?

Арына Радзівопаўна. Вярзіла! У плашчы.

Верачка. Шэрым?

Арына Радзівопаўна. Цёмным. Мокрым. Блішчыць. З капюшонам.

Верачка. З капюшонам? Можна, і ён.

Арына Радзівопаўна. Бяжыць. Ужо ў пад'ездзе.

Верачка. Позпіцца. І памнога... Ну, я яму!..

---

* Словы і музыка Авяр'яна Дзеружыцкага.

Арына Радзівоная. А чаго ты радуешся? Ён жа позніца. Значыць — по любіць.

Верачка. Бабуся! А ён жа пад дажджом! І ідзе! А? Што? *(Цалуе бабусяю.)*

Доўгі званок. Верачка адчыняе дзверы. Уваходзіць участковы
міліцыянер.

Міліцыянер. Добры вечар, бабуся! Я ж казаў, што прыйду. Вот — прыйшоў. Бабуся! Раніцой вы абяцалі мне кубачак кавы. Стаўце на стол.

Арына Радзівоная. Верачка! Згатуй!
Верачка выходзіць на кухню. Міліцыянер праводзіць яе вокам.

Міліцыянер. Унучка?

Арына Радзівоная. Унучка.

Міліцыянер. У вас жыве?

Арына Радзівоная. Жыве.

Міліцыянер. Хорошая?

Арына Радзівоная. Дай бог табе такіх дзетак.

Міліцыянер. Спачатку жонку трэба.

Арына Радзівоная. Дай бог табе і жонку такую.

Міліцыянер. Вашай гадоўлі? Пароды вашай?

Арына Радзівоная. Маёй. На адным ложку спалі. Пакуль не падрасла. У цеснаце.

Міліцыянер. З гумарам? Вясёлая?

Арына Радзівоная. Вясёлая.

Міліцыянер. Не будзе вас крыўдзіць?

Арына Радзівоная. Грэх і думаць так.

Міліцыянер. Вось вам форма пумар пятнаццаць.

Арына Радзівоная. Гэта што? Штраф?

Міліцыянер. Не, бабуся. Са штрафам я б так не сняшаўся да вас. А то, бачыце, вечарам і пад дажджом... Я вас абрадую, бабуся...

Арына Радзівоная. Чым?

Міліцыянер. Уласна кажучы, і не я, а Тамара Паўлаўна, дэпутат наш. Прыехала ў райаддзел, пачальніца за рукаў і ў Вярхоўны Савет. А там яму строгі наказ — прапісаць! Без піякіх! Тэрмінова! Вось! Начальнік уручыў мне форму пумар пятнаццаць і загадаў самому ўсё аформіць. А? Гарэлку не п'ю, а каву — стаўце! *(Зайважас ў Верачкі слёзы.)* А чаму сляза? Выбачайце...

Працяглы званок.

Бабуся і ўнучка пераглянуліся.

Арына Радзівонаўна ідзе ў прыхожую і хутка вяртаецца.

Арына Радзівонаўна. Тэлеграма. «Чакаў. Еду. Сібір. Уладкуюся, папішу. Любіш, прыедзеш. Прывітанне бабусі! Добры моладзец!»

Міліцыянер. Я буду да вас наведвацца. Можна? На адведкі, а?

Арына Радзівонаўна. Цяпер дазвол ёсць...

Міліцыянер *(зразумеў у сваю выгаду)*. Ну, дзякуй вам! Не журыся, Верачка!

Міліцыянер выходзіць.

Верачка выходзіць на балкон, падстаўляе далоні пад дождж, а потым і твар. Выцірае твар рукамі, зноў ловіць кроплі дажджу, цягнецца рукамі вышэй, вышэй... да хмар, за струменьчыкамі дажджу.

На балкон выходзіць Арына Радзівонаўна. Спагадліва назірае, як упучка дожджыкам абмывае сваё першае гора...

Канец.

1976 г.

ДЫХАЙЦЕ ЭКАНОМНА!..

КАЛІ ГЭТА ФАРС,
ДЫК ШТО Ж ТАДЫ РЭАЛЫНАСЦЬ?
У ДЗВІОХ ДЗЕЯХ,
ВАСЬМІ КАРЦІНАХ З ПРАЛОГАМ

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ:

Бі м.
Крошка.
Кейт.
Анджэла.
Прэзідэнт.
Свяшчэннік.
Ісак.
Леанора.
Адольф.
Людвік.
Аўгуст.
Фарыд.
Хіра Сіта.
Сіньёра Фанфані.
Антоніо.
Вудро.
Аліса.
Філософ.
Ахова, мушкецёры, легіянеры,
воіны, танцоўшчыцы, спявачкі.

ПРАЛОГ

Набярэжная почту. У цёмнай чорна-сіняй вадзе адлюстроўваецца вуліца процілеглага берага. Уражанне такое, нібы агромністы горад перавернуты ўніз дахамі.

Мігцяць рознакаляровыя агні рэкламы. Гэтыя агні ствараюць зарава палахліва-трывожнае, фантастычнае. На фоне зарава ў цёмных і таму таямнічых небаскробах, якія нагадваюць падмагільныя абеліскі, толькі там-сям свецяцца вокны. Пэўна, людзі спяць. Але паўрад ці спакойны іх сон. Час трывожны, наш час.

Свосасаблівае жыццё цячэ між гэтых камяніц: мурашамі снуюць аўтамабілі, зрэдку чуваць іх меладычныя гудкі, а то раптам разарве цішу зычная, рэзкая сірэна пажарнай машыны. І зноў цішыня. Нечакана педзе за вуглом стрэл і следам адчайны ўскрык, як апавяшчэнне аб псчай бядзе ў джунглях каменных вуліц. Панічна прасвірчэў свісток паліцэйскага і заціх, нібы патануў у цёмных глыбінях ракі.

Па набярэжнай праходзіць і спыняецца каля парапета стомлены, пахмурны, задумены містэр Кейт. Гэта яго кароткая пачная прагулка.

За парапетам нехта ўключае транзістарны прыёмнік. Гучыць музыка. Нечакана музыка перапыняецца голасам радыёдыктара.

Г о л а с д ы к т а р а. Слухайце экстраннае паведамленне з канцылярыі прэзідэнта. Наш флот на поўных парах ідзе да вострава Васкрасення наперарэз караблям варожай армады. Па разліках спецыялістаў да крытычнага моманту, да сутычкі застаецца не больш чатырох гадзін сарака мінут.

Г о л а с д з я ў ч ы н ы (знізу за парапетам). К чарцям! Заглушы гэты пракляты транзістар! Хай не капае пам па мазгі хоць гэту апошнюю поч.

Г о л а с Б і м а. Кінь трапзістар у ваду! Утані яго! Разам з прэзідэнтам. І супакойся.

Знізу з-за парапета выходзяць Бім і яго Крошка. У руках у дзяўчыны партатыўны прыёмнік. Гучыць амерыканская песенька «Перад пагібеллю». Маладыя прысаджваюцца на лаўцы і — пяс-

на — ці то яны мілуюцца, галубяцца, ці расстаюцца, развітваюцца. Кейту гэта не вельмі падабаецца, але потым, пільна прыглядзеўшыся, пазнае хлопца.

Кейт. Бім! Гэта ты?

Бім (*пазнае Кейта*). О, сэр! Пачакайце... (*Дзяўчына затуляе яму рот пацалункам.*) Мы спяшаемся. (*Зноў пацалунак.*) Заўтра будзе позна.

Дзяўчына, абхапіўшы галаву хлопца, прытуляе яе да грудзей, нібы хлопцу пешта пагражае, нібы яго хочуць адабраць у яе. А хлопец смяецца.

Крошка. Бім, я саромлюся перад ім. Дай яму па акулерах. Гэта ён!

Бім. Ён.

Кейт. Ты ў ёй бачыш сэнс жыцця, Бім? Ты на яе прамяняў мой навукова-тэхнічны цэнтр? Маю лабараторыю?

Бім (*далікатна вызваляецца з абдымкаў*). Сэр! Я яе ні на што не прамяняю. Яна як новелькі долар. Сонца таксама падобна на манету, але ж — пераменная. Яна — як сонца. Нераменная.

Кейт. Кінь пустое, Бім! Пагаворым.

Бім. У нас так мала часу. Мы даражым кожным мігам. Спыніся, імгненне! (*Цалуе дзяўчыну.*) Бо заўтра ўжо нічога не будзе.

Кейт. Бім, яна загубіць цябе, твой талент, тваё жыццё! Яна прынесла табе зло.

Бім (*горача, шчыра*). Не, сэр, не! Яна дзівосная! Фантастычная чарадзейка! Яна адкрыла мне агромністы свет шчасця, радасці... Яна напоўніла мяне, маё жыццё такім захапленнем, што я... проста задыхаюся. Гэта — каханне! Я дзякую неба за такую асалоду!

Кейт. Якое захапленне? Самападман! Якое каханне! Няма гэтага ў прыродзе! Ёсць толькі палавая спакуса! Цяга! І ты, Бім, ты паддаўся звычайнаму жывёльнаму інстынкту? Бім!

Крошка. Бім! Чаму гэты джэнтльмен гаворыць непрыстойнасці?

Бім. Крошка, гэты джэнтльмен (*шэпча ёй*) — няпчасны чалавек. Ён не спазнаў кахання. Не крыўдуй на яго.

Крошка (*падазрае*). Ён пехарошы. (*Упэўнена.*) Ён злы!

Кейт. Ты ў тумане экстазу, Бім. Яна табе здрадзіць.

Крошка. Ён крыўдзіць мяне, Бім.

Бім. А ты даруй яму, Крошка. Пашкадуў яго.

Кейт. Мне трэба таленавіты памочнік. Мне патрэбен наследнік, Бім. Маім ідэям. Мы адкрыем з табой такі фантастычны свет, дзе ты спазнаеш радасць валадара магутных сіл прыроды. Ты адкрыеш для сябе прыгажосць і хараство сілы.

Бім. Сэр! А прыгажосць ласкі, пекнаты, міласці? Крошка! Пакажы сябе! (*Паднімае і ставіць яе на лаўку.*) Паглядзіце, сэр! Вось пачатак усіх пачаткаў! Пачатак жыцця! Аснова. Вось яна — найвялікшая сіла прыроды. Сама прырода! Вось яна — прыгажосць, чыстая, празрыстая, як каляровая вясёлка. Яна мой ідэал, мая рэлігія.

Кейт. Час развее гэта, як вясёлку, як туман. А я клічу цябе да вечнага.

Крошка (*агледзела Кейта*). Ён дурны, Бім?

Бім. Ён геній, Крошка. Ён вялікі маэстра. Ён — усемагутны, як бог.

Крошка (*нацярожылася*). Калі ён табе... Калі ваша навука, вашы ідэі даражэй табе... Калі табе трэба з ім, я адпушчу цябе. Для цябе я... Хочаш быць свабодным? Я зараз жа кінуся туды. У вір!

Бім. Не, Крошка! Ты ж ведаеш, што я тут жа нырну следам ратаваць цябе, ратаваць цябе на гэтыя кароткія чатыры гадзіны.

Крошка. Вот! (*У паядынку з Кейтам яна адчула сябе пераможцай.*) Гэта самападман? Для яго я — жыццё. Я ўсе яго мукі-пакуты вазьму сабе і буду шчаслівай. (*Тлумачыць, як тупому дзіцяці.*) Вось гэта і ёсць каханне.

Кейт. Пустаслоўе гэта! Абстракцыя! Гэтага не бывае! Не было! Гэта выдумка паэтаў!

Бім. Сэр! А я? Абстракцыя? Я — ёсць. І яна ёсць. Яна рэальная. Можаце абмацаць... Мяне!! Значыць — бывае! Вы ўпершыню бачыце такое дзіва? А можа, нас толькі двое, Крошка? Нават і тады, калі б нас было толькі двое з пяці мільярдаў, толькі двое шчаслівых, то і тады богу варта было стварыць гэты свет. Нават калі нас толькі двое!

Голас дыктара. Канцылярыя прэзідэнта паведамляе: камандаванне нашага васіна-марскога флоту патрабуе ад варожай армады спыніць набліжэнне да вострава Васкрасення. Аднак караблі гэтай армады ігнаруюць загад нашага васіна-марскога міністра. Астаюцца

лічаныя гадзіны... Маліцеся аб літасці богавай. Ядзерная вайна на парозе вашага дома.

Б і м *(у трывозе)*. Крошка! Расічка мая! Мой сусвет!
К е й т. Не веру. Самападман. Соп.

Працірае акуллары. Тым часам хлопец і дзяўчына спі-
каюць. Прыходзіць А н д ж э л а.

А н д ж э л а. Сэр. Вас тэрмінова запрашае прэзідэнт.

К е й т. Тэрмінова? Пэўна, прабіла гадзіна, Ангел...

А н д ж э л а. Прабіла палавіну другой.

К е й т. Не, дарагі мой, не другой, а, напэўна, апошняй.

Ну, Ангел, бывай.

А н д ж э л а. Я з вамі, сэр.

К е й т. А можа, застанешся? Аставайся. Ідзі ў бар.
Там стрыптыз. Заўтра яго не будзе.

А н д ж э л а. Не, сэр, там кожны дзень. Без выхад-
ных.

К е й т. Было... Кожны дзень было. Сёння апошні
дзень.

А н д ж э л а. А гэтая пара... Вы казалі — «послед-
нік», не вашы? Гэтыя двое?

К е й т. На жаль! Пара... На жаль, іх толькі двое.
(Успамінае.) «Нават, калі нас толькі двое...»

Раптам гаспе святло. У высі ледзь прыкметна мігцяць зоркі Вя-
лікай Мядзведзіцы.

Зацямненне.

ДЗЕЯ ПЕРШАЯ

Пасля любоўных уцех самка
забівае самца і пажырае.

(З жыцця скарпіёнай)

КАРЦІНА ПЕРШАЯ

З цемры, аднекуль здалёк, быццам з нябесных міжзорных прасто-
раў, чуецца трывожная, трагічная мелодыя. Дзіўныя, паведамыя
інструменты ствараюць грозную, страшную музыку, і яна набліжа-
ецца, нарастае, грывіць, як хваля цунамі, і адыходзіць. Толькі
рэха паўтарае абрыўкі драматычнай мелодыі. Музыка абрываецца.
Цішыня. Раптам цішыню парушае папічпа-трывожны голас радыё-
дыктара.

Г о л а с д ы к т а р а. Увага! Увага! Слухайце эстраннае паведамленне. Увага! Увага! (*Цікае хранометр.*) Праз некалькі мінут слухайце важнае пасланне прэзідэнта народам свету. Увага... (*Цікае хранометр.*) Увага! Перадаём зварот прэзідэнта да ўрадаў і народаў ўсіх краін нашай планеты. (*Цікае хранометр.*) Слухайце мемарандум прэзідэнта.

У пачатку выступлення ў голасе прэзідэнта чуецца трагічны падлом і глыбокае хваляванне. А потым праяўляюцца поткі ўзбуджасці, нейкага азарту, амаль трыумфу. Пад канец ён адчуў у сабе сілу, усемагутнасць бога. Не тварца, а разбуральніка. Разгневанага, помслівага. Бязліаснага.

Г о л а с п р э з і д э н т а. Грамадзяне свету! Будзьце мужнымі! Надыйшла гістарычная ракавая гадзіна. Супярэчнасці паміж памі і чырвонымі дасягнутлі крытычнага напружання. І ў нас, і ў нашага праціўніка накапілася такая колькасць зброі масавага знішчэння — хімічнай, бактэрыялагічнай, атамнай, тэрмаядзернай і нейтропнай, якой ужо даволі, каб напоўніць рот попелам кожпаму, хто жыве на нашай планеце. Настала цяжкая, ліхая хвіліна рашыцця: альбо мы, альбо яны. Было б неразумным не апраўдаць надзеі, веры і спадзяванняў падаткаплацельшчыкаў. Мы праславімся ашуканцамі і марнатраўцамі, калі не выкарыстаем па-гаспадарску іх шматгадовыя ахвяраванні на нашу справу. Мы абавязаны, нарэшце, вярнуць сабе здаровы сэнс, волю і цвёрды дух. Мы прывялі сябе і ўсё чалавецтва да трагедыі не сваёй цвёрдасцю, а хістаннем, не ўпэўненасцю і рашучасцю, а няўпэўненасцю і нерашучасцю, не сваёй дзейнасцю, а бяздзейнасцю. Быў час, калі, пазіраючы, як па глобусе распаўзаецца чырвоны колер, у нас задрыжала не рука з мячом, а душа. Дык не будзем зноў імпульсіўнымі, давяраючы кожпаму абяцанню аб міры, якое даюць ворагі міру, і адхіляць, як небяспечную, кожную прапанову прыхільнікаў міру праявіць сілу. Наш народ не хоча мець нічога агульнага з вайной, але наш народ гэтак жа не хоча мець нічога агульнага і са згодніцтвам. У гэтым усе мы аднадушныя. Хай за рубяжом не думаюць, што акіяп — перашкода нашай аднадушнасці. Зараз пяма вайны. Але пяма і міру! Усе людзі непавідзяць вайну. Але вельмі часта нашы людзі яшчэ больш непавідзяць дысцыпліну, свой абавязак. Мы павінны зразумець, спасцігнуць, засвоіць простую ісціну: доўгачаканы мір пастае пасля вайны, і таму, каб гаварыць пра мір, неабход-

на, каб спачатку была нейкая вайна. А яе няма. Я ўпэўнены, што сучаснае пакаленне маіх суайчынікаў з гатоўнасцю сустрэне суровае патрабаванне такой неабходнасці ў інтарэсах міру, дзеля ўсеагульнага спакою і цішыні. З поўным усведамленнем гэтай неабходнасці мы паціснулі на ўсе пускавыя кнопкі нашых ракетна-ядзерных устаноў, і ў гэтую мінуту нашы ракеты ўжо набліжаюцца да памечаных цэляў у стане праціўніка. Будзьце мужнымі і вы! Хай паможа вам бог. (*Прэзідэнт з палёгкаю ўдыхнуў і ўжо пры святле закончыў.*) Калі ён зможа каму-небудзь памагчы.

Асвятляецца прасторны хол у рэзідэнцыі першага валадара падземнага царства. Не, гэта не тое прымітыўнае атамнае сховішча, пра якое мы мелі магчымасць чытаць пямала банальных фантастычных гісторый аб гібелі цывілізацыі ў ядзернай вайне. Не, гэта падземелле — ідэальнае збудаванне эпохі апошняга росквіту буржуазнай дэмакратыі, яе павукі і тэхнікі.

Сюды сабрана эліта дзелавых людзей з усяго свету: бізнесмены, прадпрыемцы, гаспадары буйпейшых мапаполій, пацыянальных і міжнацыянальных карпарацый, банкіры і віднейшыя палітыканы сучаснасці. Гэта тыя ананімы, якія скрываюць свае імёны, маскіруючыся тэрмінамі «ваенна-прамысловы комплекс» і «транснацыянальныя карпарацыі».

Некаторыя з іх усхваляваны недахопам інфармацыі, другія ўрачыста манументальныя, як на малітве, бо залішне інфармаваны і дакладна ведаюць, на які трагічны рубеж яны прывялі чалавецтва. Зараз яны ўсе застылі, як на фатаграфіі: Кейт, Адольф, Людовік, Аўгуст, Фарыд, Хіра Сіта, сін'ёра Фанфані з унукам Антоніо, Вудро з плямешніцай Алісай, свяшчэннік, філосаф, а потым падыходзіць Леанора і іншыя. З'яўляецца Прэзідэнт. Ён ашаломлены, ідзе крадучыся і пасцярожана прыглядаецца то да аднаго, то да другога, нібы шукае сведку, які пацвердзіў бы, што злачынства, толькі што зробленае ім, зроблена не па сваёй волі, а пад гнётам неадольнага лёсу і службовага абавязку. Спыняецца, прыслухоўваецца.

Доўгая паўза. Нарэшце ўсе заварушыліся, фатаграфія ажывае.

Прэзідэнт. Ну, вось, панове, усё! Усё! Канец.

Вудро. А можа, пачатак?

Прэзідэнт. Так. Новы пачатак. Вялікі пачатак. (*Свяшчэнніку.*) Блаславіце, ойча.

Свяшчэннік. Бог блаславіць. (*Перахрысціў прэзідэнта.*) Пап прэзідэнт! Што гэта — чарговая вучэбная трывога?

Адольф. Камедыю разыгрываеце?

Прэзідэнт. Панове! Будзьце мужнымі. Гэта не камедыя.

Сін'ёра Фанфані. Зноў генеральскія жартачкі.

Прэзідэнт. Якія жартачкі? Там зараз клякоча атамная вайна! Там зараз гіне чалавецтва! Руїнуецца цывілізацыя! Панове! Там катастрофа!

Ісак. Задумаваю, падрыхтаваную і арганізаваную аперацыю не называюць катастрофай. Называюць удалай альбо няўдалай. Чаго вам яшчэ хочацца?

Свяшчэннік. Сіньёр прэзідэнт, пры атамнай вайне ўсе павінны загінуць, а мы, як бачыце, жывыя. Вы хацелі настрашыць нас?

Сіньёра Фанфані. Раствлумачце, калі ласка, усім сваім уласнымі словамі, як мы ўцалелі?

Прэзідэнт. Так, вы ўцалелі. Панове! Вас я сабраў... А дакладней, наша Тайная Дума мне даручыла і я склікаў вас усіх, каторыя павінны ўцалець, як самая чыстая парода... высокая, знатная, лепшая частка прадстаўнікоў вялікага бізнесу і палітыкі, а таксама паўнацэнныя гаспадары транснацыянальных карпарацый, фінапсісты, нафтавыя каралі, блізкія да іх генералы і некаторыя вельмі паважаныя дамы. Так сказаць — эліта... Паперкі няма? *(Зразумеў, што давядзецца выкручвацца без шпэргалкі.)* Лад жыцця ў нас будзе такі: строга і няўхільна ўсе павінны прытрымлівацца нашага галоўнага прынцыпу — педатыкальнасці прыватнай уласнасці і, як святую святых, захоўваць і аберагаць наш прынцып — святое права свабоды прадпрыемальніцтва і асабістай ініцыятывы. Мы спынілі цывілізацыю на гэтым месцы і не дазволім нікому зрушыць нас ва веку вякоў. Той, хто намерыцца парушыць нашы прынцыпы, будзе асуджаны на скормліванне там, у ніжнім ярусе — самкам і самцам.

Паўза.

Аліса. А скажыце, калі ласка, як доўга вы намераны трымаць усіх нас тут, у гэтым падвале?

Людзевік. Пакуль не састарышся.

Прэзідэнт. Мы вымушаны жыць тут, пакуль там *(жэст угору)* не скончыцца так званая радыяцыя. Пройдзе прыблізна дваццаць пяць гадоў. А магчыма, і яшчэ больш. Ці не так, містэр Кейт?

Кейт. Магчыма, і яшчэ болей.

Чуваць галасы пездаволеных.

Леанора. Дваццаць пяць? Гэта ж кашмар!

Аўгуст. Та-ак, сумна да слёз.

Людзевік. Добраахвотная пажыццёвая турма.

Свящчєник. Святы божа! Папкадуї і злітуйся!
Які жах!

А дольф. Вось гэта дэзін-фекцыя!

Аліса. Дваццаць цяць? Гэта ж... Я сапраўды састаруся. Жахліва.

Прэзідэнт. Шапоўныя! Што жахліва? Вам страшна жыць? Чаму кашмар? Дзе кашмар? Там — вы думаеце — саладзей? Вам захавалі жыццё! А там зараз гіне ўсё чалавецтва! Усю планету кінулі ў касцёр, вам у ахвяру! Кашмар, пекла зараз там! А вы... Кейт! Дайце ім паслухаць, што творыцца зараз там. Хай зразумеюць.

Кейт уключае радыёапаратуру. Чуецца аглушальны грукат, выбухі, скрыгат металу, звод разбітага шкла, выцё сірэн, дзікі чалавечы лямант, іржуць копі, мыкаюць каровы, нястрымна плача грудное дзіця, зноў грукат, звод, скрыгат, ашалела мяўкае кошка, кудачуць перапалоханыя куры, бляюць авечкі і козы, вые вецер, плешчацца хваля. І раптам цішыня. Толькі дождж, лівень. Эліта прыціхла, насцярожылася.

Леанора. Як жудасна! Бр-р-р...

Сіньёра Фанфані. Ім не пазайздросціш. Лепей ужо...

Аўгуст. Што лепш? Гэта ж гнюспейшае злачынства!

А дольф (у захапленні). Нават маю фантазію абскакалі!

Філософ. Вар'яцтва! Шаленства! Дзікасць!

Свящчєник. Хто на такое адважыўся? Хто асмеліўся на такі грэх?

Леанора. Прэзідэнт нам аб'явіў. Вы хіба не чулі?

Свящчєник. Гэта ж бесчалавечна!

Аліса. Ад гэтага можна з глузду з'ехаць.

Людovic. Калі ён ёсць...

Філософ. Не жартуйце! Гэта ж найвялікшае злачынства перад чалавецтвам! Судзіць яго міжнародным трыбуналам!

Людovic. Адкуль возьмеш міжнародны трыбунал? Народаў жа няма?!

Антоніо. Расцерці на парашок і развесьце па ветры.

Сіньёра Фанфані. Сядзь! Не твая справа. Дзе тут знойдзен вецер?

Аўгуст. Каб зняць віну з нас — судзіць!

Сіньёра Фанфані. Перад богам мы ўсе вінаватыя... Але за нас ён можа паакутаваць і скуніць нашу віну. Сам бог за нас цярпеў?

Прэзідэнт *(спалохаўся)*. Лэдзі і джэптльмены! Я ж толькі выкапаў вашу волю! Я ж пачаў гэта, каб выратаваць вас! Вы што? Не разумсеце? Не пайшоў бы я на такое, вы страцілі б там усё, усе вашы багацці. Вам пагражама нацыяналізацыя!.. Экспрапрыяцыя! Вось перад якой перспектывай вы апынуліся. *(Паўзачка.)* А грамадзянская вайна абяцала вам фізічнае небыццё. Вы гэтага хацелі? Для вас ёсць рэчы горшыя за ядзерную вайну. І важнейшыя за мір. Мы стаялі перад выбарам: мы ці яны. Я выкапаў свой абавязак.

Хіра Сіта. Выканаў? Харашо! Злачынства зрабіў? Пагана. Адказваць трэба. Гісторыя запытае... у мяне запытае: ён рабіў пагана, а ты дзе быў? Чаму не перашкодзіў? Значыць, быў напарнікам? Га? А я скажу: «Не-е, суд быў. Прыгавор быў. Строга пакараць. Скарміць!» Усё правільна. А як жа? Я сказаў.

Паўза.

Сінь ёра Фанфэпі. Судзіць! *(Апускае вочы.)*

Паўза.

Аўгуст. Пакараць! Ён ведаў, на што ішоў...

Паўза.

Фарыд *(змрочны)*. Рас-пяць!

Хіра Сіта. Нашто — пяць? Раз хопіць.

Паўза.

Людovік. Пакараць. *(З пахвадой.)*. Ён гэтага заслужыў...

Свяшчэннік. Ваздаць! У святым пісанні сказана: «Мне отмщение и аз воздам».

Філосаф. На навуку патомкам — караць публічна!

Прэзідэнт *(зразумеў, што тут не жартуюць)*. Ды вы што, панове? Ды я ж... Вы думаеце, мне лёгка было адважыцца на такое? Ды ў мяне і цяпер яшчэ дрыжаць калені. Ды я... Ды мяне... Быццам я не чалавек? Гэта неверагодна! Дарагія! Зразумејце, як мне цяжка было, калі я... да канца жыцця мне будзе гудзець у вушах, стаяць перад вачамі... Я ўжо гэтым пакарашы. Я ж выканаў волю Тайнай Думы.

Некаторыя зжахнуліся, прытаіліся, чакаюць.

Ф а р ы д. Гэта святатацтва! Каціць бочку на Тайпую Думу?!

І с а к. Кашчунства, канечне! Такое — ніхто не даруе. Лю до в і к. Цяпер не чакай літасці.

А д о л ь ф. Ніякай літасці! Гэты хлюпik недастойны нашага повага грамадства! Мы будзем неспрымірымi! Будзем бязлітаснымi! Прэч з дарогі! Далоў яго! Хіба можна давяраць яму ўладу? Не, ён недастойны!

І с а к. Але і без улады ніяк пельга. Анархія? Бязладдзе? Нам трэба парадак.

А д о л ь ф. А таму — уладу бяру я! Ну? Хто супраць? Супраць няма. Хто за? *(Правярае, хто падняў руку.)* Супраць няма. Хто за?

Удзельшкі такога дзіўнага галасавання заўважаюць, што ўсе выходы ўжо заняты людзьмі ў эсэсаўскай форме, а таму сталі галасаваць з большым энтузіязмам.

Апусціце. Хто за? *(Паднятых рук болей.)* Хто за? Не апускайце. Хто за? Хто за?..

Пасля кожнага пытання ўсё больш і больш рук шчацініцца, і не галасуючы ўжо, а вітаючы дыктатара.

Ф і л о с а ф. Дык гэта ж насмешка над дэмакратыяй!! Грамадзяне! Вы што? Без памяці? Усё забылі? Каго вы зноў дапускаеце да ўлады?!

А д о л ь ф. А ты хто? Ты як сюды трапіў?

А н д ж э л а. Ён інтэлігент. Ён — філосаф.

А д о л ь ф. А-а, мысліцель? Многа есць і доўга думае? І не проста думае, а прыблізна. Эй, служба аховы! Шапоўпага філосафа ў камфартабельную камеру. Газавую! Узяць яго!!!

А н д ж э л а. Усё жыццё маўчаў, і вось за адну фразу...

Ф і л о с а ф а выводзяць, і яго лямант заглушае стук жалезных дзвярэй.

Л е а н о р а *(у захапленні)*. Вось гэта мужчына! Прыішоў, убачыў, перамог! Сапраўдны ўладар! Дазвольце, я папраўлю прычоску.

Леанора прычэсвае Адольфа, і ўсе тут жа пазнаюць у ім славу-тага фюрэра.

А н д ж э л а. Мой фюрэр! А з гэтым, з былым прэзідэнтам?

А д о л ь ф. Гэта ўжо палітычны труп. Я яго знішчыў. Ён смярдзіць (*абнюхаў прэзідэнта*). Фу-у! На памыйку яго! На сметнік гісторыі!

А н д ж э л а. Гэта што? У крэматорый?

П р э з і д э н т. Мой фюрэр! Што ж вы так? Захавайце мне жыццё! Для гісторыі. Для музеяў. Для мемуараў. Як горкі прыклад іншым. Я ж многа чаго ведаю. Мно-ога...

С і н ь ё р а Ф а н ф а н і. Аддайце яго мне. Я яго... купляю. Калі што — я яго скармлю.

А д о л ь ф. Яго ўжо не раз куплялі... І прадавалі. Бяры!

Л е а н о р а (*спагадліва*). Мой бедны фюрэр. Ён так стаміўся...

А д о л ь ф. Так, я стаміўся. І мне трэба ласка. А ты хто?

Л е а н о р а. Я — Леанора. Я ўсё жыццё верна служыла ў адміністрацыі. Я дакладна выконвала ўсё, што мне даручалі. Прэзідэнты мяняліся, а я... Вопытная адміністрацыя — фундамент улады.

А д о л ь ф. Мудра. У такім разе, Леанора, ты будзеш маёй адміністрацыяй. Так, я стаміўся. Вядзі мяне ў маё логава.

Ф ю р э р цягне Л е а н о р у на прыступках у нішу, усаджваецца ў тронападобнае крэсла, а яе садзіць на падлакотнік і тут жа засынае. Зрэдку крыху адкрывае адно вока для кантролю. Леанора папраўляе фюрэру прычоску і паціху спявае яму сентыментальную калыханку — «По разным странам я бродил...».

П р э з і д э н т. Дзякую вам, сіньёра! Гісторыя ацэніць ваш...

С і н ь ё р а Ф а н ф а н і. Ты цяпер — мая ўласнасць, мой раб. Прысядзь на кукішкі там, на запятках. Што вачамі лынаеш? Анджэла! Прывучы яго!

Не паспеў Анджэла зрабіць і двух крокаў, як прэзідэнт-раб сам паслухмяна выкапаў яго загад.

Л е а н о р а (*заціскае пальчыкам вусны*). Тс-с... Задрамаў. (*Закрывае шырмай соннага валадара*.) А цяпер ўсе паціху выйдзіце. Ціха. (*Яе шэпт загіпнатызаваў усіх, і яны — вельмі важныя персоны — адыходзяць да выхаду на дыбачках*.) А ты, Антонію, застанься.

С і н ь ё р а Ф а н ф а н і. Не бойся яе, упучак. Застанься.

Усе выйшлі. Засталіся двое.

А н т о н і о. Я і не баюся. А калі і счэпімся, то нічога страшнага, апроч дзяцей, не будзе.

Л е а п о р а. Тс-с. *(Заціскае яму рот.)* Не хамі. Я ж люблю цябе, люблю. Ты і сам заўважыў. Што, не? Але чаму ты пазбягаеш?

А н т о н і о. Так раптам? Вось гэта атака! За што любіш, кошачка?

Л е а п о р а. Ты такі складны, такі стройны. У цябе адкрыты твар, ясныя вочы, чыстыя, добрыя. Ты добры. Ты яшчэ не сапсавапы.

А н т о н і о. А ты?

Л е а п о р а *(сумелася)*. Я? Я горшая за цябе, таму што... Таму, што ўсе людзі горшыя за цябе. І я таксама горшая.

А н т о н і о. І я так падумаў. Мне любіш, а яго за пазуху пускаеш. Ды ты не толькі мяне... Расказваюць пра цябе такое...

Л е а п о р а. Не гавары болей. Нічога не гавары! Ты мяне не ведаеш. Я — п'яшчасная, але не паганая. Я пакрыўджаная. Вельмі пакрыўджаная. Страшэнна! Жахліва! Я сцярпела, я вынесла і паразумнела. У мяне хапіла сілы волі. Ты ўбачыш, ты перакацаешся. І я для цябе ўсё магу зрабіць. Я ўсё магу! Толькі нап'равіць мінулае не магу. Сваё мінулае. Але пакуль што ты мне нічога не гавары. Добра?

А н т о н і о. Я і не збіраюся гаварыць табе што-небудзь.

Л е а п о р а. Я кахаю цябе. Я павінна любіць некага. Ёсць жа ў мяне душа! Не магу я больш так. Не гані мяне. Я дабрату шукала. Бог паслаў мне цябе. Я пакутую і радуся ад кахання да цябе. Не гані мяне. Навошта мне тады і жыць? Я шчырая перад табой...

А н т о н і о. Вам, такім, не чалавек, а цацка трэба, забава, жывая лялька — во што вам трэба.

Л е а п о р а. Божа мой! Якая ж ты лялька! Такі здаравенны!

А н т о н і о. Вам пацешыцца, юрліvasць сваю задаволіць, капрыз, і гэты капрыз вы называеце пакутамі кахання.

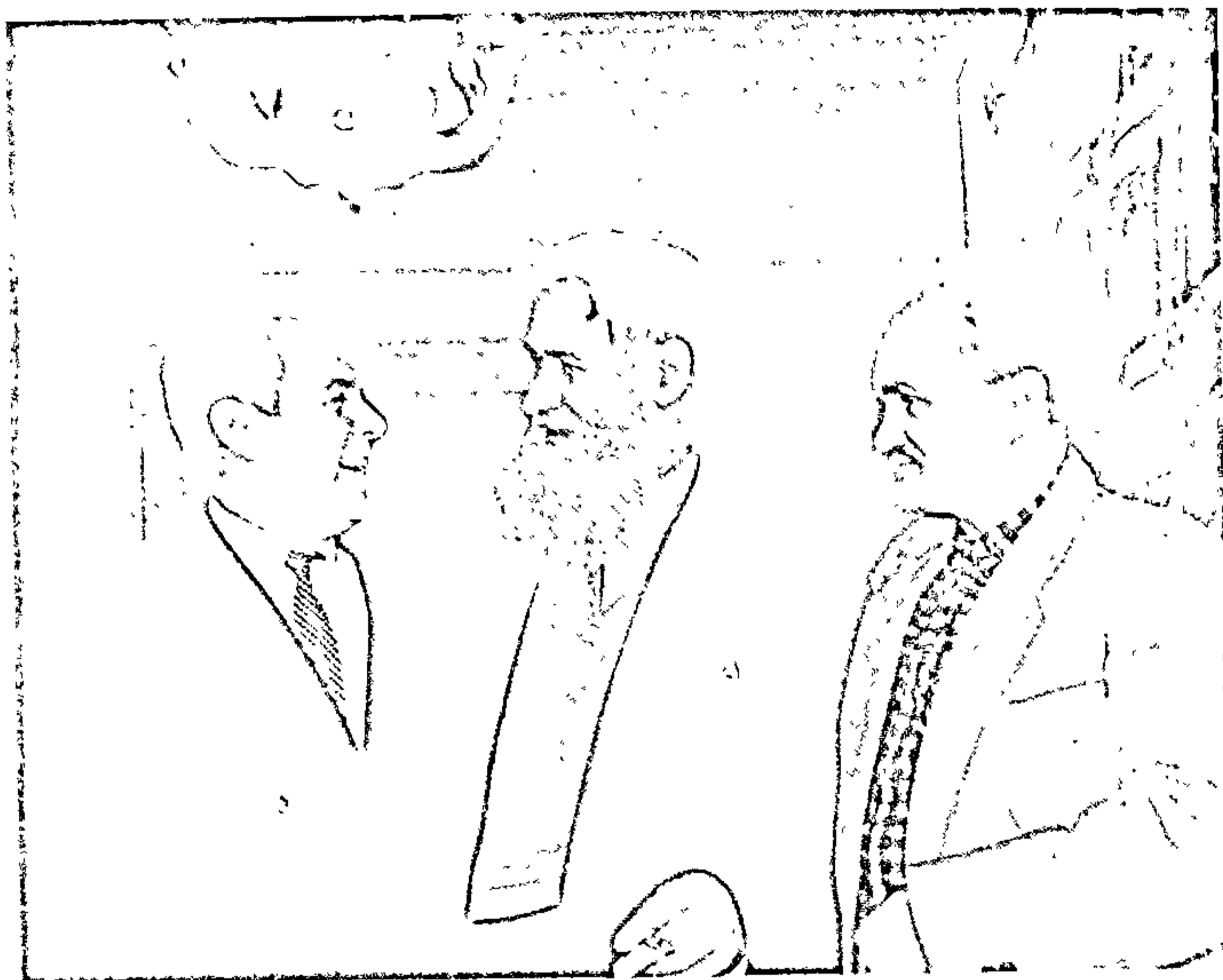
Л е а п о р а. Пачакай! Пастой! Не пакідай. Не спянайся...

З-за шырмы выглядвае Адольф.

А н т о н і о. А я і не спяшаюся. *(Ляліва выходзіць.)*

Андрэй Макаёнак, Уладзімір Дубоўка і Пятро Васілеўскі.
1959 год.

Сцэна са спектакля «Каб людзі не журыліся». У ролі Самасева — народны артыст СССР Глеб Паўлавіч Глебаў, у ролі Кавальчука — народны артыст СССР Барыс Віктаравіч Платонаў.
1959 год.

А доль ф. Хто гэта? Загаворшчык?

Леанора. Не, не, гэта мой жаніх.

А доль ф. Жаніх? А навошта табе жаніх? Для чаго?

Леанора. Для прэстыжу. Каб не падумалі пра вас блага.

А доль ф. А ведаеш, мне зараз прыснілася, пібыта на Маскву забыліся паслаць ракеты. Га? Забыліся!! Дайтка мне гэтага... карыфея. Ніякай інфармацыі. (*Азіраецца.*) А-а... А дзе публіка? Дзе мой народ? Кліч народ!

Леанора склікае народ званочкам. Каля дзвярэй з'яўляюцца э с э с а ў цы і прапускаюць а б а р ы г е н а ў п а д з я м е л л я.

Леанора. Вось і народ. Народ у нас паслухмяны.

Сіньёра Фанфані. Хоць бы плёткі якія. Дзе голас Амерыкі?

Ісак. Своечасовая інфармацыя — маці бізнесу.

Леанора (*націскае клавiш на шчытку прыбораў*).
Маэстра Кейта.

На адным з тэлеэкранаў з'яўляецца Кейт.

А доль ф. Тэрмінова інфармацыю аб планеце: сёнпяшнія віды Берліна, Лодана, Масквы, Парыжа, Пекіна, Дэлі, Вашынгтона і Токію. І наогул, што новага ў атмасферы? Там. (*Пакарыстаўшыся насоўкаю, сцірае ёю з экрана Кейта.*) А цяпер — новы парадак патрабуе ад вас, ад улады дзеянняў. Патрэбны смелыя планы, дакладныя арганізацыя і чысціня расы. Анджэла!

Анджэла. Слухаю, мой фюрэр.

А доль ф. Пастроіць усіх!

Паслухмяны Анджэла акуратна выконвае загад фюрэра.

Памераць ім чарапкі, ілбы, насы і гэтак далей. Хто ёсць хто? Непаўнацэнных выбракаваць. (*Залажыўшы рукі за спіну, Адольф імкліва ходзіць перад шарэнгай.*) Леанора, фіксуй! (*Аўгусту.*) Ты хто?

А ў г у с т. Цэзар я.

А доль ф. Юлій? Чыё патомства?

А ў г у с т. Фіятава. Аўгуст я.

А доль ф. А-а, арыец, але з прымессю. (*Людковіку.*)
Ты хто?

Людковік. Прашу не тыкаць. Я Людковік. Фірма «Міраж».

А доль ф. Людковік? Каторы? На Францыі вас было столькі, як на сабаку блох. Людковік лянівы — не твой прадзед? Той, што памёр бяздзетным ад ляюты?

Л ю д о в і к. Як жа бяздзетным, калі вось я — яго прапраўнук.

А д о л ь ф. Ну-у, экселенц! Прабабкі ўмелі гэта без дзеда...

Л ю д о в і к. Калі б не французы, ваша пацыя даўно б вымерла.

А д о л ь ф. Міраж! Пладзіся. *(Ідзе да Хіра Сіты.)* Эскімос? Папуас? Ці японец? *(Не дачакаўшыся адказу.)* А, азіят. Дзікун. *(Ідзе да сіньёры Фанфані.)* Мадам? Хіра Сіта *(намагаецца растлумачыць, шэпча).* Медыкаменты! Таблеткі і біялагічныя сродкі... Гэтыя... Мошкі-букашкі...

А д о л ь ф. Вошы, блохі, маскіты?

Хіра Сіта. І яшчэ меншыя ёсць: бактэрыі ёсць, вірусы ёсць.

А д о л ь ф. Яго ліквідаваць, а бактэрыі пакінуць. Мадам?

С і н ь ё р а Ф а н ф а н і. Сіньёра Фанфані.

А д о л ь ф. А гэты, вялы — хто?

С і н ь ё р а Ф а н ф а н і *(з гонарам).* Мой упук!

Л е а н о р а. Антонію.

А д о л ь ф *(ацаніў).* Прыгожы, а на што гошы? *(Да Леаноры.)* Ты яго знаеш? Будзь асцярожней. Спакуснік. *(Вудро.)* Англасакс? Шэкспір?

В у д р о. Я — Вудро. ЮАР. Алмазы і паёмнікі... І яшчэ...

А д о л ь ф. А-а, дэсантныя караблі? Танкі? Утыльсыравіна. А яна?

В у д р о. Пляменніца. Яшчэ і віскі — наперабой сталічнай.

А д о л ь ф. А хто піць будзе? Ён? *(Ісаку.)* Нацыянальнасць?

І с а к. Пры чым тут нацыянальнасць? У мяне кісларод. Паветра.

А д о л ь ф. Ах, паветра? Газы? Так? Без колеру і паху? Га? Я табе дам паветра! Я цябе ў газавую камеру. Без чаргі. Анджэла! На заметку!

І с а к. Гэта называецца класавы мір. Гэта называецца — эліта. Бяскласавая. Зпоў паўтараецца. Колькі ж можна? Навошта вам мая канфрантацыя? Мы вам усё забылі...

На тэлескрапе з'яўляецца К е й т.

К е й т. Інфармацыйнае паведамленне «Сёння на планеце». Лондана няма. Парыжа няма. Пекіна няма. Маск-

вы няма. Токіо няма. Дэлі няма. Вашынгтона няма. Нью-Йорка няма. Ніводная радыёстанцыя планеты не працуе. Мы ўлавілі толькі некалькі маласільных армейскіх радыёперадатчыкаў. Усе просяць дапамогі. Уцалелыя вельмі пакутуюць ад радыяцыі. Падзеі разгортваюцца адпаведна плану. Дзякую за ўвагу. Чарговае паведамленне ў дваццаць два дваццаць.

Экран пагас. Кейт знік. Адольф у задуменпасці шпацыруе то туды то сюды.

А дол ь ф. Абскакалі! Мая філасофія ўзяла верх! Чулі? *(Адыходзіць на сярэдзіну.)* А дзе рабочы клас? Хто працаваць будзе? Дзе рабы? Вось гэтая шваль?

Л ю д о в і к. Шаноўны! Вы каго маеце на ўвазе? *(Ханаецца за шпагу, якой няма ў яго.)* Прашу асцярожней. Зноў абражаеш наш гонар!

А дол ь ф. Француз! Мне здаецца: ты рвешся на барыкады? *(Усім.)* Хто планаваў? Дзе рабочыя? Дзе палонныя? Дзе рабы? Хто будзе аднаўляць прамысловасць? Хто падніме з руін і попелу ўсё разбуранае?

І с а к. Мадам Фанфані, растлумачце яму. Будзьце ласкавы.

С і н ь ё р а Ф а н ф а н і. Мой фюрэр! Напладзіць рабочы клас — гэты клопат ляжыць на мяне. Вось так.

І с а к. Ну што вы так паглядаеце? Нічога смешнага. У яе там, у ніжнім ярусе, адсаджана дзевяць тысяч дзяўчатак. Падабрацы яны па спадчыннаму прынцыпу: у каго мацеры, бабулі раджалі па двойні, тройні і больш. Самцы таксама. Эліксір росту таксама ёсць.

А дол ь ф. А чаму ты за яе дакладваеш? Ты хто? Самец?

С і н ь ё р а Ф а н ф а н і. Як толькі выйдзем наверх, усё наладзім вельмі хутка. Ён не самец. Ён, як вам скажаць, падаў ідэю.

І с а к. Ну які я самец? Хіба на мяне гэта падобна? Але я маю акцыі гэтага прадпрыемства. І ўсё. Параіць, як гэта рабіць, канечне, я маю права. Але... які з мяне самец? Нават мне смешна.

А дол ь ф. Я хачу сам, асабіста праверыць і пераканацца. У наш час усюды бессаромна злоўжываюць фальшывымі акцыямі. У дакладных адно, а ў патуры — фікцыя, фікцыя! Падман! Брак!

С і н ь ё р а Ф а н ф а н і. Мой фюрэр, пельга. Ёсць строгая забарона Тайнай Думы: ніхто з мужчын ні пад

якім відам пад страхам смерці не павінен паказвацца там. Да таго часу, пакуль не выйдзем наверх. Дазваляецца, як выключэнне, толькі пасля кастрацыі.

А д о л ь ф. Значыць, мне можна.

Зацямненне.

КАРЦІНА ДРУГАЯ

У келлі І с а к, Х і р а С і т а, с і н ь ё р а Ф а н ф а н і
і Л ю д о в і к.

І с а к. І як вам фюрэр? Га? Мне саўсім не падабаецца яго максімалізм, яго нецярыплінасць да неарыйцаў. Ён можа даваць пагром. Я знаю. Ён каварны, гэты авантурыст.

Х і р а С і т а. Зусім нехарошы чалавек! Як так можна? Азіят — дзікун... Ну, можа, папуас, можа, эскімос. Але чаму і япошка дзікун? Япошкі — культурная нацыя. Не-е, ён авантурыст, ён можа даваць нам печаканасці. Ён небяспечны, як зімні воўк.

І с а к. Нам не дыктатар трэба, а дырэктар. У нас саўсім іншая расстаноўка класавых сіл. Мы ўсе свае!

С і н ь ё р а Ф а н ф а н і. І адкуль ён узнік, гэты узурпатар?

І с а к. Яна пытаецца — адкуль. З нашага мыслення. Мы ніяк не пазбавімся ад старых, банальных стэрэатыпаў, ад паракні былога свету, не можам тупнуць так, каб стрэсці з нашых ног усё гэта і пачаць жыць нанова. Мы прывязаліся да так званай дэмакратыі, да выбараў, да парламентаў. Ну, добра, ну, там мы трацілі мільёны, каб выбраць прэзідэнтам свайго чалавека. Там зразумела: ма-сы, атары, класы, пралетарыят. Адным словам — статак. Але тут жа іх няма! Тут чыстае грамадства! Аднароднае! Так сказаць, элітнае насенне для новага пачатку! І вось табе на! З'яўляецца гэты пахабнік, карыстаецца нашым цюхцяйствам, хапае ў свае рукі ўладу і яшчэ пытае: «А ты хто?» Нацыяпальнасць яму трэба. Гэта называецца — яго выбралі! Гэты хуліган, хам, бандыт сеў пам на шыю і кіруе. Ён камапдуе. Ён пагражае! І ён такое можа патварыць. Але хто будзе гэта цярпець? Ён, гэты неда-вучка, гэты неданосак, маляр, здзекуецца з арыстакратаў, з Людовіка, пад... патомка каралеўскай крыві, з кары-фсея, з нас. А мы не ведаем, як ад яго пазбавіцца.

Х і р а С і т а. Мала-мала бензіну трэба. Пасыпаць яго

бензінам, а потым даць яму сігарэту з аганьком. Пры-
курыць.

Л ю д о в і к. Даверце мне гэтага бязвусага таракапа!
Я з ім...

Прыходзіць Леанора.

І с а к. Ну, Леанора, што ён там?

Л е а н о р а (муляецца). Сэр...

Л ю д о в і к. Гэтая сінічка не давярае мне, а яго
баіцца.

І с а к. Гэтая сінічка, ваша вялікасць, давярае вам
больш, як сабе.

Л е а н о р а (здзівілася). Ваша вялікасць? (З напро-
кам.) Ваша вялікасць?! Ён там... патрабуе ўрачыстасці,
усенароднага свята. У такі час. Сусветная паніхіда, а
ён — давай лікаванне! Здаецца, ён таго...

І с а к. Саўсім наадварот. Ён хоча ўрачыстасці, ён хоча
адсвяткаваць, ён хоча ўліць у нас бадзёрасць, напоўніць
аптымізмам. Ён хоча музыкі! Гэта называецца, усё гэта
называецца — каранацыя.

Л ю д о в і к. Ён хоча каранацыі?

І с а к. Слухай, Леанора! Тут дзе-небудзь не заваля-
лася якая-небудзь карона?

Л е а н о р а. Я пашукаю.

І с а к. Што значыць — пашукаю? Ты знайдзі!

Л е а н о р а. Я знайду!

І с а к. І прыхавай яе пры сабе... Пад падол, ці што.
А я потым маргну табе, каму паднесці. Нічога не пытай.
Я табе сам скажу, калі час прыйдзе. Ён хоча з музыкай?
Будзе з музыкай.

Л ю д о в і к. Сэр! Вы гэтага не зробіце!

І с а к. Я — не. А яна можа. Хіба я сам што-небудзь
рабіў!

Л е а н о р а. Ён такі насцярожаны, нервозны. У яго
хірамант сядзіць. А варожыць на картах.

І с а к. На картах? Здрабнеў? Ён так любіў глобус.
Знаеце, патрымаць у руках цэлую планету, а потым даць
ёй выспятка. Да-а... Хто на картах, хто на глобусе... Мы —
на прагнозах. Гараскоп — больш надзейна.

З'яўляецца раз'юшаны Адольф.

А д о л ь ф. Дзе яна? Дзе гэтая, чорт яе вазьмі?! (За-
ўважае Леанору.) А-а, ты тут? Гэта што? Загавор мяцеж-
нікаў? І ты з імі? Загаворшчыца?

І с а к. Што так, дык гэтак. Яна загаворвала зубы вась яму — Людовіку. Малады, прыгожы, разумны, вясёлы і халасцяк — жывое пра жывое.

А д о л ь ф. Француз! Ён зноў мне ўпоперак! (Да Леаноры.) Дзе народ? Дзе музыка? Дзе моладзь? Дзе індустрыя адпачынку? Дзе літаратура і мастацтва? Балет, акрабаты? Ілюзіяністы? Хакеісты?! Дзе?

Л е а н о р а. Усё гатова. Усе чакаюць вашай каманды. Прашу вас. (Вядзе Адольфа да тронападобнага крэсла.)

І с а к (шэпча нешта Людовіку, таямніча азіраецца). Ідзі. І мушкецёры каб... Анджэлу пераапрані. Шпагі каб... Спектакль каб... Ступай, ваша вялікасць. Ні пуху ні пер'я!

Л ю д о в і к. Дзе мой Мальер? А шкада — такая камедыя!..

Л ю д о в і к выходзіць.

Гучаць фанфары. Адкрываецца заслона, і на экране, на фоне яркага, маляўнічага пейзажу, пачынаецца шоу. Ш а р э н г і д з я ў ч а т прыгожых, з ледзь прыкрытым сорамам, у бліскучых боціках капіруюць вайсковы парад — зладжана, тэхнічна, рытмічна і бяздушна. Змрочны А д о л ь ф, седзячы на сваім троне, зрэдку апладуіруе паасобным нумарам паўбалета, паўпарада, паўакрабатыкі, паўмастацтва. Касцюмы артыстаў шоу паступова замяняюцца модамі мінулых стагоддзяў. Нарэшце пераважаюць касцюмы часоў Людовіка апошняга. Хол запаўняецца а б а р ы г е н а м і п а д з я м е л л я. Л е а н о р а шукае некага, нарэшце знаходзіць, твар яе святлее, і яна падыходзіць да А н т о н і о гэткай пантэрай — пластычна-эластычнай, абаяльнай.

Л е а н о р а. Антоніо! Чаму ты хаваешся, пазбягаеш мяне?

А н т о н і о. Вунь скапец твой азіраецца, да яго ідзі!

Л е а н о р а. Ты раўнуеш? Мілы дурань... Я так рада! Я шчаслівая...

Ісак дае нейкі знак Леаноры, і яна, як чараўніца, махнула белай ручкай, спыніла шоу: танцоўшчыцы, не закопчыўшы па, заміраюць на месцы. Усе ўваходы і выходы займае в а р т а з алебардамі. Потым з гікам урываюцца м у ш к е ц ё р ы са шпагамі, акружаюць Адольфа, прыстаўляюць шпагі да грудзей, спіны, бакоў і паднімаюць яго з трона.

М у ш к е ц ё р ы (дружна, хорам). Дыктатару капут! Няхай жыве кароль! Дыктатару капут! Няхай жыве кароль!! (Скідаюць Адольфа.)

А н д ж э л а ў форме капітана мушкецёраў і свяшчэннік уводзяць Л ю д о в і к а і ўсаджваюць яго на вызвалены трон.

Л ю д о в і к. Па якому праву гэты гістарычны выкідыш стаў камандаваць намі? Па якому праву ён узурпі-

раваў уладу? Ён — плебей! І асмельваецца таптаць наш гонар, зневажаць каралеўскую кроў! Па-хамску, беспардонна! Не! Па волі ўсявышняга я вярну справядлівасць. Я правярну рэвалюцыю наадварот! Я рэстаўрырую сябе! Я мадэрнізую сябе на новай тэхнічнай базе! З гэтай хвіліны я — кароль! Ваша вялікасць Людовік!.. Які? Людовік Міражны. Апошні. Пасля мяне ўжо не будзе ніводнага.

Ісак падае знак Леаноры, яна падыходзіць да свясчэнніка, вымае з-пад падола карону, уручае яму, а той надзявае Людовіку.

Свясчэннік. Бласлаўляю на царства! (*Адыходзіць.*)

Людовік. Усім вам я абяцаю росквіт. (*Паказвае на Адольфа.*) А яго на гільяціну!!

Мушкецёры выштурхоўваюць Адольфа воп, і праз хвіліну чуюцца яго дзікі лямант. Бразнула гільяціна. На імгненне ва ўсіх пацямнела ў вачах. А як пасвятлела, мушкецёры хорам грывнулі:

Мушкецёры. Дыктатар памёр!

Сведкі малаккавага дварцовага перавароту дружна ўсклікнулі:

Усе. Няхай жыве кароль!..

— Дыктатар памёр! — *радасна апавяшчаюць мушкецёры.*

Ісак. Ну вось і ўсё. Цяпер спі спакойна, дарагі дружа, і не думай, што будзе заўтра. А то да паўночы круцішся з боку на бок і ўсё думаеш: аб чым жа ён думае і што ён можа прыдумаць на заўтра? Гэта ж трэба вымічыць. Адкуль жа возьмецца здароўе? Вы думаеце — гэта проста хаханькі. А цяпер можна спаць спакойна, таму што яму ўжо няма чым думаць. І ўсё! Праўда, гэтыя французы — таксама пенадзейны народ. То сацыялісты, то ўтапісты. Хісткі, пенадзейны. Але ж не пацысты. (*І раптам.*) Няхай жыве кароль!!

— Няхай жыве кароль! — *ахвотна падтрымалі абарыгены.*

Людовік. На тварах маіх падданных бачу я шчырую радасць. А таму святкуйце, гуляйце, піце, ешце ўдосталь! (*Спахмурнеў.*) Гільяціну спаліць. А труп таго выкінуць сабакам!

Сіньёра Фапфані. Якім сабакам! Іх няма! Я куплю яго.

Людовік. Ёй прадаць, а ім прапіць! А гільяціну ўсё-ткі спаліць! Леанора! Пішы закон! Каб ні ў кога не

ўзнікала благіх намераў. Пішы! Тэрарызм супраць царст-
венных асоб забараніць! Суды над імі адмяніць! Пра вы-
бары забыць! Мушкецёры! Атрымайце ўзнагароды. Ан-
джэла! Атрымай дзве ўзнагароды! За вернасць каралю
сёння і ў будучым.

Мушкецёры. Няхай жыве кароль!

Зноў пяюць фанфары. Урачыстае святкаванне працягваецца. Та-
кая вакханалія магчыма толькі пры Людовіку.

Ісак. Як лёгка кіраваць такім народам. Спачатку
ствары невыносную гнюсную абстаноўку, а потым толькі
ў шчылінку пакажы малецькую надзею — і народ тры-
умфуе. Кароль памёр — значыць, скінулі прыгнёт. Няхай
жыве кароль! — значыць, радзілася маленькая мадэмуа-
зель надзея.

Зацямненне.

КАРЦІНА ТРЭЦЯЯ

Там працягваюць святкаваць шумна, весела, з віскатам і песнямі.
А тут сабраліся **Аўгуст**, **Фарыд**, **Хіра Сіта**, **Ісак** і
Фанфані.

Сіньёра Фанфані. Ну-у, сіньёр Аўгуст, вы так
дагадзілі гасцям яго вялікасці. Такі банкет у гонар пяці-
гадовага юбілею караля! Га? Ікра чорная, ікра чырвоная,
сёмга і асятрына... Як вы дадумаліся? Усе накінуліся.
Нават я. Толькі крыху саленаватая.

Аўгуст. Няхай святкуюць. Народ свят.

Ісак. Святые святкуюць, а нам трэба працаваць. Тай-
ная Дума даручыла нам клапаціцца аб яго будучыні. Заў-
тра народ працнецца і стане думаць, абавязкова задума-
ецца. А мы і павішны падрыхтаваць яму якую-небудзь га-
лапагоскую чарапаху.

Аўгуст. Юбілей — не абы-што. Юбілеі — яны так-
сама адцягваюць увагу ад нас і нашых праблем. Прыву-
чаюць ісці наперад, павярнуўшыся тварам назад — да мі-
пулага.

Сіньёра Фанфані. Ах, ці не ўсё роўна — задам
наперад ці перадам назад!

Хіра Сіта. Дзела няма — нудна будзе. А калі нуд-
на, чалавек піць хоча, віскі піць. А потым п'яны галава
бывае сапсэм дурны. А што можа патварыць дурны га-
лава? Наперад трэба думаць.

Ісак. Якраз аб гэтым мой клопат. Я думаю аб галоў-
ным — аб стымуле. З самых старадаўніх часоў галоўнай

рухаючай сілай развіцця грамадства і розных промыслаў была выгада, прыбытак. Але ў нас няма вытворчасці. Мы часова вымушаны спыніць усе промыслы. Але ж мы людзі дзелавыя. Каб дзейнічаць, трэба мэта, нейкая карысць, інтарэс. А дзе ён? Што нам заменіць у нашых агідна спакойных умовах той усемагутны стымул — канкурэнцыю, пагоню за прыбыткам і звышпрыбыткамі. Без яго мы пакрыемся плесняю ў гэтым падвале. Што? Я пытаюся ў сябе.

С і н ь ё р а Ф а н ф а н і. А гандаль цэннымі паперамі?

І с а к. Ад гэтага мы будзем мець толькі шорах папер. А што за тымі паперамі?

Л е а н о р а. Стымул ёсць. Даруйце, сэр. Я не мела права...

І с а к. Ну, дзяўчынка, калі не сакрэт, які ж гэты стымул? Мы заўсёды цэнім вынаходлівы жаночы розум, здольны на нечаканыя адкрыцці.

Л е а н о р а. Стымул гэты сёння пачне дзейнічаць. Так, Аўгуст?

А ў г у с т. Ты раскрыеш наш сакрэт, калі ўбачыш мяне на гэтым экране. *(Выходзіць.)*

С і н ь ё р а Ф а н ф а н і. Ад вашых загадак у мяне перасохла ў роце. *(Бярэ адзін сіфон — ён пусты, другі — таксама.)*

І с а к. Падайце мадам Фанфані вады! Эй, хто там! *(Да Леаноры.)* Ну, дзяўчынка мая, дык які ж гэты сакрэт?

Л е а н о р а. Штучны дэфіцыт. Дэфіцыт — вялікі стымул. Гэта ён развівае чалавечую кемлівасць. Калі ў працэсе эвалюцыі спатрэбілася некалькі мільёнаў гадоў, каб чалавек абзавёўся паўдзiesiąткам звільн у мозгу, то ў наш час дэфіцыт патрабуе столькі звільн за тыдзень. А што такое дэфіцыт? Гэта, калі не хапае. Усім вельмі чаго-небудзь хочацца, а гэтага «чаго-небудзь» няма, не хапае. І трэба не купляць, а даставаць. Ці на чорным рынку, ці з-пад прылаўка. Усе бегаюць. Усе пытаюцца. А — няма, і ўсё тут. Попыт ёсць, а прапановы няма. Тады можна і павышаць цэны. Вот. Дзеля гэтага тапілі ў моры кофе, палілі ў топках пшаніцу, скарачалі продаж бензіну на бензакалонках. Дэфіцыт, арганізаваны дэфіцыт узбагачае лепш, чым поўны дастатак «чаго-небудзь». А то — павышай вытворчасць працы, зніжай сабекошт, скарачай рабочую сілу, а яны — баставаць, а яны — па-

вышай зарплату. Лепей меней, ды даражэй. Не колькасцю браць, а цаной. Га? Што? Не? Дэфіцыт абяцае вялікія прыбыткі!

Сіньёра Фанфані. Але ў нас усяго даволі, усяго хапае.

Ісак. Ты мудрая, Леапора. Празорлівая. Я ганаруся.

Хіра Сіта. Вельмі правільна сказала. Га? У цябе разумныя продкі былі.

Нечакана з'яўляецца Людовік пад аховай верных мушкетёраў.

Людовік. Гэта што? Тайная змова? Заговор? Ужо супраць мяне?

Ісак. Да чаго ж недаверлівыя гэтыя дыктатары і самадзержцы! Ваша вялікасць! Мы заклапочаны ўмацаваннем дзяржавы, вашай улады. Для таго і сабраліся ў маёй келлі. *(Расшаркваецца перад каралём мудрагелістым сярэдневяковым рэверансам.)*

Людовік. Пахвальна! Я веру вам, веру. Асабліва мадэмуазель Леапоры. Якія ў яе чыстыя, ясныя, адданыя вочы! Адданыя ўсім. Га? Як можна пра вас дрэннае падумаць? Ну, вядома ж, ніякага заговору няма. Але, панове! Будзем шчырымі і праўдзівымі. Усе мы свае. Усе ў душы даўно сумуюць на моцнай уладзе. Асабістай уладзе. Кожнаму з вас не цяжкі залезці, ускараскацца на трон. І ўсе вы — дастойныя кандыдаты ў дыктатары. Кожны з вас у патэнцыі кароль, цэзар, фараон. І я не раўную, не апасаюся. Наадварот. Я вітаю вас, будучых самадзержцаў і валадароў. Зараз я — кароль. Я царствую. Але ў такой кампаніі я не магу сказаць: «Пасля мяне хоць патоп».

Сіньёра Фанфані. Які патоп, калі няма нават глытка вады! Я паміраю ад смагі.

Людовік. Вось бачыце? Ад прагі ўлады. Вось чаму, панове, я нават не саджуся на трон. Я баюся да яго прывыкнуць. Я толькі хаджу вакол яго і ўздыхаю. А чаму? Можна так да яго прысохнуць, што потым, каб адарваць ад яго караля, спачатку адрываюць каралю галаву. А каб такога не здарылася, я аб'яўляю вам: я верны вам, як вы мне. І пакуль я царствую — смела гуляйце, піце, весяліцеся, жывіце ў асалоду, хто як можа. Усё вам дазволена. Адчувайце сябе вольнымі птахамі. Толькі не рабіце супраць мяне тайных змоў, заговораў. Не трэба! Прашу вас. А калі ўжо я надакучу вам ці хоць каму-небудзь з вас, то падыдзіце ка мне і шапніце па вуха. Я тут жа

ўступлю свой трон. Ну, канечне, за пэвялікую — проста сімвалічную плату. Без катавасіі.

С і н ь ё р а Ф а н ф а н і. Якога ката? Васі? Ён што? Звар'яцеў?

Ф а р ы д. Не, чаму? Ён ратуе сябе сам.

І с а к. Смела, арыгінальна і рэалістычна. Толькі трохі легкадумна, што ўласціва французу. Ох, гэтыя французы! Неймаверныя арыгіналы. Рэвалюцыянеры! То Парыжскую камуну прыдумаюць, то гільяціну, то... Стрыптыз хіба не вы прыдумалі? Аднак, панове, ідэя яго вартая нашай увагі. І вельмі адпавядае вашай, Леанора, тэорыі аб дэфіцыце. Трон адзін, а прэтэндэнтаў многа. Вось і спаборнічайце навыперадкі. Толькі не так легкадумна, як гэта прапануе нам яго вялікасць Людовік Апошні. Гэта бізнес, паўтараю — бізнес. А бізнес трэба весці салідна і чэсна. У гэта крэсла можа сесці самы разумны, самы талковы. Хто? І як? Без торгу не абысціся. Ёсць грошы? Купляй. Можаш адолець канкурэнта? Адольвай! Значыць, ты самы талковы, гаршчок варыць. Але арандаваць гэту мэблю, выбачайце, трон толькі на пэўны тэрмін. Купіў, пасядзеў, пакарыстаўся і злазь. Дай другому. Пацарствуе «Слон», а потым «Асла» на яго месца. Хай і ён паспытае ўлады пад намі свае чатыры гады. Хіба гэта эксперымент? Гэта ўжо выверана. А як іначай? Дайце вады. У горле перасохла.

Х і р а С і т а. Вельмі мудра атрымліваецца. Усе маюць надзею. Перспектыва будзе. Сіла ёсць — ламі салому. Такое правіла будзе. І мне, аднак, піць хочацца. Чаму вады няма? Дзе сіфоны?

Пэўна, усіх ужо мучыць смага.

Ф а р ы д. Якая фірма падстроіла нам засуху?

Л е а н о р а. Тая фірма, што частавала вас ціхаакіяцкім селядцом.

Паўза.

Пакуль што не ўсе ўцямілі.

С і н ь ё р а Ф а н ф а н і. Эй, прэзідэнт! Прынясі вады!

П р э з і д э н т. Няма вады.

С і н ь ё р а Ф а н ф а н і. Што значыць — няма? Прынясі!!

П р э з і д э н т. Нідзе няма вады.

Ф а р ы д. Зусім?

П р э з і д э н т. Зусім.

Хіра Сіта. Гэта што? Аварыя? А можа, сапсем канец вады прыйшоў? Га? Ці паломка?

Прэзідэнт. Не.

Ісак. То ў чым справа? Раствлумачце людзям.

Прэзідэнт. Перападлік. Перарэгістрацыя.

Сіньёра Фанфані. Які перападлік? Якая перарэгістрацыя?

Прэзідэнт. Усе крапы толькі хрыпяць, а пад крапамі суха. Крызіс.

Людovic. Перападлік вады? Звычайнай вады?

З экрана тэлевізара яхідна пасміхаецца Аўгуст.

Аўгуст. Прэснай, ваша вялікасць. І не перападлік, а пераацэнка.

Сіньёра Фанфані. Як — пераацэнка?

Фарыд. Вы што? Звар'яцелі? Што за самавольства? Грабеж!

Аўгуст. Ваша грубасць вам дорага стане.

Ісак. Леанора! Цябе асяніла боская воля?

Леанора. Ваша воля, сэр. Дэфіцыт, як бачыце, ужо разварушыў нас крыху. Вы хочаце піць? (*Выходзіць.*)

Людovic. Але каралеўскім указам забаронена павышэнне цэн.

Аўгуст. Правільна, ваша вялікасць, на ўсё, што можна перажоўваць. А вада там не ўпамянута. Яе жаваць не трэба.

Хіра Сіта. Які хітры, аднак! Учора карміў, калі ласка, колькі хочаш салёнай рыбай, а сёння піць хочацца. Грошы траціць? Га? Дорага возьмеш? Га?

Аўгуст. Шкляпка вады — унцыя золата.

Фарыд. Вы дракон! Пірат! Грабіцель! Мафіёзі!

Аўгуст. А табе і за тры не прадам! З цябе чатыры унцыі. Я цябе дагала раздзену. Як у песенцы: «Гані, манету. Манеты нет — давай піцжак...»

У тэлевізары поруч з Аўгустам і Леанора — яго кампаньёнка. Бярэ пару бутэлек кока-колы і знікае.

Сіньёра Фанфані. Божа! Я так піць хачу. Проста паміраю.

Людovic. Анджэла! У маёй спальні, здаецца, са ўчарашняга засталася. Ідзі прынясі! Зараз, мадам.

Аўгуст. Будзьце ашчадным, ваша вялікасць! Калі яна засталася, прыберажыце сабе. Унцыя золата за шклянку — гэта першая цана пакуль.

У другіх тэлевізарах лямантуюць ад смагі:
«Дзе вада? Чаму вады няма? Вады! Піць! Так і памерці можна!»

А ў г у с т. А-а-а! Хочаш піць — плаці грошы! Калі жыццём даражыш. А як вы думалі?

Х і р а С і т а. Аднак мне таксама піць хочацца.

Леанора частуе папіткам Ісака і сіньёру Фапфані.

Л е а н о р а. Калі ласка, сэр! Калі ласка, сіньёра!

С і н ь ё р а Ф а п ф а н і. Вы чараўніца, мілая!

А п д ж э л а прыносіць графін з вадой і ўручае каралю. Людовік абдымае графін, прыціскае яго да грудзей і з трывогаю паглядае на тых, каго мучыць смага.

А ў г у с т. Ваша вялікасць! Вы не гневайцеся, не спапяляйце мяне сваім грозным паглядам. Тут жа нічога надзвычайнага не адбылося. Прыгадайце: арабы павысілі цану на нафту і разбагацелі. Чаму я павінен быць дурней за араба?

Л ю д о в і к. Вы мой падданы! Вы гэтым хістаеце мой трон!

А ў г у с т. Вада, ваша вялікасць, вялікая сіла! Яна разбурае магутныя плаціны, не толькі трон. А вада — мая ўласнасць. Што захачу, тое і паварачу! Свабода прыватнай ініцыятывы. Мы можам заключыць кантракт. Я вас пажыццёва забяспечваю ўдосталь чыстай вадой, а вы... Не гневайцеся, ваша вялікасць, а вы мне сваю карону і гэты стульчык.

Л ю д о в і к. Трон?

А ў г у с т. Ну, так, трон. І каралеўскую пячатку, і... як гэта называецца? Што ў руцэ вось так трымаюць... Дзяржаву.

Л ю д о в і к. Адным словам, ты хочаш стаць каралём?

А ў г у с т. Не. Я іду далей, у глыбіню вякоў. Цэзарам буду. Такія мае ўмовы. Сёння! Заўтра я, хутчэй за ўсё, папрашу ў прыдачу і палавіну вашай казны. Спяшайцеся! (Усім.) Я з вас сухафрукты зраблю!

У тэлевізарах крычаць: «Вады-ы! Піць! Што за беспарадак?! Што думае кароль? На мыла караля! Вады-ы!!!»

Ф а р ы д. Аўгуст — варвар! Аўгуст — люты звер! Ён канібал!

А ў г у с т. Ах, так? Ну, тады вы заенчыце яшчэ галасней, яшчэ жаласлівей. Хорам! На ўсе галасы. Гэта ў вас толькі прэлюдыя.

Людовік, ацаніўшы пагрозу цэзара, падыходзіць да трона, усаджваецца там, каб апошні раз адчуць сваім азадкам усю ўтульнасць царскага сядала.

Л ю д о в і к. Ёмкае крэсла, утульнае. Гэта для азадка так пастараліся. Але доўга заседжвацца ў ім не варта, дарагая мая задніца. А то зазяваешся і атрымаеш выспятак. *(Знімае з галавы карону.)* А гэта для галавы. Таксама ёмкая штучка. Колькі лбоў яна вяпчала! Адным яна даставалася ў спадчыну, другім жа — разам з чужой упартай галавой, калі яна працівілася перадаць гэтую пасудзіну. Бывала — вылузнуць з яе галаву, як гнілы арэх, — і на сметнік. І карона красуецца на другой галаве і вабіць трэцюю. Спакушае. Ну, што ж, ідзі шукай іншую лысіну, больш удалую. *(Доўга разглядае карону, на развітанне цалуе яе і, сумны, нясе яе Аўгусту.)* Быў каралём, і вось... умыкнулі троп. Нібыта па згодзе — мірным шляхам! Але не скажу, што бяскроўным. Колькі там палягло, каб тут перакідваць гэту цацку з рук у рукі. Сімвал гюснай улады над сваім сабратам... На!

З'яўляецца А ў г у с т ва ўбранні цэзараў Старажытнага Рыма. Яго суправаджаюць аднаведна экіпіраваныя воіны. Людовік пачціва клапяецца, перадае карону і адступае ў цень гісторыі.

Заслона.

ДЗЕЯ ДРУГАЯ

Мы спазпаём, нарэшце, шлях арла ў небе, шлях кіта ў акіяне, шлях тыгра ў джунглях. Там мы зноў знойдзем нашу роднасць з жывёльным светам, страта якой з'яўляецца адной з самых горкіх для сучаснага чалавека.

*Англійскі фантаст Артур Кларк
«Рысы будучыні»*

КАРЦІНА ЧАЦВЕРТАЯ

Святкуе надзімслле. Святкуе цэзар А ў г у с т. Ён урачыста адзначае чарговую гадавіну свайго царавання. Вось ужо каторы год працягваюцца шумныя вышпкі ў гонар узнясення. Грыміць музыка, гучаць песні, часта іх заглушаюць усплёскі дзясвочага смеху і любоўнага віскату. Звіняць бакалы, віно льсца ракой. Уся гэта

вакханалія пакуль што недзе там, воддаль. Але сам цэзар прысутнічае ўсюды ў форме велічных статуў і бюстаў з суровымі тварамі. Ваўчком круціцца Аліса, стараецца не трапіць у абдымкі Людовіка. Яму нібыта і не па гадах ганяцца так за юнай грацыяй, але што зробіш? Запозненая страсць здольна загнаць чалавека і ў... морг. Ох, гэтыя страсці... калі сіл мала!..

Людовік. Аліса! Любая! Пастой! Не круціся ты...

Аліса. Дагані, дзядзечка, будзеш мой.

Людовік. Ды як жа я даганю? Табе ж лягчэй...

Ну падыдзі...

Аліса. А, лягчэй! А калі каралём быў, тады не заўважаў нават.

Людовік. Ды я і цяпер кароль!

Аліса. Бы-ылы-ы!

Людовік. Ну і што, што былы! Абы чалавек харошы.

Аліса. Ну і ідзі, харошы, да Леапоры. Ты ж тады абажаў яе.

Людовік. Яна здрадзіла мне. Цэзар яе спакусіў.

Аліса (*раўніва*). З ім у яе дзелавыя сувязі. І толькі.

Людовік. А гэтыя сувязі з кім? Не можа таго быць, каб яна ялаўкай хадзіла. Нічога больш брыдкага няма, як дзелавая жанчына.

Аліса. А я таксама дзелавая. Тут усе дзелавыя.

Уваходзіць устрывожаная сін'єра Фанфані.

Сін'єра Фанфані. Аліса, любая, ты не бачыла Антонію? Прапаў недзе, загуляў. Двое сутак ужо не начуе дома.

Аліса. Я і сама хацела яго пабачыць, ды... Цэзар раўнуе.

Правярае — які эфект стварыла гэта паведамленне на старую.

На ўрачыстасцях Антонію не было. Можна, Леанора яго звяла куды?

Сін'єра Фанфані. Яна сама ў паціцы, шукае яго.

Людовік. У карты недзе гуляе.

Сін'єра Фанфані. Дзе гуляе? З кім?

Хіра Сіта валачэ Антонію, той ледзьве ногі перастаўляе.

Хіра Сіта. Такі здаравенны малчык, а сілы сапсем няма. Бальшой упадак сіл. (*Звальвае Антонію ў крэсла.*)

Сін'єра Фанфані. Божа мой! Што з табой?

Хлопчык мой! Я цябе шукала... Цябе ўкралі? Хацелі выкуп?

Антоніо. Не, бабуся.

Людвік *(выпытвае на сакрэту)*. Прайграўся?

Антоніо. Не, выйграў. Але... дайграўся. *(Кісла пасміхаецца.)*

Аліса. Ой, пайду Леаноры раскажу. *(Выходзіць.)*

Сіньёра Фанфані. Ты галодны? Што з табой? Захварэў?

Антоніо. Я хачу спаць. Бай-бай хачу.

Сіньёра Фанфані. Я апасалася, што цэзар у свой гарэм цябе, мой хлопчык. О-о, ён такі...

Прыблягае Леанора.

Леанора. Дзе ён? Што з ім? Ты захварэў. Ты ў цэзара не быў?

Хіра Сіта. Сапсем слаб стаў. Большой упадак сіл.

Леанора. Мілы, дзе ты гуляў? З кім? *(Лашчыць яго.)*

Хіра Сіта. Яму тонік трэба. Яму жэньшэнь нада.

Антоніо. Ніякіх жанчын! Хопіць!

Хіра Сіта. Не жанчын, а жэньшэнь! Табе сіла нада.

Антоніо. Я дамоў хачу. Бай-бай. Спаць пакладзіце вы мяне...

Сіньёра Фанфані. Родны мой! Зараз, зараз пойдзем дахаты. Леанора, дапамажы!

Не паспелі сіньёра Фанфані і Леанора вывесці Антоніо, як увалілася ватага падпіўшых мужчын і дзяўчат. Яны цягнуць яго ў сваё кола. З'яўляецца і цэзар у насілках, як і належыць валадару.

А бог мой! Адчапіцеся вы ад яго! Ён жа зусім хворы.

Аўгуст. А што за хвароба? Мы яго зараз вылечым.

Антоніо. Я хачу спаць.

Аўгуст. З кім? Выбірай!

Сіньёра Фанфані. Я вам яго не дам! Ён са мпой будзе!

Выбух рогату.

Вудро. Аліса! Галубка мая! Хадзі сюды. Вярніся дадому.

Аўгуст. Стары! Ты думаеш, што са мпой ёй горш?

Вудро. Цэзар! Не бяры грэх на душу. Вярні мне яе.

Ірына Фларыянаўна Ждановіч, Барыс Віктаравіч Платонаў
і Андрэй Ягоравіч Макаёпак.
1961 год.

Андрэй Макаёнак і Іван Мележ.
1962 год.

А ў г у с т. Навошта яна табе? Навошта ты ёй? Запытай у яе.

А л і с а. Не хачу дамоў. Мне сумна там, у той келлі. Я ж нічагусенькі не ведала! Во дурненькая была! Не-е, ні за што!! Я з цэзарам!

А ў г у с т. Чуў?

В у д р о. Ты спакушаеш маю дзяўчынку! Пявіншую дзяўчынку! Да чаго давёў?! Распуснік! Гвалтаўнік!

А ў г у с т. Я? Ды як ты смееш кідаць мне такое абвінавачванне? Публічна! Я — гвалтаўнік? Ды я цябе... У трыбунал яго, паклёпніка! Гэта яна мяне спакусіла і разбэсціла! Аліса! Скажы яму! Хто каго?

А л і с а (*бесцырымона*). Так! Гэта я яго спакусіла! Гэта я сёння яго навучыла ўсяму, чаму ён мяне навучыў учора.

А ў г у с т. Бачыш? Яна мяне пад абцасам трымае.

А л і с а. Я яго пад абцасам трымаю. Вось! (*Наступае на цэзара.*)

А ў г у с т. Паклёпніка пад трыбунал! Маёмасць канфіскаваць! І перадаць... у маё карыстанне.

Л е г і я н е р ы выводзяць В у д р о.

А л і с а. Канфіскаваць і мне аддаць. Усё-ўсё!

А ў г у с т. Падзелімся, мілая. Не пакрыўджу. А яго скарміць пацукам. Раздзець і галодным пацукам. Шкада, што няма львоў.

С і н ь ё р а Ф а н ф а н і. Чаму пацукам? Мне яго прадайце.

А ў г у с т. А аб'едкі табе. Задарма. (*Зайважае Фарыда.*) Ты яшчэ жывы? Піць хочаш? Хто цябе поіць? Ну, дазнаюся, прымушу і яго піць уласную мачу. А можа, ты ўтаіў свае брыльянцікі, а ў мяне ў доўг бярэш?

Ф а р ы д. О, вялікі цэзар! Шлунак мой сухі, як Сахара.

А ў г у с т. Знікні, раб!

Ф а р ы д хаваецца за спіны іншых, звікае.

Х і р а С і т а. Нехарашо так, цэзар. Тэрмін твайго царавання ўжо канчаецца, а ты так крыўдзіш людзей. Га? Што потым будзе? Ты падумаў? Бяда будзе. Табе. Падумаў. Я табе дабра жадаю.

А ў г у с т. Дзякуй, дарагі! (*Абдымае Хіра Сіта.*) Дзякую за тое, што пагадаў. Тэрмін канчаецца, а я і пе

заўважыў. Кароткі тэрмін. Хачу яшчэ. Жадаю! Ідзі знайдзі Тайную Думу... Я знаю, што ты там... (*Бярэ яго за кайнер і падцягвае к носу.*) І ты... там... унясеш прапанову: за выключныя заслугі цэзара павялічыць яму тэрмін яшчэ на два тэрміны.

Адпускае Хіра Сіта і, ідучы да пасілак, па-салдацку груба цанас Леанору ніжэй спіны.

Леанора! Кампаньёнка мая! Русалачка! Вадзяная прыпцэса! Якой страсцю я загараюся, калі думаю пра цябе! Рыхтуйся! (*Заржаў.*)

Сіньёра Фанфані. Падзеі самых магутных імперый пачыналася з маральнага разлажэння. Амаральнасць, страта сумлення, сорама, распуста, бескантрольнасць нізкіх інстыктаў — вось на чым саслізгвала цывілізацыя з занятых вышынь.

Аўгуст. Вы яшчэ разважаеце аб маральных вышынях пасля таго, як увагналі планету ў тэрмайдзерную вайну? Вы ўжо саслізнуліся ў прорву, адкуль нікому ўжо не выбрацца. Вы цудам уцалелі — пакуль што. Усе мы аднолькавыя. Як сказаў паэт: пад адзежкай усе мы голенькія.

Займае месца ў пасілках, і ўся кавалькада спявачак, танцоўшчыц і п'яных мужчын з песнямі, жартамі, смехам і музыкай выходзіць следам за цэзарам.

Хіра Сіта. Чула, сіньёра Фанфані? Чула? Што гэта? Га?

Сіньёра Фанфані. Саўсім ашалеў. Не-е, такое больш дараваць нельга. Так жыць нельга! Гэта ж неарэалізм! Як так можна?!

Хіра Сіта. Да. Сур'ёзная справа. Пойдзем думаць. Які такі, нейкі плап трэба?.. Пераварот нада.

Зацягненне.

КАРЦІНА ПЯТАЯ

Каля апусцелага трона з'яўляюцца Ісак, Леанора і Фарыд.

Ісак. У рымскай гісторыі быў такі выпадак: нейкі Каціліна заблытаўся ў даўгах, потым рызыкнуў — узначаліў заговор, скіпуў цэзара і сам стаў цэзарам. Леанора! Як там распаложаны зоркі?

Леанора. Удачна, шчасліва.

І с а к. На каго паказваюць зоркі?

Л е а н о р а. На фараона.

І с а к. Імя яго?

Л е а н о р а. Фарыд Эль Махмуд Хаддам Задэ. У гісторыі будзе вядомы як Віктар Рамзес трынаццаты.

І с а к. Трынаццаты ўжо быў. Ён — чатырнаццаты. (Фарыду.) О, богу роўны! О, сонцанадобны наш валадар Фарыд эль Махмуд Хаддам Задэ! Бог Ра меў ласку вызначыць табе вялікую перамену ў жыцці: перакупіць і заняць трон фараона.

Ісак і Леанора падаюць ніц перад Фарыдам. Ён ашаломлены. Вядома — не верыць. Нават жартам Ісак не мог стаць на калені.

Ф а р ы д. Тут нейкая памылка. Я ж бедны, жабрак! За які такі хрэп я перакуплю трон? Гэта што? Насмешка?

І с а к. Зрабі ласку! Выслухай слова вуснаў маіх! О, свет вачэй нашых! Богу падобны ўладар наш! Віктар Рамзес чатырнаццаты! Звярні свой позірк на папірусы, што ляжаць на прыступках перад тронам. Словы, запісаныя там, замацуй уласнаручным подпісам і аддай папірусы мне. А сабе вазьмі памочніцай вялікую жрыцу Леанору, якая валодае заповітнымі тайнамі зямнымі і нябеснымі. Паўстань духам! Узніміся над намі і валодай усімі і ўся. Трон, як бачыш, свабодны.

Ф а р ы д. Але чаму вы самі не занялі?

І с а к. Гэтая мэбля мне не падабаецца. А табе... Вазьмі як падарунак.

Фарыд ідзе да трона, бярэ з прыступак папірусы, чытае і не верыць сваім вачам. Размашыста падпісваецца і раптам мяняецца сам — адкуль што бярэцца: вялікасная пастава, цвёрды поступ і суровы пагляд сапраўднага фараона. А калі з усіх бакоў з'яўляюцца слугі і апранаюць яго ў царскія рызы, уручаюць яму жазло, меч у ножнах, упрыгожаных бліскучымі алмазамі, а на галаву надзяваюць каўнак з залатой змяёй — сімвал мудрасці (своеасабліваю карону), то і зусім дзіву даешся: адкуль і як выявілася столькі пыкі і фанабэрыі, відавочнай тупасці і пагарды ў гэтага нікчэмнага пяць мінут назад раба.

З'яўляецца і свясчэннік з крыжам. Ісак пешта пашаптаў яму на вуха. Свясчэннік згодна ківае галавой, потым урачыста набліжаецца да Фарыда.

С в я ш ч э н н і к. На волі госпада бога нашага вяпчаецца на царства сын боскі Фарыд Эль (запнуўся).

Л е а н о р а (надказвае). Махмуд Хаддам Задэ...

С в я ш ч э н н і к. Махмуд Хаддам Задэ і наракасца імператарам.

Леанора. Фараонам Віктарам Рамзесам чатырнаццатым.

Свяшчэннік. Фараонам Віктарам Рамзесам чатырнаццатым.

Леанора. Богу роўны і богападобны.

Свяшчэннік *(запнуўся)*. А калі ты богу роўны і богападобны, то гасподзь бог і блаславіць цябе. Іно-то так: бог сатварыў чалавека па вобразу і падабенству свайму, то пэўна ж — ты ісцінна богападобны. Царствуй і нас, божых служак, не забывай.

Фарыд. О, усемагутны бог Ра! *(Свяшчэнніку.)* У мяне свой бог. Твая непамерная міласць і ласка да мяне недаступна майму... маленькаму... у параўнанні з тваім, розуму. О, вялікая жрыца! Ушчыкні мяне — ці не сон гэта? *(Леанора балюча ўшчыкнула Фарыда.)* Не, гэта не сон! Але ўсё гэта трэба ўсвядоміць. Трэба пабыць адпачынуць. Уразумець. Уцяміць.

Свяшчэннік і Ісак адыходзяць задам. Фарыд займае трон, абмацвае сябе, сваю амушчыю, сваю галаву і... задумваецца.

Леанора. Ну, уцяміў? Уразумеў?

Фарыд. Не! Не магу. Чаму ўсё адбываецца вось так, тайна, а не публічна, яўна, пры ўсіх, як цэзара, як Людовіка? Чаму тайна?

Леанора. Звычайна, як правіла, такое вяршыцца тайна. А потым яўна. А рашаецца тайна. Тайнай Думаі. Уцяміў? Думаць трэба, думаць. Ты ж — фараон! А не таўкачык для ступкі.

Фарыд. Э! Э! Я — фараон! І каму гэта прыйшло ў галаву? Не, тут нейкі цуд. Нейкае чараўніцтва... Я — фараон? Казка!

Леанора. Перад кім ты ў неаплачым даўгу?

Фарыд. Перад цэзарам. Ён мяне разарыў да галечы. Перад ім...

Леанора. Вас нарадзіў Ісак! Ісак вас спарадзіў.

Фарыд. Ісак нарадзіў Якава, а я — Фарыд.

Леанора. Во каму вы абавязаны. Яму пакланіцеся ў пошкі.

Фарыд. Фараон нікому не кланяецца! Фараон можа ўзнагародзіць.

Леанора. А з цэзарам... Ідзіце і авалодвайце вештылямі. Такой улады над людзьмі яшчэ нікому не давалі. Вы зараз і на векі самы магутны ўладар. Ідзіце і мацуйце сваю ўладу эканомікай.

Ф а р ы д. Да-а! Э-э! У-у! Зараз я вам учыню сауну... турэцкую! Ухопіце гарачанькага! Гэта вам не вадзічка! Паперхняцеся!

Л е а н о р а. Вазьміце ключы. *(Аддае ключы.)* А схемы там.

Ф а р ы д *(рантам спалохаўся)*. Цэзар! З легіянерамі! *(Саскочыў з трона.)* Ён жа сатрэ мяне на парашок, калі ўбачыць гэтую дэкарацыю!

Л е а н о р а. Спакойна! Ідзіце і запыцеся ў раздатчай камеры. А цэзара я затрымаю. Я зачыню яго ў келлі. Ён сам замкнецца.

Ф а р ы д. Затрымай яго на хвіліну! Дай бог ногі! *(Уцякае.)*

З'яўляецца цэзар з вартай. Ён, як заўсёды, п'яны.

А ў г у с т. А гэта што за пудзіла гарохавае пабегла? О-о? Ягадка, малінка мая, раскошная Леанора! Дабрадзейка мая! Як я хачу табе аддзячыць! Я прагну! Я млею! Я ўжо растаяў ад пачуццяў.

Л е а н о р а. Вялікі цэзар! А я пільнавала тут вас, каб папярэдзіць аб смяртэльнай небяспецы. Раскрыт заговор супраць вас.

А ў г у с т *(працверазеў)*. Хто? Хто асмеліўся?

Л е а н о р а. Персопы вельмі важныя. Хітрыя. Скрытныя. Вам трэба спешна знікнуць, схавацца ў надзейным месцы.

А ў г у с т. Я? Схавацца? Ды я іх падушу, як блох!

Л е а н о р а. Блох спачатку трэба злавіць, а потым душыць. Злавіць трэба. Змоўшчыкі праз гадзіну збяруцца ў адным месцы. Я яшчэ не ведаю — дзе. Але, як толькі дазнаюся, данясу вам. А вы тую ж хвіліну пашліце туды сваіх легіянераў, і... блохі вашы!

А ў г у с т. А ты, выпадкова, не ў заговоры?

Л е а н о р а *(накрыўдзілася)*. Цэ-эзар! Хто ўзвёў вас на царства?

А ў г у с т. Верна. Але цэзар павінен быць абачлівым і пільным. Варта! За мной! Вароц не лавіць! *(Выходзіць у акружэнні варты.)*

Чуваць пейкае шыпенне. З'яўляецца сін'єра Фанфані ў суправаджэнні былога прэзідэнта.

С і н ' є р а Ф а н ф а н і. Мілая, мне чамусьці вельмі кепска. Галавакружэнне і... Задыхаюся. І сэрца трапечацца, як матылёк.

Леанора. Перахваляваліся за ўпука. Вы сябе беражыце.

Прэзідэнт. І ў мяне задышка, пібы на гару ўзбіраюся.

Сіньёра Фанфані. Упук спіць як пшаніцу прадаўшы...

З'яўляюцца Людовік, Хіра Сіта, Вудро і Аліса з дзяўчатамі.

Вудро. Нешта пяможацца мне. Ну, вядома — такі стрэс...

Людовік. Можа, атмасферны ціск падае? На вас. Га? *(Смяецца.)*

Хіра Сіта. Аднак і я, як рыбіна на пяску.

Сіньёра Фанфані. Нешта шыпіць, быццам змяя якая...

Вудро *(да Хіра Сіта)*. Знаеце, сэрца трымціць... Канечне, канечне, у кожнага сваё...

Хіра Сіта. Нада быстра дамоў. Тут нешта не так. Нечага не хапае. Тут нешта не тое. *(Выходзіць.)*

Аліса. А я, дзевачкі, саўсім ап'яцела. Галава так і кружыцца.

Вудро. Аліса, дзяўчынка, галубка мая! Пойдзем дамоў, любая.

Аліса. Не ўжо! Я вырвалася на волю! І цэзар мне забараніў дамоў. Цябе памілаваў, а мяне ў залог. Дазвольце — прыйду дамоў. Я таксама паспаць хачу... адна.

Сіньёра Фанфані. Леанора, мілая, завядзі мяне дамоў. Я пешта саўсім расклеілася.

Аліса. Людовік! Не прыставай!

Леанора. Зараз, сіньёра, правяду. А пакуль што ўдыхніце з гэтага апараціка. *(Падстаўляе да твару старой маску.)* Глыбей, глыбей. Ну, лепш?

Сіньёра Фанфані. Дзякую, мілая.

Людовік. Што гэта з намі? З перапою, ці што? Няўжо ўсе?

Высвечваецца адзін экран. З экрана пасміхасца Фарыд.

Фарыд. Не, панове, не! Гэта ад КаГэ. Расшыфроўка. Бывае каньччас галадацце, а гэта ад кіслароднага галадацця. Не хапае кіслароду. Няма нормы. Урэзалі!

Вудро. Як — урэзалі?

Фарыд. Проста. Як там урэзалі нафту? Забыліся? Вось так я ўрэзаў кісларод. Дэ-фі-цыт!

Л ю д о в і к. Не, гэта чорт ведае што тут творыцца!

Высвечваецца другі экран.
Там скрыўлены злосцю твар цэзара.

А ў г у с т. Эй, хто там?! Не хапае паветра! Нешта сапсавалася. Эй!

Ф а р ы д. А-а! І табе печага не хапае?! Што глядзіш, як певень на сонейка? Чаго прыжмурыўся? Не пазнаеш?

А ў г у с т. Што-о-о?!

С і н ь ё р а Ф а н ф а н і. Ты ж — цэзар, загадай паправіць. Тут усе мучацца. Укажы! О-о, табе горш за ўсіх будзе.

Ф а р ы д. Панове! Эканомпа дыхайце! Дыхайце эканомпа! *(Рагоча.)*

На трэцім экране І с а к. Яму таксама не хапае кіслароду.

І с а к. Вар'яцкая твая галава! Ты і мне? Зараз жа прыбаў! Чуеш? Аб цане спрачацца не будзем.

Ф а р ы д. Выбачайце! Гэта не наўмысна. Зараз прыбаўлю. Бачыце? Чалавек гатоў плаціць. Не таргуецца. Сам здагадаўся. А вы? А вы? Абавязкова падказаць трэба? Га?

І с а к. Аб чым тут гаварыць? Дзякую! *(Глыбока ўдыхнуў і знік.)*

Ф а р ы д. Намёк дайшоў? Гані манету! Прышлю рахункі — здзіўляцца не варта. І плаціце без спазненняў. Паветра таксама мае цану. Там вы яго псавалі без аглядкі. А тут я вас прымушу ацаніць. Кожны ўдых вам дорага стане.

Л е а н о р а выводзіць сіньёру Ф а н ф а н і.
З'яўляецца Анджэла ўжо з воінамі фараона і разганяе ўсіх па сваіх келлях.

А н д ж э л а. Больш аднаго не збірацца! *(Камандуе.)*
Па келлях!

Зноў на экране цэзар.

А ў г у с т. Прыбаў, гад! Дай дыхнуць! *(Задыхаецца.)*

Ф а р ы д. Вярні мае вэксалі. Ты мяне вадой змыў, а я цябе паветрам здую.

А ў г у с т. Вярну. Толькі дай глыток. *(Цяжка дышае.)*

Ф а р ы д. Не спяшайся. Я табе хто? Га? Я табе — фараон, уладар! І звяртайся аднаведна! Ты па Эверэсце быў? Вот зараз пабываеш.

А ў г у с т . Прыбаў! З носа кроў... Дай! (*Дыхае на-
тужліва.*)

Ф а р ы д . А ты эканомшэй, эканомшэй дыхай! (*Пасмі-
хаецца.*)

А ў г у с т . Хопіць! Даволі! Больш не магу. (*Хрыпіць.*)
Што табе?

Ф а р ы д . Трон. І ўсе атрыбуты. Пячатка ёсць?

А ў г у с т . Вазьмі...

Ф а р ы д . Вазьму. І ўласнасць тваю я купляю. За па-
вет-ра!

А ў г у с т . Драпежнік! Удаў! Кракадзіл!

Ф а р ы д . Ты! Распуснік! Разбэшчаны пасільнік! Калі
табе хапае кіслароду, пакінь сабе тваё багацце. Кожны
купляе тое, чаго яму не хапае. На, дыхні ў доўг, напавер.

А ў г у с т (*удыхнуўшы*). Ну, добра, што ты хочаш?

Ф а р ы д . Я цяпер усё хачу! Усё магу! (*Строга.*) Пі-
шы дароўную на імя фараона Віктара Рамзеса Фарыда аль
Махмуд Хаддам Задэ. Усё падары! А я табе жыццё. Рабом
будзеш! Прывілеяваным рабом! Піраміды будзеш буда-
ваць. Імя сваё на камені сам выдзеўбеш. А цяпер я аб'яў-
ляю вялікія ўрачыстасці і гульні... маладзёжныя. Усім
вясціцца да слёз. Грошы ёсць — дыхай уволю, а няма —
дыхай эканомна!

Зацягненне.

КАРЦІНА ШОСТАЯ

Сіньёра Фанфані ў сваёй келлі раскладвае карты.

Сіньёра Фанфані. Для дома: нечаканыя весці.
Для сэрца — прыкрасць. Што было? Пустыя клопаты свет-
лага караля. Што будзе? Непрыемныя размовы і... удар да
смерці. З чаго б гэта раптам? Можна, захварэю? Чым усё
 скончацца? Нейкая прапацова і... перамены ў жыцці. Чым
сэрца супакою? Сабой. Ну, вядома, кім яшчэ?

Прыходзіць Аліса.

Аліса. Сіньёра Фанфані. Даруйце мне, але я выму-
шана прынесці вам такую непрыемную вестку.

Сіньёра Фанфані. Ну, во, пачынаецца. Што там
такое?

Аліса. Урачэбная камісія выявіла там... восемдзе-
сят ваших п'явінных дзевачак...

Сіньёра Фанфані. Ну, што? Не цягні? Захва-
рэлі?

Аліса. Цяжарныя.

Сіньёра Фанфані. Што-о? Як так? Якім чынам?

Аліса (*проста*). Звычайным. Так-так, звычайным. Яны прызналіся. І віноўнік адзін. Але імя яго не выдалі. Знаюць, што яму пагражае. Самаахвярна скрываюць імя. Такая вернасць у наш час. Проста дзіва!

Сіньёра Фанфані. Хто пасмеў?! Як ён туды прабраўся? Хто гэты злодзей? Гэта мая ўласнасць! Хто гэты амаральшы тыц? Хто?

Аліса. Пакуль што невядома. Але спадзяёмся зла-
віць. (*Сакрэтна.*) На яго паставілі пастку.

Сіньёра Фанфані (*раз'юшана*). Я яго!.. Ды за гэта... Я яму такое зраблю, што ад жудасці пасівеюць усе жанчыны на свеце!

Аліса. Даруйце, о мудрэйшая. Аб гэтай прыгодзе я павінна далажыць богападобнаму.

Сіньёра Фанфані. І папярэдзь: я буду бязлі-
таснай!

Аліса. Ён таксама. Не сумнявайцеся.

Сіньёра Фанфані. Ды гэта ж катастрофа! Калі яны пачнуць пладзіцца раней часу... Прадукты канчаюц-
ца, а наперадзе яшчэ пяць гадоў! І так уражаем пайкі. Гэта ж дыверсія! Восемдзсят! Аж восемдзсят! Калі ж ён справіўся? Дзе мой прэзідэнт?

Аліса. Выбачайце. У мяне справы. (*Выходзіць.*)

З'яўляецца прэзідэнт. Ён, відаць, педзе паблізу драмаў.

Прэзідэнт. Я заўсёды пад рукой.

Сіньёра Фанфані. А чаму гэта правароніў?

Прэзідэнт. Я не правароніў, сіньёра Фанфані. Я думаю, што гэта звычайная рэч. Што гэта натуральна...

Сіньёра Фанфані. Што натуральна? Цяжарныя дзяўчаткі? Там? Ты ашалеў?

Прэзідэнт. А-а. Натуральна. Уявіце сабе: маладо-
га здаровага чалавека столькі гадоў у бяздзейнасці, у са-
моце, нудзе, а ў жылах кроў племянной пароды... І тут жа паблізу млеюць ад страсці юныя земфіры... Канечне, не-
пазбежны кантакт, абдымкі і... Ніякімі путамі не стрыно-
жыш. Любыя ланцугі парвуць. Натуральна.

Сіньёра Фанфані. Што-што-што? Натуральна? Якой пароды? Га? Дык, можа, і ты там туляўся? Га? Ста-
ры кот?!

Прэзідэнт. Ну што вы! У маім узросце? Я слабы на такі подзвіг. Я толькі і магу... у шчылінку паглядзець... Ха-ха...

Сіньёра Фанфані. Мярзотнік! Скармлю! Я з цябе булён звару для іх! Булён!

З'яўляецца Аліса. Яна чула пра булён.

Аліса. Сіньёра Фанфані! Вас кліча фараон. Не забудзьце зноў пра рытуал.

КАРЦІНА СЁМАЯ

Сіньёра Фанфані на карачках паўзе да фараона.

Фарыд. Для булёну ён хай погі памые. Вы так усхваляваны?

Сіньёра Фанфані. Ды вы разумееце, што здарылася?

Фарыд. Я ўсё ведаю. І магу вас абрадаваць. Віноўніка злавілі. Сядзіць у пастцы.

Сіньёра Фанфані. А-а-а, папаўся трус! Хто ён? Я дагадваюся — Людовік! Ён з маленства бабнік. Стары, а як малы цягнецца да цыцкі.

Фарыд. Не, не ён. Але за парушэнне свяшчэннага права ўласнасці і нашых непарушных прынцыпаў будзем караць самым суровым... Якую кару вы назначыце, так таму і быць! Ваша права і ваша воля.

Сіньёра Фанфані. Вылушчыць яму ўсё гэта і вывесіць на страх іншым! А самога скарміць! Там! Ім! Гэтым!

Фарыд. Аліса! Чула? Падрыхтуй указ! Яе прыгавор адмене не падлягае. Выкананне правесці публічна ва ўрачыстай абстаноўцы! Вы — вялікая жрыца! Я ў захапленні ад вашай справядлівасці і вашай вернасці нашым прынцыпам.

Сіньёра Фанфані. Дзе ён? Хто ён?

Фарыд. Яшчэ раз абрадую вас. Гэта ваш упук. Прыносяце яго!

Прыносяць Антоніо ў своеасаблівай пастцы.

Сіньёра Фанфані. Няшчасны! Дык гэта ты? О, жах які! Як жа ты папаўся?

Антоніо. Гэта яна высачыла, Аліса. Яна ад зайздрасці...

Сіньёра Фанфані. О, бажаство, бласлаўёны

богам Ра вялікі і мудраішы Віктар Рамзес, адмяні прыгавор! Пачуй маленьне з вуснаў маіх! Ён жа мой адзіны паследнік, мая падзея. Злітуйся!

Ф а р ы д. О, вялікая жрыца! Бог Ра можа паразіць мяне радыяцыяй і белакроўем, калі я адмяню твой прыгавор. Я магу толькі адкласці яго выкананне. Але гэтым прадоўжу я яго і вашы мукі. Троп мой трымаецца на цвёрдым слове. Слова фараона павінна перажыць яго самога. Вось чаму маё слова пязменна, пакуль я жывы і здаровы.

С і н ь ё р а Ф а н ф а н і. Тады адкладзі, о богападобны.

П р э з і д э н т (*сам сабе*). Сам падкінуў апасную ідэю.

Ф а р ы д. На тыдзень.

П р э з і д э н т (*сабе*). Які перадабачлівы!

А н т о н і о. Хоць бы на год, га?

С і н ь ё р а Ф а н ф а н і. Прымі падзяку, о богападобны! А ты змоўкні, распуснік!

Ф а р ы д. Іменна! Усе мы дваццаць гадоў цярпелі, а ён, пахабнік...

А н т о н і о. Усе? А яна цярпела? (*Паказвае на Алісу.*) А цэзар? У іх пупоў ужо няма. Сцерліся! А Леанора?

Ф а р ы д. Няма? А-а, праўда няма. І не было! Яна не радзілася, яе стварыў бог. Адкуль у яе пуп? Стоп! А табе адкуль вядома, што ў яе ёсць, а чаго няма? Ты і тут паспеў? Га? Прызнавайся!

А н т о н і о. Ну што вы? Я — грэблівы.

А л і с а (*зняважаная*). Не трэба адкладваць, о богападобны.

Ф а р ы д. Адкладзём! Але з пасткі не выпускаць! Усё! Прэч! Усё!

Усе выпаўзаюць на карачках задам наперад. Толькі Вудро забыў аб рытуале, паўзе наперад галавой.

Сто-оп! Вудро! Ты што ж гэта? Забыў цярыманіал? Анджэла!

А н д ж э л а. Слухаю, о богу роўны!

Ф а р ы д. Зрэзаць галаву з плеч і прышыць да задніцы! Каб не забываў, дзе павінна быць галава, калі выходзіць ад фараона.

Вудро. Але ж там публіка! Таксама — шаноўная! Непрыстойна. Я ж інтэлігентны! А яны — таксама, як быццам культурныя.

Ф а р ы д. Безгаловых гэта публіка болей любіць. Вы-
конваць!

А н д ж э л а. Будзе зроблена, о богападобны. Перапі-
цуем.

В у д р о. Не спяшайцеся, богу роўны! Пачакайце! Мы
старгуемся...

Ф а р ы д *(падумаўшы)*. Таксама па тыдзень адкла-
дзём.

Тронную залу з фараонам скрывае жалезная заслона.

С і н ь ё р а Ф а н ф а н і. Што ж рабіць?

В у д р о. Ён усіх пас па адным...

А н т о н і о. Бабуся! Мне нядобра. Мяне пудзіць, у
мяне рвота... адтуль...

С і н ь ё р а Ф а н ф а н і. Што? Са страху? Прашу вас,
Анджэла, вынесіце яго.

А н д ж э л а з воінамі, заціскаючы пасы, выносяць у н у к а.

В у д р о. О божа! Нарэшце я шчыра ўспомніў цябе!
Дапамажы!

С і н ь ё р а Ф а н ф а н і. Дзе мой саветнік? Дзе прэзі-
дэнт?

П р э з і д э н т. Я тут.

С і н ь ё р а Ф а н ф а н і. А, якая з цябе карысць? Ты
мне ніводнай слухнай парады не даў. Навошта ты? Нікча-
мушні. Слухай! А што, калі мы падменім яго табой? Га?

Уваходзіць А н д ж э л а.

А н д ж э л а. О вялікая жрыца! Яму саўсім кепска.
Яго лячыць трэба. Ён кроўю... гэта... ну... харкае... Яго
шлунак перуном грыміць.

С і н ь ё р а Ф а н ф а н і. О божа, мой божа! Саветнік!
Прэзідэнт! Ідзі да пана Хіра Сіта, хай ратуе. Уладзь.

Былы прэзідэнт знікае.

А н д ж э л а. Калі будзем перашываць галаву да зад-
ніцы, містэр Вудро? *(Зарагатаўшы, выходзіць.)*

В у д р о. Як усё мяняецца? Мы з вамі, сіньёра Фан-
фані, кантынептамі валодалі! А цяпер? Божа мой! Сабра-
ліся сюды аднадумцамі, а вот жа... Ну, там камуністы
экспрапрыравалі, пралетарыі. Там ясна. А тут — свой
свайго! Як жа далей?

З'яўляюцца прэзідэнт і Хіра Сіта.

Хіра Сіта. Сіньёра Фанфані! У вашага ўнука амёбная дызентэрыя. Ён наміраць будзе. У страшных пакутах, непрыгожа, у непрыемным выглядзе. Яго трэба крэпка лячыць. Дызентэрыя апасная і паскудная хвароба. Сільная таблетка трэба. Я сказаў.

Сіньёра Фанфані. Якая дызентэрыя? Адкуль яна? Га? Ну? Няма яе! Гэта ў яго ад страху. Ад таго ўсё.

Хіра Сіта. Не, у яго страх ад гэтага, а не гэта ад страху.

Сіньёра Фанфані. Дык лячыце! Чаго ж вы марудзіце?

Хіра Сіта. А куды мне спяшацца? Прыйшоў мой час. Шаноўная сіньёра Фанфані, гэта вельмі дорага будзе вам каштаваць. З мяне дралі за ваду, мяне як ліпку абадралі за кісларод. За паветра! Цяпер я пакажу, чаго вам усім будзе каштаваць яго дызентэрыя! *(Летуценна.)* Здаецца, мая таблетка стане даражэй за брыльянт. Толькі так вы яго выратуеце.

Сіньёра Фанфані. Я і не думаю яго ратаваць. Для чаго? Праз шэсць дзён яго пакараюць смерцю. Вы бачылі, дзе ён сядзіць?

Хіра Сіта. Так-так. У клетцы. У пастцы.

Сіньёра Фанфані. Ну, вось. Днём раней, днём пазней...

Хіра Сіта. Не, чаму? Днём пазней — лепей. Усё-такі...

Сіньёра Фанфані. Каб даўжэй пакутаваў? Мучыўся?

Хіра Сіта. Так-то яно так. Але ж вельмі шкада, жаласна.

Сіньёра Фанфані. Ужо лепей даць яму цыяністы калій. Карацей пакуты. І меней клопату. І для ўсіх спакайней. Усё-такі — зараза.

Хіра Сіта. Вы што? Бессардэчная! Ён жа ваш унук! Я люблю яго.

Сіньёра Фанфані *(са слязой)*. Так яму паканавапа. Богам.

Хіра Сіта. Так-так-так... Стоп. З кожпага становішча ёсць два выходы. Адзін — вам ясна. А другі? Мы з вамі можам заключыць пагадненне. Здзелку.

Сіньёра Фанфані. Сіньёр Хіра Сіта, прадайце мне свае таблеткі. Трэба, каб перад богам мой унук з'явіўся чыстым. Нельга ў рай запосіць інфекцыю. Непрыстойна.

Прэзідэнт. Мудрайшая! Вы празорлівая! Я ўсё
вразумеў.

Сіньёра Фанфані. Вялікая мудрасць — своеча-
сова прыкусиць язык.

Хіра Сіта. Мае акцыі растуць! Трэба здзелка — я
вам таблеткі колькі трэба, а вы мне дызентэрыю. Яна
ваша ўласнасць. Я сказаў.

Сіньёра Фанфані. Каптракт?.. Падумаем да
заўтра. Упук да рапіцы выжыве?

Хіра Сіта. Суткі выжыве. Але багата енчыць бу-
дзе. І доўгая сляза будзе.

Сіньёра Фанфані. А цяпер мне трэба мінута з
богам пагаварыць. Ідзіце. *(Прэзідэнту.)* Прасачы, каб пі-
воднай кроплі, ні грама, каб не разбазарылі гэтае... пу...
адрыжкі і ўсё такое. Я ўсё прадам яму за таблеткі. Уця-
міў? Бізнес ёсць бізнес!

Прэзідэнт выходзіць.

Хіра Сіта. Доўга думаць — таблетка даражэй ста-
не. *(Выходзіць.)*

Сіньёра Фанфані *(разважае)*. Слова фараона
нязменнае, пакуль ён жывы... Уразумела. Няўстойлівасць
улады фараона ў пенадзейнасці яго слова. А языкатасць,
ваша вялікасць, выяўляе граніцы вашай дурасці. Агалея
вашу ахілесаву пяту.

Уваходзіць Леанора.

Леанора. Дрэнь нашы справы. Мала надзеі. Ісак
адварнуўся... абазваў мяне амаральнай курыцай. Бес-
прышчыповай.

Сіньёра Фанфані. Шкада мне цябе. І яго.

Леанора. Вы ж яго прыгаварылі. А цяпер...

Сіньёра Фанфані. Ці ж я ведала, што гэта ён?
Ідзі, любая, развітайся з ім.

Леанора. Ён абразіць, пакрыўдзіць мяне. Ён грэб-
лівы, раўпівы...

Сіньёра Фанфані. О-о, ён раўпівы! Як Атэла.
Але няма на свеце мужчыны, каторы ўстаяў бы перад сло-
вам далікатным, пяшчотным, ласкавым, сардэчным. Ідзі,
панкадуй яго, скажы яму словы жалю і любові. Аглушы
яго, аналсамі дабратай, спагадай, гатоўнасцю перажыць з
ім разам яго гора-бяду. Назаві яго сокалам, ясным меся-
цам, чараўніком, казкай сваёй назаві, марай, надзеяй.
Шчаслівай доляй сваёй і салодкай мукай назаві, верным
рыцарам...

Леанора. Але ж ён і... восьмдзсят вашых гэтых...

Сіньёра Фанфані. Восемдзсят? Гэта ўсё роўна, што піводнай! За кожнае яго грубае слова ты ласкай, пяшчотай, захапленнем, радасцю, весялосцю плаці.

Леанора. Божа, адкуль у вас столькі страснасці? У вашыя гады? Хто б мог паверыць?

Сіньёра Фанфані. Ідзі, мілая, выканай свой жаночы абавязак. Толькі будзь разумнай. Не таргуйся. Не папракай. Не выстаўляй умоў. Ты раскрыў сваю душу, ты прабіся ў яго сэрца тонкай жаночай стралой з ядам ласкі. Ідзі! Ён стане праганяць цябе, але з любоўю. А ты лезь, шчаміся да яго ў пастку. У шчылінку лезь!

Леанора. Я, праўда, кахаю яго... Я ўсё для яго... На ўсё гатова. Я пайду да яго з раскрытым халатам. Калі ён нічога не ўбачыць, я яму выдзеру вочы.

Сіньёра Фанфані. Ён будзе цябе пужаць, гарадзіць усякія брыдоты пра сябе, прыкідвацца хворым, заразным, але ты не адступайся. Ён адэніць. А потым пойдзеш да фараона і выпрасіш у яго майго ўнука. Мы выкупім яго!

Леанора ўздыхнула, настроілася, пайшла. Як на подзвіг.

КАРЦІНА ВОСЬМАЯ

Тронная зала фараона. Варта. Перад тронам на каленях Леанора.

Анджэла трымае яе, закруціўшы на руку яе доўгую касу.

Фарыд (*раз'юшаны*). Як ты пасмела?! Мярзотніца! Ты зняважыла царскія пакоі, мой ложкак дзеля гэтага смярдзючага сабакі? Ты шчамілася да яго ў пастку! Распусная! Дзе былі твае вочы бессаромныя?!

Леанора. О богападобны! О горды сокал мой! Голуб шызакрылы! Ненаглядны месяц мой ясны!

Фарыд. Не смей! Я цар! А ты паўшая!

Леанора. О міласэрны, богападобны ўладар мой! Я выпадкова там апынулася. Проста жаночая цікаўнасць завяла мяне туды, каб потым табе расказаць, ласкавы мой. Пяшчотны, добры, магутны. Як ты мог падумаць?

Фарыд. Ты гэтакія ж словы гаварыла яму! Мярзотніца!

Леанора. Я аб табе гэтыя словы гаварыла яму. На зло яму. Я ж прыйшла да цябе, гасудар. Ад яго да цябе! Я верная табе. Не верыш? Я ж усю ноч з табой... чысціла апельсіны...

Ф а р ы д (*абышоў вакол яе, ацаніў, злітаваўся*). Адпусці яе. А ты... Ачысці мне яшчэ апельсін. Павер вам. Усе вы аднолькавыя. Перада мной нявінная, непрыступная, толькі апельсіны. Лежачы ў пасцелі з адным, круціць галавой, выглядае наступнага. Во якая ты! Усе вы такія!!

На карачках паўзе Х і р а С і т а.

Л е а н о р а. Колькі не выглядай — няма далікатнейшага за цябе. Няма дастойнейшага, няма мужнейшага! Ты маё дыхацце, ты маё шчасце, ты мая радасць, мая казка! Вазьмі маё жыццё, і я буду дзякаваць богу Ра.

Ф а р а о н раптам саскочыў з трона, падтрымліваючы штапы, бяжыць за шырму. Бяжыць так, нібы ў яго між каленяў заціснуты пятак і фараон баіцца згубіць яго.

Ф а р ы д (*з-за шырмы*). А брэшаш! Усё-такі маціш? Га?

Л е а п о р а. А ты правер. Вось... (*Нібы толькі зараз яе асяніла.*) Падары мне гэтага, што ў пастцы. Аддай яго мне рабом. Ты ўбачыш, як можа жанчына катаваць, мучыць, зневажаць, абражаць, пасміхацца, здэкавацца, таптаць у гразі нягоднага мужчыну. Аддай яго мне, і гэта будзе яму самая цяжкая кара! (*Схапілася за живот.*)

Фараон стогне.

Х і р а С і т а. О богападобны! Ты, пэўна, захварэў ужо.

Ф а р ы д (*з'яўляецца вельмі засмучаны*). Чаму ты тут? Хто падаслаў?

Х і р а С і т а. О валадар! У сне прызваў мяне бог Ра і сказаў: ідзі, лячы, памажы богападобнаму. У яго, кажа, живот сапсаваўся. Вось. Ён падаслаў. У яе таксама баліць вакол пупа.

Ф а р ы д. Няма ў яе пупа!!

Л е а н о р а выбягае за шырму і гэтак жа, як фараон, баіцца згубіць пятак, заціснуты між каленяў.

Л е а н о р а. П-падары мне яго! Д-дай мне яго! О-о, б-бо-жа!

Х і р а С і т а. Навошта ёй? Мне прадай. Я цябе лячыць буду. Я табе здароўе вярнуць буду. Табе хораша стане. Я на ім лякарства правяраць буду. Табе лякарства. У яго таксама твая хвароба. Калі не аддасі яго мне — памрэш. Бог Ра мне сказаў. Я табе сказаў.

Леанора (*за шырмай*). П-пам-міраю! Божа літасцівы, памажы!

Хіра Сіта. Вось, цар, яна памірае. І ты паміраць станеш. Што дасі — лячыць буду. Цуд-таблеткі маю. Га? Што?

Фарыд. Д-дай сюды! Анджэла! Адбяры ў яго!

Хіра Сіта. Нельга адбіраць! Мая гэта! Святая святых! Прыватная ўласнасць!! За што бальшую вайну рабілі? Усю планету псавалі!

Фарыд. Аддай, гад! Паміраю...

Хіра Сіта. Правільна, паміраць будзеш. А ёсць таблетка. Цуд! Што дасі!

Фарыд. А што табе трэба?

Хіра Сіта. Мне трон трэба. Мне адрачэнне тваё трэба. Памрэш — нашто табе трон тады? Аддай мне — жывы будзеш. Шустры будзеш. Бегаць за бабай будзеш.

Фарыд. Анджэла! Забі яго! Адбяры! Рэквізуй!

Анджэла пасунуўся да Хіра Сіта.

Хіра Сіта (*крычыць*). Я царом буду! Ты ахоўваць мяне павіпен! А калі не, то таксама паміраць будзеш! А таблеткі я во зараз праглыну, і ўсё. Вам смерць з гарантыяй. Цар! Аддай трон! А то позна будзе.

Фарыд. Не руш трон! Не чапай! Рукі прэч ад трона!!

З-за шырмы ўваходзіць вялая Леанора.

Леанора. Нічога мне не трэба... Паміраю... праз любоў.

Хіра Сіта. Правільна. Табе во такая таблетка нада. Вось глядзі, фараон, пазірай эксперымент. (*Дае Леаноры таблетку.*) Жуй! І глытай! Во-ось, а цяпер запіць нада. Анджэла! Дай пепсі-кола!

Леанора жуе таблетку, глытае, запівае.

Вось, а цяпер глядзі, глядзі... Зараз яна шчаслівая будзе. Глядзі, глядзі! Га? Што? Я сказаў! Так будзе!

Фарыд (*зрываецца з трона і бяжыць за шырму*). Не руш трон!!

Леанора на вачах папраўляецца: святлее тварык яе, з'яўляецца жывасць, бляск у вачах, гулівасць. Цуд, дый годзе!

Леанора (*Хіра Сіта*). О ўсемагутны! О чарадзеі! Богу роўны!

Хіра Сіта вымае з-пад палы халата галаўны ўбор з пёрамі, як у папуасаў ці індзейцаў, скідае з сябе белы халат і паўстае ў храстве і велічы важака дзікага племя. Увесь у татуіроўках і шрамах. За спіной у яго тут жа ўзняваюць целаахоўнікі з кон'ямі і тамагаўкамі.

Хіра Сіта (*Анджэлу*). Узвядзі мяне на трон, воіні!

Анджэла вядзе Хіра Сіта на трон.

Ну, во! Шыкоўнае месца! Мякка. Не рыпціць. І дарагое. Зручнае, халера.

Леанора (*какетнічае*). О богу роўны! О ўсемагутны!

Хіра Сіта. Не, не-е! Богу роўных няма. Мой бог — агонь!

З-за шырмы, ледзь перасоўваючы ногі, вяртаецца фараон; ён усё яшчэ падтрымлівае рукамі штапы.

Фарыд. Ты ўжо там?

Хіра Сіта. Так. Я ўжо на сваім месцы. Ну, фараон, пішы адрачэнне па ўласпаму жаданню і атрымлівай таблетку. Падпісвай, падпісвай! Я ж бачу — жыць, аднак, хочаш. А жыццё тваё — у гэтай таблетцы.

Фараон падпісвае адрачэнне і бярэ таблетку.

Фарыд. О бог Ра! Як абясцэніўся ў нашу эпоху трон! За нейкую таблетку — трон.

Хіра Сіта. Прадзешавіў, думаеш! А я табе ў прыдачу дам, як выйдзем наверх, персанальную пенсію. Ну, добра, яшчэ і казённую машыну. Сам вадзіць умееш? Ну, тады асла з сядлом. Га?

Гром грымціць. Зямля трасецца. Хіра Сіта і яго варта падаюць ніц.

Леанора. О святая Марыя! Што гэта?

Хіра Сіта. Гэта мой бог. (*Таямніча.*) Бог агонь! Ён так дае мне салют. І яшчэ ён патрабуе ахвяру. (*Голасна.*) Дзе ўсе? Сабраць у мой вігвам старэйшыні! Савет племя! Засядаць будзем.

І адразу затрашчалі барабаны. Трывожна. Грозна. Ваяўпіча. Спешна сходзяцца на раду сільёра Фанфані, Ісак, Вудро, Людовік, Аўгуст і Фарыд — усе былыя і цяперашнія. Яны пачціва клапяюцца, вітаючы повага ўладара. Не смеюць падняць на яго вочы.

Вудро. Бог мой! Ужо дакаціліся да пер'я.

Хіра Сіта. Пасяджэце савета племя адкрываю я, і я — старшыня!

А н д ж э л а. Апладысменты!!

Х і р а С і т а. Першае пытанне... Але гэта ўжо не пытанне! Фараон Віктар Рамзес чатырнаццаты па ўласнаму жадаанню і ў сувязі з благім здароўем напісаў адрачэнне і пайшоў... у туалет. Там яго законнае месца. Ён прамяпяў трон на таблетку. Я купіў трон. Нам трэба дастойны правадыр! Правядзём рэферэндум. Так рабілі нашы продкі. Другія кандыдатуры ёсць? Няма.

Л ю д о в і к. А хто першая?

Л е а п о р а. Не чуў? Прачысці вушы.

Х і р а С і т а. Хто сумняваецца? Анджэла? Правер! Будзь ласкавы.

А н д ж э л а (*абходзіць усіх, уважліва ўглядаецца кожнаму ў вочы*). Сумненняў ні ў кога няма.

Х і р а С і т а. Анджэла! Раздаць бюлетэні! Галасаваць будзем так: атрымай бюлетэнь, без мітусні прайдзі паўз сцяну да машыны галасавання, тайна прагаласуй, і ўсё.

Усе вяла выконваюць устаноўленае правіла, пасля чаго Хіра Сіта вытрасае з машыны бюлетэні, фармальна, абьякава праглядае іх і аб'яўляе вынікі.

Панове! Вы мяне выбралі аднагалосна. Такі рэферэндум. Дзякуй за веру ў мяне. Вы — харошы народ. З вамі можна кашу варыць. Міністраў сапсем не будзе. Гаспадарка невялікая — сам спраўлюся. Цяпер слухаем пытанне нумар два. Гаспадарчае пытанне: куды дзяваць дзеці? Восемдзсят жанчын хутка будуць раджаць залпамі. А чым карміць?

В у д р о. Хто вінаваты? Хто стварыў крызісную сітуацыю?

Ф а р ы д. Віпоўнік ёсць!

Х і р а С і т а (*паспешна*). Няма яго! Сапсем не было.

Л ю д о в і к. А як жа так тыя бабы?.. Як успузырыліся?

Х і р а С і т а (*наіўна*). А вот так — самі. Так псяк. Самі.

В у д р о. Не можа таго быць!

Х і р а С і т а. А чаму не можа? Дзве тысячы гадоў пазад можа быць, а цяпер не можа. Чаму так? Ваш бог можа, а мой не можа? Мой бог усё можа! Што мы — горшыя, ці што? Гэта бог папрацаваў. Га? Вы — няверуючыя? Вы фарысеі, ці што?

Ф а р ы д. Пакрывае дзяржаўнага злачынца! Ды твой жа бог — агонь. А смаленым пібыта і не пахне.

Хіра Сіта. Зараз запахне. Мой бог просіць прынесці цябе па касцёр у ахвяру. Я не магу адмовіць яму. Вось і запахне. Гарэлым. Смаленым.

Фарыд. Але ж віноўнік ужо быў! Яго злавілі! Ён папаўся ў пастку! Я яго злавіў.

Сіньёра Фанфані. А свабода прадпрымальніцтва? Ён павялічыў сабе рабочую сілу. Свой капітал!

Хіра Сіта. Што ёсць пралетарыят? Асноўная крыніца прыбыткаў. Ён павялічыў сваю крыніцу. У яго крыніцы — яго капітал! У яго вы будзеце купляць гэтую рабочую сілу.

Людвік. А чым цяпер карміць гэтую сілу? Гэтую плойму?

Фарыд. А нам яшчэ тужэй зацягнуць паясы?!

Усе павярнуліся да Ісака, чакаюць парады.

Ісак. Папы! Гэта пагражае нам эканамічнай катастрофай. Так-так.

Аўгуст. Пакараць яго, абсемянцеля! Самы суровы прыгавор!

Хіра Сіта, заклаўшы ў рот чатыры пальцы абедзвюх рук, прарэзліва свіснуў. Так ён уціхамірыў гоман незадаволеных.

Хіра Сіта. Навошта крычаць? Нехарашо крычаць! Я буду раіцца з маімі продкамі. Яны ўсё ведаюць. Як скажуць, так рашаць будзем. Я сказаў. Усё. З гэтым пытаннем. Адпачыць трохі трэба. Раіцца з продкамі трэба. Большую справу правярнуў. А вы пашуміце трохі. Мне продка пабачыць трэба.

Спадае заслона і адгароджвае тропную залу ад усіх.

Сіньёра Фанфані. Ён надзеў гэтак пер'е дзякуючы ўнуку. Не можа ён караць сурова! Ён жа абяцаў...

Людвік. Спрадвеку перад выбарамі ўсе абяцалі, а потым... потым мянялі анярэнне.

Аўгуст. Калі ён парушыць закон — раздзелем, здзяром з яго скуру з татуіроўкамі і... на таршэр!

Раптам грывнуў гром.

Сіньёра Фанфані. Вось — прадвесце! Трэба мяняць уладу! Улада, не цвёрдая на слова, — петрывалая ўлада.

Нечакана з'яўляецца Хіра Сіта.

Хіра Сіта. Нельга часта мяняць уладу. Улада павінна быць стабільная. На доўгі час. Тады яна трывалая. Аўтарытэтная.

Ісак. Што продкі казалі?

Хіра Сіта. Правільна казалі. Мудра казалі.

Ісак. Пакараць?

Хіра Сіта. Правільна. Адкуль ведасш? Пакараць, казалі. Нельга парушаць галоўны закон. Не шуміце! Вы гэтага хацелі.

Сіньёра Фанфані. А слова? Улада мацуецца цвёрдым словам.

Хіра Сіта. Правільна. І продкі так казалі.

Фарыд. То як жа ўсё-такі, пакараць ці памілаваць?

Хіра Сіта. Пакараць і памілаваць.

Ісак. А што спачатку?

Хіра Сіта. Усё спачатку.

Сіньёра Фанфані. Як гэта — усё спачатку?

Хіра Сіта. Як ты захочаш. Можна пакараць, а потым памілаваць. Можна памілаваць, а потым пакараць. Як ты хочаш?

Ісак. Мудры твой продак. Як Саламон.

Аўгуст. Геніяльна! Гуманна і справядліва. І казацкая, і ваўкі сытыя.

Сіньёра Фанфані. А як жа ўнук? Мой насліднік?

Хіра Сіта. І ты будзеш задаволена. (*Выправаджае ўсіх.*) Ідзіце! Трэба ба-альшой касцёр! Рыхтуйце! Паліць будзем. Смаліць...

Усе разыходзяцца.

Сіньёра Фанфані. Божа літасцівы! Змілуйся!

Хіра Сіта (*грозіць пальцам Антонію.*) Эй ты, балаўнік! Ай, распуснік! Сам балаваўся, а мяне не зваў? Га? І ты, бабуся, не бойся. Мой продак разумны. Вельмі мудры.

Сіньёра Фанфані. Ты ўратуй яму жыццё. Ён жа адзін у мяне. Адзін паследнік. Выратуй яго.

Хіра Сіта. А завяшчашце яму напісала? А-а, тады парадак. (*Цешыцца сваёй уладай і мудрасцю.*) Ну, вядома! Мой продак так сказаў: рабі, як іспанцы. Калі цяжка, калі небяспека, то мяняй імя. Бяры саўсім новае імя. І пашпарт новы. Хуан-Марыя-Раберто-Дзіяс-Антуан-Хозе. Га? А на касцёр зробім чучала. Тваё. Вечарам ставім і палім-смалім. Усе трыумфуюць. Усе рады. І ты рад.

І сама бабуся рада. У тваім старым пашпарце адзнаку робім — памёр. Пакаралі смерцю. А ты — жывы. Га? Сапсем жывы? *(Пляскае ў далоні, і ў той жа час з'яўляецца Анджэла.)* Давай пашпарт Хуан-Марыя-Раберто-Дзіяс-Літуан-Хозе. Фота ёсць? Ёсць.

Антоніо *(з клеткі)*. Адамкпіце кайданы, дайце мне волю!

Хіра Сіта. Анджэла! Адчыні клетку. Ну, у цябе цяпер усё чыстае — і пашпарт, і тваё мінулае. Бярыковы дакумент, давай стары і ідзі гуляй. Усё пачынаеш нанова.

Сіньёра Фанфані. О мудрэйшы! Я яго на ланцуг!

Антоніо. Прымі падзяку, о вялікі правадыр! Я буду вельмі рад, калі цябе пасадзяць у клетку! Я буду рады вызваліць цябе з клеткі.

Сіньёра Фанфані. Каб табе язык адсох! Што ты мелеш?

Сіньёра Фанфані паспешна выходзіць, выштурхоўваючы перад сабой уніка. Зпоўгрыміць гром.

Хіра Сіта. А чаму гром? Які такі гром? Хто дазволіў? Дзе навука? Чаму навука не тлумачыць нашых беспарадкаў? Анджэла! Цягні сюды навуку і тэхніку! Ну што ў вас за акадэмія павук? Ніякіх навуковых тлумачэнняў. Дзе абгрунтаванне беспарадку? Га?

Анджэла. Філософа з'елі. А тэхнакраты маўчаць. Разбалаваліся.

Анджэла выходзіць. Яшчэ мацней грыміць гром. Перапалоханыя жыхары падзямелля, пібы кураняты, збягаюцца ў прыёмную.

Галасы. Божа літасцівы!.. Уратуй і памілуй!.. Што ў нас творыцца?.. Кара нябесная!.. І ніякай інфармацыі!.. А правадыр? Чаму ён маўчыць?!

Хіра Сіта. Хто маўчыць? Я маўчу? *(Крычыць.)* Анджэла! Цягні сюды навуку! За валасы цягні! Ці яшчэ за што!

Анджэла прыводзіць Кейта.

Адкуль такі грукат? Чаму шум? Якія-такія непаладкі? Чаму паніка? Чаму навука не высвятляе? Га? Я пытаюся!!

Кейт. Што вы так крычыце на навуку. Крычыце на свайго бога.

Хіра Сіта. Паслухайце, людзі добрыя! На яго не-

льга крычаць? Га? Яны вытвараюць, што захочуць, выдумваюць абы-што, чорт ведае што, а на іх не крыкні. Чаму гром? Гэта што? Катаклізм! Землетрасенне? Га? Хто павінен высветліць? Што гэта?! Хто грыміць? І на каго?!

Кейт. Гэта не гром. І не землетрасенне. Гэта, верагодней за ўсё, вынік масіраваных выбухаў і тэрмаядзерных бомб. Напэўна, пачалася лапцуговая рэакцыя. Напэўна, атам азоту не вытрымаў... Пачаўся распад, разбурэнне нашай планеты.

Хіра Сіта. Спыніце! Спыніце, пакуль не позна!!

Кейт. Позна. І крыкам не спыніць. І не крычыце, а ціхенька маліцеся. Вам пра душу клапаціцца трэба. І рыхтавацца да сустрэчы з продкамі. Што табе яшчэ высветліць?

Хіра Сіта. Слухай, ты, шаноўны! Я правадыр ці ты? Хто на каго крычаць павінен? Хто вінаваты, што планета руйнуецца? Ушчэнт. Не навука? Хто прыдумаў атам? Хто выдумаў тэрмаядзерную рэакцыю і атамную бомбу? Га? Хто заварыў гэтую кашу? Га? Не навука?

Аўгуст. На касцёр навуку! Пад нож яе! На кол навуку!

Хіра Сіта. Гэта ўсё вы — алхімікі! Уран-37, Уран-39, плутоній ды нейтроній. Даплутоніліся? Га? Правільна ў сярэдневякоўе вас на кастрах смажылі! Падпякалі. А цяпер на навуку не крычы? Га? Што з табой рабіць? Га? Сам скажы: што!

Фарыд. На касцёр лабатых!

Хіра Сіта. Мы столькі сродкаў давалі вам. А цяпер нам жа пагібель? Так? Чаму не прадбачыў? Чаму тэхніку бяспек не запланавалі? Эканомію? Прафсаюза на вас пяма! Вось! Усіх згрунтоўвае, яднае нянавісьць да навукі.

Ісак. Гэта называецца фондааддача.

Аўгуст. Скажы, мы ўсе загінем? Усяму капец?

Кейт. Не. Абалонка, сцены... ну — сфера нашага сховішча зроблена з такога матэрыялу, які можа супрацьстаяць сілам ядзернага распаду. Знешнія ядзерныя працэсы не крануць нашай шкарлупіны. Наш арэшак моцны. Калі нават уся планета Зямля распадзецца, то наша ячэйка стане самастойнай планетай у Сусвеце. А з цягам часу будзем спадзявацца, што знойдзе нас якая-небудзь цывілізацыя.

Ісак. То гэта іншая размова. Усё-такі не канец. Будзем аптымістамі. Нам трэба самім шукаць якую-небудзь цывілізацыю.

Аліса. Я буду жыць? Так?

Людвік. З кім? Вось пыташце...

Сіньёра Фанфані. Зноў сварка? Радавацца трэба, а вы. Літасцівая маці боская пашкадавала нас, прадоўжыла дні нашы...

Людвік. Дні вашы? Ненадоўга.

Аўгуст. Вялікая хвала богу! Слава жыццю! Жыві, пакуль живеца!

Стрэсавы стап спадае з усіх. Усе стаповяцца самімі сабой: вяртаецца фанабэрыя, пахабства, злараднасць, насцярожанасць, гатоўнасць да нападу і самаабароны. Дружная група распадаецца на самастойныя, незалежныя, анархічныя адзінкі.

Кейт. Але для таго, каб жыць, трэба вырашыць праблему: чым харчавацца? Запасы нашы невялікія.

Фарыд. Толькі не эканоміць на харчах!

Аўгуст. А тут яшчэ восемдзесят цяжарных жанчын прыясуць лішніх паўтары сотні ратоў.

Фарыд. Ні гэтыя паўтары сотні дзіцятак, ні цяжарныя, ні юныя некранутыя спакусніцы нам болей не спатрэбяцца. Планета разбурыцца?! Шахт і заводаў не будзе — каму і навошта тады пралетар'ят?

Леанора. Лагічна — скараціць штаты. Гэтыя штаты...

Ісак. Я чытаў кнігу аднаго амерыканскага прафесара. Ён раіў азіятам: Кітаю і Індыі пазбавіцца ў гэтых краінах ад голаду адным спосабам: з'ядаць малалетніх і нованароджаных. Іх мяса нібыта чалавечы страўнік засвойвае лепш за іншую страву. Толькі так, — падказваў ён, — можна скараціць народанасельніцтва і не дапусціць голад. Ён так раіў.

Паўза.

Хіра Сіта. У нас няма іншага выхаду... А што вы параіце?

Аліса (*пераханіўшы на сабе пажадлівыя позіркi*). Не! Не! Не!

Прэзідэнт. Ніжні ярус з'ядае нашы запасы. Тых — з ніжняга яруса — трэба цяпер пачынаць кансервіраваць.

Сіньёра Фанфані. Ты — раб мой! З цябе і пачнём!

Фарыд. Але і тых... Яны аб'ядаюць нас! І іх неадкладна пад пож і ў буфет.

Сіньёра Фанфані. Хто пасмее замахнуцца на

маю ўласпасць? Ну! (*Выхпіла з-пад падола два майзеры.*) Гэта што? Рэвалюцыя? Я хутчэй сама разбуру і спусташу к чортавай мацеры гэта наша гяздо, чым уступлю каму-небудзь сваю ўласпасць! Можаче толькі купіць маю маёмасць! Ану! Не варушыся!!

І с а к. Ну, канечне, за выкуп! А хто гаворыць, што за так! Ніхто так не гаворыць.

Х і р а С і т а. Навошта рэвалюцыя? Калі ёсць грошы, можна старгавацца. Законна трэба. Такі закон. Дай — на!

Зпоў грыміць гром. Дрыжаць сцены.

Л е а н о р а. Мой уладар. Вызвалі майго жапіха. Ён заслужыў не пакаранне, а ўзнагароду. Ён павялічыў нашы запасы. А вы даруйце яму жыццё.

Х і р а С і т а. Вось так, усё цячэ, усё мяняецца. Што было грахам, стала дабром. Ён ужо вызвалены. Вядома, скарачаць штаты прыйдзецца, цявыкрутка. Лэдзі і джэнтльмены! Каб выжыць вам. Паколькі мы становімся новай планетай і ўсім нам у падарунак — жыццё, з такой радасці я запрашаю вас на ўрачыстую вячэру каля рытуальнага кастра. Там будуць вясёлыя гульні з выпіўкай і закускай. За мой кошт. Я сказаў!

Воклічы: «Брава! Віват! Хвала Хіра Сіта!» Воіны пачынаюць дзікі рытуальны танец вакол свайго важака. Але раптам пасля сакрушальнага грукату, гromу, землетрасення абрушваецца столь.

С і н ь ё р а Ф а н ф а н і. Навука ашукала нас! Ён зманіў!

І с а к. Кейт ашукаў нас! Здрадзіў нам! На коп'і яго!

Ф а р ы д. Ён павінен памерці раней за нас!

Х і р а С і т а. Воіны! На коп'і яго!!

С і н ь ё р а Ф а н ф а н і. Сіньёры! Будзьце хрысціянамі! Дайце яму паспавядацца перад канчынай!

Прыходзіць свяшчэннік.

С в я ш ч ё н н і к (*Кейту*). Неабавязкова прылюдна, сын мой.

К е й т. Хачу публічна! Ты — прадстаўнік бога? А што ты зрабіў яго іменем? Спыніў-каго? Прызваў да сумлення? Ты моўчкі суіснуеш побач з грахам, з кашчунствам, з агіднасцю, з дзікунскай азвярэласцю і не толькі не асудзіў іх боскім іменем, ты бласлаўляў іх. Кожнага. На троп узводзіў! Іменем бога! Няўжо і цябе купілі! Няўжо і цябе адвучылі ад боскіх заветаў. Калі ты не мог узвы-

сіць голас свой супраць іх д'ябальскіх учышкаў, то і ты разам з імі ўвяз у грахах! Яны моляцца, яны хрысцяцца, богава імя марша паўтараюць. Прызаві іх апамятацца! Застраш іх страшным судом богавым і суровай карай! Маўчыш? А ў цябе самага пяма жадашня пакаяцца, паспа-вядацца? Га?

С в я ш ч о п н і к. Усё, што бачыш ты, аб чым гаворыш ты, чым папракаеш мяне — хіба гэта не богава кара? Не па богавай волі? Усе мы ў грахах, ад якіх не адмыцца, не ачысціцца. І не выпрасіць у бога літасці. Няма нам ні памілавання, ні ратунку. А таму і маўчу. І роля мая бяс-слоўная. Хіба ім бог патрэбен? Усім тут правіць сатана.

Х і р а С і т а. Воіны! Абодвух на коп'і! Падкінуць і злавіць!!

Здзічэлыя воіны спрабуюць падняць Кейта да столі на коп'ях, да той праломіны, што ўтварылася ў выніку грому і землятрасу. Але, о дуд! У праломе з'яўляюцца Б і м і К р о ш к а.

Б і м (крычыць). Сто-оп! Спыніцеся! Крошка, зпімі ў іх агрэсіўнасць!

Крошка накіроўвае на раз'юшаных воінаў яркі прамень — сяміко-лерны, вяёлкавы, і воіны нібы вянуць, твары ў іх дабрэюць, а затым заўважаецца сарамлівасць і нават вінаватасць.

Б і м. Вы? За што яны вас? Містэр Кейт?!

К е й т. За вас. За гэтую праломіну. Для іх гэта — ка-тастрофа!

Х і р а С і т а. Вы хто? Вы адкуль? (Строга.) Вы чаму тут?!

Б і м. Ух ты-ы, які певень!

П р э з і д э н т. Гэта не певень. Ён галава дзяржавы! Ён прэзідэнт. Правадыр!

Б і м. Пастой, пастой... Знаёмы твар... Вы?

К р о ш к а. Ды гэта ж прэзідэнт, той, што знік няве-дама куды разам са сваёй элітай.

Б і м. І праўда, ёп! Намерыўся ядзерную вайну па-чаць, ды, ратуючы свой азадак у падзямеллі, у паніцы забыўся па кнопкі паціснуць.

К е й т. У апошні момант я перарэзаў правадкі да тых кнопак.

Б і м. І вы хацелі знішчыць усё чалавецтва? Прэзі-дэнт!

П р э з і д э н т. Я не прэзідэнт. Я яе раб. Я і тады... Я ніколі не быў прэзідэнтам.

Прыбгае Антопіо.

Антопіо. Я чую скразняк! Я чую вецер! Я чую свежае паветра!

Леанора. І сонца! Любы мой! І неба! Мы выратаваны!

Сіньёра Фанфані. А як жа ўсё наша?

Ісак. Іменна! А як мы?

Бім. Вашы банкі, вашы прадпрыемствы, кінутыя на волю лёсу, вашы палацы мы нацыяналізавалі.

Ісак. Прыватную ўласнасць? Маю?

Хіра Сіта (*Біму*). Ідзіце адсюль! Пакіньце! Закрыйце! Яшчэ не прыйшоў час! Усе таблеткі засталіся...

Сіньёра Фанфані. Вы — чырвоныя? Вы — камуністы?

Хіра Сіта. Чырвоныя вас заваявалі? Яны перамаглі?

Бім. Не.

Ісак. Вы перамаглі?

Бім. Перамогі не было.

Хіра Сіта. Прымірыліся, ці што?

Крошка. Ніколі! Ідзе зацятая бітва! Другі год засядае міжнародная канферэнцыя. Там такі паядыпак! На гэтым турпіры змагаюцца лепшыя прамоўцы. Мы ніколі не ўступім ім права называць жанчыну проста «таварыш!». Мілэдзі! Сіньёра! Васпані, нарэшце, але не мужчынскае — «таварыш!».

Ісак. О, хвала ўсявышняму! Яшчэ не ўсё страчана. Для пачатку добра паспрачацца за «таварыш», а потым...

Бім. Без вас мы ліквідавалі ваянныя бюджэты, распусцілі арміі. На нашай планеце ўжо няма пустынь, няма бедных і галодных, няма прыніжаных і недатыкальных. Усюды ўстанавілі трохгадзінны рабочы дзень. Праца стала радаснай, а вольны час людзей, іх адпачынак — самым цяжкім клопатам дзяржавы. Самае загружанае міністэрства — гэта міністэрства адпачынку, затым міністэрства культуры і абрадаў. Праца строга нарміравана для ўсіх. Толькі пісьменнікі заўсёды пачамі пішуць нешта. І ўсюды ўсё цвіце, красуе! А ўсе людзі свабодна, вольна дыхаюць колькі хочуць. Планета стала ўзорна-паказальнай!

Крошка. А вось ён (*паказвае на Хіра Сіта*). Не прадаў нейкіх таблетаў і хоча расстыкавацца.

Хіра Сіта. Так! Расстыкаваць!!! Яны хай самі па сабе, а мы самі па сабе. Нашто стыкоўка? Не хачу такой стыкоўкі! Рана яшчэ!

І с а к. Не-о, пакуль не позна, пакуль яшчэ ёсць
спрэчка, ёсць супярэчнасці — не ўсё страчана.

С і н ь ё р а Ф а н ф а н і. Звар'яець можна! Я ўвесь
капітал убухала на тых самак, і раптам... Яны ж нікому
непатрэбны?! А іх у мяне дзевяць тысяч!!

Л ю д о в і к. І восмідзсят сапсаваных...

С і н ь ё р а Ф а н ф а н і. Не-не-не!!! Я назад! Вая-
ваць! А не — я ўсё ўзарву!! Я ў пыл раструшчу! Давай
вайну! Крыж вашай мацеры!

К е й т. Не! Не дапусцім! Нават калі на планеце (*па-
казвае на Біма і Крошку*) іх было б толькі двое, то і тады
варта ратаваць мір!

Заслона.

1982 г.

ВОРАГІ

П'ЕСА
У ЧАТЫРОХ ДЗЕЯХ

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ:

К а м а н д з і р партызанскага атрада.

В і к т а р І в а н а в і ч — камісар атрада, 45 год.

Т а н я — яго дачка, 20 год.

Н а ч а л ь н і к штаба атрада, 27 год.

А п т о н — партызан-разведчык, 23 гады.

М а ё р К е л л е р — гестапавец.

Л е й т э н а н т Ш т р а ў б е — нямецкі камендант
раёна.

С л і в я ш ы н — гарбун год пад 50.

Ц о н к е — немец, салдат.

Р а д ы с т — партызан.

Д н я в а л ь н ы — партызан.

Л ё п ь к а — хлопчык 13 год.

Партызаны:

П е р ш ы партызан.

Д р у г і партызан.

Т р э ц і партызан.

ДЗЕЯ ПЕРШАЯ

Кабінет каманданта Штраўбе. Злева стаіць пісьмовы стол, на якім акуратна раскладзены паперы, стаяць чарнільны прыбор, настольны тэлефон. Побач са сталом — канапа. На сцяне вісіць карта Саюза. Над картай партрэт Гітлера. У пакоі некалькі прыгожых крэслаў, але не аднаго стылю. Дзверы з правага боку.

На сцяне камандант Штраўбе і яфрэйтар Цопке.

Дзея адбываецца ў канцы лета 1942 года.

Штраўбе. Зараз павінен прыйсці пан Келлер. Пакуль я буду яму дакладваць, ты ідзі арганізоўвай яму вячэру, ды, ведаеш, каб усё было. Разумееш? Усё! Пан Келлер — шэф гестапа. Разумееш — г е с т а п а.

Цопке. Так точна, разумею!

Штраўбе. Дык глядзі ж! Ідзі ўсё на ногі пастаў. Дзейнічай ад майго імя, маўляў, камандант загадаў. Ясна?

Цопке. Так точна!

Штраўбе. Дык глядзі ж! Я тут пастараюся яго затрымаць, а ты паспяшы. Ідзі!

Цопке выходзіць.

Штраўбе. Ох, гэта гестапа!.. Калі гестапа на сцяну з'явілася, — добрага нічога не будзе. Беражы, Генрых, галаву! Калі ад партызаў уцалела, дык гестапа пастараецца адкруціць. І адкуль гэта на маю шыю? (Паўза.) Які ён, гэты Келлер, хто яго ведае? Што ён любіць? Чаго не любіць, чым дагадзіць? Бяда на маю галаву. Дай бог, каб усё добра абышлося.

Штраўбе раскладвае на сталі паперы, пераглядае іх. З'яўляецца Келлер. Штраўбе надхвіўся і выцягнуўся ў сідрунку.

Келлер. Хайль Гітлер!

Штраўбе. Хайль! Як адпачылі з дарогі, пап Келлер?

Келлер. Добра, дзякую. Дакладваць падрыхтаваліся?

Штраўбе. Так точно, пап Келлер, падрыхтаваўся!

Келлер. Я толькі хачу папрэдзіць вас, пап Штраўбе, што я прыехаў сюды невыпадкава. Важныя абставіны прымусілі мяне прыехаць. У бліжэйшым часе на тэрыторыі вашага раёна будуць праводзіцца важныя масавыя перавозкі для фронту. Я прыехаў, каб забяспечыць гэтыя воінскія эшалоны ад аварый і бапдыцкіх палётаў. Пагэтаму мне хацелася б, каб вы ўвялі мяне ў абстаноўку больш падрабязна і больш дакладна. Паўтараю — дакладна, без упрыгожвання. Гэта і для вас лепш, тым болей што я тут працаваць буду доўгі час.

Штраўбе. Ёсць, пап гаўптман!

Келлер. Н-ну, дык раскажвайце аб становішчы ў вашым раёне.

Штраўбе. Наогул становішча ў маім раёне, пап маёр, можна сказаць, нармальнае, калі не лічыць некаторых здарэнняў.

На вуліцы чуваць некалькі стрэлаў. Келлер запытальна глядзіць на Штраўбе.

Келлер. Гэта што яшчэ?

Штраўбе. Не магу ведаць, пап гаўптман... *(Здагадаўся.)* Пэўна, балуюцца нашы.

Келлер. Прадаўжайце.

Штраўбе. Нягледзячы на тое, што пасельніцтва да нас адносіцца непрыязна, нават варожа, мы здолелі адправіць для арміі і фатэрлянда задавую колькасць збожжа, жывёлы і людзей для работы ў Германіі. Нашаму невялікаму гарнізону ўдалося сабраць у раёне 600 топ хлеба, 1700 кароў, 2150 свіней, 1480 коней і іншае; выслана ў Германію 738 чалавек дабраякасных, здаровых работнікаў...

Келлер. Усё гэта добра, але мяне раней за ўсё цікавіць, колькі ў вас выпадкаў тэрарыстычных і дыверсійных актаў, ці ёсць партызаны і якія меры прыняты супроць іх і бальшавіцкіх пасобнікаў? Колькі ў вас сакрэтных агентаў, якія дапамагаюць вам? Што зроблена з яўна нядобрападзейнымі людзьмі, хто ў вас працуе старастамі? Вось аб чым я жадаю паслухаць.

Штраўбе. Зразумела, пап маёр. У апошні час у

раёне ўсё часцей і часцей здараюцца выпадкі дыверсій, якія ўчыняюцца некалькімі невядомымі асобамі. Калі дазволіце, я пералічу гэтыя выпадкі.

Келлер. Так.

Штраўбе (чытае). «10 ліпеня на шасейнай дарозе паміж вёскамі Пухава і Забалоцце забіты матацыкліст. Дакументы і зброя зніклі, 14 ліпеня абстраляна машына маёра Штольца, якога паранілі. 16 ліпеня зарэзалі вартавых ля моста на дарозе на Гомель. Мост узарваны. 20 і 24 ліпеня на мінах узарваліся вайсковыя эшалоны. 1 жніўня бандыты напалі на канвой, што суправаджаў людзей, якіх мы адпраўлялі ў Германію. Амаль увесь канвой перабіты...»

Келлер (гнеўна). Досыць! Забіты, узарваны, перабіты... А якія меры вы прынялі?

Штраўбе. З мэтай спынення дыверсійных актаў мною згодна з загадам камандавання былі прыняты наступныя меры: па-першае, за аднаго забітага нашага салдата мы расстрэльвалі... (Настойліва звоніць тэлефон.) ...Пяцьдзесят мясцовых жыхароў. Па-другое...

Келлер здымае тэлефонную трубку, слухае і жэстам спыняе Штраўбе.

Келлер. Так! Так-так... Што?! Калі? Ахвяры ёсць? Што-о? А дзе ж вы былі? Карнікаў паслалі? Дык чаго ж вы седзіце, чорт вас пабяры?! Зараз жа выслаць, балван! Што-о? Не разважаць! (Грозна і мнагазначна.) Гаворыць маёр Келлер! Праз паўгадзіны даложыце! (Келлер кладзе трубку, знішчальна глядзіць на Штраўбе.) На перагоне 15-ты раз'езд — Лясная дзве гадзіны таму назад пад адхоп сышоў вайсковы эшалон, ёсць ахвяры. Дзе вашы вочы?!

Штраўбе. Дык гэта ж не на маёй тэрыторыі. Гэта якраз па граніцы з суседнім.

Келлер (іранічна). Мілае апраўданне! Супакоілі. (Рэзка.) Вас павінна хваляваць усякая падобная падзея на тэрыторыі ўсёй Расіі, і вы павінны рабіць вывады, што падобныя выпадкі — гэта вынік вашай бяззубасці!.. Дакладвайце далей аб мерах.

Штраўбе. Мы ўзялі на ўлік усіх актывістаў і служачых савецкіх устаноў, і нашы агенты сочаць за іх дзейнасцю. Мною распаўсюджаны строгі загад аб пакаранні аж да расстрэлу за парушэнне правіл, устаноўленых нашымі ваеннымі ўладамі.

Келлер (раздражнёна). Пап Штраўбе! Вас сюды

паставілі гувернёрам, выхавальнікам, пняйкай ці пакарацелем, выканаўцам прамых дырэктыў? Вы читалі «Майн кампф»? Вы читалі загад Герынга? Нарэшце, вы ведаеце, за што вядзе вайну Германія?

Ш т р а ў б е. Так точно, ведаю!

К е л л е р. Тым горш. Значыць, вы свядома не выконваеце праграмных палажэнняў нацыяпал-сацыялістаў. Трэба памятаць — Германія хоча сусветнага панавання. Яна можа і павінна гэтага дасягнуць. Шлях да сусветнага панавання ляжыць праз Расію. Каб дасягнуць гэтай мэты, трэба змяншаць колькасць сваіх ворагаў, трэба знішчаць славян, трэба за-бі-ваць! Кожнага рускага, украінца, беларуса, паляка... Аб гэтым павінен памятаць кожны германскі салдат і тым больш вы! Септыментальнасць патрэбна адкінуць прэч. А вы займаецеся выхаваннем. Вы зразумелі свой педахоп?

Ш т р а ў б е. Пан Келлер, я не абмяжоўваюся, як вы называеце, выхаваўчымі мерамі. Мы расстрэльвалі амаль кожнага бадзягу пад відам ваеннапалонных, павешана тры партызаны і шэсць іх пасобнікаў. Палова сямей камуністаў выслана ў канцлагеры. Расстраляна 8 чалавек, якіх падазравалі ў пасобніцтве партызанам.

К е л л е р. Так... добра... Але гэта недастаткова. Трэба падобныя меры праводзіць масавым парадкам, нават цэлымі вёскамі, каб не заставаліся родзічы, якія безумоўна будуць настроены да нас крайне варожа. Прадаўжайце.

Ш т р а ў б е. Нядаўна ў нашым раёне з'явіўся невялікі партызанскі атрад.

К е л л е р. Вы дакладна не ведаеце, колькі чалавек ён налічвае?

Ш т р а ў б е. Дакладна ўстанавіць пакуль што не паспелі, але па звестках у гэтай бандзе да сотні чалавек.

К е л л е р. Ого! А вы не спрабавалі заслаць свайго агента ў гэту банду?

Ш т р а ў б е. Гэта не так лёгка зрабіць. Вельмі цяжка знайсці чалавека, на якога можна было б спадзявацца. Але не так даўно я падшукаў адпаведнага чалавека. Ён зараз тут, чакае ў прыёмнай.

К е л л е р. Што ён з сябе ўяўляе?

Ш т р а ў б е. Былы кулак, у калгасе працаваў садоўнікам. Гарбун, урод, прагны. Сам напасіўся. Прозвішча — Слівяшын.

К е л л е р. Урод, кажаце? Яны заўсёды злыя ў гэтай справе. А ў насельніцтва давер'ем карыстаецца?

Штраўбе. О-о! Ён майстра сваёй справы.

Келлер. Калі так, выбар пядрэшны. *(Закурвае.)*
Банда партызан, кажаце, з'явілася пядаўна?

Штраўбе. Але.

Келлер. Трэба неадкладна заслаць агента і ў бліжэйшы час знішчыць яе. Знішчыць у самым зародку, бо пасля не абярэмся клопатаў. Дзейнасць іх вельмі заразлівая. Да таго ж, гэта неабходна зрабіць зараз жа, бо ў хуткім часе прадстаяць важныя перавозкі па чыгунцы і, калі мы не здолсем іх знішчыць, шмат у чым будзем рызыкаваць, пават асабіста вы і я. *(Паўза.)* Да-а... цяжкавата прыйдзеца нам у Расіі...

Штраўбе. Але пасля гэтых цяжкасцей мы — гаспадары свету. Я думаю, што партызаны хутка копчацца. Гэ-таму будуць спрыяць, па-першае, нашы жорсткія меры, а па-другое, чым паспяховай нашы справы на фронце, тым меншая падзея ў партызан, кожны зразумее бессэнсоўнасць супраціўлення.

Келлер. Не спяшайцеся рабіць вывады. Не забывайце, што гэта не захад, гэта — Расія.

Штраўбе. Так, але...

Келлер. Так, і справу маеце з рускім народам і бальшавікамі. Я рускага добра ведаю, вельмі добра... Упарты і непакорны... Ён яшчэ доўга будзе ваўком глядзець на нас... І наша задача, задача камендаптаў Штраўбе і... Келлераў угамаваць, забрытаць яго, зрабіць яго паслухмяным, як сабака свайму гаспадару. Мы абавязаны гэтага дасягнуць, хаця б нам прыйшлося пераступіць праз мільёны трупаў. І спачатку нам нялёгка прыйдзеца.

Штраўбе. Нічога, як-небудзь ды справімся.

Келлер. Справімся? Так, мы справімся пры ўмове, што хутка вызваліцца ад фронту армія і франтавікі возьмуцца наводзіць тут парадкі, пры ўмове, што ў бліжэйшы час мы кап-ч-чат-кова знішчым Чырвоную Армію! Поўнасю знішчым яе! А інакш не, не так хутка мы справімся. Пры дапамозе паліцаяў не скоро справімся. Трэба прызнаць — партызаны куды лепей ваююць. Дзе там! Ніякага параўнання. Паліцаі — гэта ж шкурнікі і трусы. Вы думаеце, яны да нас па службу пайшлі таму, што наша ідэя — іх ідэя, або таму, што яны нам сімпатызуюць за падта? Не-е! Далёка не так. Яны бачаць, што мы сіла і мы сёння ім выгадней. Вы паглядзіце — колькі іх к вам прыйшло? Глупства! Дробязь! Вось гэта мяне і палохае — пават такіх мала.

Штраўбе. А як вы думасце, ці скоро мы пакончым з Чырвонай Арміяй? Калі мы развяжам рукі, каб тут наводзіць парадкі?

Келлер. Калі пакончым з Чырвонай Арміяй? Хутка, лейтэнант, вельмі хутка, вы і не падазраеце, як хутка. *(Абодва падыходзяць да карты.)* Нам летась не ўдалося ўзяць Маскву. Але глядзі, што робіцца сёлета. Які поспех! Нябачаны прарыў. Заўваж, гэты поспех не леташні. Ён грунтуецца не на нечаканасці. У гэтым годзе мы масм справу ўжо з ваюючай арміяй. Не нечаканасць, неспадзяванасць, а сіла, розум!

Штраўбе. Але ў мінулым годзе мы паступалі на ўсіх фронтах, а сёлета на адным участку...

Келлер. Нам і непатрэбна наступаць па ўсяму фронту. Глядзі, як мы будзем браць Маскву. *(Паказвае на карце.)* Яшчэ тыдзень, два, і Баку ў нашых руках. Разумееш — Баку! Гэта значыць, — Каўказ адрэзаны. Праз некалькі дзён мы на Волзе. Ты бачыш, Масква ўжо страціла ўсё, што яе карміла, — Украіну, Данбас, Кубань — багацейшыя прамысловыя цэнтры. Зараз траціць Каўказ, Баку. Нафта — гэта кроў у гэтай вайне. Масква траціць Сталінград — ключ канца гэтай вайне. У яе застаецца яшчэ Урал. Але ў тым жа і гепіяльнасць нашага плана. Мы фарсіруем ля Царыцына Волгу, рухаемся на поўнач, адр-р-разаем Урал ад Масквы! Такім чынам мы рэжам апошнюю артэрыю, якая забяспечвае савецкія арміі. Мы будзем браць Маскву з усходу. У Сібіры нам ваяваць непатрэбна. Возьмем Маскву — мы возьмем Расію.

Штраўбе. Але як скоро гэта будзе?

Келлер. Як скоро? Вось яшчэ некалькі дзён, і мы ў Царыцыне, потым паварот на Поўнач, пару тыдняў, ад сілы месяц, і мы за Масквой — і Расія ля нашых ног! Разумець трэба, лейтэнант, у які час жывеш. Гэта ж паварот сусветнай гісторыі! Хіба можна параўнаць Напалеона з фюрэрам? Ён здаецца бездапаможным дзіцянем перад фюрэрам. *(Патэтычна.)* Адольф Гітлер!! Гэта ж волат думкі!! *(Абодва з утрапеннем глядзяць на партрэт.)*

Штраўбе. Да-а... пан маёр...

Келлер. Кожны немец павінен імкнуцца быць вартым гэтага вялікага часу, жыць у пачатку вялікай эпохі... Паклічце сюды агента.

Штраўбе адкрывае дзверы і кіўком галавы дазваляе некаму ўвайсці. Уваходзіць агент Слівяшын.

Штраўбе. Вось і той самы агент Слівяшып, пра якога я вам дакладваў, пан гаўптман.

Слівяшып (*кланяючыся*). Здравія жадаю, вашаства! Здравія жадаю!

Штраўбе (*знаёміць*). Пан гаўптман, па-вашаму маёр фон Келлер — шэф гестапа.

Слівяшып. Вельмі прыемна, вельмі прыемна...

Слівяшып падыходзіць і працягвае руку, але Келлер адну руку засунуў у кішэню, а другой паказвае, куды садзіцца.

Слівяшып. Вельмі рад...

Келлер. Прывет, прывет, пан Слівяшып. Чуў пра вас, хваляць за шчырасць... Будзем мець на ўвазе.

Слівяшып. Дзякую-с... рад старацца-с... Ды што вы... Я-с... нічога-с... як загадаеце-с... вашаства.

Келлер. Сядайце. А што гэта такое «вашаства»?

Слівяшып нясмела садзіцца на ўскраек крэсла амаль пасярод пакоя; яго шустрыя вочкі абшарылі кабінет і з чакашнем уніліся ў Келлера.

Слівяшып. Гэтак рапэй гаварылі на паважаных асоб.

Келлер. Пры бальшавіках, здаецца, так звяртацца было не ў модзе?

Слівяшып. Сапраўды, сапраўды, вашаства.

Келлер. Значыць, вы яшчэ добра памятаеце старыну?

Слівяшып. Ды і як жа яе забыць, добрую старую часінку, грэх забыць.

Келлер. Так-так... Ну, раскажайце, як жыццё?

Слівяшып (*хутка прыўстаў*). Дзякую вам... вельмі добра... лепей, чым пры саветах.

Келлер. Нічога, нічога, сядзіце. Ну, а што повага маеце сказаць?

Слівяшып (*садзіцца*). Я б вам пра ўсё на папярэчку, ды не паспеў перапісаць, пан...

Штраўбе (*падказвае*). Пан гаўптман.

Слівяшып. ...Пан гаўптман.

Штраўбе. У вас, здаецца, запісная кніжка ёсць, дык вы па ёй раскажыце.

Слівяшып (*дастае запісную кніжку*). Магу-с... Вось, пан камандант прасілі мяне...

Келлер. Мабыць, загадваў?

Слівяшып. Так-так, загадвалі, каб я прыглядаў за некаторымі сямейкамі... вось хоць бы і за Кулічовымі. Вы

ведаеце, пан маёр, што гэта за сямейка? Самыя заўзятыя камуністы. Дык вось у Кулічыхі быў сын — Віктар Кулічоў. Хвала богу, яго тут няма, а то такі партызан быў бы, што о-о-о! Бывала, калі хто крыху лепей жыў, дык ён праходу не даваў. «Ты, кажа, чужоі працай карыстаўся, батракоў трымаў, ты, кажа, эксплуатаатар, мірасед, вампір», а які я вампір, калі я...

Келлер (*нерабівае*). Вы бліжэй да справы. Дык што вы заўважылі за яго сям'ёй?

Слівяшын. Віктар-та на фронт пайшоў, жонка з вывадкам уцякла, выехала (*таямніча*), а вось дачка яго, Таня, кажучь, тут засталася; бачылі, кажучь, у партызанах. Старая Кулічыха таксама тут, і яна перадае ўсё партызанам. Вельмі часта да яе прыязджаюць мужыкі нейкія, быццам бы на базар, а на самай справе, пэўна, лазутчыкі партызанскія.

Келлер. Так-так... добра... Цікава, а якія ў вас узаемаадносіны з гэтай старой?

Слівяшын. Якія могуць быць узаемаадносіны ў мяне з ёй? Што вы, пан маёр, божа збаў.

Келлер. Значыць, дрэнныя?

Слівяшын. Гэта ж ворагі, ворагі спрадвечныя.

Келлер. Та-ак... пяўдала... Ці ведаеце вы, для чаго мы вас паклікалі?

Слівяшын. Не яшчэ, пан гаўптман.

Келлер. Вам прадстаіць значная справа... (*Пытліва глядзіць на Слівяшына.*) Цікава, як вы гледзіце на будучае?

Слівяшын. Як загадаеце зразумець?

Келлер. Як зразумець? А вось як: вы далі згоду працаваць на нас... душой і целама быць адданым нам... верна служыць нам, як гаспадару... (*хацеў сказаць «яго верны пёс»*) як гаспадару. А верна служыць нам, гэта значыць, — весці неспрымірную барацьбу з савецкімі людзьмі... рускімі..., якія настрасны супроць нас. Я спадзяюся, што вы гэта разумеце?

Слівяшын. Як жа-с... разумеем...

Келлер. Дык вось, мяне цікавіць пытанне: чаму вы пайшлі на гэта? На што вы разлічваеце ў будучым? Чаго вы жадаеце дабіцца?

Слівяшын (*уздыхнуўшы*). Чаму?

Келлер. Так, чаму? Толькі ад душы, гэта вам не пашкодзіць.

Слівяшын. А навошта мне хлусіць?.. Я скажу...

Пры бальшавіках, пры саветах былі калгасы... косткай у горле яны мне сталі! Скажыце, у калгасе быў я гаспадаром, сапраўдным гаспадаром? Не! А да калгасаў я быў гаспадаром. Ды яшчэ якім гаспадаром! Уся ваколіца зайздросціла... Хоць бы ўзяць такую штуку. Трэба мне куды пасхаць, дык у калгасе не свой кош, трэба прасіць, кланяцца. А раней я меў іх сем і куды захацеў, туды пасхаў, ніхто мне не ўказ. Сам сабе гаспадар: хачу прадам, хачу аддам... абпаіў, закульгаў — ні перад кім не адказваю — мая справа... Сам пасеяў, сам пажаў, абмалаціў і зноў — сам гаспадар, калі пажадаў — узяў, захацеў — прадаў, пачакаў размеркавання.

Ды галоўнае тое, што раней — то мне і працаваць не трэба было, — усё людзі рабілі. Толькі паглядвай, каб не кралі... І ўсяго ў мяне поўна было... Толькі гаспадарскае вока май. А зараз камуністаў няма, калгасы разагналі... Самы час гаспадаром стаць. Зямлі-та у-у колькі! Зямля гаспадара кліча. А сад які!.. Ды калі б мне яго... І ўсё ў вашых руках: і людзі, і зямля; вы даруеце, вы і караеце... А я зноў хачу быць гаспадаром! Вось чаму я да вас пайшоў. І пайду, пайду на ўсё, а свайго даб'юся, а гаспадаром стану! (*Апусціўшы вочы.*) На споведзі гэтага не сказаў бы, а вам сказаў.

Келлер. Так-та-ак... Ты разважыў правільна. Мы сюды прыйшлі гаспадарыць. Мы караем, мы і даруем. Ты сказаў, што хочаш стаць гаспадаром?..

Слівяшып. Вось іменна.

Келлер. Гэта дарма не даецца, трэба заслужыць.

Слівяшып. Я і стараюся.

Келлер. Дык вось, мы паклікалі вас сюды, каб даць вам адно адказнае заданне. Выканаеце — атрымаеце ўсё. Атрымаеце зямлю, людзей, якія будуць апрацоўваць вам яе... сад. Вы будзеце гаспадаром, п а п а м Слівяшышым, а не якімсьці калгасным садоўнікам. Апрача таго, да вас будуць зусім іншыя адносіны нашых улад, а гэта пемалаважна.

Слівяшып. Я гатоў... слухаю-с.

Келлер. Нам вядома, што ў вашых лясах з'явіліся партызаны-бандыты. Дык вось, вы павінны дапамагчы нам вылавіць іх, знішчыць. Гэта небяспечныя ворагі і нашы, і вашы.

Слівяшып. Выкурым іх, выкурым!..

Келлер. А для таго, каб гэта зрабіць адным махам і як мага хутчэй, патрэбна мець сярод іх свайго чалавека.

Штраўбе. Каб сачыць за імі, знайсці і паведаміць у зручны момант для таго, каб іх накрыць.

Слівяшып. Разумею... разумею... А калі яны даведваюцца?

Келлер. Не даведваюцца. Трэба рабіць так, каб не ведалі. Пастарайцеся зблізіцца, падружыцца з гэтай старой або другімі пасобнікамі, увайдзіце ў давер'е, забярыцеся ў атрад, а там ужо справа наша. Ну, дык згодны? Не так ужо гэта і цяжка, як вам здаецца. Я не патрабую адказу зараз, вы падумайце... але (*шматзначна*) памятайце — вы жадаеце стаць гаспадаром, а гэта магчыма толькі так.

Слівяшып (*навольна*). Д-добра... й-я-а... згодзен.

Келлер. Ну вось і ўсё. Аб астатнім дамовімся заўтра. (*Заўважыў запісную кніжку.*) А вось запісную кніжку пры такой справе трымаць пры сабе пельга. Гэту пакіпьеце тут і наперад прывыкайце без яе.

Келлер і Слівяшып выходзяць.

Штраўбе. Цопке!

Цопке наказваецца ў дзвярах.

Цопке. Слухаю, пан камендант!

Штраўбе. Вячэра гатова?

Цопке. Вядома гатова, пан камендант.

Штраўбе. Малайчына! Зараз ідзём. Усё.

Цопке пры выхадзе сутыкаецца з Келлерам.

Келлер. лепшай кандыдатуры і жадаць не трэба.

Штраўбе. Я сяк-так у людзях, пан маёр, кемлю. Гэты гарбун гатоў родную маці за грош прадаць.

Келлер. Сярод рускіх такіх цяжка знайсці. (*Паўза.*) У гэтай Расіі, чорт бы яе забраў, з якімі толькі людзьмі не спаткаешся. Вы, лейтэнант, пад Брэстам былі ў сорака першым?

Штраўбе. Як жа, я тады быў ад'ютантам нябожчыка генерала Крэйнца.

Келлер. Вы памятаеце апошніх абаронцаў Брэсцкай крэпасці? Можна было здзіўляцца іх стойкасці. Амаль усіх перабілі, р-р-раздавілі, але не зламалі... Да апошняга патропа... Некалькі чалавек усё ж узялі ў палон. Ні сярод рапёных, ні сярод палонных ні афіцэраў, ні камісараў не знайшлі. «Загінулі», — кажуць. Палкоўнік — мой начальнік, не верыў. «Пераапрацуліся», — кажа. Прывялі

двух на доныт. Адмаўляюць: «Няма». Жыццё абяцаў, расстрэлам пагражаў — не дапамагло. Палкоўнік не сцярпеў і ўдарыў аднаго п-па мордзе. Дык другі кінуўся на палкоўніка і ўчапіўся зубамі ў горла яму... Ледзь адарвалі. Збілі, зрэзалі на кавалкі, а не казалі, ш-шэльмы...

Штраўбе. А палкоўнік?

Келлер. Памёр... пасля... гангрэна. *(Паўза.)*

Штраўбе. Да-а... Цяжкі парод... Але нічога, гэты дапаможа.

Келлер. Хто?

Штраўбе. Ды гэты гарбун.

Келлер. А-а! Старт далі, паглядзім, які будзе фініш.

Штраўбе. Можа, пойдзем адпачнём, павячэрасм, пан гаўптман?

Келлер. Бадай што можна.

Заслона.

ДЗЕЯ ДРУГАЯ

Зямлянка камандзіра партызанскага атрада. Нары, невялікі стол, на якім стаіць ліхтар «лятучая мыш». Пасярод зямлянкі жалезная печка.

У зямлянцы камандзір атрада, камісар, начальнік штаба і Салаўёў. У апошняга ў руках гармонь.

Начальнік штаба. Разведка паведамляе, што немцы ўзмацняюць чыгуначныя гарнізоны і патрульныя пікеты на лініі, пасылаючы частку салдат і паліцаяў з сельскіх гарнізонаў і з варты шасейных мастоў.

Камандзір. Значыць, старая праўду сказала, што немцы збіраюцца, рыхтуюцца да важных перавозак па чыгунцы?

Начальнік штаба. Выходзіць так.

Камісар. Цікава, рух аўтатранспарта па шасейных дарогах не зменшыўся?

Начальнік штаба. Наадварот. Колькасць аўтамашы, якія ідуць на ўсход, з кожным днём павялічваецца.

Камісар. Значыць, па чыгунцы перавозкі вельмі важныя.

Камандзір. Я думаю. Недарма ж яны прымаюць

такія меры. Ну што ж, яны рыхтуюцца, і мы таксама пэ будзем у шапку спаць. Трэба ўсю сваю ўвагу пераключыць на чыгунку.

К а м і с а р. Безумоўна.

Н а ч а л ь н і к ш т а б а. А мне здаецца, не зусім так, не літаральна. У мяне зарадзіўся такі планік... Як вы думаеце, таварыш камандзір?

К а м а н д з і р. Ну-ну, давай.

Н а ч а л ь н і к ш т а б а. Немцы зараз амаль агалілі шашу. А што, калі мы цяпер рвапём шасейныя масты? Дык таму ж важнейшыя... Ахова малая... Мы гэтым дасягаем дзвюх мэт: рвём масты і ўскладняем рух аўтатранспарту — раз і, па-другое — гэтым мы адцягваем частку сіл ад чыгункі. І вось тады вайна рэйкам. А?

К а м а н д з і р. Варта падумаць... Бадай што верна. Лоўка! Далібог, верна, а, камісар?

К а м і с а р. Н-да-а... здаецца, трэба згадзіцца. Рана ці позна, а шашу таксама трывожыць трэба. Ну, а зараз зручна, ды і пакуль што па чыгунцы немцы не распачалі... Правільна.

К а м а н д з і р. Ну і начштаба ў нас! Яму б дзе-небудзь у штабе фронту.

Н а ч а л ь н і к ш т а б а. Швейцарам.

К а м а н д з і р. Ну-ну! Ты не збівай мне дану. Як-ніяк, ты ў мяне начштабам. І я таксама пуп не пуп, а на куціну падобен. На роўным месцы спатыкнуцца можна. *(Смяюцца.)*

К а м і с а р. Дык, кажаш, прыехаў нейкі з гестапа спецыяльна па падрыхтоўцы аховы чыгункі?

Н а ч а л ь н і к ш т а б а. Але, маёр Келлер.

К а м а н д з і р. Ну што ж, яны рыхтуюцца, падрыхтуемся і мы. Ты, Васіль Міхайлавіч, распрацуй падрабязней план аперацыі на шашу, а я з Віктарам Іванавічам возьмем на сябе жалезку. Ясна?

Н а ч а л ь н і к ш т а б а. Ёсць!

Уваходзіць С л і в я ш ы н. Ён прыносіць вячэру.

С л і в я ш ы н. Калі ласка частавацца, таварыш камандзір. Смачненькае, цёпленькае, толькі з жару.

К а м а н д з і р. Рыхтуйся, Антон, каб правесці ўдала гэткую аперацыю, разведцы трэба многа папрацаваць.

А н т о н. За разведчыкамі справа не пастаіць.

С л і в я ш ы н. А што за аперацыя мае быць, таварыш камандзір?

К а м а н д з і р. Пакуль што рана ведаць. Прыйдзе час — даведася. Ну дык што, перакусім, хлопцы? Сядай і ты, Антон, калі хочаш.

А н т о н. Нічога не зробіш... калі запрашаюць, адмаўляцца непрыстойна.

К а м а н д з і р. Віктар Іванавіч, можа, па маленькай... а?

К а м і с а р. І калі ўжо я цябе адвучу ад гэтага?

К а м а н д з і р. Я тут ні пры чым: жонка, брат, вінавата — яна прывучыла. Калі на шаўковай працаваў, яна заўсёды к сьняданню чарачку, перад абедам чарачку, ну, а на вячэру само сабой. Разумеецца — нанач, каб всялей было і ёй і мне.

С л і в я ш ы н. Ну, а зараз наша справа такая — партызанская, пакуль жывы — пі на здароўе. Як той казаў — пі пакуль тут, на тым свеце не дадуць.

К а м і с а р. Шкодная пагаворка. Калі б так партызаны рабілі, то да гэтага часу ўжо ні аднаго б не было. *(Камандзір налівае па чарцы, п'юць і закусваюць.)*

А н т о н. А ўсё-такі нямецкі шнапс не дрэнны. *(Паўза.)*

С л і в я ш ы н. І калі гэта мы па адным месцы спынімся? Надакучыла ўжо вандраваць. 2—3 дні пастаім і зноў на новае месца. Горш цыган.

К а м а н д з і р. Нічога не зробіш... Абстаноўка прымушае. Калі б немцы дзейнічалі па прынцыпу — ляжачага не біць, не можна было б на адным месцы жыць.

С л і в я ш ы н. Э-э, па іх можна месяцамі жыць, і яны ведаць не будуць.

К а м і с а р. Дарэмна вы так разважаеце. Паспрабуй пажыві тыдзень-другі, і карнікі тут як тут.

С л і в я ш ы н. Ды ну-у!..

Н а ч а л ь н і к ш т а б а. Ні да, ні ну. Камандзір ведае, што робіць.

К а м і с а р. І кожны партызан павінен гэта ведаць.

С л і в я ш ы н. Яно, канешне... хіба я што супраць? Я ж разумею... Я толькі кажу, што нязручна.

К а м а н д з і р. На вайне не да гэтага. Раз ваяваць, значыць, трэба мірыцца з усялякімі ўмовамі.

С л і в я ш ы н. Правільна, таварыш камандзір. Калі ваяваць, дык ваяваць. *(Паўза.)* У мяне вось просьба да вас, таварыш камандзір.

К а м а н д з і р. Ну-ну, слухаю.

С л і в я ш ы н. Я ж таксама ваяваць прыйшоў, а на-

вошта мяне прывязалі да кухні? Прымусілі мяне кашаварыць, дровы калоць, ваду вазіць. А мне якраз пемцам галовы калоць.

К а м і с а р. Але ты ж быў задаволены, калі цябе прызначалі туды? Здаецца, так?

С л і в я ш ы н. Так-то яно так, але я думаў, што калінікалі можна будзе і схадзіць куды-небудзь.

К а м і с а р. А куды табе хадзіць?

С л і в я ш ы н. Ну па аперацыю ці ў разведку. (Горача.) Залічыце мяне ў разведку.

А н т о н. Цябе?.. У разведку?..

К а м і с а р. Пачакай трохі. Яшчэ паспееш, падакучыць пават. На кухні дапамагаць — тая ж баявая работа і не менш важная.

С л і в я ш ы н. Э-э, што калі яна ні розуму, ні сэрцу.

К а м а н д з і р. Нічога, прывыкаць трэба... Так што з просьбай нічога не будзе.

С л і в я ш ы н. Ну, што ж, на тое вы і камандзір наш, вам відней.

С л і в я ш ы н выходзіць.

К а м і с а р. Не падабаецца мне гэты суб'ект. Выгоддзя ўсё шукае. Тое яму не так, гэта яму не падабаецца, быццам для кагосьці службыць.

К а м а н д з і р. Гэта табе так здаецца. Асабліва калі да чалавэка адчуваеш антыпатыю, то заўсёды за ім заўважаеш кучу недахопаў.

К а м і с а р. Не, брат, я яго даўно ведаю.

К а м а н д з і р. Але трэба памятаць галоўнае — ён таксама прыйшоў з той жа мэтай, што і мы, значыць, асабістым антыпатыям месца не павінна быць. Праўда, ён не так верна ацэньвае абстаноўку, дык трэба ж рабіць скідку на яго маларазвітасць.

К а м і с а р. Дзякую, перакапаў.

К а м а н д з і р. Вось так! Верна, Антоп?

А н т о н. Не згодзен я. За тое, што ён зажадаў перавесціся ў разведку, я б яго прымусіў вожыка жыўём праглынуць. Ён думае, што разведчыкам можа быць кожная курыца.

К а м а н д з і р. Не фанабэрся, Антоп. Сабс цану набаўляеш, а гэта непрыгожа.

А н т о н. Я не фанабэруся, але і ён пяхай не ў свае сані не садзіцца... Разведчык...

Антоп бярэ гармонік і ціха наігрывае песню «Там вдали, за рекой...».

Пры паўтарэнні куплета камандзір паціху надпявае; затым да яго далучаецца начальнік штаба, а ўслед і камісар.
У час спеваў у зямлянку ўваходзіць Тапя, якая таксама ўключаецца ў хор.
Усе спяваюць.

Там вдали, за рекой загорались огни,
в небе ясном заря догорала.
Сотня юных бойцов из буденновских войск
на разведку в поля ускакала.

Они ехали молча в почной тишине
по широкой украинской степи;
вдруг вблизи, у реки засверкали штыки —
это белогвардейские цепи.

И бесстрашно отряд наскочил на врага,
завязалась кровавая битва;
вдруг боец молодой, он поник головой,
сердце молодца пулей пробито.

Он упал на траву между ног у коня
и закрыл свои карие очи.
«Ты, конек вороной, передай, дорогой,
что я честно погиб за рабочих».

Антон павольна заканчвае песню на гармошкіу.

К а м а н д з і р. Эх, і люблю ж я песню... Перад вайной у нас такі калектыў інжынераў падабраўся — цудоўныя хлопцы!.. Моладзь, толькі што з інстытутаў, яшчэ са студэнцкімі замашкамі, жэняцца, веселяцца. Бывала, у выхадны дзень збярэмся мы, і — на Дняпро... і давай песні... А то пасядаем на лодкі і ўніз па цячэнню.

Камандзір спявае:

Плыви, мой чели, по воле волн,
Куда тебя влечет судьба...

К а м а н д з і р. Хораша!.. Вясёлы народ, студэнты...

К а м і с а р. Да-а... Залатая пара — студэнцкія годы. Быў і я калісьці студэнтам... Хоць трохі, але пакаштаваў. Памятаю, тады ў нас у модзе была песенька «От зари до зари». На суседству з намі жыў свяшчэннік айцец Гаўрыла, дык мы яму, бывала, часта пад вокнамі спявалі, а ён страх як не любіў.

А н т о н. Віктар Іванавіч, праспявайце-ка нам.

К а м і с а р. Э-э, не магу ўжо, не тыя годы.

Т а п я. Можка, можка, ды не хоча.

К а м а н д з і р. Не скромнічай, Віктар Іванавіч, давай-ка, а мы паможам, як зможам.

Камісар заявае, а астатнія нясмела ўключаюцца ў хор.

От зари и до зари, лишь зажгутся фонари,
Вереницею студенты тут шатаются...

Вера, чудная моя, Вера, чудная моя,
Ах, Вера, чудная моя,— все шатаются!

И всю ночь напролет они песенки поют
И рассвету-свету улыбаются.

Вера, чудная моя, Вера, чудная моя,
Ах, Вера, чудная моя,— улыбаются!..

Усе апладзіруюць.

Крыкі: — Брава!..

— Цікава!..

— Ого-го!..

Антон. А дзе вы вучыліся, Віктар Іванавіч? Што скончылі?

Камісар. Не ўдалася мне скончыць. Рэвалюцыя... Чырвоная гвардыя... і давучваўся на фрэнтах грамадзянскай вайны. Мне прыйшлося вучыцца зусім не ў тых умовах, як нашай моладзі... і то прыемна ўспомніць.

Начальнік штаба. А як сталі жыць перад вайной — любаміла. Пі, еш, чаго жадаеш. Кіно, тэатры, школы, інстытуты — вучыся, колькі ўлезе. А колькі новых заводаў, фабрык? Выбірай любую спецыяльнасць, працуй толькі. Курорты, санаторыі, экскурсіі — усё для цябе, калі ласка! Не верыцца, што так жылі.

Камандзір (як бы прадаўжае). І раптам усё гэта немец хоча адабраць. Ну ўсё, усё! І школу, і завод, і... песню пават... Маю шоўкавую фабрыку ўжо знішчыў, гад печаны. Не-е! Дурыш, сукіі сын, не выйдзе! Той, хто выпіў тую чашу, не так лёгка паддаецца табе. Мы з табой, немец, ворагі насмерць. У грамадзянскую не так прыходзілася, і то высталялі. Выстаім і цяпер. Дарма, што ты да Сталінграда дапёр. Выстаім, хлопцы?

Камісар. Пра такія рэчы не пытаюць.

Камандзір. Успомнілі добрае, а зараз давайце за справу. Ты, Віктар Іванавіч, ідзі к хлопцам, пагамані, а Антон што-небудзь сыграе. А мы з Васілём Міхайлавічам пойдзем падумаем пад аперацыяй, каб немцы на сваёй шкуры адчувалі, што мы яшчэ жывыя, што «ёсць яшчэ порох у парахаўніцах», як той Тарас казаў.

Усе разыходзяцца, затрымліваюцца толькі Антон і Таця.

Таця. Ох і будзе нам, як дазнаецца бацька.

Антон. А ты думаеш, што ён нічога не ведае?

Т а н я. А што, ведае?

А н т о н. Зразумела, ведае. Сёння сустрэў мяне і кажа: «Глядзі, Антоц, буду лаяцца». Я пытаю: «За што, Віктар Іванавіч?» Кажа: «Бачу, бачу, што ты цэлішся да мяне ў зяці». Я і ахнуў. «Глядзі, кажа, пакуль з немцамі не кончым, аб гэтым думаць рапа...» і пайшоў.

Т а н я. Ну, а ты?

А н т о н. А я што? Астаўся, вушы развесіўшы.

Т а н я. Ой! А як мне цяпер быць?

А н т о н. А табе ён яшчэ пічога не казаў?

Т а н я. Не.

А н т о н. Вось аб гэтым я табе і хацеў сказаць. Але, ціха: ідзе храбры разведчык, што пасля кожнага стрэлу штаны мяняе!

Уваходзіць С л і в я ш ы н і збірае на сталe посуд.

А н т о н. Эй, ты, бравы афіцыянт! Што, у разведку захацеў? Каб я больш аб гэтым не чуў! Ясна? Ты ведаеш, што такое разведка? Дык я табе зараз растлумачу. Чытаў я адну разумную кніжку, дык у ёй напісана: у Індыі ёсць такая птушка — татвалі завецца. Дык яна, калі няма чаго есці, косці глытае, але перш чым праглынуць, яна пад хвост прымервае, на выпадак, калі страўнік не пераварыць, то каб магла выйсці назад. Дык вось і табе трэба так рабіць, як гэта птушка. Ты ведаеш, што такое разведка? Ды калі цябе звадзіць на адну сапраўдную, то назад лысым прыйдзеш і з парокам сэрца.

С л і в я ш ы н. Я таксама табе скажу. Я таксама бачыў кніжку. Не ведаю, разумная яна ці не, не чытаў, але назва разумная — «Смяецца той, хто смяецца апошнім».

А н т о н. Я і першым смяюся і апошнім буду. А пра разведку забудзь. Памятай!

А н т о н і Т а н я выходзяць.

С л і в я ш ы н. Пачакай яшчэ, галубок, пабачым, хто лепшы разведчык. Аб гэтым я цябе спытаю, калі табе нашыю будуць цялю падзяваць.

Заслона.

ДЗЕЯ ТРЭЦЯЯ

Партызанскі лагер у лесе. Злева шалаш. Пасярод сцэны прымітыўны столік на козлах. Некалькі шнёў. На сцэне камісар атрада і трое партызан.

1 - шы партызан. Ну і рызыковы хлопца наш Антон! Сярод белага дня ў самае зяўло пямецкае палез.

2 - г і партызан. На тое ён і партызанскі разведчык. У разведцы, брат, заўсёды самыя адважныя, самыя рызыковыя.

Камісар. Каб быць такім смелым, як ён, трэба ўмець гэтак жа ненавідзець немцаў, як ён іх ненавідзіць. Ён ужо пакаштаваў пачым фўнт ліха ў немцаў. Два месяцы пабыць у лагеры ваеннапалонных — не жарты. Два месяцы праваляцца рапеным за калючым дротам у гразі, пад дажджом, харчаваццадохлай канінай, бачыць, як штодня паміраюць сотні людзей, ляжаць сярод трунаў і чакаць, што не сёння-заўтра прыйдзе і твая чарга — усё гэта будзеш доўга памятаць. Гэта, брат, вялікая школа ненавісці.

1 - шы партызан. У якім гэта ён лагеры быў?

Камісар. На Украіне дзесьці. Ды гэта ў іх хоць у якім лагеры. У іх адзін парадак па ўсёй Еўропе.

2 - г і партызан. Падумаць толькі, што яны, гады, робяць з нашымі людзьмі, жудасна стаповіцца.

3 - ці партызан. За апошні тыдзень пяць партызанскіх сям'яў спалілі.

2 - г і партызан. А вёску Рыскоў таксама спалілі з людзьмі. Колькі там засталася? Дзяцей і тых у агонь пакідалі.

3 - ці партызан. Я гэтага ўжо не лічу. Я толькі пра сем'і партызан пашага атрада.

Камісар. Як гэта не лічу? Усё падлічым. За ўсё яны адкажуць... у дзесяцікратным размеры. Усё гэтыя Келлеры і Штраўбе ўласнымі галовамі расплоцяцца. Мы ў даўгу не астанемся. Усе нашы баявыя аперацыі — гэта ўжо расплата. За апошні месяц толькі наш атрад падняў у паветра восем шашэйных мастоў, а яшчэ спалілі трыццаць аўтамашыц, пусцілі пад адкос адзінаццаць эшалонаў — гэта значыць тысячы чатыры немцаў адкамандзіравалі на той свет. І гэта яшчэ не ўсё. Усё яшчэ наперадзе.

З'яўляецца С л і в я ш ы н.

1 - ш ы п а р т ы з а н. Антон пакляўся з Келлерам асабіста разлічыцца.

2 - г і п а р т ы з а н. І ён гэта зробіць.

3 - ц і п а р т ы з а н. Незайздроснае становішча Келлера.

1 - ш ы п а р т ы з а н. Але як жа так немцы патыкаюцца якраз на сем'і партызанаў нашага атрада?

2 - г і п а р т ы з а н. Нейкая шэльма выдала. Няўжо да нас пралез хто-небудзь? Як вы мяркуеце, таварыш камісар?

1 - ш ы п а р т ы з а н. Эх, дазнаўся б я, хто гэта шэльма...

К а м і с а р. Нічога, прыйдзе час — дазнаемся. Над гэтым ужо думаюць людзі. Будзьце ўпэўнены — праведваюць.

1 - ш ы п а р т ы з а н. Ёсць жа яшчэ падлюкі, якія не вераць, што наша возьме, вась і перамахнулі да немца.

К а м і с а р. Мала таго, што не вераць. У тых людзей душа ў гразі, мазгі абкураны ядавітым дымам. Яны не тое што не вераць, а не хочуць верыць. Яны хочуць якраз адваротнага.

2 - г і п а р т ы з а н. Што ж яны сабе думаюць? Гэта ж сляпым трэба быць, каб не бачыць, што немцу тут не быць, калі ўвесь народ узварухнуўся, як тыя пчолы з патрывожанага вулля. Кожная стараецца ўджаліць. Выганім жа злодзея, няпраўда, хоць і вунь куды запёрся.

3 - ц і п а р т ы з а н. Нялёгкая гэта справа, але, як ты кажаш, калі ўсе возьмуцца, то хутка пазад патурым.

1 - ш ы п а р т ы з а н. Вось каб Англія ды Амерыка ўзяліся ды падмаглі, весялей бы справа пайшла.

С л і в я ш ы н. Э-э, браток, ты іх не чапай. На іх і спадзявацца нечага. Яны любяць чужымі рукамі жар заграбаць. Прывыклі яйкі ачышчанымі глытаць.

2 - г і п а р т ы з а н. Глядзі, каб замест яек ды не праглынулі... чаго другога.

3 - ц і п а р т ы з а н. Дай бог. А пакуль што Англія і Амерыка дапамагаюць, як у той байцы: нацяліся двое работнікаў дровы калоць. Адзін коле, а другі хакае — памагае.

2 - г і п а р т ы з а н. Дык і атрымалі ж яны — адзін грошы, а другі — грашовы звон.

1 - ш ы п а р т ы з а н. Э-э, ды што гаварыць. Англію дзякуй за дагавор, а сам закасай рукавы ды лупі немца, вась тады твая праўда будзе.

К а м і с а р. Правільна, правільна. Калі справа датычыцца немца — праўда ў моцным кулаку.

3 - ц і п а р т ы з а н. Таварыш камісар, а як там на фронце? Ад Сталінграда не паперлі нашы немца?

С л і в я ш ы н. На фронце, як заўсёды. *(Насміхаючыся.)* Пакідаюць гарады і займаюць рапей падрыхтаваныя пазіцыі.

К а м і с а р. Так, таварышы, вайна не без таго. Немец меў, ды пакуль што і зараз мае некаторыя перавагі, але з гэтага не трэба рабіць няправільныя вывады, не трэба быць скептыкамі. Барацьба яшчэ наперадзе. Нельга лічыць наша становішча ахаўскім. Успомніце 18-ты год.

С л і в я ш ы н. Э-э, то быў зусім другі час, а зараз... *(тужліва)* што дзень, то горшаюць нашы справы.

2 - г і п а р т ы з а н. Пачакай, пачакай... Яшчэ не тое... Вось ты мне скажы, хто мацнейшы, ты ці Іван? *(Паказвае на 3-га партызана.)*

С л і в я ш ы н. Ну, вядома, Іван.

2 - г і п а р т ы з а н. А, дапусцім, гэты Іван стаіць і спадзяецца, што ў цябе няма каменя за пазухай, а ты аказаўся шэльмай і зпянацку, ззаду напаў на яго. Хто спярша будзе перамагаць? Зразумела, ты. Але ж гэта не значыць, што ты ўжо перамог. Ён жа ўсё-такі вывернецца і ўжо так табе ўправіць мазгі, што твой кацялок трэсне.

К а м і с а р. Хоць грубавата, але правільна. У 18-м годзе людзі змагаліся за новае жыццё, і не кожны яскрава ўяўляў сабе, што гэта за новае жыццё, а зараз кожны ведае, што такое свая ўлада, савецкая, што такое добрае жыццё, і таму б'юцца ўдвая злей за гэта жыццё. Ды і нельга раўняць Расію 18-га года і Расію цяперашняга. Немца ўжо спынілі, хоць і наступае ён, але не прасоўваецца — значыць, ужо выдыхаецца. Сталінград не здалі і не здадуць. Ніколі не здадуць нашы Сталінград. А немец намнога слабей стаў. І памятайце, што сказаў таварыш Сталін: хутка немцы пераканаюцца ў нашай сіле. А Сталін на вецер слоў не кідае.

3 - ц і п а р т ы з а н. Можна спадзявацца. Хто-хто, а ён слова сваё стрымае, педарма Сталіным завецца.

Уваходзіць к а м а н д з і р.

К а м а н д з і р. Давайце на абед, хлопцы, абед гатоў. Віктар Іванавіч, я думаю, што і нам не лішне перакусіць. Слівяшын, прынясіце нам сюды абед.

Усе выходзяць, апрача камандзіра і камісара.

Здаецца, усё падрыхтавана, прадугледжана. Як думаеш, камісар, справімся сёння з мастом?

К а м і с а р. Камандзір не павінен задаваць такія пытанні. Ён вядзе за сабой людзей, і ў яго ўпэўненасці павінна быць больш, чым у каго другога, тады поспех забяспечаны.

К а м а н д з і р. Пераканаў, дзякую. Табе б толькі ў вяснянай акадэміі генералаў навучаць. *(Смяюцца.)*

К а м і с а р. Значыць, ты павінен лічыць за гонар, калі я цябе навучаю.

К а м а н д з і р *(глядзіць на гадзіннік)*. Цікава, што прынясе Антон з разведкі. Калі перамен ніякіх не будзе, эх і часанём сёння фрыцаў. Нядрэнны сюрпрыз паднясем Келлеру.

К а м і с а р. Вось пагляджу я на цябе, Павел Мікалаевіч, і думаю: ты гэтак зжыўся з баявой абстаноўкай, што здаецца, і ніякі ты не інжынер, а проста салдат, быццам ты ўсё жыццё толькі і ведаў, што ваяваў, партызаніў. А мо ты сапраўды парашыў перакваліфікавацца і пасля вайны падацца ў армію?

К а м а н д з і р. Што ты, што ты?! Бог з табой! Гэта табе толькі здаецца, а мо хто па злосці нагаварыў. Прафесію я сабе выбраў адну і на ўсё жыццё. А не гавару пра яе цяпер таму, што лічу гэта простай балбатнёй, пакуль немцы тут. Вось выганім іх, закончым вайну, абавязкова пайду толькі на сваю шоўкавую фабрыку. Ты сабе не ўяўляеш, што за цікавая штука наша фабрыка... Толькі туды... Ты не ведаеш, Віктар, якое ў мяне зло на немцаў і асабліва на сваю фабрыку. Толькі за яе адну я б усіх іх перастралю. Такую махіну адбудаваці! Гэтулькі працы затрацілі, колькі непакоіліся, турбаваліся, трывожыліся, начэй не спалі, пакуль у ход пусцілі, а яны адным махам яе ў паветра. А? Гэта не гады? Ты ведаеш, я плакаў тады, як трохгадовы хлапчук... *(Паўза.)* Пакуль немцы тут, мая справа — справа салдацкая. І ведаеш, у мяне пейкае дзіўнае ўяўленне аб гэтай вайне. Быццам бы гэта не вайна, а барацьба са стыхійным няшчасцем, страшным стыхійным няшчасцем, ну нейк нахыталі навадненія ці ў гэтым родзе... што ўсё гэта пройдзе, толькі трэба прыкласці максімум намаганняў, каб выратаваць краіну. Трэба больш знішчаць немцаў, як мага больш, каб хутчэй зменшыць сілу нападу гэтай бруды, заліваючай зямлю... І выходзіць — ваюю я, каб не даць затапіць сваю зямлю і самому не затапіцца... значыць, гэ-

та мая асабістая неабходнасць... це вайна, а барацьба за жыццё...

К а м і с а р. Цікава. Зусім пейк не па-ваеннаму, а пават паэтычна, але правільна. У тым-та і сіла наша, што інтарэсы дзяржавы ў цэлым выражаюцца асабістымі інтарэсамі кожнага чалавека паасобку. *(Паўза.)* Чаму ж гэта Тані маёй няма яшчэ? Сёння ж яна павінна была вярнуцца.

К а м а н д з і р. Ці мала якая затрымка магла выйсці. Прыйдзе.

З'яўляецца радыст з навушнікамі на галаве.

Р а д ы с т *(радасна)*. Таварыш камандзір! Таварыш камандзір! Па радыё перадаюць загад Сталіна. Пад Сталінградам пемцам капут! Б'юць! Б'юць нашы! Эх і б'юць! Нашы перайшлі ў наступленне, пемцы ў паніцы бягуць... Хадзіце самі паслухайце, зараз будуць яшчэ перадаваць. Хутчэй толькі. Эх і кашу патварылі!

К а м і с а р. Няўжо?! Нарэшце-та!

К а м а н д з і р. Паспяшым, Віктар Іванавіч.

К а м а н д з і р і к а м і с а р выходзяць.

Некаторы час сцэна пустая.

Уваходзіць С л і в я ш ы н. Ён прынёс камандзіру і камісару абед і паставіў на стол.

С л і в я ш ы н *(задуменна разважае)*. Што рабіць?.. Як быць?.. Калі не паведаміць аб гэтай аперацыі, то ад Келлера нічога добрага не чакай. Не, брат, мала таго, ён самога тады павесіць... і прападуць мае патугі... *(Рахуча.)* Трэба паведаміць, інакш іх не вылавіш. Яны ж ніколі на месцы не сядзяць: сёння тут, а заўтра там... Злаві іх... І ўсё рвуць, усё рвуць... Пячонку яны ў мяне рвуць... Келлер за гэта душу з мяне выматас. Скажы — чаму своечасова не паведаміў?! А д'ябал іх ведае. *(Паўза.)* Не, сёння ж данясу! Трэба паведаміць, бо і для мяне тут ёсць рызыка... Ды і чаго я буду рызыкаваць? Не дай бог, выявіцца, што я... Калі гэта шэльма, камісар, узяўся, то заставацца тут небяспэка. Трэба ўцякаць, пакуль не позна... Эге, ледзь не забыў... Калі ігра надыходзіць да канца — бі апошнім козырам. *(Вымае з кішэні парашок і сыпле ў ежу.)* Увесь ці шмат будзе? *(Дадае лыжкай ежу, шухае, спрабуе на язык, сплёўвае.)* Нічога не чуваць. *(Высыпае ўвесь парашок.)* Ну, дарагія, паглядзім, які від вы будзеце мець заўтра... Гэткай дозай можна двух вярблюдаў атруціць, не тое, што... Ну, дай бог погі!..

Уваходзяць двое партызан. Падпіўшыя.

1 - шы партызан. Чаго бурчыш пад нос, чалавек з рэстарана ці, прабач, галоўны кухонны вадавоз?

Слівяшын (*спачатку спужаўся, але потым адчувае сябе спакойна*). Як жа не бурчэць? Прыпёс абед камандзіру, прастыў зусім, а іх пяма. Непакойся цяпер. Эх, вайна гэта, душу яна з мяне выматала. Калі б не вайна гэта, пакарпаўся б дзянёк у садзе, сонца на захад, — сам дадому... папіў чайку і адпачывай сабе спакойна...а то лазіш, бадзяешся па лясах, балотах, губіш здароўе...

2 - гі партызан. А хто ж цябе прасіў сюды? Сядзеў бы дома, папіваў чаёк і адпачываў спакойна, трымаючыся за бабіну пазуху. (*Смяюцца.*)

Слівяшын. Смяешся ўсё? Жартуеш?

2 - гі партызан. Нікольнікі.

Слівяшын. Як жа дома сядзець, калі кругом такая каніцель? Усе з немцам ваююць, а я дома сядзець? Ды і немец сядзець спакойна не дае.

1 - шы партызан. Ну дык і бурчэць печага. Калі ўзяўся за гуж, не кажы, што не дуж.

Слівяшын. Ат, што з табой...

Слівяшын выходзіць.

2 - гі партызан. Бач ты яго, далікатная натура... Не падабаецца яму па лясах і балотах...

1 - шы партызан (*мацае кацялок з ядой*). Во бес- тыя гарбатая, прыпёс камандзіру абед зусім халодны, паставіў і пайшоў. Я б яму за гэта сутак пяць губы.

2 - гі партызан. А мы можам справу паправіць.

1 - шы партызан. Ну?

2 - гі партызан. Дзе твая рэшта?

1 - шы партызан. Тут.

2 - гі партызан. Даставай.

1-шы партызан вымае з кішэні флягу з самагонам.

2 - гі партызан (*спявае*). Дык палівай сусед суседу!

Сусед твой любіць піць віно-о!..

...Вып'ем і закусім! А камандзіру свежае варыва прынясем...

1 - шы партызан. І то праўда. (*Палівае, п'юць, закусваюць.*)

2 - гі партызан. А-ах! (*Крэкнуў.*) До-обрая!

1 - шы партызан. Мая дашча майстра гнаць.

2 - г і п а р т ы з а н. Язык ледзь не праглынуў. Ану-ка
яшчэ па адзінай. Малайчына твая цешча. (*П'юць.*)

1 - ш ы п а р т ы з а н. О-о, золата!.. Пераслала і кажа:
«Восень ужо, холадна, каб сагрэцца... па маленькай».

2 - г і п а р т ы з а н. ...па адзінай. (*Вымае са сваёй кі-
шэні бутэльку.*) А мяне жонка таксама не забывае. (*Палі-
вае. Партызаны п'юць. Другі партызан спявае «Палей паў-
ней бакалы...»*)

Уваходзіць К а м а н д з і р.

К а м а н д з і р. Гэта што такое?!

2 - г і п а р т ы з а н. Вінават, таварыш камандзір, мы
з'елі ваш абед, ён зусім прастыў, мы зараз свежы прыня-
сем...

К а м а н д з і р (*наказвае на самагон*). Я пытаю — што
гэта такое?!

2 - г і п а р т ы з а н. Вінават, таварыш камандзір, гэта
жонка і цешча прыслалі...

1 - ш ы п а р т ы з а н. ...ну і мы па маленькай...

2 - г і п а р т ы з а н. ... па адзінай...

К а м а н д з і р. Па двое... сутак арышту! Ідзіце і дала-
жыце начальніку каравула! Ясна? (*Паказвае на самагон.*)
А гэта — выліць!

2 - г і п а р т ы з а н (*умольна*). Таварыш камандзір...

К а м а н д з і р. Вам ясна?!

2 - г і п а р т ы з а н (*з жалем вылівае самагон*). Ёсць,
таварыш камандзір!

П а р т ы з а н ы выходзяць.

За сцэнай чуваць гоман.

Уваходзіць К а м і с а р, за ім — п а р т ы з а н ы. Яны ўзрушаны
пачутай па радыё весткай.

Знекуль з'яўляецца г а р м а н і с т. Наігрывае частушку.

Камандзір і Камісар убаку аб нечым раяцца.

Адзін з партызан запявае прыпеўку, складзеную на хаду:

Гітлер Паульсу сказаў:
«Забяры-ка Сталінград!»
Мы ж яго ад Сталінграда
працягнулі голым задам...
па камнях!..

Хорам:
Голым задам па камнях!..
Ты не суйся, немец, к нам,
Бо дамо мы па мардам!..
Я це дам!

Гітлер ў Берліне сядзеў,
зырка па Усход глядзеў.
На Усходзе пыл клубом —
там Паульс бегаві кругом...
вакол катла!..

Хорам:

Фрыц бяжыць,
пуза дрыжыць,
ад яго дужа смярдзіць...
Ф-фу! Смярдзіць.

2 - г і п а р т ы з а п. Увага, таварышы! Я толькі што
яшчэ адну павіну падслухаў па радыё.

Г а л а с ы : Што такое?

— Цікава, цікава!

— Чаго цягнеш, як мёртвага цялёпка за хвост?

— Давай гавары!

П а р т ы з а п. Я падслухаў малітву Гітлера ў сувязі
з падзеямі пад Сталінградам, перадаю даслоўна:

Ох! госпадзі.
Святому угодніку Мікалаю
сваю малітву пасылаю
і вельмі жадаю,
каб з-пад Сталінграда
майго войска стада
вывеў з акружэння
і пазбаў крушэння
ты мой план бліцкрыга,
каб я больш не рыгаў.

Зжалься ты над імі,
немцамі маімі,
беднымі маімі,
ах, беднымі маімі.
Каб не разбілі,
не акружылі,
не паланілі,
не захапілі,
каб воўкам не вылі.

Ад страху,
ад жаху,
ад перапалоху
дам водачкі троху.

Дык тады Міколік,
мілы мой саколік,
свечачку, як колік,
за труды настаўлю
і цябе услаўлю.

Памажы,
зберажы,
перашкодзь акружыць
і не дай ім зрабіць
з трыццаці трох дывізіі блін.
Амін.

Смех, апладысментаы, воклічы: «Пу і дзівак!»
«Малайчыца!»
«Лоўка ён яго!»

К а м і с а р. Дарагія сябры! Мы толькі што пачулі па радыё вялікую радасную вестку. Немцы не толькі сшынены, але і накаціліся назад. Чырвоная Армія з поспехам наступае. Сябры! Каб не застацца ў даўгу перад героямі Сталінграда, мы павінны сённяшняю аперацыю правесці так, як гэта робяць нашы воіны пад Сталінградам. У адказ на гераічнае наступленне пад Сталінградам знішчым дашчэпту нямецкія гарнізоны. Гэта будзе наш падарунак фронту.

К р ы к і: Ура!

Наперад!

За Сталіна!

Смерць нямецкім захопнікам!..

К а м а н д з і р. Камандзірам падраздзяленняў пастроіць атрад па баявой трывозе!

Каманды: «Трэцяя рота — ў ружжо!»
«Першы ўзвод — строіцца!»
«Чацвёртае аддзяленне — да аружжа!»
Усе хутка разыходзяцца.

К а м і с а р. Колькі бадзёрасці, колькі сілы ўліла гэта перамога, а?! Ды з гэтым народам зараз можна чорту галаву адкруціць!

К а м а н д з і р. І адкруцім!..

Уваходзіць п а р т ы з а н.

П а р т ы з а н. Таварыш камісар, гэтыя, каторых пасадзілі пад арышт, ну, двое п'яных, крычаць вельмі. Проста на сцены дзяруцца ад крыку.

К а м а н д з і р. Што яны, ачумелі ці, можа, двух сутак мала?

П а р т ы з а н. Не, таварыш камандзір, яны кажуць, што атручаюны. Яны ўжо зусім не п'яныя. У кожнага з рота пена ідзе.

К а м і с а р. Што такое?! Урача выклікалі?

П а р т ы з а н. Ёсць выклікаць урача!

К а м і с а р. Схаджу пагляджу, што там такое.

К а м і с а р і п а р т ы з а н выходзяць.

К а м а н д з і р. Не мела баба клопату — купіла парася. Эге! Здаецца, Антон ідзе...

Уваходзіць А н т о н.

Антоп. Таварыш камандзір, вапа заданне выканапа...
Камандзір. Пагадзі, не спяшы, сядай.

Антоп. Таварыш камандзір, не магу сядзець. Разведка праведзена ўдала. У гарнізоне перамен няма. *(Усхвалявана.)* Таварыш камандзір, дзе гэтая шэльма? Дзе Слівяшын?

Камандзір. Што такое? У чым справа?

Антоп. Ён — шэльма, гад, здраднік, шпіёнская морда!

Камандзір. Пачакай! Ты толкам кажы, што такое?

Антоп. Бабка Кіліна, што працуе прыбіральшчыцай у каменданта, вось што знайшла — запісная кніжка Слівяшына, вось — данос. Во праз каго расстраляны і замучаны нашы сем'і. Ён выдаваў, падлюка.

Камандзір *(паглядзеўшы ў запісную)*. У-у-х, гадзюка! Гэй, днявальны, сюды! Ах, змяя падкалодная! Сваіх прадаваць?! Немцу служыць?! У мяне ў атрадзе?!

Уваходзіць днявальны.

Днявальны. Я вас слухаю, таварыш камандзір.

Камандзір. Неадкладна знайсці Слівяшына! Жывога ці мёртвага! Даставіць яго да мяне! Зараз жа! Перадаць сакрэтам — нікога з лагера не выпускаць!

Днявальны. Ёсць!

Днявальны выходзіць. Уваходзіць начальнік штаба.

Антоп. Таварыш камандзір. Таня вярнулася з разведкі?

Камандзір. Не яшчэ. Чамусьці затрымліваецца.

Антоп. Як жа так? Да гэтага часу?.. Можа... яе?.. Там я чуў, быццам нейкую дзяўчыну немцы затрымалі...

Камандзір. Не турбуйся, Антон, прыйдзе наша Таня. Можна спадзявацца, што яна не зывака.

Антоп. Так-то яно так, але ведаеце, усё можа здарыцца. Яна ж яшчэ ўчора павінна была вярнуцца, а яна заўсёды была акуратнай.

Камандзір. Ці мала што можа затрымаць. *(Да начальніка штаба.)* Чуў? Аказваецца, Слівяшын быў падасланы гестапа...

Начальнік штаба. Няўжо?!

Камандзір. Як бачыш. *(Дае запісную кніжку.)*

За сцэнай чуваць конскі тупат, крык «тпру-у-у!».

З'яўляецца Лёнька.

Лёнька. Дзядзька, дзядзька! Дзе Віктар Іванавіч? Камандзір. Што такое спешнае? Зараз ён прыйдзе.

Лёнька. Таню паліцаі схапілі... Павязалі...

Антон. Што-о? Таню? Якую Таню?! Калі?!

Антон схапіў хлопчыка і з нецярпеннем глядзіць яму ў вочы.

Лёнька. Ну, Таню... Віктара Іванавіча...

Антон. Калі?!. Дзе?!. Ну, хутчэй гавары!

Лёнька. Бабуля мяно паслала сюды... Яна сама бачыла. Кажа: «Яна немца забіла, і яе злавілі... Сёння поччу...» Бабуля сама бачыла.

Антон. А дзе ж яна зараз?

Лёнька. Дома, вядома. Бабуля зараз дома.

Антон. Таня дзе?

Лёнька. Павязлі яе туды... У паліцыю ці гестапа...

Антон. Таварыш камандзір! Што ж мы стаім?!. Таварыш камандзір! Ратаваць жа трэба! А?

Камандзір. Пачакай, Антон. Не гарачыся. Пагадзі. Вось яшчэ бяда...

Начальнік штаба. Бедны бацька! Якое гора!..

Уваходзіць днявальны.

Днявальны. Таварыш камандзір! Слівяшына нідзе няма. Кухар кажа, што Слівяшын гадзіну таму назад паехаў кудысьці на кані. Верхам...

Камандзір. Ах, шэльма! Уцёк!.. Усе карты пераблытаў, гадзюка! Усё кулём...

Уваходзіць Камісар. Лёнька парываецца да яго...

Лёнька. Віктар Іванавіч!

Камандзір (*стрымліваючы Лёньку*). Цыц, Лёпя!..

Камісар. А як жа ты сюды забраўся, Лёнька? О-о, і зяць з'явіўся.

Лёнька (*па-піянерску салютуе*). Прыехаў, Віктар Іванавіч!

Камісар (*да камандзіра*). Так, брат, гэтыя двое атручапы. Наўрад ці выратуе ўрач. Яны кажуць, што атруціліся абедам нашым.

Камандзір. Нашым абедам?

Камісар. Так... што Слівяшын прыпосіў.

Начальнік штаба. Ах, падлюка, што надумаў!

Камандзір. Усё ясна! Справа ў тым, Віктар Іванавіч, што Слівяшына да нас падаслала гестапа... і крыў-

дна тое, што ён ужо паспеў уцячы. Вось бачыш, апроч атручэння яшчэ адзін доказ, Антон прынёс *(перадае яму кніжку)*.

Паўза.

К а м а н д з і р. Віктар Іванавіч, у пас, браток, вялікае няшчасце... ты толькі не хвалойся... бачыш ты... вось прыехаў хлопчык і... прывёз пядобрую...

К а м і с а р *(нецярыліва)*. Ну, што ты цягнеш, я не разумею...

Л ё н ь к а. Віктар Іванавіч, вашу Таню схапілі па-ліцаі...

К а м а н д з і р. Так... вось... ён... *(Паказвае на Лёньку, быццам ён вiноўнік усяго, што здарылася.)*

К а м і с а р. Што ты кажаш? Як?.. Таню?! Маю Таню?!..

А н т о н. Віктар Іванавіч, таварыш камандзір, чаго ж мы стаім? Чаго ж мы чакаем? А?

К а м і с а р. Гэтага быць не можа!.. Гэтага не можа быць!.. *(Выходзячы.)* Гэтага не можа быць!..

К а м і с а р выходзіць.

Н а ч а л ь н і к ш т а б а. Гэта яго даканае. Адзіная дачка!.. Усё, што засталася ад сям'і...

Н а ч а л ь н і к ш т а б а выходзіць.

А н т о н. Таварыш камандзір! Ратаваць трэба! Заб'юць яе, замучаюць!

К а м а н д з і р. Я разумею тваю трывогу, Антон. Але ж трэба абдумаць усё гэта. Бачыш, у якім мы становішчы. Слівяшын ужо там. Ён жа ведае, што значыць яна ў пас у атрадзе. Яны могуць падрыхтавацца, значыць, не падумаўшы, лезці напралом пельга. Ведаеш пагаворку: паспяшыш — людзей насмяшыш? А тут калі паспяшыш — плакаць будзеш. Мы можам і людзей пагубіць і без толку. Зараз трэба спакойна, нетаропка абдумаць кожны ход. Ты разумееш мяне? Згодзен?

А н т о н. Я на ўсё згодзен, толькі трэба яе выратаваць.

К а м а н д з і р. Пачакай. Мы зараз з начальнікам штаба абмяркуем. Ты лепш ідзі адпачні. Усё будзе добра.

Заслона.

ДЗЕЯ ЧАЦВЁРТАЯ

Той жа сакой, што і ў першай дзеі — кабінет каменданта Штраўбе. На сцэне адзін Келлер; ён страшэнна злосны. Вечар.

Келлер. Ах, Штраўбе, Штраўбе! Як не шанцуе ў гэтай краіне! Кашмар! Кашмар! Гэта пекла. *(Паўза.)* Дзейнічаць! Трэба дзейнічаць!.. Запомняць яны смерць каменданта Штраўбе! Твае хаўтуры я зраблю знамянальнымі. Заўтра ты, пан Штраўбе, на дарозе на магільнік будзеш прымаць парад шыбенікаў. Я ім пакажу, што значыць забіць афіцэра германскай арміі! Вешаць! Паліць! Знішчаць! Зніш-ш-шчаць!..

З'яўляецца Цопке.

Цопке. Пан гаўптман! Там затрыманы стары чалавек.

Келлер. На шыбеніцу!

Цопке выходзіць.

Келлер. Гэта ж правал! Паўнейшы правал! Я, кадравы афіцэр, не сумеў пакопчыць з гэтымі бандытамі. З кожным днём яны становяцца больш дзёрзкімі. З кожным днём іх усё болей і болей. Растуць як грыбы! Яны ўжо да глоткі дабіраюцца... душаць, душаць! Гэта ж катастрофа!.. Катастрофа маёй кар'еры. Усё жыццё, усе старанні пайшлі прахам. Я не забяспечыў безаварыйнага руху цягнікоў. Штодня крушэнні. Я не выканаў загад. Ка-та-стро-фа! Горш!.. Але я сябе апраўдаю. Ніхто не пасмее мяне абвінаваціць у дабрадушных паводзінах. Я дакажу, што абыходзіўся з сваімі ворагамі, як падабае сапраўднаму немцу. За кожнае крушэнне — вёска, крушэнне — вёска. Аголь і жалеза вытравяць з іх бальшавіцкі дух!.. Яны хочуць сёння ўзарваць мост... *(Глядзіць на гадзіннік.)* Цопке! Дайце сюды гэтага, як яго... Слівяшына!..

Цопке *(з дзвярэй)*. Ёсць!

Келлер *(звоніць па тэлефоне)*. Мюллер? На мост адправілі? Ужо? Засады расставілі? Так, як я загадаў? Добра. Цяпер едзьце самі туды і... Так! І падтрымлівайце сувязь са мной. Ясна? *(Кладзе трубку.)*

Уваходзіць Слівяшына.

Слівяшына. Рад служыць, пан гаўптман!

Келлер. Ты ўжо заслужыў таго, каб цябе павесіць. Хаця б за тое, што ты не папярэдзіў, што рыхтуецца за-

бойства Штраўбе. За тое, што быў сярод бандытаў, аднак мы іх не толькі не вылавілі, але мелі масу непрыемнасцей.

С л і в я ш ы н. Вінават-с... Ніяк не можна-с было...

К е л л е р. Маўчаць! Ты слухай, калі з табой гавораць. Май на ўвазе, калі няцраўда, што партызаны збіраюцца ўзарваць мост, заўтра ж ты будзеш сушыцца на шыбеніцы.

С л і в я ш ы н. Як можна-с? Абавязкова прыйдуць!

К е л л е р. А чаму не паведаміў, што рыхтуюцца забіць Штраўбе?

С л і в я ш ы н. Не ведаў, пап маёр, а то безумоўна данёс бы. Я вось толькі гэтага не ведаў, а галоўнае — яны хочуць мост чыгуначны праз Дняпро ўзарваць.

К е л л е р. Што-о? Галоўнае? А гэта не галоўнае? Што для яго можа быць важней жыцця? Балван! Жы-ы-ця-а! Для яго ўжо няма галоўнага! Галоўнае ён згубіў — загінуў. Што для мяне можа быць важней жыцця? Мне цяпер галоўнае — жыць! Там пашы ўжо перамогуць. Можа, яшчэ там шмат хто загіне, а мне, мне зараз галоўнае — жыць! Сёння галоўнае — жыць, заўтра жыць. Вы-ы-жыць! А там я буду жыць, там я для вас педастунны, зразумела?

С л і в я ш ы н. Правільна, правільна, пап Келлер, але яны хочуць...

К е л л е р. Я ведаю, што яны хочуць... Я ведаю — яны хочуць і мяне гэтак жа, як Штраўбе і ўсіх нас... усіх. Я ведаю, яны хочуць па ўсёй Расіі нас (*жэстам паказвае «знішчыць», «змясці»*)... Але мы таксама з зубамі. Мы таксама сумеем (*паўтарае той жа жэст*), і я ўпэўнены, што мы, мы гэта зробім!

С л і в я ш ы н. Разумеецца, разумеецца, мы іх выкарчваем.

К е л л е р. Цоцке! Прывядзіце сюды забойцу. Мы затрымалі забойцу Штраўбе — гэта не з вашага атрада?

С л і в я ш ы н. Пабачым-с.

К е л л е р. Што за людзі? Што за псіхалогія? Што за фанатызм? Мы яе білі... бі-і-лі — маўчыць... пі слова... Гэта не жанчына, а д'ябал. Салдат гэтага не перанёс бы, што яна перанесла... Адкуль гэты фанатызм? Адкуль гэта ўпартасць?

С л і в я ш ы н. Бальшавікі, бальшавікі, пап гаўптман.

К е л л е р. А бальшавікі не людзі, што яны — жалезныя?

С л і в я ш ы н. Жалезныя не жалезныя, ды такімі ўпартымі нараджаюцца...

К е л л е р. Не-е, я ўпартасць выб'ю з яе!

Ц о п к е прыводзіць Т а н ю. Таня змучана, вопратка на ёй на-
рваная, ды дзяўчына трымаецца цвёрда. Кідае мімалётны збян-
тэжаны позірк у бок Слівяшына.

К е л л е р. Ну, што, бандытка, пазнаеш яго?

Т а н я. Не, я гэтага чалавека не ведаю.

К е л л е р (*Слівяшыну*). А вы?

С л і в я ш ы н. Як жа не ведаць? Ведаю, ведаю, пане
гаўптман. Гэта ж дачка партызанскага камісара.

Т а н я (*з агідаю*). Ах ты, вур-да-лак!

К е л л е р. Усё-ткі пазналі?

С л і в я ш ы н. Як жа не так? Вядома, і яна пазнала.
Ай, Таня, Танюша, непрыгожа так. Як жа так не прызна-
ваць свайго партызана? А? Не прыгожа, зусім не гожа.
Я ж не таюся?

Т а н я. Брэшаш, гадзюка! Я цябе не ведаю і ведаць
не хачу.

С л і в я ш ы н. Супакойся, супакойся... Я затое цябе
добра ведаю. Адважная разведчыца, дачка камісара...
Так, так, пан Келлер, яна — дачка камісара.

К е л л е р (*здзіўлена*). Вось яно як?

С л і в я ш ы н. Так, так! Дзе ж яна прызнаецца. Яна
ж ведае, што вы камісараў не любіце. Баіцца.

Т а н я. Не з твайго дзiesiąтка. Так, я — дачка каміса-
ра, я — партызанка, і я ганаруся гэтым! Не баюся пры-
знацца і не збіраюся ў вас прасіць літасці. Я ведаю — мо-
жа быць, праз гадзіну вы мяне расстраляеце, але я перад
вам і не ў даўгу. Я ўжо адплаціла... І яшчэ вам за мяне
адплаціць! У сто разоў вы заплацице сваімі паганымі
шкурамі! (*Падыходзіць да Слівяшына.*) І табе, гад, не
будзе месца на роднай зямлі, не будзе насіць яна гэткую
погань! І праха твайго не застапецца! Груганы расцяг-
нуць твае косці. І ўсім вам, душагубы, адзін капец — ві-
сельня. Усіх вас перадушаць, як паразітаў. Я ведаю —
я загіну. Але такіх, як я, застапуцца тысячы, мільёны.
Яны дабяруцца да вас, яны скончаць маю справу.
Я ўпэўнена! І ніколі я не баюся ні вас, ні смерці. Усіх
не перастраліеце!

К е л л е р. Так? Не, барышня, вы памыліліся. Будзь-
це спакойны, мы і не збіраем вас расстрэльваць. Вы
надта малодзенькая яшчэ, вы надта харошанькая, каб
страляць (*падыходзіць да яе*), вы вельмі прыгожанькая...

Т а п я *(плюс яму ў твар)*. Вось табе, паскуда!

К е л л е р *(выціраеца хустачкай)*. Успакойцеся... не хвалюйцеся... *(Адыходзіць.)* Вас прыстойней павесіць... Вельмі наглядная карцішка. А за некультурнасць *(загадае салдату)* забраць! Дваццаць пяць шомпалаў!

С а л д а т выводзіць Т а п ю. Звоніць тэлефон.

К е л л е р *(на тэлефоне)*. Так... Я! Напалі? Многа? Ну як, справіцеся? Так... так... так-так... Добра. Я зараз пашлю ўзвод Адлера ім у тыл. Трымайцеся!.. Добра. Часцей зваці... *(Кладзе трубку.)*

С л і в я ш ы н. Што? На мост? Партызаны?

К е л л е р. А вы што?.. Давольны? Рады?

С л і в я ш ы н. Не... Што вы... гэта я... вы думалі, быццам я ашукаў... дык вось... Я... не ашукаў... праўда.

К е л л е р *(звоніць на тэлефоне)*. Алё! Адлер? Бандыты напалі на ахову чыгуначнага моста. Мюллер там вядзе бой. Забярыце свой узвод і паспяшыце на дапамогу Мюллеру. Трэба зайсці з боку вёскі Добры Дуб з такім разлікам, каб аказацца ў тыле партызан. Калі Мюллер асноўнымі сіламі пойдзе ў контратаку, вы пастарайцеся закрыць выхад з разлікам поўнага акружэння і знішчэння. Ясна? Не затрымлівайцеся, выступайце зараз жа. Што?.. Можна ўзяць і паліцэйскіх. Так... Усё! *(Кладзе трубку.)* Мы ім падрабім сёння лазню. *(Слівяшыну.)* Прынясіце мне шклянку кавы. Я ўжо чорт ведае калі еў.

С л і в я ш ы н. Калі ласка...

С л і в я ш ы н выходзіць.

К е л л е р. Пакуль што ідзе ўсё як трэба... Паглядзім, як будзе далей... Злавіць бы мне верхаводаў гэтай банды... Я б з імі па-га-ма-ніў. Пабачым, як яны сёння сумеюць... Усё з рук сыходзіла, пакуль яны карысталіся нечаканасцю. Сёння вы ў дурнях. *(Звоніць тэлефон.)* Так... Я... Што-о? Не смець! Не смець адыходзіць! Зараз жа перайсці ў контратаку! Адлер ударыць па іх з тылу. Што-о? Загадаю контратакаваць. *(На вуліцы чуваць страляніна.)* А што вы думаеце, іх дывізія? Няма ў мяне больш каго пасылаць. Апошніх з Адлерам адправіў. Так... Так, так... Контратакуйце! *(Страляніна ўзмацняецца і набліжаецца: бліжэй і бліжэй.)* Келлер кладзе трубку і прыслухоўваецца.) Што за д'ябальшчына?!

За сцэнай раздаецца істэрычны крык Цопко:
— Парты-ы-ыза-а-аны-ы-ы!

На сцэну выбягае перапалоханы Ц о п к о.

Цо п к о *(крычыць)*. Пап гаўнтман! Пап гаўнтман!
Бандыты! Бандыты ўжо тут!.. Вось!..

З-за сцэны даносіцца тунат многіх пог.
Вылятае С л і в я ш ы н. Ён таксама збянтэжапы. У руках трымае
шклянку, з якой выплёскваецца кава.

С л і в я ш ы н. Дык што гэта?.. Пап Келлер?!.
К е л л е р *(крычыць)*. Гад! Нягоднік! Падвёў!..

За сцэнай зпоў узмацняецца тунат.

К е л л е р *(вымае з кабуры пісталет)*. Дзверы!..
У дзверы ўрываецца А н т о н. За ім — Камісар, партызан-
ны. Келлер страляе з пісталета і рапіць аднаго з партызан. Антон
кідаецца да Келлера і абяззбройвае яго.

Цо п к е падхоплівае ўгору рукі, слупянее і шэпча, як папугай:

Ц о п к е. Гітлер капут! Гітлер капут!.. Гітлер капут!..

К а м і с а р *(заўважыўшы Слівяшына)*. А-а, і ты тут,
каінава душа? У адным гняздзе, вырадкі! Адна асіпа па
вас плача. Дзе Таця?! Таня дзе?! *(Камісар звяртаецца да
Келлера, а Келлер маўчыць.)* Дзе Таня?!

С л і в я ш ы н. Я скажу... Там... Сядзіць... Жывая, та-
варыш камісар...

К а м і с а р. Тава-а-арыш? Юда ты! Змяя падкалодная
табе таварыш! Вядзі, прыхвасцень, паказвай!

К а м і с а р і С л і в я ш ы н выходзяць.

А н т о н *(падыходзіць да Келлера, бярэ яго за грудзі)*.
Вось калі нарэшце дабраўся я да цябе, паскуда! Вось калі
падвядзём рахунак тваім справам, шыбепік! Што, шэльма,
не чакаў? Не спадзяваўся? Напіўся чалавечай крыві, ваў-
калак? Я ў цябе за ўсё спытаю. За ўсё! *(Звоніць тэлефон.
Антон бярэ трубку. Слухае.)* Што брэшаш?.. Што пырска-
еш?.. Прыпёрла?.. Туга?.. Зараз і да цябе дабяромся! Ча-
кай! *(Кідае трубку.)* Да ўсіх дабяромся! Ачысцім пашу
святую зямлю ад фашысцкай бруды! Выражам гэты гнай-
нік! Запомні, нацыст, за зуб — сківіцу вывернем! Кроўю
заплаціце за кожную загубленую душу. Унукі і праўнукі
вашы і праз дзвесце год будуць помніць, як нас, савецкіх
людзей, чапаць! Запомняць яны пашу дабрыню і спра-
вядлівую помсту!

Заслона.

1947 г.

ВЫЙГРЫШ 8

ДРАМА
У ЧАТЫРОХ ДЗЕЯХ

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ:

Ліза — маладая калгасніца, звышняявая.

Тамара — яе сяброўка.

Нічыпар — яе бацька, брыгадзір.

Аўлас — малады калгаснік.

Аўдоцця — яго маці.

Юрка — камсамольскі сакратар.

Леанід
Сцяпан
Косця

} маладыя калгаснікі.

Кузьма — конюх.

Пузікаў — рахункавод.

Дзед Архіп.

Кладаўшчык.

Калгаснікі, калгасніцы.

Дзея адбываецца ў пасляваеннай беларускай
вёсцы.

ДЗЕЯ ПЕРШАЯ

Дзея адбываецца перад калгасным клубам. Пасярод сцэны відаць алейка, якая вядзе да клуба. Абапал алеі стаяць лаўкі, за імі кусты, кветкі. Прыкметны клапатлівы догляд дзявочых рук. Справа — дошка аб'яў. На ёй афіша:

«Сёння ў клубе вечар мастацкай самадзейнасці.

Вялікая праграма:

танцы, песні, частушкі на мясцовыя тэмы, акардэон, скетчы і мастацкае чытанне.

Пачатак у 9 гадзін вечара».

Злева — Дошка гопару з фатаграфіямі лепшых людзей калгаса.

Сярод іх — Леанід і Ліза.

Час дзеяння — вясна.

Вечарэе.

У канцы дзеі ў клубе і перад клубам загараецца электрычнасць.

На сцэне каля афішы Тамара і Ліза.

Уваходзіць Косця.

Косця. Правал! Поўны правал! Катастрофа!

Тамара. У чым справа? Што здарылася?

Косця. Аварыя! Сцяпан загінуў!

Ліза. Як загінуў?

Тамара. Дзе загінуў?

Косця. Ай-яй-яй-яй!.. Які правал! Столькі афіш расклеілі, вушы ўсім пратрубілі пра гэты вечар, і раптам такое няшчасце!..

Тамара. Ды кажы ты толкам, дзе Сцяпан? Як загінуў?

Косця. Загінуў, і ўсё. Бевіна распрагаў, а той яго як брыкануў, што быў Сцяпан — і няма Сцяпана. Подлая худобіна!

Ліза. А дзе ж ён цяпер?

Косця. Ды дзе яму быць? Стаіць, падла, на стайні.

Тамара. Сцяпан — дзе?

Косця. Дамоў пайшоў.

Т а м а р а. Цьфу ты, перапалохаў толькі!

Л і з а. Я думала, сапраўды што здарылася. А то — «загінуў».

К о с ц я. Вядомая справа, загінуў. Як баяніста яго на сённяшні дзень няма? Няма! І трэба ж так — акурат па руцэ. Усё к д'яблу зрываецца.

Т а м а р а. Чаму зрываецца? Што зрываецца?

К о с ц я. Як, што зрываецца? Афішы зрываюцца, вечар зрываецца! Усё кулём ляціць.

Уваходзяць Л е а н і д, Ю р к а.

Л е а н і д. Ну, дык што рабіць будзем? Сцяпан іграць не можа, відаць, пералом касці.

Паўза.

Т а м а р а. А можа, Аўласа папросім?

Л е а н і д. Аўласа?.. Не, гэта ўжо не прыцыпова. Калі байкот, то байкот. Нечага да абібокі на паклон хадзіць.

Т а м а р а. Дык жа вечар зрываецца.

К о с ц я. А можа, і праўда Аўласа. Толькі сёння, каб не сарваць вечар.

Ю р к а. Таварышы! Мы рашылі аднагалосна. Да гультая і абібокі на паклон не хадзіць, на кожным кроку ўшчуваць яго, пакуль не стане працаваць як след.

Л е а н і д. Каб зразумеў, што на яго і глядзець ніхто не хоча, не тое што гаварыць.

К о с ц я. Правільна, я згодзен, толькі вечар, вечар зрываецца. Можа, сёння перадышку зробім. А заўтра я першы пачну труціць яго. Чэснае слова.

Т а м а р а. Косця такі праўду кажа. Гэта ж не для яго мы просім, а для нас, для агульнай справы.

Паўза.

Ю р к а. А як ты, Ліза, думаеш?

Л і з а. Я што, вы самі рашайце.

Л е а н і д. Можа, сапраўды сёння скідку зробім, а, Юрка?

Ю р к а. Не хочацца мне...

К о с ц я. Мала што не хочацца, дык жа сарвецца вечар.

Т а м а р а. Ды яго яшчэ паспрабуй дапрасіцца.

К о с ц я. Ціха, вунь ён ідзе. Аўлас! Зайдзі на хвілінку, справа ёсць.

Уваходзіць Аўлас.

Аўлас. Да мяне справа? Цікава. То байкот, блакада, а то раптам справа.

Леанід. Не вельмі ты нос задзірай. Калі б не бяда, то... *(Косця штурхае Леаніда пад бок.)*

Аўлас. Чуў пра вашу бяду. Значыцца, з бяды выручаць Аўласа шукаеце?

Косця. Справа не ў тым. Хочаш удзельнічаць у вечары?

Аўлас. Не, асаблівай ахвоты не маю.

Косця. Справа ў тым, што Сцяпан...

Аўлас. Чуў пра Сцяпана, ведаю.

Косця. Дык, можа, найграеш нам?

Аўлас. А што я з гэтага буду мець?

Леанід. Бач ты яго?

Юрка. А што табе трэба?

Косця. Ну ў кіно будзеш бясплатна хадзіць.

Аўлас. Мне такіх падачак не трэба. Я не без грошай. Магу купіць білет.

Леанід. Што ты ламаешся, калі цябе просяць?

Косця. Нібы нявеста.

Аўлас. Ці ж так просяць? Мая гармонь ласку любіць... Ласку з паперачкамі. *(Пацірае пальцамі.)*

Юрка. Чуў, кум, сонца, бачыў гром?

Тамара. А калі цябе добра папросяць?

Аўлас. Хто?

Леанід. Ну хоць бы я.

Аўлас. Ты? Ну калі ты, то прыйдзецца вам... чырвоныцы па два дабавіць.

Юрка. Эх ты, скнара!

Косця. Сумленне трэба мець.

Аўлас. Пры чым тут скнара? Пры чым тут сумленне? Гэта толькі знак асобай павягі да яго, знак асаблівай сімпатыі. Для дарагога чалавека — дарагі і пачастунак.

Косця. Дык ты на гэтым хочаш грошы зарабляць?

Аўлас. Неяк жа трэба жыць.

Леанід. Трэба ў калгасе працаваць. З плугам зарабляць.

Аўлас. У кожнага свой густ. Ты з плугам, а я з гармонікам.

Юрка. Што вы з ім гаворыце? Ці ж яго дапросішся.

Аўлас. Калі б хто другі папрасіў, дык не адмовіў бы. Ну, ды мне некалі. *(Выходзячы.)* А калі вельмі прыпчэ, то вы ведаеце, дзе мая хата.

Аўлас пайшоў.

Леанід. Ну і агіднае ж стварэнне!

Юрка. Што вы хочаце ад лайдака. Цэлымі днямі лынды б'е, нічога не робіць, распух са сну.

Леанід. А тут зарабіць хоча.

Тамара. Гэта ж ён ведаеце, чаго хацеў? Хацеў, каб Ліза яго напрасіла.

Ліза. Тамара!

Косця. І сапраўды, ён на яе паглядвае, нібы кот на сала.

Леанід. Шанцуе ёй на гарманістаў. І Сцёпка ад яе галаву згубіў.

Тамара. Абы яна на іх не глядзела.

Косця. Гэта — пакуль. Не знайшла яшчэ на кім выбар спыніць.

Ліза. Няма чаго вам зубаскаліць!

Леанід. Мы пра цябе нічога не гаворым. Гэта ж у Аўласа — вока бачыць ды зуб не йме.

Косця. Ну ды нічога, бокам вылезуць мудрыкі яго. Мы яму дапячэм. Я ўжо нарыхтаваў да вечара.

Юрка. Што, новую казку?

Косця. Не, частушкі. Пра музейную рэдкасць калгаса, усім вядомага Аўласа.

Па калгасу ходзе Аўлас —
Першакласны лавелас —
Днямі спіць ды лынды б'е,
Вечарамі водку п'е.

На вечары пачуеце. Эх, і добра было б, каб і сам падгрываў. А вам трэба будзе так рагатаць, каб месяц яму ў вушах звінеў гэты смех.

Тамара. Смех-то смех, а вечар зрываецца.

Косця. Ліза! Усё-ткі прыйдзеца табе прасіць яго.

Ліза. І не думайце! Прасіць не стану.

Юрка. А калі мы табе даручым, абавяжам?

Ліза. Усё роўна нічога не будзе.

Косця. Не, Ліза, гэта нікуды не варта. Дзеля агульнай справы самалюбства трэба ў бачок.

Тамара. Падумаш, ну што з табой станеца, калі ты скажаш яму пару слоў.

Ліза. Ай, Тамара, ты нічога не ведаеш.

Тамара. Усё я ведаю.

Юрка. Я таксама з Лізай згодзен, але каб не сарваць вечар, прыйдзеца адступіць.

Косця. Во-во! Трэба быць тонкімі дыпламатамі.

Ліза. Добра! Так таму і быць. Кліч яго.

Косця. Я мігам. На адной назе.

Косця выбягае.

Тамара. А ведаеце што, хлопцы, ці не дрэнна мы робім з Аўласам? На кожным кроку зневажам яго...

Юрка. За тое, што ён лайдак?

Тамара. Хай сабе лайдак. Але ж усё-ткі ён таксама чалавек. А мы яго адпіхнулі ад сябе.

Леанід. Які ён чалавек? Я яго і не лічу за чалавека. Вось калі яго буду бачыць разам з сабою на полі, калі стане працаваць, тады і да людзей яго прыпішам. А пакуль што ён не чалавек, а жывёліна. Толькі без хваста.

Юрка. Ты ж читала, «толькі праца зрабіла чалавека чалавекам».

Тамара. Ён жа адзічэе ў адзіноце, як воўк. Скора поўсцю абрасце.

Леанід. Выць пачне.

Юрка. І хвост вырасце.

Тамара. Вам смешна, а я сур'ёзна кажу.

Леанід. Што ты загадаеш? Цалавацца з ім ці цяньку да яго прыставіць?

Юрка. Хай зразумее, што добрага слова ад нас не пачуе, пакуль не стане працаваць, як чэсны калгаснік.

Тамара. І ўсё-такі я з вамі не згодна. Ён жа як паровісты конь, адной пугай не падгоніш.

Юрка. А што ты прапануеш? Каля вачэй клок сена прывязаць?

Уваходзіць Сцяпан з перавязанай рукой.

Сцяпан. Каму гэта вы збіраецеся клок сена прывязаць?

Леанід. Тамара прапануе Аўласу.

Тамара. Ну, што ў цябе з рукой?

Сцяпан. Як бачыш. Ляльку прыдбаў сабе. Тыдні са два прыйдзецца папасіцца.

Ліза. Як жа ты так?..

Сцяпан. Чорт яго ведае. Зусім неяк неспадзявана трахнуў д'ябал і якраз па кісці.

Леанід. Ведаеш, за што ён цябе ўбрыкнуў? За тое, што Бевіным яго назваў.

Юрка. Кацяка і пакрыўдзіўся.

Ліза. У доктара быў?

Сцяпан. Сказала, што палому няма.

Ліза. Ну і вязе нашаму звяну. Самая гарачая пара пачынаецца, а ты... Паспрабуй цяпер спаборнічаць з ім.
(Паказвае на Леаніда.)

Леанід. Не бядуй, мы дапаможам.

Ліза. Дзякую. Мы і самі як-небудзь справімся.

Леанід. Як хочаш. Я не навязваюся.

Юрка. Пайшлі, хлеспцы, сцэну рыхтаваць. Ліза! Дык ты глядзі, мы на цябе спадзяемся.

Сцяпан, Юрка, Леанід заходзяць у клуб.

Ліза. Я згодна з табой, Тамара: Аўласа так не выправіш...

Тамара. Ну, вядома. Яны прывыклі з-за пляча сячы, а ён хлопец такі, што самога сябе любіць. (Паўза.) А ведаеш, Ліза, што я падумала? Чэснае слова, мы яго хутчэй на дарогу направім. Вярней сказаць, не мы, а ты магла б.

Ліза. Як гэта?

Тамара. Ты ж бачыш, што ён да цябе адносіцца не як не так... Можна, нават і кахае.

Ліза. Ціпун табе на язык.

Тамара. Ну чаго ты.

Ліза. Трэба мне яго каханне, як табе мыліцы.

Тамара. Ты пачакай, не гарачыся. Ты паслухай перш. Мы яго каханне і навернем супроць яго. Ты выкарыстай яго адносіны да цябе. Пакажы, што ты таксама магла б пакахаць яго, каб ён толькі працаваць стаў, як добрыя людзі.

Ліза. Ды ты што, учадзела?

Тамара. Якая ты нездагадлівая. Ну жартам, жартам. А ён хай думае, што ўсур'ёз. Напрыклад, прапануй яму ў сваё звяно запісацца.

Ліза. А потым гора не абярэшся.

Тамара. А ты яму выпрабавальны тэрмін вызнач. Тыдні два. Ды пакамандуй ім, а там убачыш, на што ён варты.

Ліза. Хіба пакуль у Сцяпана рука зажыве?..

Тамара. Ну во. І я ўпэўнена, што ён у цябе малінавым стане. Ты толькі пастарайся яму так галаву закружыць; каб ён перад табой на дыбачках хадзіў.

Ліза смяецца.

Ліза. А гэта такі сапраўды дасціпна.

Т а м а р а. Астраумна гэта адно, а галоўнае — чалавека па дарогу выведзем.

Л і з а. А хлопцы падумаюць, што я сапраўды ўлялялася.

Т а м а р а. Не бойся. Я ж ведаю, што ўсё гэта жартамі.

Л і з а. Дык гэта ты.

Т а м а р а. Я раскажу аб нашым плане Юрку, як сакратару камсамольскай арганізацыі. А для ўсіх астатніх пакуль што гэта будзе тайнай.

Л і з а. Ну, добра. Хай так і будзе. Толькі глядзі, каб ты потым мяне не падвяла.

Т а м а р а. Ну, што ты, смяешся? Ага, вунь ён ідзе. Глядзі ж!.. Не спасуй.

Л і з а. Добра, добра.

Уваходзяць К о с ц я і А ў л а с.

К о с ц я. Ну, брат, Ліза, цябе ён паважае, як нікога. Не паспеў сказаць, і ён гатоў — тут як тут.

А ў л а с. Ты мяне клікала, Ліза?

Л і з а. Клікала.

Т а м а р а. Пойдзем, Косця, дапаможам хлопцам сцэну ўпарадкаваць.

Т а м а р а, падміргнуўшы Лізе, выходзіць.

А ў л а с. Можаш загадваць, я слухаю.

Л і з а. Бач, які рыцар! *(Загадвае.)* Сёння будзеш іграць на вечары. Ідзі бяры свой акардэон.

А ў л а с. Згодзен толькі таму, што ты мяне просіш.

Л і з а. І не думала прасіць.

А ў л а с. Нават? Ну, усё роўна. Толькі дзеля цябе буду іграць.

Л і з а. Дзеля мяне можаш зусім не іграць.

А ў л а с. Ліза, чаму ты не хочаш зразумець мяне? Ты ж бачыш, ты ж ведаеш, што я... што ты... для мяне... А ты нават... быццам мяне зусім пяма.

Л і з а. Перастань!

А ў л а с. Не перастану, не магу я...

Л і з а. Я ўсё бачу, я ўсё ведаю, а ты... ты. Нічога ты не ведаеш...

А ў л а с *(усхвалявана)*. А што, Ліза? А што? Скажы!

Л і з а. Тс-с! Маўчы! Нічога я табе больш не скажу! Ідзі, ідзі!

А ў л а с. Ліза, я прашу цябе, ну скажы!

Л і з а. Ідзі, ідзі ад мяне, ідзі зараз.

А ў л а с. Ну добра. Я зараз пайду. А вечарам мы пагамонім. Так? Добра? Вечарам мы сустрэнемся. Так? Ліза!

Л і з а. Мы з табой не сустрэнемся!

А ў л а с. Чаму, Ліза? Я прашу цябе!

Л і з а. Ну, слухай. *(Робіць выгляд, што хвалюецца.)*

А ў л а с. Я слухаю. *(Спрабуе ўзяць яе за руку.)*

Л і з а. Я табе сказала: слухай, а ты ўжо цапаць. *(Б'е яго па руках. Злосна, амаль шэптам.)* Мне сорамна з табой сустракацца.

А ў л а с *(разгублена, спалохана)*. Чаму, Ліза?

Л і з а *(сярдзіта)*. Таму, што ты адкалоўся ад людзей, таму што за табой такая слава ходзіць, што... мне непрыемна нават гаварыць табе. Чаму ты не працуеш? Чаму ты не такі, як другія хлопцы? Чаму ты не ў звяне? Як жа я магу з табой сустракацца? Мяне ж бацька з хаты выгане.

Аўлас маўчыць.

Што маўчыш? І гаварыць пяма чаго?

А ў л а с *(даверліва, апусціўшы галаву)*. Правільна, Ліза. Спачатку я дрэнна рабіў, не хацеў... працаваць, а потым... а цяпер жа ніхто не хоча ў кампанію прыняць. Вось і застаўся адзін... і назло...

Л і з а. Каму назло?

А ў л а с. Усім назло... і сабе.

Л і з а. Ну і дураць! Пойдзеш да мяне ў звяно?

А ў л а с. Пайду!

Л і з а. Не проста пайду, а працаваць трэба, ды не абы-як.

А ў л а с. А што я, зломак які, ці што?

Л і з а. Ну глядзі! Каб з мяне не смяліся! Два тыдні тэрмін даю, праверу.

Уваходзіць Нічыпар і, заўважыўшы дачку, спыніўся, прыслухоўваецца.

А ў л а с. Не бойся, не падвяду.

Л і з а. Мне баяцца печага. Ну, ідзі.

А ў л а с. А вечарам?..

Л і з а. Добра, добра, ідзі...

А ў л а с пайшоў дадому.

Л і з а. Ну, я табе ўжо закручу!..

Нічыпар. Глядзі, каб сама не закруцілася.

Ліза спалохана аглянулася.

Ты што гэта закручваць яму надумала?

Л і з а. ...гайкі.

Н і ч ы п а р. Гайкі? (*Строга.*) Ты аб чым гутарыла з гэтым лайдаком? Якія ў цябе справы могуць быць з ім?

Л і з а (*адчуваючы сябе нялоўка*). Гэта камсамольская арганізацыя рашыла, каб я яго ў сваё звяно ўзяла. Пакуль у Сцяпана рука зажыве.

Н і ч ы п а р. Што-о? Гэтага абібока? Ты што, захацела перад людзьмі асароміцца? З Аўласам думаеш Лёньку абагнаць? Ураджаю дабівацца?

Л і з а. Мы на вытрымку рашылі.

Н і ч ы п а р. Хто гэта рашыў? Паслухае ён вас. Калі мяне, брыгадзіра, і то прызнаваць не жадае, то цябе і подаўну.

Л і з а. А можа...

Н і ч ы п а р. Што, можа? Нічога не можа!

Л і з а. Усё-ткі арганізацыя...

Н і ч ы п а р. Ой, дзеўка, глядзі ты ў мяне! Калі што якое, то ў зубы табе не пагляджу! Дарма, што ты ў мяне адна дачка.

Л і з а (*апусціўшы галаву*). Ну што вы, тата!..

Н і ч ы п а р. Глядзі-і, крый бог... то і дадому не прыходзь. Ну, ідзі, ідзі, арганіза-ацыя.

Л і з а пайшла ў клуб.

Н і ч ы п а р. У звяно-о!.. З такім рэкорды не заваюеш! Абібок! У яго ж да зямлі і рукі не ляжаць. А зямля, яна што баба... без ласкі не родзіць, а калі і родзіць, дык такое, што і самому агідна глядзець.

Уваходзіць А ў до ц ц я.

А ў до ц ц я. Ты з кім тут размаўляеш, Нічыпар Сяргеевіч?

Н і ч ы п а р. Ды вось, пра сына твайго...

А ў до ц ц я. А што?

Н і ч ы п а р. Бачыш ты, захацелася яму да маёй Лізкі ў звяно.

А ў до ц ц я. Ну і дай бог.

Н і ч ы п а р. Ну і... не дай бог. З такімі, як твой сын, кашы не зварыш.

А ў до ц ц я. А што мой сын, у бога цялятка ўкраў?

Н і ч ы п а р. То-та што ўкраў. Выгадала бугая, што ні ў плуг, ні ў калёсы. Хочаш крыўдзіся, хочаш не, толькі я табе ў вочы скажу — сама вінавата, змалку не прывучыла да работы.

А ўдоцця (*уздыхнула*). Ды ўжо ж. Напраўду грэх крыўдзіцца. Вінавата, Нічыпарка, вінавата. І самой сорамна. Ды што ж ты хочаш, без бацькі гадаваўся і ўлады над сабой не чуў. А я што, баба і ёсць баба. Ды і адзін ён у мяне. Ну і шкадавала яго.

Нічыпар. Шкадавала... на сваю галаву. У мяне вунь таксама адна, але я не даваў ёй сваволіць. Затое цяпер і перад людзьмі не сорам.

А ўдоцця. На тое ж ты і бацька. А я што,— удава. А ўдаве, як кажуць, і бяды дзве. Не слухае ён мяне.

Нічыпар. Папаўся б ён у мае рукі, я б яго хутка вышкаліў.

А ўдоцця. Нічыпарка, вазьміся ты за яго, век дзякаваць буду.

Нічыпар. Позна надумалася. Бач, вырас бэйбус, дзе яму цяпер укажаш.

А ўдоцця. Ды ўсё-ткі ты ж мужчына, ён цябе скараў паслухае. А жаніць буду, табе першую чарку паднясу.

Нічыпар (*адкашліваецца*). Справа не ў чарцы.

А ўдоцця. Ды гэта ўжо к таму гаворыцца.

Нічыпар. Ну, ды паглядзім. Пайду, некалі мне.

Нічыпар пайшоў.

А ўдоцця (*адна*). Ну, няпраўда, з абодвума з вамі я саўладаю. Я цябе буду гнуць, а ты яго. Хоць бог бабе сілы не даў, затое хітрасцю не абдзяліў. А ўжо хахол калі завяжу, то завяжу. (*Крычыць.*) Тамара! Тамара, а, Тамара! Хадзі сюды, я ў цябе нешта спытаю. Хадзі!

Голас Тамары з клуба:
— Зараз іду, цётка Аўдоцця!..
Уваходзіць Тамара.

А ўдоцця. Тамарачка, ну, ты гаварыла з Лізай?

Тамара. Гаварыла.

А ўдоцця. Ну што? Прыме?

Тамара. Не турбуйцеся, цётка Аўдоцця, калі мы ўзяліся за справу, то ўсё будзе добра.

А ўдоцця. Дай жа бог. Глядзі ж, Тамарачка, глядзі, даражэнькая, я на цябе спадзяюся. Дапамажы ўжо, дзіцятка, забрытаць гэтага неслуха.

Ідзе Аўлас з акардэонам, паігрывае.

Што, зноў за гармонік? Ну ды дабяруся я да яго. Калі-небудзь печку падпалю гэтымі цацкамі.

Т а м а р а. Не, цётка Аўдоцця, гэта мы яго папрасілі пайграць.

А ў д о ц ц я (*Аўласу*). Ну, толькі калі папрасілі. Ідзі, ідзі, ды каб па-людску.

А ў л а с. Мамаша! Калі вы перастанеце камаандаваць? Ніяк вас не адвучыць.

А ў д о ц ц я. Гэта ж цябе ніяк не прывучыць. І ў салдатах жа быў.

А ў л а с. І там я не любіў, каб залішне мною камаандавалі. Нядарам за два гады сто дваццаць сутак па губе адседзеў.

Заслона.

ДЗЕЯ ДРУГАЯ

Калгасны двор. Злева канюшня брыгады Нічыпара. У глыбіні сцэны калодзеж з жураўлём, за ім адна канюшня. Справа сад, агароджаны частаколам.

У цэнтры сцэны дошка паказчыкаў, каля яе дзве лаўкі і бочка з вадой — месца для курэння. Вароты канюшні крыху прыадчынены, падпёрты віламі. Каля дошкі паказчыкаў слуп з электралям-пачкай.

Жнівень месяц; ясны, сонечны дзень.

З канюшні выходзіць К у з ь м а, глянуў на сонца — хутка абед; прысеў на лавачцы. Рамантус нешта — ці сядзёлку, ці аброць.

К у з ь м а. Скора пачнуць злятацца... (*Напявае.*)

Конь вара-аны, з паходным уюкам;

Ай конь іржэць, чагой-та ждзёць...

(*Паспрабаваў, ці моцна прышыў, дзёрнуў, а яно і парвалася.*)

Э-эх, ты! Нікчэмная! Цьфу! Не, трэба ўжо новую збрую спраўляць... Нечага тут эканомію наводзіць. Адслужыла сваё, і хопіць. А не, дык хай сам паспрабуе шылам пароць. (*Зноў напявае: «Конь вараны».*)

Уваходзіць С ц я п а н. Злосны.

К у з ь м а. А, пляменнічак! Чаму такі злосны?

С ц я п а н. Ат!.. І не кажы, дзядзька Кузьма...

К у з ь м а. А ў чым справа?

С ц я п а н. Усё роўна вы нічога не зразумеце і не дапаможаце...

Кузьма. Э-э, пляменшчак! Вось тут ты памыляешся. Хто ж табе паможа, калі не дзядзька родны!

Сцяпан. Нічога вы не ведаеце.

Кузьма. А вось і няпраўда! Можаш не казаць, толькі я ўсё і так ведаю, бачу...

Сцяпан. Што вы ведаеце? Што вы бачыце?

Кузьма. Дарагі мой! Я ўжо пяцьдзесят два гады пражыў, так што час навучыцца бачыць, у каго што па душы ляжыць. Ды вось ужо дваццаць год пры капюшне састаю, і кожны дзень сюды людзі ходзяць. Так што бачу, хто што думае, хто што гаворыць і хто што скажа. Па-жыві з маё.

Сцяпан. Ну, што вы бачыце?

Кузьма. Э-эх, ты! Што? Не клеіцца? Не вяжацца? А?

Сцяпан. Што не вяжацца?

Кузьма. Ведаю, ведаю... Сам быў такім... Эх, ты... Молада-зелена. Думаеш, мне не даводзілася так? Яшчэ як даводзілася...

Сцяпан. Дык вы ўсё ведаеце?

Кузьма. Вядома, ведаю. Чаму ж не ведаць.

Сцяпан. Дык парайце, што мне рабіць?

Кузьма. Я вось толькі не ведаю, з чаго пачаць...

Сцяпан. Чаму яна на мяне нават не глядзіць?

Кузьма. Нават не глядзіць? А наогул яна на каго-небудзь глядзіць?

Сцяпан. Вядома, на Аўласа!..

Кузьма. Значыць, яна на Аўласа глядзіць?

Сцяпан. Нібыта я горшы за яго!..

Кузьма. Гледзячы для чаго...

Сцяпан. Да сябе ў звяно ўзяла, а цяпер яшчэ хваліцца.

Кузьма. Дык гэта, аказваецца, Ліза?

Сцяпан. Вы ж казалі, што ўсё ведаеце.

Кузьма. Цяпер, канечне, ведаю. Ты ж сам раскажаш.

Сцяпан хацеў раззлавацца, затым засмяўся.

Сцяпан. Ох і пракурор жа з вас выйшаў бы, дзядзька!

Кузьма. Быццам конюх горш за пракурора. Ну і што ж ты вырашыў рабіць?

Сцяпан (*хмура*). Заспець яго ў цёмным вуглу і морду яму скурожыць.

Кузьма. Э-э, не тое, не тое. Ці бачыш, чалавек — гэта такая штука... Калі яму скажаш, што гэта забаронена, то ён галаву скруціць, а туды палезе. І Аўлас такі. Гэта адно. А другое, — калі яна даведаецца, што хлопец з-за яе пацярпеў, яна яшчэ бліжэй да яго стане. Тут бо-ем не возьмеш. Ён можа ў азарт увайсці. А трэба хітрасцю ўзяць.

Сцяпан. Як гэта?

Кузьма. Вось пабачыш, дапамагу. Хуліганства, дружок, зараз не ў модзе. Трэба геройствам браць, пашанай. А пашана зараз — гэта праца. Вось ты і зрабі так, каб на цябе глядзелі ўсе, здзіўляліся... І яна-а!.. А ты на яе паменей паглядвай. Гэта яе за жывое і закрапе. Вось тут ты кручок з прымапкай і закідвай. Рыбка твая будзе. А Аўласа я спалохаю, не ты. Як — гэта мая справа. А з цябе ўжо чарка належыць. Ён сам ад яе адмовіцца.

Сцяпан. Не веру я...

Кузьма. Калі сабе не верыш, гэта ўжо дрэнна.

Сцяпан пайшоў. Кузьма глядзіць яму ўслед, круціць галавой і зноў бярэцца за рамонт. Мурлыкае: «конь вороной».

Уваходзіць рахункавод Пузікаў.

Пузікаў. Добры дзень, дзядзька Кузьма! Вось пачытайце раённую газетку. Якраз пакуль на абед стануць з'язджацца, вы і прачытаеце. Хоць газетка невялічкая, затое літары буйныя.

Кузьма. Нецікавая яна... Завёўся ў іх нейкі «Белта», дык ён усю газету і піша. Усё кружыць недзе паўкола, а каб пра свой калгас што напісаў, дык не... Нават і вока не пакажа.

Пузікаў. Не, дзядзька Кузьма, на гэты раз вы памыліліся, — і пра наш калгас напісана. Вы паглядзіце. *(Аддае газетку і на дошцы наказчыкаў запісвае крэйдай вынікі.)*

Кузьма. Гм... Пра Аўласа... Гэта, відаць, пехта са зла.

Пузікаў. А чаму са зла?

Кузьма. Хлопец пачаў выпраўляцца, а яго хутчэй хваліць... Так і глядзі, што зноў стане неба носам араць.

Пузікаў. Ці ж увесь час крытыкаваць. Калі заслужыў, то і пахваліць можна.

Уваходзіць Аўлас з пугай у рудэ.

А калі стане лайдачыць, то мы Аўласу новы рэцэпт выпішам: дваіную порцыю крытыкі.

Кузьма. Натурлівага каця не трэба пацяверыць...
А пра коней, бач, нічога не напісалі... *(Пакрыўджана.)*
А-ат, я ж кажу...

Аўлас. Прымайце коней.

Кузьма. На абед ужо?

Аўлас. Ды падкармливаць трэба лепш, а то апошнія дні слабавата цягнуць.

Кузьма. Чаго гэта яны слабавата цягнуць?

Аўлас. Не ад гульні... Штодня з хамута не вылазяць.

Кузьма пайшоў у хлеў.

Аўлас *(да Пузікава)*. А ты што тут анцімонію разводзіш?

Пузікаў. Не анцімонію, а вынікі падводзім.

Аўлас. Жывот бы табе падвяло.

Пузікаў. А ты чаго злуеш? Ты лепш падыдзі ды паглядзі, што напісана.

Аўлас. Напісана... Падумаеш, Пушкін завёўся.

Пузікаў. Справа не ў тым, што Пушкін ці не Пушкін, а выдатна пастаўлены ўлік дзейнічае на адстаючых так, як палы на блох. Нездарма ж ты стаў у людзі выбівацца.

Аўлас *(іранічна)*. Відаць, што ты падзейнічаў.

Пузікаў *(мнагазначна)*. Выдатна пастаўлены ўлік. Да пабачэння.

Пузікаў пайшоў. Аўлас закурвае і скоса паглядае на дошку паказчыкаў. З канюшні выходзіць Кузьма.

Кузьма. Пасля абеду паедзеш?

Аўлас. Не, коням трэба адпачыць.

Кузьма. Добрая ў цябе душа, невыпадкава любяць цябе коні. І, як відно, толькі коні? А?

Аўлас. Не турбуйцеся, не толькі коні.

Кузьма. Няўжо і дзяўчаты?

Аўлас. Пачакайце, вось паклічу ўсіх на вяселле, а вы тут у канюшні і застанецеся.

Кузьма. Э-э-э, калі так, то дружбу псаваць не будзем. На вось, пачытай, як цябе хваляць. *(Кузьма дае Аўласу газету, а сам зноў ідзе ў канюшню.)*

Кузьма выходзіць. На сцэну выбягае Ліза з мяхамі.

Ліза. Аўлас? Ты ўжо на абед прыехаў? Ну, добра...
(Разглядае дошку.) Малайчына. Ты ўсё забаранаваў?

Аўлас (з ёй размаўляе больш лагодна). Не яшчэ, крыху засталася.

Ліза. Многа?

Аўлас. Ды там лапічак гектары са два. Заўтра закончу.

Ліза. А чаму заўтра? А пасля абеду?

Аўлас. Я хацеў, каб... коням, трэба даць адпачынак.

Ліза. Я табе дам «копям»! Бач ты яго! «Коням»! Ты за іх не турбуйся. Апрача цябе ёсць каму непакоіцца. Вунь дзядзька Кузьма дагледзіць. Каб пасля абеду закопчыў. І не чакай, пакуль я табе другі раз буду гаварыць.

Аўлас. Ну, пу, забараную, ты толькі не сярдуй.

Ліза. Ды глядзі ў мяне, каб па-гаспадарску.

Аўлас. У гэтым не сумнявайся. Забарапаваў так, што зямелька мякчэй, чым твая пярына.

Ліза (калюча). Ты на маіх пярынах яшчэ не спаў.

Аўлас (спрабуючы абняць яе). Дасць бог і гэта не за гарамі.

Ліза. Пакуль бог дасць, дык ад мяне трымай! (Ударыла па шчацэ.) Гэта табе для заахвочвання, каб пасля абеду весялей працавалася.

Ліза пабегла.

З канюшні дапосіцца голас Кузьмы:

— Добра ж яна цябе заахвочвае...

На сцэну павольна выходзіць Кузьма.

Аўлас. Ды гэта жартамі.

Кузьма. Жартамі, кажаш? Глядзі, Аўлас, каб з коньмі так не жартаваў, а то скура ўсхлупне. Дай-ка твайго. (Закурвае ў Аўласа.) А яна такі цябе до-обра забрытала.

Аўлас. Хто? Каго?

Кузьма. Ды Лізка. (Скручваючы цыгарку, пальцам паказвае на Аўласа.) Забрытала, асядлала. (Языком склеіў цыгарку.) Ды яшчэ і прышпорвае.

Аўлас. Каго прышпорвае?

Кузьма. Ну, як жа? То пасля абеду не пасду, то паеду.

Аўлас. Таму што сам ведаю — трэба. (Іранічна.) «Прышпорвае». А калі не схочу, то мяне ніхто не прымусіць.

Кузьма. Ой, не! Бачу, трусіш ты перад ёй.

А ў л а с. Эх, дзядзька Кузьма! Думаеце, калі я перад ёй так, то... Гэта ж я для далікатнасці.

Кузьма. Ну калі для далікатнасці, то справа іншая. Вунь яна яшчэ нечага бяжыць. Можа, мне лепей схвацца, а то яна яшчэ раз дзеля далікатнасці плясне па мордзе. А пры старонніх не зусім да твару атрымаць па твары, а?..

Кузьма пайшоў у капюшню.

Ліза. Ты яшчэ тут? Ледзь не забыла табе сказаць: адразу пасля работы прыходзь у клуб. Зразумеў? Аграпом МТС прыедзе, запяткі будуць.

А ў л а с. Добра, добра.

Ліза. І каб не пазніўся. Чуеш?

А ў л а с. Ну, чую, чую. Але чаму ты да мяне такая няласкавая, Ліза?

Ліза. Таму, што які з цябе мужык выйдзе, калі цябе зараз чалавекам не зрабіць.

А ў л а с. Ці ж я табе калі не ўгадзіў?

У капюшні голас Кузьмы: «Тпру! А то дзеля далікатнасці пу- гаўём перацягну».

Ліза. Я не прашу, каб ты мне гадзіў. Ты рабі так, як трэба. *(Цёпла.)* Можа, ты пакрыўдзіўся, што я цябе... ударыла? Ты не крыўдуй, гэта ж у мяне ласка такая. *(Ліза хоча ісці.)*

А ў л а с. Ліза, адну хвілінку. Ну, ты падумала?

Ліза. *(Размова ў цёпрых танах.)* Што?

А ў л а с. Як што? Тое, аб чым мы гаварылі.

Паўза.

Ліза *(патупіла вочы.)* Я думала...

А ў л а с. Ну і...

Ліза. Не ведаю, што табе сказаць...

А ў л а с. А ты скажы тое, што на сэрцы маеш.

Ліза. Я-то нічога не маю, а вось бацька мой... ён будзе супроць.

А ў л а с. Чаму?

Ліза. Не любіць ён цябе.

А ў л а с. За што?

Ліза. Сам ведаеш — за што, за мінулае.

А ў л а с. Я і сам сябе не люблю за гэта мінулае. А цяпер жа... Ты падвядзі да гэтай дошкі, хай паглядзіць, ці... вось дай яму пачытаць гэтую газетку. *(Ліза разглядае газетку.)*

Ліза. Ну добра, вечарам мы пагутарым. Зараз пекалі. Зерне насынаць трэба. Закопчылі абмалот свайго ўчастка. Як ты думаеш, няўжо ў Лёнькавым звяне болей выйдзе? А? Няўжо мы падкачалі?

Аўлас. Не, не можа быць.

Ліза. Ну добра, пабачым. Дык глядзі, пасля абеду забарапаваць — раз! А вечарам на запыткі — два! Чуеш, Аўлас? Чуеш? Не забудзь!..

Ліза выбягас.

Аўлас. Добра, не забуду.

Кузьма выходзіць з канюшні.

Кузьма. І ўсё-такі яна цябе забрытала. От дзяўчына! Любіць камандаваць. А справы твае кепскія, Аўлас.

Аўлас. Чаму так?

Кузьма. А таму, што калі яна цяпер так камандуе табой, то што яна з цябе зробіць, калі ты ажэнішся? Заездзіць цябе, братка, зусім заездзіць.

Аўлас. Яшчэ пабачым, хто каго заездзіць. Што тады будзе, яшчэ бабулька надвое гадала.

Кузьма. Не ўжо, братка, яно цяпер відаць. Ты ж супроць яе пакуль што права голаса не маеш. Яна стаханайка, звеннявая. *(Жэст: во-о!)* А ты! Яно і выходзіць так, што быццам бы ты і ў даўгу перад ёй. А баба, брат, яна такая сатапа, што калі возьме над чым верх, то пішы — прапала, заездзіць, і каюк... Сядзе на шыю і пожкі звесіць? Не будзе табе самастойнага жыцця. А перагнаць такую — жылістым трэба быць. А ў цябе, бачу — жылка непрывычная, каб абганяць. Так што ты падумаў, ці пад сілу яна табе. Я ж усё чуў.

Аўлас. А падслухоўваць старому чалавеку прыгожа.

Кузьма. Не я прыйшоў да цябе падслухоўваць, а ты да мяне на канюшню сватацца. А калі на тое пайшло, то для сваіх любоўных спраў другое месца знайдзі, і нечага мне тут коней разбэшчваць. *(Чуваць іржанне коней у канюшні.)*

Аўлас *(накрыўджана)*. Я б вам сказаў што-небудзь, калі б вы крыху маладзейшым былі...

Аўлас выйшаў.

Кузьма. Бач ты яго, а! Нібы перцу ўхапіў на язык... а? *(Круціць галавой, усміхаецца.)* Не-е, брат, ка-

лі на такую дзяўчыну зубы вострыш, то характар свой прыйдзецца ламаць.

Уваходзіць Нічыпар.

Кузьма. А-а-а, Нічыпар Сяргеевіч! Дык што ж гэта ты, а? А яшчэ сусед!

Нічыпар. Чаго гэта ты?

Кузьма. Не думаў я, што ты такі... Ад суседа хавацца? Да вяселля рыхтуецца, а мне ні слова, ні паўслова, а? Хоць бы падарунак які-небудзь парыхтаваў ці пасагу...

Нічыпар. Аб якім вяселлі ты пляцеш?

Кузьма. Ды Лізку ж ты выдаеш?

Нічыпар. Да ты што, з глузду з'ехаў? І ў сне не снілася.

Кузьма *(здзіўлена)*. Як не снілася?.. *(Паўза.)* Э-э-э! Ты ўжо мне печага... печага... Мне Аўлас усё раскажаў.

Нічыпар. Што?

Кузьма. А-а-а! Значыць, праўда?! А раскажаў, што бярэ Лізку, што ўжо і змовіны былі... і што ўжо таго-сяго на вяселле клікаў.

Нічыпар *(нібы чаго гарачага сербануў)*. Ды ты... ды я табе... ды ты каго знайшоў?! Што я табе?

Кузьма. А, братка мой, чаго ж ты на мяне? Ды я ж тут ні пры чым.

Нічыпар. Ты мне кінь! Я табе не хлапчук! Не на таго напаў, каб жартаваць.

Кузьма. А, братка мой, ды каб я ведаў такое, то лепей і не гаварыў. Я ж думаў... Ну як не паверыць хлопцу? Разам з Лізкай працуе заадно. Бачу, і ты за яго бярэшся, ну і думаў, што зяцем думаеш зрабіць яго. Ды і сам бачыў, што і Лізка да яго туліцца.

Нічыпар. Лізка? Ды я ёй так прытулюся, што і сесці не на чым будзе. Як табе не сорам думаць гэтак! Знайшоў зяця! Аўласа! Абібока такога, што і свет не бачыў. Не бачыць яму Лізку як сваіх вушэй. Ды мая Лізка!.. Ды я за сваю Лізку!..

Кузьма. Ну што ты за сваю Лізку міністра высватасш?

Нічыпар. Ну і Аўласу ў мяне зяцем не быць.

Кузьма. Не такі ён ужо і дрэнны хлопец. Праўда, былі грахі, ды ў каго іх не бывае? А цяпер жа глядзі, і ў перадавікі выбіўся. Нават газетка пісала пра яго.

Н і ч ы п а р. А-а! Дык вось к чаму яна газетку падсунула мне! Я ж ёй пакажу газетку. (*Сабіраецца ісці.*)

К у з ь м а. Чакай, ды ты ж печага прыходзіў. Можа, што сказаць хацеў?

Н і ч ы п а р (*спыніўся*). Ты вось што, парку коней падрыхтуй, пасля абеду з гумна зерне вазіць будзем.

К у з ь м а. Можа, з Лізкінага ўчастка?

Н і ч ы п а р. Не, з Аўласавага.

Уваходзіць А ў д о ц ц я.

А ў д о ц ц я. Яно ўсё роўна што з Лізкінага, што з Аўласавага. Яны ж у адным зьвяне. Дзень добры, сваток!

Н і ч ы п а р (*нібы яго ўджаліла*). Які я табе сваток? Каго гэта мы з табой сваталі? (*Уедліва.*) «Сва-ацця-я»!

А ў д о ц ц я. А мой жа ты Нічыпарка, а што ж гэта з табой? Ці не ўкусіла цябе што?

К у з ь м а (*смяецца*). Ды не, гэта жонка яго гарачым баршчом пачаставала, апёкся.

Н і ч ы п а р. Глядзі, таннай будзеш, калі сама ў свацці набівацца станеш.

А ў д о ц ц я. А Нічыпарка, няўжо з табой і пажартаваць нельга? Я ж цябе падзякаваць хацела за сына. Чалавекам ты яго зрабіў. Не горш за людзей стаў, як ты за яго ўзяўся.

Н і ч ы п а р. Я за яго яшчэ не так вазьмуся.

Н і ч ы п а р пайшоў.

А ў д о ц ц я. І ўсё-такі быць бычку на вяровачцы.

К у з ь м а. Глядзі, каб не парвалася вяровачка твая.

А ў д о ц ц я. Нічога, калі я завяжу, то ўжо не парвецца: бабскім вузлом.

К у з ь м а. Глядзі, не абмахніся. Нічыпар — цяля ўпартае.

Уваходзіць Л ё н ь к а.

Л ё н ь к а. Дзядзька Кузьма, хадзіце коней прымаць.

К у з ь м а. Іду, іду.

Л ё н ь к а і К у з ь м а выходзяць.

А ў д о ц ц я. Бач ты яго, не спадабалася яму, што я сватам назвала, а? Быў бы хоць чын які вялікі альбо аццілігент, а то ж брыгадзір звычайны, а нос дзярэ, што не прыступіцца. Э-э, ды не-е, нічога не будзе. Я калгасніца, і ты калгаснік, і дачка твая не паненка, аднаго поля ягад-

ка. А сказана ўжо: яблык ад яблыні далёка не адкоціцца. У Маскву жаніхоў не паядзеш шукаць. І свой знойдзецца.

Уваходзіць Т а м а р а.

Т а м а р а. Вы што тут, нібы на малітве?

А ў д о ц ц я. А-а, Тамарачка! Маё ж ты дзіцятка, мая ж ты кветачка, ты ўсё прыгажэеш, ты ўсё харашэеш. І чырвопешыкая, як сунічка.

Т а м а р а (саромееца). Ой, ну што вы, цётка! Нагаварылі, што і сорамна стала, нібы і праўда такая. (Глядзіцца ў люстэрка.)

А ў д о ц ц я. І, далібог жа, такая, далібог, мілешыкая. І калі б я не ведала, што ў цябе дружочак Лёшка, далібог жа, кажу, прымусіла б свайго Аўласа да твайго бацькі ў сваты ісці.

Т а м а р а. А няўжо вам Лізка не падабаецца?

А ў д о ц ц я. Ой, што ты, што ты, такая дзяўчына ды не падабаецца?! І работніца, і гаспадыня, і чысцёха, і прыгажуня. А праспяваць — дык праспявае і станцаваць — станцуе. (Паўшэптам.) Дык жа я не ведаю, як у іх там. Ці думаюць яны што, ці не? Тамарачка, я ўжо прасіць цябе буду, галубка, праведай ты, як там у іх. Хочацца ўжо, каб і ўнучка панянчыць.

Т а м а р а. Добра, добра, цётка, я праведаю. Толькі я тут нікога ўгаварваць не буду. Гэта іх уласная справа.

А ў д о ц ц я. Не, не, дзіцятка, ты толькі спытай. Я і не ведаю, як табе аддзякаваць.

Т а м а р а. Ну што вы, за што мяне дзякаваць.

А ў д о ц ц я. Ой, не, не! Як за што? Гэта ж дапамагла Аўласа пераламаць. І ведаеш, другім хлопец стаў. Проста не пазнаць. І дома гаспадарлівы стаў, і на работу штодня ходзіць, і паслухмяны, і ласкавы, хоць у вуха кладзі, ну проста нібы падмянілі хлопца. А то ж быў, як дзед калючы. Гэта ўжо ты, малодка, ты, вумніца, дапамагла.

Т а м а р а. Ну што вы, цётка?!

А ў д о ц ц я. Ой, не, не! І не кажы, галубка. Вялікае табе дзякуй. Дык ты ўжо, дзіцятка, праведай.

Т а м а р а. Добра, добра, я пастараюся.

А ў д о ц ц я. Ну дык я пайшла. І чаго ж гэта я хачу?.. А?.. Во, старая ўжо, і забылася, чаго прыходзіла. Ну, дык бог з ім. Вунь якраз і Ліза ідзе, дык ты ўжо распытай.

А ў д о ц ц я пайшла.

Т а м а р а. Ох, і хітрая ж цётка!

Уваходзіць Ліза.

Л і з а. Пра што гэта вы гаманілі тут?

Т а м а р а. Якраз пра цябе.

Л і з а. Пра мяне?

Т а м а р а. І пра Аўласа. Не пахваліцца ім. Дзякавала і мяне і цябе.

Л і з а. За што?

Т а м а р а. Дужа добрым стаў. Прасіла, каб я праведала, як у вас з Аўласам. Хоча, каб ты нявесткай стала.

Л і з а. Ой, Тамара, што мне рабіць? Галава закруцілася ад думак!

Т а м а р а. А ў чым справа?

Л і з а. А ўсё праз цябе.

Т а м а р а. А што такое?

Л і з а. Як што? Гэта ж ты мяне падгаварыла з Аўласам блытаніну гэту завесці. А мне цяпер расхлёбвайся.

Т а м а р а. Ды кажы ты ладам, у чым справа, што такое?

Л і з а. Тамарачка, ты ж абяцала выручыць, вось і выручай.

Т а м а р а. Ну, што, што?

Л і з а. Аўлас мне ўжо трэці раз прапанову робіць, каб я выйшла за яго...

Т а м а р а. Ну-у???

Л і з а. Чэснае слова. І сёння напамніў.

Т а м а р а. І што ты яму сказала?

Л і з а. Нічога не сказала і не ведаю, што сказаць. Вечарам павінна адказ даць.

Т а м а р а. Дык гэта і ўсё?

Л і з а. Усё!

Т а м а р а. Ну і дзівачка ж ты! Ёсць аб чым думаць! Дык гэта ж лягчэй лёгкага. А ты яму так і скажы, ласкава, па-добраму, што нічога між намі не было, я цябе не кахала, а ўсё гэта было жартамі.

Л і з а. Ага, якая ты лёгкая! Добрыя жарты!

Т а м а р а. А што?

Л і з а. Што ён, не чалавек? Шкада мне яго.

Т а м а р а. Мала што шкада. Можна, мне дзядзьку Кузьму шкада? Дык што ты мне загадаеш за яго замуж выйсці.

Л і з а. Што ты разумеш!

Падыходзіць Аўлас. У гэты час за сцяпой сярдыты вокліч Нічыпара, які, відаць, сочыць за дачкой.

Г о л а с Н і ч ы п а р а. *Ліза! Лізка! Зараз жа ідзі дадому! Чуеш?*

Л і з а. Зараз, тата.

Г о л а с Н і ч ы п а р а. *Лізка! Каму я кажу?!*

Л і з а пабегла.

Т а м а р а. Эх ты, дзівачка! Калі сама не можаш, то я цябе выручу, дапамагу.

Уваходзіць А ў л а с.

А ў л а с. Каму ты падумала дапамагаць?

Т а м а р а. Каму? Лізе... і табе.

А ў л а с. Мне памочнікі не патрэбны.

Т а м а р а. Не, брэшаш. Ведаеш, што, Аўласік?

А ў л а с. Ну?

Т а м а р а. Мяне Ліза папрасіла з табой пагаманіць.

А ў л а с. Калі ласка, я слухаю.

Т а м а р а. Яна мне ўсё расказала. І тое, што ты ёй прапапову зрабіў. Зрабіў? Так?

А ў л а с. Ну-у? Ну, ну!

Т а м а р а. Не паганяй, не запрагаў. І сёння вечарам яна табе павінна адказ даць. Так?

А ў л а с. Ну, далей.

Т а м а р а. Чакай, не спяшайся. Дык яна табе нічога не сказала і не скажа. А папрасіла, каб я табе што перадала. Па-першае, яна цябе не кахала і не кахае — гэта раз. Па-другое, усё гэта было прыдуманна жартамі, каб ты працаваць стаў — гэта два. А па-трэцяе, яна табе нічога дрэннага не зрабіла, так што крыўдзіцца няма за што — гэта тры. Ну і чацвёртае, каб ты болей да яе не вязаўся і ўсякую жаніцьбу з Лізай выкінь з галавы. Вось табе і чатыры.

А ў л а с (*гэта яго ашаламіла*). Ты з глузду з'ехала!

Т а м а р а. З глузду мне ехаць нечага, а ты як хочаш.

А ў л а с. Ты што гэта, усур'ёз?

Т а м а р а. Жартаваць я з табой і не думала. Я перадала тое, аб чым мяне папрасіла Ліза, і ўсё. На гэтым канец.

А ў л а с. Канец? Усё? Не, так не выйдзе! На гэтым не канец! Яшчэ не ўсё тут!

Т а м а р а. А што, ты біцца будзеш?

А ў л а с. Не, я яе прымушу ў вочы паглядзець! Сама хай скажа, дзе павучылася яна так шчыра лгаць. Дзе яе сумленне, скажа хай.

Т а м а р а. Аўлас, дальбог, ты захварэў. Ты ж вершыкамі гаварыць пачаў.

А ў л а с *(крычыць)*. Насмешкі строіць? Жартачкі? Дык я ёй цацка? Ванька-ўстанька? Не, пачакай!

Убягае Л е а н і д. Падскочыў неўнем да Аўласа.

Л ё н ь к а. А ты чаго крычыш? Не, ты скажы, ты на каго крычыш? Ты што? Хто яна табе, што ты на яе крычыш?

Т а м а р а. Ды ты не гарачыся, певель! Ты пачакай.

Л ё н ь к а. Пастой! *(Аўласу.)* Ты што крычыш?

А ў л а с *(Леаніду)*. Ідзі ты...

Л ё н ь к а *(Аўласу)*. Ідзі ты!.. Ты што-о-о!..

З'яўляюцца хлопцы: Сцяпан і Косця.

К о с ц я. Што за бойка без крыві?

Т а м а р а. Ніякай бойкі. Я сказала, што на Лізкіным участку пшаніцы меней памалацілі, чым на Лёнькавым, а ён і загарэўся як порах.

Л е а н і д. Ну, гэта мы яшчэ пабачым. А рукамі махаць нечага.

К о с ц я. На полі трэба было махаць рукамі, а не тут.

Т а м а р а. А вы таксама носа не задзірайце: яшчэ невядома, у каго болей.

Заходзіць К у з ь м а.

С ц я п а н. Дзядзька Кузьма, вы на майго Бевіна супою добрую падрыхтуйце, а то старая лопнула.

Заходзіць Ю р к а.

Ю р к а. І Аўласавым коням дваінную порцыю аўса. Сёння яны папрацавалі як трэба!

К у з ь м а. Ты б языком меней працаваў.

Заходзіць А ў д о ц ц я.

А ў д о ц ц я. Во, успомніла. Прыходзіла да цябе, Кузьма, ды тады і з галавы вылецела: Ці пяма ў цябе якой шкворкі непатрэбнай ад старой збруі? Мне каб цялятка павязаць, а то ад каровы адпяла, дык рады не даць!

Ю р к а. А вы яго на ферму аддайце.

А ў д о ц ц я. Э-э-э, саколiк, ты мяне не вучы. На ферму трэба аддаць такога, каб ніхто не папракнуў. Вось падгадую як мае быць, тады і аддам. А цяпер яшчэ рана.

Кузьма. Зараз што-побудзь папукаю.

Кузьма пайшоў.

Аўдоцця (да Аўласа). Пойдзем-ка дадому, сынок, абедаць пара.

Аўлас. Не хачу.

Юрка. У яго апетыту няма.

Аўдоцця. Ты не хочаш, дык цялё трэба папаіць. Яно ўжо змарнела за дзень. Дапаможаш папаіць.

Косця. Вось табе, Аўлас, і новая пасада — цялячая нянька.

Агульпы смех.

Сцяпан. Гэта ўжо не хлапецкая справа.

Леанід. Вы, можа, яго і курэй мацаць прымушаеце?

Аўдоцця. А няхай жэніцца. Мусіць, ён у мяне і хлеб пекчы, і бялізну праць, і карову даіць будзе. Во тады ён у мяне ажэніцца. Хопіць ужо бугаём па вёсцы хадзіць.

Аўлас. Мама!

Раззлаваны, Аўлас пайшоў.

Косця (наўздагон). Глядзі, цяля не абпаі!

Аўдоцця. Не хоча і слухаць, калі яму пра жапіцьбу кажу. І не блізка нават.

З канюшні выходзіць Кузьма.

Кузьма. Ды ён яшчэ не ведае, што з жонкай рабіць.

Агульны смех.

Аўдоцця. А што з жонкамі робяць? Не турбуйся, без справы сядзець не будзе. Яна задасць такую работу, што толькі спраўляйся дагадзіць яе капрызам. Э-э-э! А калі печага рабіць будзе, то хоць палаюцца, і то весялей будзе ў хаце. Чаго, чаго, а справы знойдуцца. Я ўжо старэю, дапамагаць будзе мне...

Аўдоцця ўзяла вяроўку і выйшла.
Кузьма з вядром пайшоў да калодзежа.

Леанід. Ну, хлопцы, пайшлі абедать.

Тамара. А пасля абеду вызначайце прадстаўнікоў Лізкіну пшаніцу важыць.

Косця. Даўно ўжо вызначаны — Лёнька і Юрка.

Юрка. Адну хвілінку, таварышы. Я хачу мець афіцьяльную размову.

Косця (*жартуе*). Паседжанне лічу адкрытым.

Сцяпан (*у тон Косці*). У рабочы прэзідыум прапаную...

Юрка. Таварышы, я сур'ёзна.

Леанід. Ну, хопіць, хлопцы, можа, што сапраўды вартае ёсць.

Юрка. Я, таварышы, адпойчы ўжо на сходзе афіцыйна ставіў пытанне, і мы, здаецца, тады рашылі змяніць адносіны да Аўласа.

Косця. І ў пратаколе запісалі: штодня гладзіць яго па галаве.

Тамара. А ты заўсёды выскачыш. Юрка праў. Чым ён горш за цябе? Працуе чэсна і... ты паглядзі на дошку паказчыкаў.

Юрка. Таварышы! Прашу не перабіваць. Дык вось што па гэтаму пытанню. Мы ўжо перагінаем палку ў адносінах да Аўласа. Справа ў тым, што... Правільна, былі грахі за ім, былі дробнабуржуазныя перажыткі і ў адносінах да працы. І зусім правільна мы тады стварылі для яго нецяярплівыя ўмовы. Але зараз, калі ён пачаў выпраўляцца і нават — можам мы зараз сказаць — выправіўся, элементы варожасці і nepřыхільнасці могуць прывесці да нежаданых вынікаў.

Заходзіць Ліза.

Юрка (*працягвае*). Гэтым мы можам адштурхнуць яго ад калектыву.

Косця. Вось дык даў! Нібы па газеце прачытаў.

Тамара. Па газеце не па газеце, а Юрка праў. Таму што крыўдна хлопцу. Працуе добрасумленна, а яго яшчэ і шпігуюць.

Леанід. Юрка што праў то праў. Толькі чаго ты так заступаешся за яго.

Чуваць, як у канюшні грызуцца коні. Даносіцца іх іржанне, стукат. Хлопцы кінуліся ў канюшню.

Юрка. На гэтым і парашылі.

На сцэне Ліза і Тамара.

Ліза (*узрушаная*). Ой, Тамарачка, што мне рабіць? Што рабіць? Дай рады!

Тамара. Нічога ўжо рабіць не трэба. Усё зроблена.

Л і з а. Нічога ты не ведаеш. Бацька на мяне, як ліха ліхос.

Т а м а р а. За што?

Л і з а. За Аўласа. Дачуўся неяк, што ён мне прапапову зрабіў.

Т а м а р а. Ну і што?

Л і з а. Калі б ты толькі пачула, што ён мне нагаварыў. І ў хату не пушчу, і з двара праганю, і больш ты мне не дачка, калі... І нагамі тупае і рукамі махае... ой, ой, ой...

Т а м а р а. А ты яму што сказала?

Л і з а. А што я яму скажу...

Т а м а р а. Сказала б, што гэта няпраўда, што ты і не думала ніколі, што гэта толькі так, абы да работы хлопца прывучыць, што гэта жа-артамі.

Л і з а. Якія ж тут жарты, калі я яго... кахаю...

Т а м а р а *(ад нечаканасці аж села)*. Ой!..

Л і з а. А што? Ты не ведаеш, які ён добры хлопец. І ласкавы і паслухмяны... Ён жа ніводнага слова мне супроць не сказаў... Ён жа такі шчыры...

Т а м а р а. Ой, што ж я нарабіла!

Л і з а. Што?..

Т а м а р а. Лізачка, даражэнькая мая, прабач мне. Я ж, дурніца, нічога не ведала. Я ж яму ўсё сказала.

Л і з а. Што?

Т а м а р а. Што ты яго не кахала, што ты яго не кахаш, што ўсё гэта было жартамі, што дарэмна ён спадзяецца.

Л і з а *(ад нечаканасці і яна села)*. Ой! Што ж ты нарабіла! Адной бяды мала, на табе другая.

Т а м а р а. Лізачка, даражэнькая мая, прабач. Я ж яму як сказала, дык ён аж пабялеў.

З канюшні выходзяць хлопцы.
З другога боку ўбягае рахункавод Пузікаў з газетамі, узрушаны.

П у з і к а ў. Хлопцы, атрымайце свежанькія газеты. Навіна! Навіна! Калі б вы ведалі, якая навіна!

Ю р к а. Што такое?

У с е. Што?

Дзе?

Якая?

П у з і к а ў. Бачыце, табліца выйгрышаў? Я толькі што праверыў на спіску ўсе нумары аблігацый, і ведае-

це што? На адзін пумар выйшаў выйгрыш у 25 тысяч рублёў.

У с е. Ну-у?

Ды што ты?

Каму ж гэта?

П у з і к а ў. І каму б вы думалі?

Усе прыціхлі.

Т а м а р а. Ну кажы хутчэй.

П у з і к а ў. Аўласу!

Паўза.

Л і з а. Ой, пешта будзе. Нешта будзе.

К у з ь м а ўваходзіць з вядром вады.

К у з ь м а. Вяселле будзе, вяселле!..

Заслона.

ДЗЕЯ ТРЭЦЯЯ

Дзея адбываецца на вуліцы каля калгаснага амбара.

Час дзеі — той жа дзень, пасля абеду.

З амбара выходзіць к л а д а ў ш ч ы к, пазяхае.

На вуліцы ідзе д з е д А р х і п з падвязанай шчакой.

К л а д а ў ш ч ы к. Нешта ты, дзед Архіп, цэлюю ся-дзёлку на шчаку прывязаў. Што з табой такое?

Д з е д А р х і п. І не гавары, голубе; акаяшны зуб замучыў. Адзін застаўся на ўвесь рот і той спакою не дае.

К л а д а ў ш ч ы к. Лячыць трэба, дзядок.

Д з е д А р х і п. Ды я ўжо і лячыў яго, не памагло. Я туды і соль засыпаў, і порах, і галоўку ад запалкі, а ён, акаяшны, і не думае сціхаць.

К л а д а ў ш ч ы к. Дык ці так жа лечаць? Ты б да доктара схадзіў.

Д з е д А р х і п. Ат, што тыя дактары ведаюць. Нічога яны, голубе, не ведаюць. Напхаюць у рот усякай дрэні, і толькі.

К л а д а ў ш ч ы к (закурвае). Ты закуры, дзядуня, можа, лягчэй стане.

Дзед Архіп. Не, я даўно ўжо не куру. Адвык. Гэта яшчэ калі твай бацька-нябожчык жыў быў... Была ў нас тады баба, Верушкай яе звалі, з усіх навакольных вёсак да яе людзі хадзілі, знатная шаптуха была. Дык яна мне нараіла з табакай выкурыць мышынага памёту. Дык я з тых пор і не куру. Тры дні рвала мяне. Усе пуганасці ледзь не вывернула. Дык жа і век мой такі доўгі.

Кладаўшчык. А колькі ж табе гадоў, дзядок?

Дзед Архіп. А во, лічы, у семнаццатым, калі Міколку спіхнулі, мне а-а... шэсцьдзесят адзін год было. А цяпер відаць а-а... пад дзевяноста будзе.

Кладаўшчык. Ужо за дзевяноста пераваліла.

Дзед Архіп. Во-во, голубе. Чуе мая душа, што смерць за плячыма ходзіць. *(Уздыхнуў.)*

Кладаўшчык. А паміраць усё-ткі не хочацца?

Дзед Архіп. Не хочацца, голубе, каму яно хочацца. Мне б хоць а-а... да сотні дацягнуць.

Кладаўшчык. Ну ўжо не так многа засталася.

Дзед Архіп. Мне хацелася б папава сваё жыццё перажыць. Не так трэба было жыць. У рэвалюцыю, помню, баяўся... баяўся, голубе, без цара. А яно і лепей... Пажыў хоць пад старасць. Калгасаў баяўся, — цемната, голубе. А немцы прыходзілі, яшчэ горш баяўся, ну, думаў, — каюк, хоць пад печку лезь. А яго і прагналі і зноў за жыццё ўчапіліся. А я і зноў баюся. Смерці баюся. Так увесь век і баяўся...

Кладаўшчык. Баяцца не трэба.

Дзед Архіп. Во-во, голубе. Перад смерцю і я зразумеў, што не трэба баяцца... Смела трэба жыць. Толькі мне ўжо... гады да зямлі прыгнулі, ды і зуб вось... Ох, смертукна мая. Вось і шкадую, што не так я пражыў.

Кладаўшчык. Не бядуй, дзядок, во газеткі пісалі, што вучоныя прыдумалі такое, што старых маладзіць можна.

Дзед Архіп *(жвава)*. Як, як ты сказаў?

Кладаўшчык. Не ведаю як. Пра гэта ўжо вучоныя ведаюць.

Кладаўшчык выходзіць. Дзед Архіп не адстае ад яго, пытаючы на хаду:

Дзед Архіп. Дык гэта ты праўду кажаш? А? Ты растлумач!..

Кладаўшчык і дзед Архіп пайшлі. Злева ўваходзіць Аўлас, апрауты ў новы гарнітур, пад гальштукам. Справа ўваходзіць Ліза з пугай.

Ліза (*у здзіўленні спынілася*). Ты куды гэта прыбраўся так?!

Аўлас. А вам якая справа?

Ліза. Як гэта якая справа? Ты чаму на поле не паехаў?

Аўлас. Яшчэ раз пытаю: вам якая справа да гэтага?

Ліза (*загадвае*). Зараз жа сабірайся на поле і каб да вечара забаранаваў.

Аўлас. Прашу не камандаваць. Ты мне не старшыня, і я табе не яфрэйтар.

Ліза. Ах, вунь яно што-о? Выйгрышу рады? Дык табе зараз і на работу напляваць, і на звяно? Як ты смеў з прапановай да мяне лезці?

Аўлас (*спакойна*). Прашу не крычаць, тут не глухія. А цацкай для цябе больш не жадаю быць! Хопіць! І так, дурань, верыў.

Ліза. Ты гэта што?

Аўлас. А тое, што больш камандаваць мной не будзеш. А калі хочаш, то давай ролямі памяняемся. Я буду камандаваць.

Ліза. Мной? Камандаваць? Ты-ы?!

Аўлас (*смяецца*). Ты хацела нада мной пасмяяцца — моў, кінула. А цяпер людзі скажуць, што не ты мяне кінула, а я цябе. Аўлас цябе кінуў. Выйгрыш атрымаў, а Лізу кінуў.

Ліза (*крычыць*). Ах!.. Так?! Кінуў?! Падбяры, нягоднік!

Аўлас. Тут крычаць не трэба, а паціху, па-добраму папрасіць.

Ліза. Я? Прасіць цябе?

Аўлас. А ты думала, што мне можна толькі загадваць? Думала, што я не такі, як другія? Думала, што можна як з цацкай пагуляць, а потым і выкінуць, як нягодную рэч? Не-е! (*Смяецца*.)

Ліза. Не спяшы смяяцца! Гэты смех табе слязамі адалецца. Пачакай! «І ўкленчаны будзеш поўзаць, глядзець у вочы, знак маёй волі ў іх чытаць!» Яшчэ пабачым!

Ліза дэманстратыўна выйшла.

Аўлас. Запомні, жартаваць з каханнем небяспечна! (*Паўза. Уздыхнуў.*) Эх ты, бяда мая!.. А я думаў, а я спадзяваўся... (*Яшчэ раз уздыхнуў.*) «Выйгрыш...» Не ашук-

вала б ты мяне,— не трэба мне і выйгрыш... Э-эх, Аўлас, Аўлас! Пойдзем мы з табою, ды з гора!..

Папяваючы «по рюмочке, по маленькой, чем поят лошадей»,
Аўлас пайшоў.

Уваходзіць кладаўшчык, за ім і дзед Архіп.

Кладаўшчык. А браткі мас, во як скасабочыла хлопца, а?

Дзед Архіп. Голубе, чагой-та яны крычалі так?

Кладаўшчык. Звіхнуўся хлопец...

Дзед Архіп. Гэта, здаецца, Аўдоццін сын?

Кладаўшчык. Ён.

Дзед Архіп. А праўда, што ён вялікія грошы атрымаў?

Кладаўшчык. Праўда, 25 тысяч выйграў на аблігацыю.

Дзед Архіп. Ай-яй-яй-яй, гэта ж мяшок грошай.

Кладаўшчык. Яшчэ не атрымаў, а ўжо павяло, павяло яго ў балота.

Дзед Архіп. Бывае, голубе, бывае. Пляснецца чалавек знячэўку і вывіхне што-небудзь. А тут жа мяшок грошай на галаву зваліўся. Ай-яй-яй-яй. А што ж ён купляць на іх будзе?

Кладаўшчык. Прап'е, як відаць.

Дзед Архіп. Ай-яй-яй-яй! Прап'е, кажаш? Ай-яй-яй-яй! Не трэба даваць яму гэтулькі, а то пад старасць каяцца будзе, ой як будзе каяцца. Ой, зуб, зуб!.. Каб на яго ліха.

Кладаўшчык. А ты вось папрасі яго, дзядок, ён табе залатыя ўставіць.

Дзед Архіп. Такі глядзі, што апошні выб'е. Калі ўжо прасіць, то вучоных тых... Няўжо калі абмалодзяць, дык і зубы новыя вырастуць?

Кладаўшчык. Не зубы, а клыкі вырастуць.

Уваходзіць Аўдоцця.

Аўдоцця. Дык дзе гэта мы сарціраваць будзем? Нічыпар сказаў, што пасля абеду ля амбара.

Кладаўшчык. Вунь да таго амбара пойдзем.

Кладаўшчык пайшоў.

Аўдоцця. А мой жа ты дзядок! А што ж гэта з табой?

Дзед Архіп. Ай, галубка, зуб замучыў, зуб ака-яны.

А ўдоцця. Пакажы, пакажы. (*Разглядае.*) Ай-яй-яй-яй, адзін сіротка, на ўвесь рот.

Дзед Архіп. І што я туды ні клаў, не дапамагае.

А ўдоцця. А што ж ты да мяне не зайшоў, я б табе дала паласканне, яно і прайшло б. А то мучышся, бедны дзядок! У мяне ж ёсць лякарства.

Дзед Архіп. Мая галубка, каб жа знаццё. Дай рады.

Уваходзіць Нічыпар.

Нічыпар (*ветліва*). А-а, і Аўдоцця ўжо тут. Так, так, давай, сваццейка, паднажмём сёння, каб заўтра поўнасю з хлебанарыхтоўкамі разлічыцца. (*Нібы на сакрэту.*) Першынство можам заваяваць. Трэба пастарацца.

Аўдоцця паглядзела на яго і ганарліва адварнула.

Ці заганарылася ўжо? А, свацця?

А ўдоцця. Сам сказаў: на тых, хто сам набіваецца, цана пізкая.

Нічыпар. А ты і пакрыўдзілася.

А ўдоцця. Як жа не пакрыўдзіцца.

Нічыпар. Ну, во! Ці мала што бывае. Ну раззлаваўся я, а ты пад гарачую руку і трапіла. Здаецца, мы адзін другому нічога ліхога не зрабілі.

А ўдоцця. Калі ж ты занадта заганарыўся сваёй дачкой.

Нічыпар. А чаму мне сваёй дачкой не ганарыцца. Ёсць за што. А вось ты сваім сынам заганарылася, дык няма за што, пані Аўдоцця.

А ўдоцця. А што мой сын? Горш за другіх? Ці дрэнна працуе?

Нічыпар. Ды і не лепей за другіх.

А ўдоцця. А чаму ж ты такі добры да мяне? (*Быццам здагадалася.*) А-а-а!.. Не ведала я, Нічыпарка, што ты такі прагны. На выйгрыш паквапіўся?

Нічыпар. Ды ты... ды... ды... цьфу! На твой выйгрыш! Сказана — баба дурная. Ды я пасля гэтага і на цябе, і на твайго сына з выйгрышам глядзець не хачу! Цьфу! Які сын, такая і матка.

А ўдоцця. А чаго ж ты такі ласкавы стаў?

Нічыпар. Ласкавы? Я ж табе пакажу «ласкавы», пагадзі-і! А ў вашым раду, як відаць, такі праўда дурная кроў цячэ, «выйгрыш»! Ты не вельмі радуйся яму! Што

твой выйгрыш? Знаходка, і ўсё. Што ён гэтыя грошы рукамі сваімі зарабіў, мазалём сваім? Гэта ж дуршыя грошы і не таму папалі, каму трэба. «Вы-ыйгрыш»!.. А я сабе не шукаю зяця з выйгрышам, не турбуйся! Я з рукамі знайду ды з галавой. Я і на працадні атрымаю не менш твайго выйгрыша.

А ў доцця. Дык што ты лічыш, што мой сын без галавы? Ці без рук? Не бойся, на яго пальцамі ўжо не тыцкаюць.

Нічыпар. Даўно перасталі тыцкаць! Хто яго такім зрабіў?

А ў доцця. А хто цябе ведае!

Нічыпар. Дык хто?

А ў доцця. А ты ж і ўспыльчывы, што той порах. І як з табой жопка жыве?

Нічыпар. Мая жонка не такая, як ты, таму і жыве.

А ў доцця (злосна). А... (Лагодней.) Вось мы і зноў можам палаяцца нізашто. Што праўда, то праўда, табе дзякаваць трэба і Лізку тваю. Як узяўся ты за яго, зусім перамяніўся хлопец. Хоць куды стаў. І Лізка твая малодка. Чаго граха таіць, закахайся ён у яе. Як прыйдзе з поля, толькі пра яе і гутарка ў хаце.

Нічыпар. То-та я бачу, што і яна яго хваліць. Я даўно падазраваў, што і яна да яго туліцца, ды ўсё маўчаў. А сёння сказаў, дык яна і зачырванелася.

А ў доцця. Што ты хочаш,— дзяўчына, чаму ж не сароміцца? У добрай сям'і расла, таму і сорам мае.

Нічыпар. Таму — у руках трымаю.

А ў доцця. Яно па ўсім відаць. Дзяўчына — любя глянуць. Шчыра скажу табе, Нічыпарка, я ўсё жыццё марыла такую нявестку сабе займець.

Нічыпар. Не-е ўжо. Пра гэта пагаворым іншым часам. А то падумаеш, што за тваім выйгрышам пагнаўся.

А ў доцця. Ой, не! Кахаюць яны адно другога.

Дзед Архіп. Праўда, галубка, праўда — кахаюць. Толькі што сам чуў, як яны, галубкі, буркаталі.

Нічыпар (Аўдоцці). Дык ты ідзі туды, на сарціроўку.

Дзед Архіп. Галубка мая, як бы мне... а-а... паласканне...

А ў доцця. Нічыпарка, дык я зараз. Трэба дапамагчы старому.

Пайшла па паласканне Аўдоцця.

Нічыпар. А ты чаго тут, стары, сядзіш? Залез бы на печ ды ляжаў бы сабе.

Дзед Архіп. І рад бы, голуб, ды зуб не пускае.

Нічыпар. Няўжо ж у цябе яшчэ зубы ёсць?

Дзед Архіп. Якія там зубы... Адзіш, і той спакою не дае.

Прыходзіць кладаўшчык, адмыкае клець.
Леанід, Юрка прывозяць мяшкі з зернем.

Юрка. Нічыпар Сяргеевіч! Будзем узважваць працу Лізы.

Кладаўшчык (з клеці). Зносьце, хлопцы, мяшкі!

Уваходзіць Аўдоцця, дае дзеду Архіпу бутэлечку з паласканнем.

Аўдоцця. Вось, дзядуля, табе паласканне. Набяры ў рот і трымай на зубе.

Дзед Архіп. Дзякуй табе, галубка, дзякуй. Можна, і памога... А ў ім ліхога зелля пяма?

Аўдоцця. Няма, няма, дзядуля, не бойся.

Аўдоцця пайшла да другой клеці.
Леанід і Юрка зносяць з вазоў мяшкі ў клець. Ім дапамагае Нічыпар.

Нічыпар. Вы, таго, асцярожна, каб не рассыпаць.

Леанід. Нічога, Нічыпар Сяргеевіч, гэтым ужо не падточым.

Юрка (надміргнуў Леаніду). Пабойваецца, каб у Лізы не аказалася менш, чым у Леаніда?

Леанід. Па сто сорок пудоў з гектара ў яе не пабярэцца. Так што я спакойны. (Міргнуў Юрку.)

Нічыпар. А ты, не пераскочыўшы, не крычы гоп. Далёка табе яшчэ да Лізы. Нясі, нясі!

Дзед Архіп. Э-э, голубе! Глянь жа, якое тут лякарства напісана.

Юрка (чытае на бутэлечцы). Спірытус віні рэкціфікаці.

Дзед Архіп. А? Як?

Юрка. Ды гэта ж звычайны чысты спірт.

Дзед Архіп. Бач ты... А я гляджу — усё путро абпаліла.

Уваходзіць Аўлас. Прыкметна на падпідку.

Аўлас. Та-ак, грузі, Гаўрыла!

Леапід. Ідзі памагай! Зерце з участка Лізы.

Юрка. Гэта ж і яго ўчастак. Нешта ты расфуфыраны?

Аўлас. А што мне? Можна, у цябе трэба было спытацца?

Юрка. Э-э, ды ты, бачу, таго!..

Аўлас. Таго... А табе што?

Леапід. Выйгрыш замачыў і сам размяк.

Аўлас. Выйгрыш... вось ён. (*Выцягвае з кішэні аблігацыю.*) Нуль, нуль, семнаццаць, трыццаць чатыры — серыя, нумар — трынаццаць.

Дзед Архіп. Нешчаслівы нумар.

Аўлас. А-а, дзядуля! Ты чаму, дзядуля, не дапамагаш ім мяшкі зносіць?

Дзед Архіп. Э-э, голубе, хто гэта цябе стукнуў?

Аўлас. Калі, дзе, чым?

Дзед Архіп. Ды ці не пыльным мяшком з-за вугла!

Хлопцы смяюцца.

Аўлас. Толькі шапуючы тваю бараду, дзядок, нічога не скажу.

Юрка (*Леаніду*). Што ты на яго глядзіш, не бачыш — набраўся, як...

Аўлас. Што набраўся? Ты мне скажы, што набраўся? (*Кладзе ў кішэню аблігацыю і губляе яе.*)

Леапід. Адыдзі, а то...

Аўлас. Што «а то»?.. Не, што «а то»?..

Юрка. Ты што, біцца захацеў? Дык можаш галавой аб вугал.

У дзвярах амбара паяўляецца Нічыпар.

Нічыпар. Гэта што тут такое? Мяшкі нясіце!

Юрка. Вось палюбуйцеся, набраўся, як...

Дзед Архіп. Зяцёк твой буяніць.

Нічыпар. Ты чаго тут? Чаму не на полі?

Аўлас. Не крычыце, дзядзька Нічыпар.

Нічыпар. Што-о?

Заходзіць колюх Кузьма.

Кузьма. Во ён дзе! Ах ты, каб табе ні вугла ні прытулку. Дык праз цябе коні павінны паўдня ў хляве стаяць?

Аўлас. Дзядзька Кузьма, сёння свята для іх.

Кузьма. Свята?

Аўлас. Выходны дзень, і вы павінны арганізаваць

ім культурны адначынак. Газетку ім дай з тыражом выйгрышаў.

Кузьма не знаходзіць, што сказаць.

Нічыпар. Ах, дык ты зноў за сваё, абібок?! Выйгрыш атрымаў!

Аўлас. Дзядзька Нічыпар! Не выйгрыш... А дачка твая нехарошы чалавек. Вось што. Сёння яна мяне атруціла і ўсё дагары нагамі паставіла. Не выйгрыш... На чорта ён мне здаўся. Я вам магу яго аддаць.

Нічыпар. Цыц, нягоднік! Дачка мая вінавата!

Кузьма (*іранічна*). Яна ж гарэлкай яго напайла.

Леанід. Гарбатага магіла выіраміць.

Аўлас. Бачу, што я лішні тут. І жыцця мне з вамі не будзе. Ну, што ж! Бывайце!

Юрка. Не будзь лайдаком і п'яніцам.

Аўлас (*з пагардай*). Эх, ты!!

Нічыпар. Выбірайся адсюль зараз жа! Ідзі пра-спіся!

Аўлас. Дзядзька Нічыпар, я вас паважаю, але вы на мяне не крычыце сёння, таму — я злы.

Нічыпар. Я за цябе заўтра вазьмуся, я табе накажу злы.

Аўлас. Заўтра позна, а сёння... Сёння ў мяне... Э-эх! «Бога нет, царя не надо, нікого не признаю: провались земля и небо, я на кочке проживу!»

Аўлас пайшоў.

Кузьма. Ну, скажы, што хлопец не звіхнуўся?

Дзед Архіп. Гэтак мы спявалі ў пятым годзе, калі пана свайго трусілі.

Юрка. Рэзалюцыю прыйдзеца адмяніць.

Нічыпар. Ну, чаго раты разявілі? Пасхалі за зернем.

Кладаўшчык (*з амбара*). Нічыпар! Запішы сабе — тысяча сто трыццаць кілаграмаў.

Кузьма і Нічыпар пайшлі.

Лёнька заўважыў на зямлі Аўласаву аблігацыю і падняў яе.

Лёнька. Юрка, глядзі (*амаль шэптам*), аблігацыя. Ці не Аўласава? Серыя поль-поль, семнаццаць, трыццаць чатыры, трынаццаць. Яна!

Юрка. Ша! Маўчы! Схавай! Нікому ні слова! Пайшлі!

Юрка і Лёнька пайшлі.

Дзед Архіп (*устае, хістаецца*). Э-э-э! Дык я, здаецца, напаласкаўся. Закусиць бы цяпер чым-небудзь. А зуб, глядзі ты, суняўся. Хітрая штука гэтая шпрынтус вініс.

Дзед Архіп пайшоў.

Праз хвіліну з'яўляецца Аўлас. Ён агледзеў, што аблігацыя згублена. Шукае ў кішэнях, на зямлі.

Аўлас. Толькі што была... 001734... 13... 001734... А?.. (*Паўза. Уздыхнуў, спахмурнеў.*) Эх, Аўлас, Аўлас! Блытаешся ты пад пагамі, як лішняя непатрэбная рэч. Сыдзі з дарогі! (*Памацаў яшчэ раз у кішэнях аблігацыю і махнуў рукой.*) Э-э, чорт з ёй... Пасхаць табе на завод куды і на гэтым канцы ў воду. Карэту мне, карэту!

Аўлас павольна пайшоў са сцэны.

Заслона.

ДЗЕЯ ЧАЦВЁРТАЯ

Вечарэ.

Сцэна тая ж, што і ў першай дзеі.

Загараюцца электралямпачкі.

На дошцы аб'яў: «Сёння, 15 жніўня, у клубе адбудуцца заняткі агратэхгуртка.

Заняткі праводзіць аграном МТС т. Апішчук».

На сцэну заходзяць Леанід, Юрка, Косця.

Юрка (*Леаніду*). Так што ты духам не падай. Во прачытай (*чытае на Дошцы гонару*). «Сацыялістычнае снаборніцтва гаворыць: адны працуюць добра, другія лепш. Даганяй лепшых і дабівайся агульнага пад'ёму». У мінулым годзе ты першыства заваяваў, а ў гэтым годзе, відаць, Ліза лепш папрацавала. Так што крыўдзіцца няма на каго.

Леанід. Я і не крыўджуся.

Юрка. І духам нечага падаць. Ты, як камсамолец, навінен, наадварот, радавацца, што ў нас яшчэ адно звяно вырасла. Гэта ж і ёсць агульны пад'ём.

Леанід. Што ты мяне агітуеш? Я і сам гэта даўно ведаю.

Косця. А каму ахвота першыства ўступаць?

Леанід. Справа не ў першыстве.

Юрка. А ў чым тады?

Леанід. Ты разумсеш, я быў упэўнен, што... сто сорок пудоў яна не дасць.

Косця. А дала сто пяцьдзесят два.

Юрка. Вось гэтак і перанкаджае нам залішняя самаўпэўненасць.

Леанід. Ды яшчэ і не тое. Выходзіць, што і Аўлас нос падцёр. Аўлас!

Косця. А што Аўлас, зломак?

Юрка. Ну, пра Аўласа печага гаварыць.

На сцэну ўбягае Аўдоцця, узрушаная.

Аўдоцця. Хлопчыкі, можа, вы дзе майго Аўласа бачылі? Гэта ж як паабедаў, дык яшчэ і дома яго не было. Прыйшоў, кажа, пешта напісаў, паглядзеў па хаце і пайшоў... А куды?.. Хто яго ведае!.. І ніхто яго не бачыў... Каб чаго не здарылася...

Леанід. Мы таксама яго не бачылі.

Юрка. Не бойся, нічога не здарыцца.

Косця. Нідзе не дзенецца, праспіцца і прыйдзе.

Аўдоцця. Ой, не, дзеткі! Ён жа ў мяне такі, што...

Аўдоцця пайшла.

Леанід. Набраўся, як... А цяпер, відаць, валяецца недзе ў кустах, адсыпаецца...

Косця. І спіцца яму сон... Выйгрыш атрымаў... І ён заграбае грошы ў мяшок... А на твары-ы...

Юрка. І раптам вецер як шугане! Былі грошы, а застаўся толькі дзіравы мяшок... А на твары...

Леанід. А мы ўжо радавацца пачалі, што Аўлас выправіўся. А яно во табе як.

Косця. І ўсё выйгрыш... пройгрыш. Не чалавек, а хворы зуб. Папала салодкае, і зноў баліць.

Юрка. Не, гэта, відаць, гнілы зуб, які ўжо лячэпню не паддаецца.

Косця. А апошнія месяцы працаваў, дык любя глядзець.

Убягае Тамара, усхваляваная.

Леанід. Хто гэта за табой гоніцца?

Тамара. Дзе? (Аглянулася.)

Леанід. А чаго ты так ляціш?

Тамара. Хлопцы! Трэба пешта рабіць. Каб чаго не здарылася, трэба Аўласа знайсці.

Леанід. Пешта ты насля абеду ўсё за Аўласам бегаеш. Ці не выйгрыш цябе спакусіў?

Тамара. Ты дурнейшага нічога не мог прыдумаць? Як спляце, дык аж нялюба слухаць.

Юрка. А навошта ён табе спатрэбіўся?

Косця. Ён выйгрыш атрымаў і цяпер на сёмым псебе і прызнаваць нікога не хоча.

Тамара. Вы ж нічагусенькі не ведаеце. Вы думаеце, што вось атрымаў выйгрыш і хлопец скасабочыўся. Зусім тут не ў выйгрышы справа.

Юрка. А ў чым?

Тамара. Хлопец страціў надзею. І ўсё я вінавата, усё я нарабіла. Вы ж ведаеце — ён Лізку кахае і зрабіў ёй прапанову. Ну і спадзяваўся. Гэта мне Ліза сказала. А ты ж, Юрка, ведаеш нашу ўмову. Я надумала выручыць Лізу і сказала яму, што дарма спадзяецца. І сказала яму, быццам Ліза мяне напрасіла, каб я яму перадала, што ўсё гэта было жартам. Я ўпэўнена, што кожнага з вас гэтак бы за жывое ўзяло. Зусім тут не выйгрыш.

Юрка. Вось гэтага я не ўлічыў.

Тамара. А, аказваецца, Ліза яго таксама кахае.

Леанід. Што-о?

Косця. Ліза-а?

Тамара. А што? Чэснае слова, яна сама сказала. Вы не смейцеся, не горшы ён за вас.

Косця (*імітуе непрытомнасць*.) Лёня, вады!..

Тамара. Ты не блазнуў. А хлопцу рукі адсеклі. Бач, якую запіску Лізе напісаў.

Юрка (*чытае*). «Ну, што ж... я цябе не разумеў... Як відаць, у цябе талент ёсць, можаш стапавіцца артысткай... Відаць, мы з табой не ўбачымся. Сёння ж думаю ехаць. Не памінай ліхам. Пакрыўдзіла ты мяне, як ніхто і ніколі. Аўлас, якога ўжо няма». Хлопцы, дык тут сур'ёзная справа. Аўласа трэба знайсці.

Косця. Калі так, трэба хлопцу дапамагчы. Чаго ж выпускаць з рук такога баяніста.

Леанід. Во табе і Ліза. Хто б мог падумаць?

Тамара. А ўсё я вінавата. Дык, хлопцы, трэба яго знайсці. Можна, ён паехаў ужо?

Косця. Дык мы зараз яго вернем. Да станцыі дваццаць кіламетраў. На клубны матацыкл — і даганю яго.

Леанід. Нікога не трэба даганяць. Нікуды яшчэ ён не паехаў.

Т а м а р а. Думаеш, ён такі, як ты? Гэта цябе дык ніяк вась не праганю, а ён — хлопец з гонарам.

Ю р к а. Справа не ў тым. Ён жа аблігацыю сваю згубіў, а мы знайшлі. Так, аблігацыя яго затрымае.

Л с а н і д. Вось яна. *(Паказвае аблігацыю.)*

Т а м а р а. Дык дзе ж ён дзеўся тады? Не, ты, Косця, на ўсякі выпадак сядзь на матацыкл і праедзь.

Ю р к а. Заняткі сарвём толькі.

К о с ц я. Мы напросім агранома гадзіну пачакаць.

Т а м а р а. Ну, ну, хлопчыкі, а я да Лізкі пабегла.

Усе разышліся.

З кустоў з-пад лаўкі павольна высоўваюцца ногі.

Відаць, што чалавек пацягваецца пасля сну.

З кустоў паяўляецца А ў л а с; твар заспаны. Працірае вочы. Садзіцца, аблакаціўшыся, на лаўку. Пазяхае, фыркае і трасе галавой.

А ў л а с. Ці гэта мне ў сне здалося, ці то праўда, быццам тут гаманілі?.. А галава, як барабан. Ну вась, праспаўся, і канец. Цяпер больш няма ранейшага Аўласа. Трэба за розум брацца... Эх, Аўлас, Аўлас... Мала цябе сцёбалі на адпаведных мясцінах і ў адпаведны час... А трэба было выбіваць дурасць... Шкада ўсё-ткі расставіцца з Лізай... Не думаў я, што так выйдзе... і аблігацыю згубіў... Усё згубіў... *(Павольна.)* Дурню закон не пісалі...

За сцэнай голас Тамары. Аўлас хаваецца ў кусты.

Голас Тамары:

— Нічога, Лізачка, не бяду! Мы яго знойдзем. Нічога з ім не здарылася...

Уваходзяць Ліза і Тамара.

Т а м а р а. Не паспеў ён яшчэ паехаць.

Л і з а. Хай бы сабе ехаў, абы толькі праўду ён ведаў, што я яго не падманвала. А можа, яму сапраўды выйгрыш галаву закружыў?

Т а м а р а. Не, што ты!

Л і з а. Ніяк не магу табе дараваць. Паднёс цябе чорт.

Т а м а р а. Прабач мяне, Лізачка. Чэснае слова, каб я ведала, што ты яго кахаеш, а то ж... і пацягнуў мяне чорт за язык.

Л і з а. І ён жа такі вар'ят. Хоць бы са мной пагаварыў, дык не, фанабэрыя не дазволіла.

Т а м а р а. Лізачка, і яго вініць нельга. Я ж яго да жывога дастала. Усё гэта я натварыла.

Л і з а. Бацька во толькі што з работы прыйшоў. Па-

дзьмуўся, пытае: «Ты што гэта з Аўласам не падзяліла? Нешта ён на цябе крыўдзіўся». (*Уздыхнула.*)

Т а м а р а. Ну во... (*Села на лаўку.*)

Л і з а. А дзе ж хлопцы? Трэба знайсці яго.

Т а м а р а. Ой!! (*Падскочыла, спалоханая,— яе ўшчыкнуў Аўлас. Ён вылазіць з кустоў.*) Цьфу, цьфу, цьфу на цябе. Каб ты не даждаў!

Л і з а. Аўлас!! (*Памкнулася да яго, а потым роблена злосна, а скрозь яе «злосць» адчуваецца, што яна рада.*) Нягоднік! Плут! Машэннік! Сыдзі з маіх вачэй!

А ў л а с. Лізачка! Нікуды цяпер я не пайду! (*Набліжаецца да яе.*)

Л і з а. Не падыходзь! Заб'ю!

А ў л а с. Забі, толькі не праганяй! Ты мяне не прагоніш. Я ўсё ведаю, я ўсё чуў.

Л і з а. Ах, так? Ты забыў ужо, што мне днём гаварыў? Дык я не забыла.

А ў л а с. Лізачка, даруй! Пагарачыўшыся я... Чэснае слова, ад крыўды. Яна вінаватая (*паказвае на Тамару*).

Л і з а. На каленях прасі прабачэння.

А ў л а с. На тваіх?

З клуба выходзяць Юрка, Леанід, Косця.

Л і з а. Дык ты яшчэ жартаваць?!

А ў л а с. Лізачка, даруй! (*Становіцца на калені.*) Толькі я не ведаю, за што прабачэння прасіць.

Л і з а. Што ты гаварыў пра выйгрыш? Каго кінуў?

Т а м а р а. Няма ў яго выйгрышу, ён жа згубіў сваю аблігацыю.

А ў л а с. Няпраўда! Ёсць выйгрыш! (*Лізе.*) Ты ж — мой выйгрыш!

Падыходзіць Леанід, Аўлас хуценька падымаецца.

Л е а н і д. Вось твая аблігацыя. Забяры!

Аўлас хоча ўзяць.

Л і з а. Не чапай!

Аўлас хавае рукі за спіну.

Л і з а. Гэта не твая аблігацыя!

А ў л а с. Не, не! І не было яе ў мяне!

Л е а н і д. Твая, мы знайшлі.

Аўлас глядзіць на Лізу, што яна скажа.

Л і з а. Вазьмі! (*Аўлас узяў.*) Давай сюды! (*Аўлас паслухмяна аддае.*) Атрымаеш яе тады, калі заслужыш яе чэснай працай. Зразумеў?

А ў л а с. Усё да кропелькі.

Л і з а. Палова гэтай аблігацыі пойдзе...

А ў л а с. Пойдзе табе.

Л і з а. Гэта другая палова. А першая палова на клуб.

А ў л а с. Ты ў мяне і касір, ты ў мяне і рахункавод.

Л і з а. Я ў цябе і старшыня.

А ў л а с. А дэмакратыя? Раўнапраўе?

Л і з а. Я табе яшчэ пакажу раўнапраўе! Ты мне яшчэ дай адказ, чаму не паехаў баранаваць?

Заходзіць А ў д о ц ц я.

А ў л а с. Лізачка! Хочаш, зараз жа паеду?! Да раніцы забараную не тое, што на конях, а пальцамі!

К о с ц я. Беражы пальцы для акардэона.

Л і з а (*з палёгкай уздыхнула*). Ну глядзі ты ў мяне.

Ю р к а. Ну, пайшлі на заняткі.

А ў л а с. Так і быць, Косця, палову выйгрыша па клуб, а другую палову...

К о с ц я. На вяселле.

Л і з а. Не спяшайцеся з вяселлем. Яшчэ паглядзім на цябе.

М о л а д з ь пайшла ў клуб.

А ў д о ц ц я. Так, ліхадзей! Не-е, быць бычку па лычку! Не так за цябе ўзяліся.

Канец.

КАМЕШТАРЫ І

Другі том Збору твораў Андрэя Макаёнка склалі такія шырока вядомыя творы драматурга, як камедыя-рэпартаж «Таблетку пад язык», трагікамедыі «Кашмар» і «Пагарэльцы», камедыя-септыментальны фэльстоп «Верачка». Сюды ж уключана трагікамедыя «Дыхайце эканомна», апошняя п'еса пісьменніка, якая друкавалася толькі ў перыёдыцы. П'есы «Ворагі» і «Выйгрыш» ніколі не ставіліся і не публікаваліся.

ТАБЛЕТКУ ПАД ЯЗЫК (с. 5—58)

Камедыя напісана ў 1972 годзе. Упершыню надрукавана ў газеце «Звязда» (1972, 9, 13, 14, 26 лістапада, 1, 5, 8, 10, 12, 14 снежня), друкавалася таксама ў часопісе «Полымя» (1973, № 1). Неаднаразова выдавалася на рускай мове. Першыя публікацыі: «Театр» (1973, № 4) і «Молодежная эстрада» (1974, № 1). На ўкраінскай мове выдавалася ў перакладзе Г. Лягушчанкі. Перакладалася на мовы іншых братніх рэспублік СССР.

Драматург прызнаваўся, што задума п'есы акрэслілася яшчэ ў канцы 60-х гадоў. Аднак праца над трагікамедыямі «Зацюканы апостал» і «Трыбунал» на пэўны час адсупула рэалізацыю гэтай задумы, хоць яна і супадала з пажадааннямі, запатрабаваннямі грамадскасці. У прыватнасці, тэатральная грамадскасць скіроўвала ўвагу пісьменніка на асэнсаванне сучасных сацыяльна-экапанічных праблем вёскі, у тым ліку і дэмаграфічных.

«У пошуках п'есы да 50-годдзя Савецкай дзяржавы,— згадваў у артыкуле «Сэнс гэтых мінут» В. Плучак,— мы звярнуліся да беларускага пісьменніка Андрэя Макаёнка.

Чаму менавіта да яго? Ды таму, што ён — выпрабаваны сябра Тэатра сатыры і ў нас з ім даўнія і добрыя творчыя сувязі.

Першай ужо сваёй п'есай «Камяні ў печані» Макаёнак зарэкамендаваў сябе як сапраўднага басца сатырычнага фронту, які ярасна змагаўся з тым, што перашкаджае нашаму грамадству быць на ўзроўні патрабаванняў часу і народа.

Новая п'еса драматурга «Таблетку пад язык» стваралася ў сумеснай працы з тэатрам. Аўтар, які сам нарадзіўся і вырас у беларускай вёсцы, ваяваў на роднай зямлі з фашысцкімі захопнікамі, ніколі не парываў сувязі з сялом, добра ведае сучаснае ся-

ляіства, у яго н'есе ярка адчуваецца праўда жыцця. Прататыпы ўсіх герояў п'есы — людзі, якія рэальна існуюць, з кожным з іх аўтар блізка знаёмы» («Тэатральная жыццё», 1973, № 11, с. 16).

Сапраўды, пры стварэнні п'есы драматург правёў вялізную падрыхтоўчую работу. В. Плучак не робіць ніякіх пацяжак, калі сцвярджае, што «Таблетку пад язык» пісалася ў сумеснай працы з тэатрам. Але тут патрэбны некаторыя ўдакладненні: сумесна з Маскоўскім тэатрам сатыры пісаўся варыянт п'есы менавіта для гэтага тэатра. Летам 1972 года, калі В. Плучак прыязджаў на Беларусь знаёміцца з жыццём вёскі, п'еса ўжо была цалкам завершана. Успамінае былы першы сакратар Бярозаўскага райкома партыі П. Лебедзеў: «Калі ён (А. Макаёнак.— С. Л.) закончыў работу над камедыяй «Таблетку пад язык» і п'еса рыхтавалася да настапоўкі ў Маскоўскім тэатры сатыры, Андрэй Ягоравіч пазваніў мне на кватэру і папрасіў дазволу прыехаць на некалькі дзён разам з галоўным рэжысёрам гэтага тэатра Валянцінам Мікалаевічам Плучакам, яго жонкай Зінаідай Пятроўнай і загадчыцай літаратурнай часткі гэтага ж тэатра Мартай Якаўлеўнай Лінецкай. Я з радасцю згадзіўся прыняць іх...

Валянціну Мікалаевічу хацелася за гэтыя дні да дробязей вывучыць жыццё на Палессі, праікнуць у самыя патаемныя дэталі, спасцігнуць псіхалогію палешука, заглянуць у яго душу і побыт. І мы пабывалі ў многіх калгасах і саўгасах, спыняліся ў брыгадах і на фермах, наведвалі самыя аддаленыя вёскі і хутары, заглядвалі туды, дзе і бог баяўся пабываць. Плучак і Макаёнак перагаварылі з дзесяткамі людзей розных узростаў і прафесій». (Цытуецца па машынапісу ўспамінаў.)

Сам А. Макаёнак бываў на Бярозаўшчыне і раней, паведваў ён і іншыя раёны рэспублікі. Пра гэты час драматург пісаў: «У мяне нарадзілася задума камедыі, галоўным персанажам якой будзе энергічны, напорысты і разам з тым дасціпны старшыня калгаса. Прататыпам галоўнага героя паслужыў адзін мой добры знаёмы, а дакладней — сябра дзяцінства, зараз Герой Сацыялістычнай Працы. Я часта бываю ў яго, ён — у мяне. Вось толькі, пакуль ён сам не дазволіць, прозвішча яго не назаву» («Літаратурная газета», 1971, 7 красавіка). Гаворка ішла пра старшыню калгаса «Новае Палессе» Лунінецкага раёна Брэсцкай вобласці У. А. Сцепчанку, які крыху пазней прызнаваўся:

«Творчасць Андрэя Макаёніка я ведаю даволі добра. Больш таго, са мною, як са сваім былым аднакласнікам і земляком, драматург іншы раз дзеліцца творчымі плапамі. Пры стварэнні, напрыклад, «Таблетку пад язык» ён на многіх момантах раіўся, зачытваў чарнавыя накіды і варыянты» («Звязда», 1973, 25.10.).

Адразу ж пасля выхаду п'есы з друку вакол яе праблем і вывадаў узгарэліся зацятыя спрэчкі. Праўда, вяліся яны часцей за ўсё на розных нарадах, канферэнцыях і з'ездах. У друку абмеркаванне п'есы вялося больш спакойна.

«П'еса слухае жыццё, — пісала, напрыклад, крытык Р. Крэчатава ў артыкуле «Скрозь прызму народнага воньту», — сляпаецца прыняць удзел у ім, яго зафіксаваць і адначасова ўмянацца. Можна, вядома, сказаць, што ёсць у гэтай п'есе залішня рэпартажная наспешлівасць і пешта недасказана, нешта да канца не раскрыта. Але інакш і быць не магло, таму што драматург не шукаў для камедыі залішняй завершанасці. Ён імкнуўся да іншага — схопіць і вынесці на сцэну працэс (менавіта працэс, не

іначай) сёнпяшняга пераўтварэння вёскі, перадаць яго імклі-
васць, шматмернасць, яго супярэчнасці, праблемы, тэндэнцыі.

Адсюль свабода ў набудове п'есы, спалучэнне ў ёй элементаў
розных мастацкіх радоў: тут і імгненна, адным штрыхом дакладна
намечаны вобраз, і спрэчка адкрыта публіцыстычная, і сітуацыя,
даведзеная ледзь не да цыркавой буфапады, і жорсткі сатырычны
выпад, і раптоўная, глыбокая, як бы крыху сарамлівая лірыка, і
патэтычная палымянасць фіналу» («Советская культура», 1973,
19 студзеня).

Крытыкі В. Плотнікаў і А. Харытонава таксама высока аца-
нілі мастацкія вартасці камедыі «Таблетку пад язык». З асаблівай
цэплынёй адгукнуліся яны на жыццёвую актуальнасць, падзеі-
насць праблематыкі твора, на майстэрства абмалёўкі вобразаў.

«У п'есе шмат цікавых, як бы ўзятых з самога жыцця вобра-
заў. Гэта — запаволена-стомлены, магчыма, нават залішне сур'ёз-
ны для камедыі старшыня калгаса Каравай, які па-чалавечы зра-
зумелы і выклікае спачуванне. Гэта дзед Цыбулька, хаця і тра-
дыцыйны для спектакляў з сельскай тэмай, але які ад гэтага не
згубіў сваёй прывабнасці, добры, слаўны вясковы дзед з яго пера-
пёлачкай і палітэканоміяй, засвойвасмай каля ўнука Юркі. Гэта
маладзенькая бібліятэкарка, якая адкрыта разгневана грубасцю і
рашуча паўстае супраць гэтай грубасці. Гэта жывыя людзі, якім
верыш, з якімі згаджася і якім у нечым супрацьстаіш» («Сель-
ская жизнь», 1973, 21 сакавіка).

Вялікі поспех спаткаў п'есу на сцэнах тэатраў Савецкага Саю-
за. І адной з самых лепшых крытыка называла пастаноўку яе рэ-
жысёрам В. Плучакам у Маскоўскім тэатры сатыры. Нават праз
некалькі гадоў інтэнсіўнага «пракату» спектакль карыстаўся вя-
лізнай папулярнасцю. І. Вішнеўская пісала:

«Якасць спектакля Тэатра сатыры «Таблетку пад язык» ака-
залася высокай. Гледачы проста-такі асаджаюць шкляныя дзверы
тэатра кожны раз, калі ідзе камедыя (тэатразнаўца расказвае пра
спектакль, які адбыўся ў лістападзе 1976 года.— С. Л.).

Але, магчыма, лепшая рэкамендацыя п'есы і спектакля — тое,
што шостага лістапада яшчэ задоўга да шкляных дзвярэй, якія
вядуць да Тэатра сатыры, яшчэ ў глыбінях метро «Маякоўская»,
пыталіся «лішніх білецікаў» — на «калгасную» камедыю Макаён-
ка. Не ў аперэту, не ў канцэртныя залы, не на эстрадныя прад-
стаўленні, — на спектакль, дзе з запалам, весела, па-макаёнкаўску
задзірліва, але гаварылася пра рэчы сур'ёзныя, супярэчнасці
важныя, характары сучасныя.

Гледачу падабалася, гледача прываблівала многае.
Падабалася, што драматург, як правіла, не карыстаецца ўжо
ўстаялымі канфліктнымі структурамі, ужо знаёмай расстаноўкай
камедыійных сіл: добрыя — кенскія, кенскія — смешныя, добрыя —
чоарна-дабрачыныя, нібыта жывуць у іншай жанравай атмас-
феры, у атмасферы некамедыійнай» (Вішнеўская І. Комедия на
орбите. М., 1979, с. 158—159).

Пра добрае ўзаемаразуменне паміж драматургам і тэатрам
пісаў таксама крытык А. Віслоў, які, высока ацэньваючы ігру
Г. Менглета ў ролі старшыні калгаса Каравая, А. Плчанава — дзе-
да Цыбулькі, бачыў прычыну поспеху спектакля ў нетрадыцый-
насці мастацкай трактоўкі праблем.

«Вопыт Тэатра сатыры цікавы тым, што на перакрываваўшы
старых традыцый і новых пошукаў узнікае складанейшая і ціка-

вейшая задача зліцця камізму і публіцыстыкі — тое, што так прываблівала ў свой час У. Маякоўскага...

Калі нараўнаць «Таблетку над язык» з ранейшымі работамі А. Макаёнка (трагікамеды «Трыбунал» і «Зацюканы апостал»), то можна заўважыць у ёй новую якасць. У трагікамедыях — не бытавыя становішчы пагоул, а старанна распрацаваная бытавая дэталізацыя вобраза, напоўненасць яго пазначнымі, дробнымі (а па сутнасці — рашаючымі, калі гаворыць пра жыццёвую верагоднасць) дэталямі, штрыхамі і падрабязнасцямі, прыватнымі, адзінакавымі прыкметамі» («Тэатр», 1973, № 6, с. 49).

Большасць рэцэнзентаў схілялася да думкі, што цікавасць гледачоў падтрымлівалася вастрынёй праблем, якія асэнсоўваліся ў камедыі. Н. Бабачкіна ў артыкуле «Не толькі смешна» пісала:

«Пягледзячы на тое, што ў глядзельнай зале ўвесь час успывае смех, пягледзячы на мноства смешных і недарэчных сітуацый, многа сумнага адбываецца на сцэне. На самай справе — людзей у калгасе не хапае, а тут яшчэ з яго імкнуцца збегчы, і не толькі такія, як Іван Швед (А. Міронаў) — няўмека і балбатун, але і правая рука старшыні, камсамольскі сакратар Юрка — унук-завочнік дзеда Цыбулькі, і Тамара, сам Цыбулька гаворыць, што не супраць махнуць у горад...

Вострая складаная калізія паўстае за падзеямі, што паказаў Макаёпак. Так, канечне, рух сельскага пасяльніцтва ў горад — з'ява, якая не зараз узнікла і, канечне, прадукцыйнасць працы павінна павышацца пастаянна, навукова-тэхнічная рэвалюцыя павінна прыйсці на дапамогу сельскай гаспадарцы. Усё гэта бясспрэчна. Аднак жа хлеб зараз — сёння, заўтра, паслязаўтра — трэба сеяць і ўбіраць, трэба карміць і пеставець зямлю, а калі кінуць яе безадказна, што ж будзе?» («Тэатральная жыццё», 1973, № 8, с. 9).

Крыху пазней А. Сабалеўскі, аналізуючы спектакль Тэатра сатыры, выказваўся ў такім жа плане.

«Рэжысёр В. Плучак, які наставіўся да п'есы з вялікай беражлівасцю, захоўвае ў спектаклі рэпартажную форму, але і не пакідае на-за ўвагай ніводнай узнятай аўтарам тэмы. Разам з тым, пазбягаючы вонкавага камізму, падкрэсліванця смешных сітуацый, настойліва, цвёрдай рукою скіроўвае спектакль у сферу праблемнасці. Прытым з шэрагу праблем паслядоўна праводзіць адну, робячы яе галоўнай, — пытанне міграцыі моладзі з вёскі ў горад і прычыны гэтай міграцыі. Таму асобныя моманты ў п'есе, зусім не насуперак яе замыслу, набываюць печаканас асвятленне» («Малодосць», 1977, № 10, с. 185).

В. Плучак недарэмна так настойліва вывучаў жыццёвыя правы, якія абумовілі з'яўленне камедыі «Таблетку над язык». Паведванні шматлікіх калгасаў, даверлівыя гутаркі з працаўнікамі сельскагаспадарчай вытворчасці, кансультацыі з эканамістамі ўзброілі яго канкрэтным веданнем матэрыялу з аднаго боку і грамадзянскім жадааннем дапамагчы вырашэнню некаторых праблем — з другога. Характэрнай асаблівасцю яго мастакоўскай пазіцыі пры настановах п'есы была аб'ектыўнасць. Менавіта таму ён не імкнуўся надаваць «станоўшча найлепшага срыяння» ні аднаму з герояў. У кожнага свая праўда. І сваё права выказаць яе, паспрабаваць даказаць жыццёвасць уласнай пазіцыі. Сімпа тычны ты сваімі грамадзянскімі патэнцыямі ці не, а дыскрымінацыі ў спрэчках можаш не баяцца.

Усеагульнае прызнанне ў спектаклі Тэатра сатыры атрымала работа Г. Менглета над вобразам Каравая. Знакаміты акцёр так ужыўся ў сваю ролю, што гледачы міжвольна ўспрымалі яго рэальным старшынёй калгаса, чалавекам яркім, самабытным, бязмежнага душэўнага багацця і дабрыні. Праўда, не ўсе акцёры цалкам зразумелі сутнасць п'есы, таму не здолелі падтрымаць той узровень сцэнічнага яе прачытання, які прапанаваў Г. Менглет.

«Ансамблевасць спектакля,— пісаў А. Саладоўнікаў,— галоўны доказ творчага разумення калектывам п'есы, а таксама вобразнай паэтыкі тэатра і драматургіі братняга парода.

Мне здаецца, што стройнасць ансамбля і паслядоўнасць акцёрскага ўвасаблення ідэі спектакля «Таблетку пад язык» А. Макаёнка паручаны і ў Маскоўскім тэатры сатыры. Што нажыта ў гэтым спектаклі глыбокім і топкім выкананнем Г. Менглета ў галоўнай ролі Каравая, то з нейкай цыркавай бесшабашнасцю разбураецца эксцэнтрыядай С. Мішуліна, які іграе зусім не цэнтральную ролю раёйнага парыхтоўшчыка «Скароннага» («Тэатр», 1974, № 3, с. 8).

Цікава прачыталі «Таблетку пад язык» у тэатрах імя Янкі Купалы і Якуба Коласа.

Рэжысёру Б. Луцэнку ўдалося стварыць дастаткова яркі спектакль, які зацікавіў гледача і акцёрскімі работамі і прафесіяналізмам раскрыцця мастацкіх асаблівасцей п'есы. Праўда, многія тэатразнаўцы лічылі, што ў коласаўцаў камедыя «Таблетку пад язык» прачытана больш пранікліва. Ставіў п'есу на сцэне тэатра імя Якуба Коласа рэжысёр А. Смелякоў.

Поспеху спектакля на віцебскай сцэне не магло не садзейнічаць тое, што А. Смелякоў, як і В. Плучак, доўга вывучаў побыт сучаснай вёскі, знаёміўся з яе людзьмі і іх праблемамі. Гэтае знаёмства пераканала, што п'еса А. Макаёнка актуальная, зрабіўшы ўсю настановачную групу гарачымі саюзнікамі аўтара.

У артыкуле «І пасля закрыцця заслоны» тэатразнаўца У. Стэльмах пранікліва зазначыў: «Камедыя прывабіла акцёраў тэатра і яго маладога рэжысёра А. Смелякова і мастака А. Салаўёва не толькі тэмай, а і жывымі канфліктамі, яркімі вобразамі нашых сучаснікаў, людзей сённяшняй вёскі. У новай камедыі асноўныя драматургічныя падзеі нараджаюцца не з існуючых жанравых канонаў, а з самога жыцця. П'еса сагрэта жывым подыхам сучаснасці, насычана аптымізмам, любоўю да чалавека, да працы, якой ён жыве.

У сваёй рабоце над п'есай рэжысёр і асобныя акцёры былі дастойнымі сааўтарамі А. Макаёнка, узбагацілі вобразы драматурга сваёй творчасцю, зрабілі іх яркімі і пераканаўчымі. І заслуга ў гэтым перш-наперш асноўных выканаўцаў спектакля. Народны артыст БССР Ф. Шмакаў стварыў праўдзівы вобраз старшыні калгаса Каравая. Так, гэта сапраўдны кіраўнік калгаса, улюбёны ў сваю справу, а галоўнае — у людзей. Артыст пераканаўча і ў той жа час тонка, яскрава і самабытна раскрывае характар свайго героя...

Дастойным спадарожнікам і партнёрам старшыні з'яўляецца дзед Цыбулька. Ён, у выкананні народнага артыста БССР Я. Матусевіча,— вялікая ўдача спектакля і артыста» («Звязда», 1973, 8 чэрвеня).

Выкананне ролі дзеда Цыбулькі народным артыстам рэспублікі Іосіфам Антонавічам Матусевічам высока ацэнена і гледача-

мі, і тэатразнаўцамі. Сам аўтар п'есы лічыў віцебскага дзеда Цыбульку найлепшым з бачаных ім у тэатрах СССР.

«Глядзіш на гэтага каржакаватага дзеда,— піша А. Сабалеўскі,— якога доўгія гады і штодзённая цяжкая праца прыгнулі да зямлі, сочыш за рукам патруджаных, мазолістых рук, за некалькі заповоленай размеранай находкай, за яго пабяжлівымі ад часу, але на-маладому жывымі, дапытлівымі вачыма, і забываешся, што перад табой сцэнічны персанаж, больш таго, забываешся, што ты знаходзішся ў тэатры. І не можаш адарваць позірку — сцэнічны вобраз Матусевіча нібы прыварожвае, поўнасьцю прыкоўвае да сябе ўвагу...

З вялікім поспехам камедыя «Таблетку пад язык» прайшла на сцэнах многіх тэатраў братніх рэспублік. На Украіне адной з лепшых атрымалася пастаноўка ў Харкаўскім украінскім драматычным тэатры імя Т. Шаўчэкі. Народны артыст СССР А. Сярдзюк адзначаны ў гэтым спектаклі Гапаровым дыпломам і прэміяй за ўзорнае выкананне ролі Уладзіміра Каравая. Ставіў спектакль рэжысёр П. Маразоўскі.

Сярод пастацовак п'есы на сцэнах тэатраў народаў СССР крытыка адзначала таксама спектакль рэжысёра Абунавага Гусейнава ў Аварскім музычна-драматычным тэатры імя Гамзата Цадасы. Гэта была першая сустрэча аварцаў з беларускай драматургіяй. Расул Гамзатаў высока ацаніў работу і драматурга, і тэатра. Ён, у прыватнасці, сказаў:

«Я ўважліва сачу за творчасцю вядомага беларускага драматурга. Яго камедыі «Трыбунал», «Зацюканы апостал», «Лявоніха на арбіце», «Таблетку пад язык» падабаюцца мне вастрынёй сюжэту, грамадскім гучаннем, каларытнасьцю персанажаў. Спектакль мяне цалкам захапіў, і я шчыра радуся поспеху Андрэя Макаёнка» («Звязда», 1976, 27 красавіка).

У 1974 годзе камедыя «Таблетку пад язык» была адзначана Дзяржаўнай прэміяй БССР імя Якуба Коласа.

КАШМАР (с. 59—110)

Камедыя напісана ў 1974 годзе. Упершыню пад назвай «Святая прастата» надрукавана ў часопісе «Полымя» (1976, № 2). На рускай мове публікавалася ў часопісе «Тэатр» (1976, № 4), выходзіла асобным выданнем (М., ВААП, 1976).

Хоць кожнай сваёй п'есай А. Макаёнак прывучаў крытыкаў, літаратуразнаўцаў, тэатразнаўцаў, шырокае кола чытачоў чакаць усё новых і новых мастацкіх эксперыментў, аднак камедыя «Кашмар» многімі была прыята як нечаканасць, ледзь не сенсацыя. Ад драматурга, які прытрымліваўся жыццёвай верагоднасці, не спадзяваліся атрымаць п'есу з элементамі ірэальнасці. Непадобнасць творчай манеры нават у параўнанні з нетрадыцыйнымі п'есамі «Трыбунал» і «Зацюканы апостал» была відавочнай.

«Непадобнасць гэтая,— зазначала І. Шостак,— у выразна намечаным адыходзе ад бытавой манеры, у наступовай, але пэўнай канцэнтрацыі дзеяння вакол адной асноўнай фігуры героя, так што п'еса пры ўсіх яе адгалінаваннях пачынае пагадваць монадраму.

Непадобнасць гэтая абумоўлена і выразна намечанай зменай праблематыкі драматургіі А. Макаёнка, асноўнай інтанацыі твор-

часці. Драматург усё больш падыходзіць да праблем філасофскіх, маральных, што маюць глабальнае значэнне.

Я зусім не хачу гэтым сказаць, што ўсё напісанае А. Макаёнкам да «Святой прастаты» менш значнае і цікавае. Зусім не. І «Трыбунал», і «Габлетку над язык» — творы, у канчатковым вышкі прысвечаныя праблемам філасофскім і маральным. Проста ў новай п'есе гэта відно больш выразна, больш ярка. І герой яе — Стары, які печым нагадвае Цярэшку і дзеда Цыбульку, ужо іншы. Ён інакш глядзіць на свет, і іншыя праблемы ў ім яго займаюць. Ён хварэе душой не за штосьці сваё, асабістае, а за лёс чалавецтва, які стаў для яго асабістай бядой і душэўным горам. Як міфічны Атлас, што трымае на сваіх плячах увесь зямны шар, бярэ макаёнкаўскі Стары адказнасць за лёс чалавецтва і спрабуе паўплываць на будучыню. Як Праметэй даў людзям боскі агонь, герой п'есы спрабуе даць чалавецтву ў дарунак святую прастату найўнай мудрасці для вырашэння самай складанай праблемы — збаўлення ад войнаў» («Полымя», 1976, № 11, с. 186).

Незвычайнасць камеды адразу ж прыцягнула да яе ўвагу. Праўда, рэцэнзент «Літэратурной газеты» В. Панамароў сілу п'есы бачыў у яе традыцыйнасці. «Верны сабе, — пісаў ён, — Андрэй Макаёнак у «Святой прастаце» яшчэ раз прадэманстраваў сваю зайздросную здольнасць сумяшчаць даступную старому і мало-заўздросную здольнасць сумяшчаць даступную старому і мало-зайздросную здольнасць сумяшчаць даступную старому і мало-сучаснай вёсці з бескампрамісна аголеным і глыбокім апалізам светлых і цёмных жыццёвых з'яў і праблем» («Літэратурная газета», 1976, 21 ліпеня).

Затое на чытачоўскіх канферэнцыях аўтару давалося выслухаць нямала гарачых слоў пахвалы менавіта за наватарства, менавіта за непрывычнасць мастацкай формы адлюстравання надзённых праблем сучаснасці. Побач з гэтым была і крытыка за залішнюю смеласць, вольнасць эксперыментатарства. У друку гэта палеміка адбілася слаба. Аўтарскую задуму крытыка бачыла ў выкрыцці імперыялістычнай ідэалогіі. «Цэнтральная ідэя п'есы «Кашмар», яе асноўны пафас, — чытаем мы ў Я. Усікава, — бязлітаснае выкрыццё ашалелай мілітарысцкай палітыкі імперыялістычных дзяржаў, сдварджэнне міру і дружбы між народамі. Твэр публіцыстычна завостран на асвятленні самай актуальнай праблемы сучаснасці — неабходнасці прадухілення тэрмайдзернай вайны, якая пагражае самому існаванню чалавецтва, знішчэнню жыцця на Зямлі» (Усікаў Якуб. Андрэй Макаёнак. Нарыс жыцця і творчасці. Мн., 1984, с. 102—103). Сам драматург прызнаваўся, што яму вельмі імпавала крытычная трактоўка яго п'есы, зробленая тэатразнаўцай І. Вішнеўскай. «Зігзаг гратэска, — пісала яна, — мільгнне і ў сатырычнай камедыі «Святая прастата». Маленькае беларускае сяло, сцена дзеяння гэтай камедыі, раптоўна сыдзе з поля нашага зроку. Сяло сыдзе і замяніцца новай арэнай — самой планетай, самім зямным шарам, які стане круціцца пад нагамі не адных толькі герояў п'есы Макаёнка, але ўсяго чалавецтва. Праўданадобнасць зноў-такі парушыцца, але яна ўзнаўляецца ўсё тым жа ўнутраным сэнсам, да якога імкнецца сатырыка Макаёнак. А ўнутраны сэнс камедыі будзе такі: усё, што здарылася ў маленькім беларускім сяле, мае ненасрэдня адносіны да ўсяго, што робіцца на неагляднай планеце. І наадварот — усё, што робіцца на неагляднай планеце, мае ненасрэдня адносіны да таго, што здарылася ў маленькім беларускім сяле. Неаглядная

наша планета стала цяпер куды меншай, зпікае яе неагляднасць, усё відаць паўсюдна, беларускія калгаснікі, стоячы на сваіх палях, бачаць, што робіцца і ў Ліване, і ў Чылі, і ў Аргенціне. Звузілася планета. Але расшырыліся сувязі людзей, і менавіта ў гэтым складаецца глыбінная ўнутраная праўданадобнасць фантазмагарычнай камедыі «Святая прастата» (Вишневская И. Комедия на орбите, с. 177—178). У 1976 годзе камедыя была пастаўлена тэатрам імя Янкі Купалы. Ставіў спектакль рэжысёр В. Раеўскі.

Спектакль купалаўцаў не ўзняўся да ўзроўню самой п'есы. Рэжысёрскі пралік быў абумоўлены аднабаковасцю сцэнічнага прачытання структурна і сэнсава вельмі складанага твора. «На сцярожанасць да сатыры,— разважаў крыху раней А. Макаёнак,— адбываецца ад няправільнага разумення функцый мастацтва, у тым ліку камедыі. Людзі хочуць бачыць у кожным творы мастацтва інструкцыю — любі тое, не рабі таго. А ў мастацтва ж зусім іншае прызначэнне» («Известия», 1973, 7 мая). На ўзроўні такога разумення і працавала пастановачная група ў тэатры імя Янкі Купалы, таму спектакль атрымаўся не так філасафічным, як дыдактычным. Дыдактычнасць жа адсутнічае ў п'есе.

Крытыка даволі стрымана ўспрыняла пастаноўку «Святой прастаты» ў купалаўцаў, нярэчачы супраць заземленасці трактоўкі вобразаў і сітуацый. Мела рацыю І. Вішнеўская, калі крытыкавала купалаўцаў за адсутнасць гратэсковасці. Сапраўды, у спектаклях на п'есе, у якой простыя савецкія калгаснікі становяцца прэзідэнтамі буйных капіталістычных краін, а сабакі ператвараюцца ў людзей, патрэбна адпаведная стылістыка.

У артыкуле «Не так усё проста» тэатразнавец Ю. Сохар разважаў: «Чаму застаецца пачуццё незадаволенасці, чаму «штосьці» ў спектаклі выклікае жаданне паспрачацца з рэжысурай? Справа вось у чым. Некалі А. Макаёнак печакана вызначыў жанр «Трыбунала» наступным чынам: «трагікамедыя — лубок». Часцей за ўсё тэатры ўсё ж ігралі і іграюць трагікамедыю. «Лубок» не зусім арганічна і толькі ў асобных элементах працікаў у рэжысёрскую палітру розных пастацовак. «Святая прастата» ў аўтарскім вызначэнні «лубка» не прадугледжвае. Між тым, у сцэпах «сну» Старога акурат і адчуваеш усе прыкметы сацыяльна вострага, панагоднаму сакавітага лубка, палітычнага гратэску. А купалаўцы пераважна карыстаюцца прыёмам і звычайнай камедыі, трымаюцца за бытавое праўдападабенства нават у сатырычна завостраных партрэтах і сітуацыях. Часта міжволі думаеш: а магло ж здарыцца наадварот — Прэзідэнт сасніў бы, што ён стаў... Старым,— ці давялося б тады В. Раеўскаму і выканаўцам штосьці рашуча мяняць у спектаклі? Не вельмі многа! Жанравага дакладна вызначанага кірунку, на мой погляд, і не стае цяперашняй пастаноўцы «Святой прастаты» на сцэне купалаўцаў» («Літаратура і мастацтва», 1976, 3 снежня). Арэал пастацовак камедыі не такі шырокі, як у папярэдніх творах А. Макаёнка, але яна з поспехам ішла на Украіне, у іншых саюзных рэспубліках. Удадай прызнавала крытыка пастаноўку «Святой прастаты» ў Калмыцкім тэатры імя Б. Басаева (рэжысёр В. Хаташаў). Ролю Старога пераконаўча выконваў А. Сасыскаў. «Стары-Прэзідэнт,— пісаў крытык Н. Ліджыеў,— адчувае сваю бездапаможнасць, ён поўны адчаю і смутку... У гэтым свеце, разумее ён, або трэба жыць па-воўчы, або трэба мяняць не прэзідэнтаў і міністраў, а ўсю сістэму, пабудаваную на эксплуатацыі чалавека чалавекам...

Гратэск, сарказм, гіпербала, якія паспяхова прымяняюцца рэжысёрам, мастаком і акцёрам, у так званым снабчанні Старога, дасягаюць прамой мэты — агалюць глебу, на якой прарастаюць прага нажывы, нянавісць і зло, прыгнечанне чалавека. А менавіта супраць гэтага і накіраваны спектакль Калмыцкага тэатра» («Театральное обозрение», 1978, № 2, с. 13).

«Кашмар» пісьменнік меркаваў дапрацоўваць. У гутарцы з карэспандэнтам «Літаратурной газеты» А. Казловічам ён гаварыў: «Пакуль пісалася і рэжысэравалася п'еса «Святая прастата», на зямлі здарылася жахлівая падзея — з'явілася нейтронная бомба, самая вытанчаная прылада фізічнага знішчэння чалавека і ўсяго жывога. Несумненна, героі маёй п'есы, даведаўшыся пра нейтронную бомбу, крылатыя ракеты, павінны стаць больш палымянымі ў сваіх учынках, больш незгінальнымі перад вялікай бядой, якою пагражае ўзмацненне гонкі ўзбраенняў. Вось гэта я і хачу зафіксаваць у новым варыянце п'есы» («Літаратурная газета», 1978, 25 студзеня).

ПАГАРЭЛЬЦЫ (с. 111—164)

Трагікамедыя пісалася працяглы час. Прыпамсі, першы яе варыянт, які называўся «З кірмашу», быў завершаны яшчэ ў 1967 годзе. Новую назву п'еса атрымала падчас рэпетыцый у тэатры імя Янкі Купалы. Упершыню надрукавана ў часопісе «Полымя» (1980, № 2). Датуецца годам апублікавання. У скарочаным варыянце друкавалася ў часопісе «Беларусь» (1980, № 2). На рускай мове апублікавана ў часопісе «Театр» (1980, № 2).

Ацэнка ўсіх без выключэння твораў А. Макаёнка ніколі не была адпадушнай. Асабліва ж рэзка разышліся думкі аб трагікамедыі «Пагарэльцы». Гэта выявілася ўжо на прыёмцы спектакля мастацкім саветам у тэатры імя Янкі Купалы. Праўда, Іван Шамякін не вельмі дакладны, калі піша: «Прыгадваю мастацкі савет Купалаўскага тэатра, які прымаў спектакль «Пагарэльцы». Усе таленавітыя акцёры, усе драматургі выказаліся за спектакль, безумоўна, з канструктыўнымі заўвагамі, парадамі. Група крытыкаў наладзіла «суд» над п'есай, спектаклем, аўтарам. Баючыся за Андрэя, за яго крывяны ціск і сэрца, я не адзін раз, што, на майму характару, мне не ўласціва, недалікатна перапыняў гэтых крытыкаў. Шкадую, што не вялася стэнаграма таго шасцігадзіннага абмеркавання. Самая канфліктная драма нашага часу! Пастаўленая на сцэне нават у скарочаным выглядзе, яна мела б грандыёзны поспех» («Малодосць», 1974, № 1, с. 43).

Сапраўды, абмеркаванне было надзвычай гарачым, і з яго магла атрымацца някепская п'еса-дыспут (дарэчы, выступленні пратакаліраваліся). Недакладны І. Шамякін тады, калі «заганяе» крытыкаў у адну «групу». Па-першае, літаратурныя крытыкі на гэтым мастацкім савеце гарача падтрымалі і спектакль, і п'есу. Па-другое, і тэатральныя крытыкі не ішлі адзіным фронтам. Г. Колас, напрыклад, у сваім выступленні аднёс спектакль да найлепшых работ купалаўцаў апошніх пяці год, а п'есу — да прынцыповых удач усёй беларускай драматургіі.

Высокая ацэнка трагікамедыі неаднаразова гучала і са старонак друку. Літаратуразнавец Я. Усікаў пісаў: «Пагарэльцы» — вострая сатырычная камедыя, у якой, бадай, з найбольшай сілай

раскрыўся драматургічны талент А. Макаёнка. Твор выкрывае заганную антыграмадскую з'яву, якая заўважалася ў мінулым. З лёгкай рукі А. Макаёнка ў беларускай літаратуры яе ахрысцілі ўхватаўшчынай — па імені галоўнага сатырычнага персанажа п'есы Ухватава.

Напісанне твора, як і асапсаванне маштабаў дзейнасці і ступені актыўнасці ўхватавых у жыцці, стала магчымым дзякуючы XX з'езду КПСС (1956), на якім была прынята пастапова «Аб пераадоленні культуры асобы і яго вынікаў». П'еса А. Макаёнка стала, такім чынам, сацыяльным заказам часу: павінна была садзейнічаць пераадоленню ў жыцці часовых цяжкасцей, няўдач, памылак, што прынёс з сабой культ асобы, якія, аднак, «не змяпілі прыроду сацыялізму» (БелСЭ, т. 6, с. 189). Сваім творам драматург сцвярджае: ухватаўшчына аджыла свой век, з яе можна цяпер удосталь пасмяяцца» (Усікаў Якуб. Андрэй Макаёнак. Нарыс жыцця і творчасці. Мн., 1984, с. 110—111).

З гэтым меркаваннем Я. Усікава можна цалкам пагадзіцца ў яго характарыстычнай частцы. А вось рэзюме патрабуе ўдакладнення. А. Макаёнак ніколі не ўзяўся б за напісанне п'есы, калі б ведаў, што «ухватаўшчына аджыла свой век». Навошта? Толькі дзеля таго, што «можна цяпер удосталь пасмяяцца» з яе? А які ў тым сэнс? Смех дзеля смеху ніколі не прывабліваў драматурга. Макаёнкаўскую сатыру якраз і цанілі за тое, што яна атакавала недахопы, перажыткі і з'явы рэальныя, з непасрэднай, канкрэтнай — менавіта для часу стварэння п'есы — шкоднай патэнцыяльнасцю.

Так, у фінале п'есы мы бачым Ухватава пенсіянерам. Абшарпаным, змізарнелым, нягледзячы на ўсе спробы захаваць годнасць, былую пыху. Як гукаеш, так і адгукваецца. Пакуль Хведар Паўлавіч быў на кані, яго хаўруснікі служылі верай і праўдай. Але настаў час, калі гэты конь павёз іншага, і Ухватаў напоўніцу сербанаў бюракратычнай поліўкі, якую выварваў доўгія гады. Замест вырашэння ў прынцыпе дробязнага пытання абмежу адной пяціпакаёвай кватэры на дзве двухпакаёвыя, якое былыя падначаленыя маглі б зняць адным росчыркам пяра, атрымаў здзекліваю адмову і — інфаркт.

Ды справа ў тым, што са смерцю хведараў паўлавічаў ухватаўшчына не знікла. І нас не павінны ўводзіць у зман той факт, што ў сённяшняй рэчаіснасці адсутнічаюць прадумовы для з'яўлення новых развалін і друзу, на якіх маглі б укараніцца новыя ўхватавы. Ухватаўшчына — з'ява пошасная. Сам-то ён звалены, як гаворыцца, пад карань, але ж ля струхлелага пня звычайна з'яўляюцца маладыя парасткі. Адною з ім «народы», такога ж гатунку — з-над асіпавага пня бярозы не вырасце. Зрэшты, драматург у другой дзеі п'есы педвухсэнсоўна ўказвае на гэта. Выводзіць пад святло рампы і непасрэднага духоўнага пераемніка Ухватава: на гэты раз за калясніцу ўдачы спрабуе ўхапіцца пехта Гарык, пляменнік Бусько. І такі пастыра ўхопіцца, уладкуецца ў жыцці з патрэбным яму камфортам, бо валодае здольнасцю, якой нават Ухватаў не меў, — на чужых плячах уязджаць у рай. Гэты ўжо не будзе чакаць шчаслівага выпадку, які вынесе яго на высокую хвалі жыццёвага поспеху. Хоць і працуе ён інжынерам-будаўніком (дакладней, атрымлівае грошы за такую пасадку), аднак па адукацыі з'яўляецца заатэхнікам, таму ведае лёс адзінаццатага парасяці, якому не хапіла саска. Ведае і хапае...

Да гонару купалаўцаў, яны не сталі прыніжаць рэальнай небяспекі ўхватаўшчыны. І наогул спектакль у іх атрымаўся несумненна ўдалым. Яркім, сатырычна шматфарбным, эмацыянальна выбуховым, вострым у сваіх высловах. Ставіўся спектакль рэжысёрам Г. Уладамірскай пад кіраўніцтвам В. Раеўскага.

І публіка, і крытыка вельмі высока ацаніла бадай што ўсе акцёрскія работы ў спектаклі «Пагарэльцы». Многа цёплых слоў было сказана ў адрас Г. Гарбука і Г. Аўсянікава. Асабліва ж уразіў усіх В. Тарасаў у ролі Ухватава.

«Пры першым з'яўленні Ухватава на сцэне (нават пры паўторных праглядах спектакля!) ловіш сябе на думцы,— пісаў рэцэнзент,— што не такім, у чымсьці іншым навінен быў выглядаць ён. Гэтае ўражанне, мусіць, ад папярэдняй характарыстыкі героя, якую дае яму жонка:

«Мой Федзя быў цішэй вады, ніжэй травы. Ні з кім не сварыўся, нікому дарогу не перайшоў. Ён сам баяўся крытыкі і нікога не крытыкаваў. Былі ўсякія дыскусіі і дыспуты, дык ён жа ўцякаў ад іх. Можа, я не тое кажу пра яго... Але ж якая ад яго шкода? Калі дзе-небудзь галасавалі, ён жа ніколі першы рукі не падымаў. Прыглядаўся: як усё, так і ён. З начальствам ніколі ў дыбкі не станаўіўся. Нікому не пярэчыў. Ніякай хулы ад яго не чула. Нават цяпер, калі...— Уздыхае і маўчыць.— Увесь пасівеў».

Тут вельмі пэўная «заяўка» на вобраз. І калі на сцэну выходзіць гэтакі самаўпэўнены чыпоўнік, з жалезным волевыўленнем, то... За адну ноч людзі не мяняюцца. Ну, пяхай Хведар Паўлавіч са сціплай пасады інструктара пераскочыў у крэсла старшыні гарвыканкома — усё роўна той, хто ўцякаў ад дыскусій, хто ніколі першы рукі не падымаў (калі толькі ён не ніцы хіт-рун), за адзіную ноч другую натуру набыць не мог. Аднак акцёр вельмі хутка пераконвае, што мог. Мог, бо не бывае безаблічных людзей, бываюць шматоблічныя. І мазахіста можна разглядаць як нявыспелага садыста, у ідаланаклонніку заўсёды тлее пеўсвадомленая мара ўпадобіцца бажаству. І гора, калі ідаланаклоннік становіцца нават не богам, а бажком.

Акцёр добра разгледзеў «свіццовую» патэпцыяльнасць Ухватава.

Ёсць у спектаклі сцэна, якую, дарэчы, В. Тарасаў і Л. Давідовіч (жонка Ухватава — Раіса Якаўлеўна) праводзяць з бляскам. Ходзіць, мітусіцца на сцэне Хведар Паўлавіч і пакутліва думае, як яму ўгрунтавацца на новай пасадзе. Рознае мроіцца ў галаве. Быць яму бажком, але якім? Мысленна прымервае некалькі масак — якая падыдзе? Яго імкненне такое: «Цяпер мне толькі правільную лінію нашчупаць. (Устае, ходзіць па пакоі.) Правільны арыенцір знайсці... Я — хто? Старшыня выканаўчага камітэта. Вы-ка-наў-чага! Во дзе мой карань. Выканаўчы!.. Калі трэба, скажучь. Я ўсё перавярну дагары нагамі, я ўсё перавярну!..»

Такі перавярне... Толькі скажа яму начальства — і зробіць. Не панятаўшы. Не падумаўшы. У тэатры гэта сцэна спачатку ажыўляе залу — непамысена, па-блазенску паводзіць сябе ўсё ж гэты «выдзвіжэнец». Потым, пад канец сцэны, смех замярзае ў холадзе здагадкі: не, не смешны, а страшны чалавек гэты Хведар Паўлавіч. Вельмі не бяскрыўдная гатоўнасць яго бяздумна крышыць, варочаць усё, пра што скажучь» («Літаратура і мастацтва», 1982, 4 чэрвеня).

Г. Колас лічыць, што работа над вобразам Ухватава была для

В. Тарасава «эскізіным подступам да гогалеўскай фантастычнасці», дапамагла яму неардынарна ўвасобіць Гараднічага ў «Рэвізоры». Адзначаючы майстэрства акцёра, крытык працягвае: «Самнамбула ператвараецца ў антычалавека. Так нас знаёміць са сваім Ухватавым Тарасаў, пачаўшы ролю з апагея ледзь не клінічнай эпіатажнасці.

У эпілогу ён ужо на пенсіі. Прыішоў у тую ж установу, якую ўзначальваў доўга-доўга, дзе папасаджваў у крэслы сваіх хаўруснікаў. Ён прыішоў па вельмі простаму пытанню, а хаўруснікі пускаюць ранейшага куміра разам з тым пытаннем на канвеер, праз які ад чалавека застаецца толькі гліна. У вачах Тарасава-Ухватава мы бачым жах: і стогі, і боль, і сук, і гнеў, і абурэнне. Як?! Чаму?! Чаму?! За што?! Ён будзе непрыгожы. Але разам з тым нам будзе крышачку шкада яго, Ухватава. Чаму — шкада? Бо так напісана Андрэем Макаёнкам: пад паміраючым Ухватавым гучаць са спачувальным параканнем і дакорам развіталыня пытанні, без адказу на якія чалавек не можа называцца Чалавекам, калі ён пражыў жыццё, не ставячы іх сам перад сабою, без іх пакутлівага поклічу: чым можа стацца кожны твай учынак для цябе, для тваіх дзяцей і ўнукаў, для людзей — назаўтра і праз дзесяць год. праз дваццаць, ці не будзе табе сорамна... («Маладосць», 1984, № 1, с. 159—160).

Трагікамедыяй «Пагарэльцы» А. Макаёнак накрэсліваў новыя напрамкі пошукаў выразных, арыгінальных фармальна-выяўленчых драматургічных прыёмаў.

ВЕРАЧКА (с. 165—211)

Камедыя напісана ў 1979 годзе. Упершыню ва ўрыўках друкавалася ў часопісе «Вожык» (1979, № 21). На рускай мове пад назвай «Не журыся, Верачка!» апублікавана ў часопісе «Неман» (1980, № 3), а таксама выходзіла асобным выданнем (М. ВЛАП-информ, 1980).

Пра задуму гэтай сваёй п'есы А. Макаёнак расказваў на старонках «Тэатральнай жызні» паступнае. «Мне ў маёй новай п'есе «Верачка» хацелася расказаць сапраўдную гісторыю, у аснове якой ляжыць факт з маёй дэпутацкай практыкі. Некалькі гадоў назад я атрымаў пісьмо ад адной пажылой мінчанкі з просьбай прапісаць у яе кватэру ўнучку. Выпадак быў не просты. Для прапіскі не было законных падстаў, таму жанчыне і адмовілі ў просьбе. Але пісьмо мяне кранула. Лёс адзінокага старога чалавека — аўтара пісьма, які страціў на вайне трох сыноў, хваляваў і прымушаў ісці і шукаць ёй дапамогу. Менавіта тады я і падумаў: што ж гэта я сяджу, выдумляю, калі вось ён — канфлікт, маральная аснова якога — дэфіцыт дабрыві, спачування, ласкі» («Тэатральная жызнь», № 4, с. 21).

Гэта, бадай, самая «печаканая» ў творчасці А. Макаёнка п'еса. Драматург свядома, падкрэслена пэўна ўзяў курс на паказ герояў, у аснове адносін якіх — «праўдзівыя, добрыя, сапраўдныя пачуцці», вывеўшы іх на сцэну без гучных слоў, яркіх дэкарацый. Нездарма ж нават у праграму спектакля ў тэатры імя Янкі Купалы былі ўнесены наступныя словы ад аўтара: «У наш суровы век стала асабліва адчувацца патрэба ў такіх чалавечых якасцях, як чуласць, дабрывя, сардэчнасць, спагадлівасць, душэўная целыня і брацкая гатоўнасць дапамагчы бліжняму.

Выхаванне такіх маральных вартасцей — няспынены клонат нашага грамадства.

Зберагчы ў чалавеку здзічваю чысціню, далікатнасць, ласкавасць, добразычлівасць і міласэрнасць — справа нялёгкая і больш важная, чым, скажам, адкрыццё новых планет. Стварэнне новага чалавека, чалавека камуністычнага грамадства, пачынаецца з малога — пасеву ў душы ветлівасці, скромнасці, шапавання старэйшых, павагі да калектыўных інтарэсаў, вернасці ідэалам справядлівасці — ідэалам нашых бацькоў».

Танальнасць усіх п'ес драматурга, як правіла, выбуховая, пафас — атакуючы, наступальны. А ў «Верачцы», асабліва ў пачатку камедыі, пануе сцішанасць, мудрая ўраўнаважанасць пачуццяў. Сапраўды, галоўная гераіня п'есы Арына Радзівонаўна са спакоем, уласцівым пажылым людзям, успрымае ўсе жыццёвыя нягоды. Часам нават здасца, што яе цярпілінасць перарасла ў цярпімасць. Але ўражанне гэта падманлівае. Няма ў гераіні фатальнай прыміранасці з жыццём, а тым больш — талераантных адносін да негатыўных яго праўленняў. Проста яе зброя — дабро. У канчатковым жа выніку аказваецца, што такая зброя не менш эфектыўная за іншыя. Дабром перамагае Арына Радзівонаўна і сваіх нядобразычліўцаў, і бюракратаў-кручкатвораў, і ўласную немач.

Аб'ектыўныя асаблівасці характару галоўнай гераіні абумовілі спецыфіку структуры канфлікту ў творы. Арына Радзівонаўна фармальна і рэальна звязвае, замыкае на сабе ўсе канфліктныя павязі, хоць асабіста ў рэзкія сутыкненні не ўступае. У напярэдніх творах драматурга канфлікт вырашаўся зусім паіншаму. Гэтая акалічнасць напачатку і не дазволіла на справядлівасці аданіць п'есу. У большасці першых крытычных водгуках прачытваецца яўная разгубленасць. Драматург Л. Караічаў, напрыклад, пісаў:

«Твор гэты ў многім не падобны на напярэднія п'есы драматурга. Тут няма ні вострага сюжэту, ні нечаканых паваротаў падзей, ні супярэчлівых сітуацый, якія б можна было трактаваць па-рознаму. Тут усё проста. Але не спрошчана. Ды і сам драматург, нібы апярэджваючы наступальны парыў розных папрокаў, вызначыў жанр твора як сентыментальны фельетон. А калі так, то і разглядаць п'есу і спектакль трэба з гэтай пазіцыі. Не шукаем жа мы ў фельетоне тое, што павінна быць у аповесці ці рамане» («Звязда», 1982, 16 красавіка).

Падобным чынам выказваліся і многія іншыя рэцэнзенты. У падтэксце гэтых выказванняў прачытвалася недаўменне: як гэта такі вопытны драматург, які заўсёды ўздымаў вялікія сацыяльныя тэмы, апусціўся да дробязных канізій праіскі ў кватэру пенсіянеркі Арыны Радзівонаўны ўнучкі Верачкі? Толькі пазней спаханіліся: п'еса ж не пра гэта!

«У цэнтры ўвагі п'есы «Верачка», — пісаў Я. Усікаў, — маральна-этычная праблематыка: пытанні добра і зла ў іх сучасным разуменні. Маральна-этычнай накіраванасцю п'есы абумоўлены выбар сюжэту, сістэма вобразаў, кампазіцыя, моўна-выяўленчыя сродкі. Гэтай жа мэце надпарадкаваны і свосаблівы лірыка-філасофскі пралог, слова ад аўтара...

На зместу, на спосабах тыпізацыі, на жанравай адметнасці «Верачка» — лірычная камедыя са значным сатырычным элементам. Сінтэз лірыкі і сатыры — адна з істотных мастацкіх асаблі-

васцей твора. Адсюль такі пязвыклы, крыху нават парадаксальны падзагаловак: «Сейтыментальны фельетон». Ён якраз і вызначае жаправую спецыфіку п'есы...

Драматург на-майстэрску, на высокім прафесійным узроўні выкарыстаў у «Верачцы» кольцавую кампазіцыю, у аднаведнасці з якой фінальная сцэна наўтарае, праўда, у новым варыянце, пачатак п'есы, развязка вар'іруе завязку. Нечаканым з'яўленнем міліцыянера, які імкнецца выявіць незаконна пражываючую асобу ў кватэры бабусі, пачынаецца камедыя, і прыходам таго ж міліцыянера, што прыносіць другую вестку пра дазвол на праніску, заканчваецца камедыя» (Усікаў Якуб. Андрэй Макаёнак. Нарыс жыцця і творчасці. Мн., 1984, с. 122, 129, 130).

Упершыню камедыю «Верачка» паставіў Брэсцкі абласны драматычны тэатр імя ЛКСМБ. У гутарцы з карэспандэнтам газеты «Заря» галоўны рэжысёр тэатра заслужаны артыст БССР С. Яўдошанка сказаў:

«Так, гэта далёка не радавая падзея ў жыцці нашага калектыву — даць сцэнічнае жыццё новай камедыі такога вядомага і паважанага аўтара, як Андрэй Ягоравіч Макаёнак. Ён даверыў нам сваю арыгінальную п'есу «Верачка», і мы ў час работы пад ёй пастаянна адчувалі яго ўвагу і падтрымку. Нам данамагалі яго парады, вялікі вопыт, якім ён дзяліўся і з пастапавачнай групай, і з акцёрамі, занятымі ў спектаклі, прысутнасць яго на рэпетыцыях, сустрэчы з калектывам... Рэжысёр спектакля Таісія Белічэнка. Сцэнаграфія — лаўрэата Дзяржаўнай прэміі СССР, заслужанага дзеяча мастацтваў Казахскай ССР Васіля Галубовіча, музычнае афармленне — Анатоля Куўшыпава» («Заря», 1979, 2 лістапада).

Водгукі на спектаклі Брэсцкага драмтэатра ў асноўным былі станоўчымі. Гледача зацікавілі сюжэтныя перыпетыі п'есы, закрапуў жыццёвы лёс яе герояў. Прывабнасць спектакля выводзілася з праўдзівасці, драматургічнага матэрыялу, пакладзенага ў яго аснову. Рэцэнзент І. Аграпоўскі пісаў:

«Цяжкі для сцэнічнага спасціжэння сам жапр п'есы, які вымагае творчага сіптэзу, каштоўнага сплаву, узаемапранікнення лірычнага і крытыка-сатырычнага ў п'есе, а значыць і ў спектаклі. Рэжысуры ўдалося ўвасобіць на сцэне гісторыю, якую расказаў аўтар.

Гісторыя гэта не такая ўжо рэдкая... Гэты выпадак не выдуманы. Ён узяты драматургам.. проста з глыбінь штодзённасці. Нібыта элементарны выпадак робіцца прадметам сур'ёзнага сцэнічнага дыялогу з гледачом пра сэнс нашага быцця, пра лёс і характары нашых савецкіх людзей і ў першую чаргу пра цікавейшую дзяўчыну Верачку, загатоўную ролю якой іграе артыстка А. Сідарава...

Жыве ў спектаклі добрая думка пра высокія прышчыпы нашай камуністычнай маралі, няўхільных правілах нашага сацыялістычнага жыцця, светлых законах шчырага добрасуседства» («Заря», 1979, 24 лістапада).

У тэатры імя Янкі Купалы камедыю «Верачка» ставіў вядомы маскоўскі рэжысёр Яўген Радамысленскі, які ў свой час на сцэне Тэатра сатыры ажыццявіў бліскучую пастаноўку «Зацюканага апостала». Пра тое, чым зацікавіла яго камедыя «Верачка», рэжысёр сказаў наступнае:

«Няцяжка пераканацца, што кожная п'еса Макаёнка — гэта

пастапоўка вострых, злабадзёлных пытанняў. Але пытанні гэтыя не вузкага, так сказаць, мясцовага значэння. На свайму гучанню, значнасці яны набліжаюцца да праблем часу, што хваляюць не асобнага чалавека, а многіх людзей. Не могуць не хваляваць, таму што драматург гаворыць пра тое, чым жывём мы. Адначасова ён падказвае, як трэба жыць, да чаго трэба імкнуцца.

А яшчэ — што таксама немалаважна — Андрэй Макаёнак любіць чалавека. Любіць, хоць многія яго героі далёка не стапоўчыя і далёка не ідэальныя. Але любоў гэта таго асаблівага складу, калі драматург і педагогі ў паводзінах, характарах людзей раскрывае для таго, каб чалавек становіўся лепшым. Каб імкнуўся ён да большага. Каб ніколі не замыкаўся ў коле толькі сваіх, асабістых інтарэсаў. Каб бачыў побач іншых людзей.

З Макаёнкам заўсёды вельмі цікава. Ён умее неяк адразу сваю энергію, сваю неўтаймалывасць і заклапочанасць перадаць суб'ядніку. Да яго хочацца прыслухоўвацца, з ім хочацца раіцца («Вячэрні Мінск», 1982, 3 красавіка).

Ролі выконвалі: Арына Радзівонаўна — народная артыстка БССР С. М. Станюта; Верачка — А. Ю. Сідарава і А. Ф. Іваннікава; Тамара Паўлаўна — народная артыстка БССР М. Г. Захарэвіч і заслужаная артыстка БССР Т. І. Нікалаева; Маня — Г. Ф. Бальчэўская і Г. І. Фёдарова; Гапна Ісакаўна — заслужаная артыстка БССР Т. Н. Аляксеева і М. А. Громава; Прокусаў — народны артыст БССР Г. М. Гарбук і заслужаны артыст БССР У. М. Рагаўцоў; участковы міліцыянер — А. Ф. Гарцуеў і А. С. Лабуш.

Крытыка высокая ацаніла спектакль купалаўцаў.

«Пры гэтым, у зале няма раўнадушных. Такого паяднання залы і сцэны, вядома ж, пельга было б дасягнуць, калі б п'еса выглядала газетным фельетонам. Якраз жа ёсць у ёй значная мастацкая патэнцыя, якая выяўляецца перш за ўсё праз вобразы, праз іх узаемадачыненні — Арына Радзівонаўна, вобраз якой хораша, натуральна, у арганічным суладдзі з індывідуальнымі асаблівасцямі характару сваёй гераіні ўвасабляе С. Станюта...

З глядзельнай залай актрыса наладжвае самы цесны кантакт і не губляе яго ад першай да апошняй сцэны. Глядач адразу ж робіцца саюзнікам гераіні С. Станюты. Ён смяецца, калі ёй весела, калі яна, бы малое дзіця, сваволіць з Верачкай... Уся яе істота нібы выпраменьвае добразычлівасць, спагаднасць, жаданне дапамагчы кожнаму, кожнага зразумець. А колькі паэзіі ў яе адносінах з Верачкай! Ці не гэтыя адносіны пайбольш прывабліваюць эмацыянальную ўвагу гледача? Тым больш што ў асобе А. Сідаравай, дэбютанткі на купалаўскай сцэне, С. Станюта знайшла дастаткова ўмелага партнёра» («Літаратура і мастацтва», 1982, 4 чэрвеня).

В. Дзюбінская адзначала пастапавачную культуру спектакля купалаўцаў, падрэсліваючы пры гэтым арыгінальнасць драматургічнай першакрыніцы. «Слова «сентыментальны», дададзенае аўтарам для ўдакладнення жанру «Верачкі», — сцвярджала яна, — выбранна не без намеру. Яно для тых, хто прывык адносіцца да жыццёвых нягод, бытавых цяжкасцей, — калі, вядома, іх асабіста яны не датычацца — высакамерна. А. Макаёнак нібы спынаецца апярэдзіць сваіх мяркуюмых апанентаў і першым вымаўляе менавіта тое слова, якое яны для яго падрыхтавалі. Для тых, для каго «сентыментальны» — ледзь не лайнае слова, аўтар у прадмове да н'эсы ніша аб падзённай патрэбе «ў такіх чалавечых якасцях, як спагадлівасць, дабрыня, таварыская падтрымка, братняя гатоў-

насць дапамагчы бліжняму, уважлівасць, сардэчнасць, далікатнасць і душэўная ценлыя наміж людзьмі». Ён не баіцца паказацца сентыментальным — куды страшней бяздушнасць і абьякавасць» («Тэатр», 1982, № 6, с. 23.).

Крытык Г. Колас цаніў п'есу і спектакль за неардынарнасць мастацкага спасціжэння жыццёвага матэрыялу. У артыкуле «Дабро і гумар» ён пісаў:

«І бруд, і чысціня ў спектаклі паўстаюць не ў трафарэтных упакоўках папяровых уяўленняў, а струменяць, як крынічная вада, выносячы з сабою леташняе церушыне і не трацячы ад гэтага ні свежасці, ні смаку. Менавіта гэтую ўласцівасць і адчуў у п'есе заслужаны дзеяч мастацтваў РСФСР Я. Радамысленскі, якога запрасіў Купалаўскі тэатр на пастаноўку «Верачкі» (для рэжысёра гэта ўжо другая творчая сустрэча з Макаёнкам — у ягонай пастаноўцы на маскоўскай сцэне больш за дзесяць гадоў ідзе «Зацюканы апостал»). У катэгорыю добра Я. Радамысленскі ўключае ўсе пералічаныя аўтарам ва ўступе да камедыі стапоўчыя ўласцівасці: уважлівасць, сардэчнасць, чуласць, ценлыню, спагадлівасць і далікатнасць, «і гэтак далей», але ён разам з аўтарам сдвярджае, што стэрэльнага добра не існуе, і не заўсёды тое, ад чаго мы можам атрымаць карысць, — добра, а бескарыснае — нішто» («Беларусь», 1982, № 6, с. 26).

У 1985 годзе калектыў тэатра імя Янкі Купалы гастраліраваў у Сібіры, на Омшчыне. У гастрольнай афішы была і камедыя «Верачка», якая атрымала самы цёплы прыём у глядачоў-сібіракоў.

ДЫХАЙЦЕ ЭКАНОМНА!.. (с. 212—268)

Трагікамедыя завершана ў 1982 годзе. Друкавалася ў часопісе «Беларусь» (1983, № 9—10). На рускай мове апублікавана ў альманаху «Современная драматургия» (1983, № 1).

Захавалася аўтарскае прызнанне аб задуме гэтай камедыі: «Нядаўна скончыў работу над п'есай з трохі дзіўнай назвай «Дыхайце эканомна!..». Нарадзілася яна такім чынам. У 1965 годзе я ў складзе беларускай дэлегацыі браў удзел у сесіі АНН у Нью-Йорку. У той самы час у сталіцы Злучаных Штатаў праходзіла гіганцкая прамысловая выстаўка, якая сваім размахам рабіла проста ашаламляльнае ўражанне.

Але больш за ўсё мяне зацікавіў адзін экспанат у амерыканскім сектары. Гэта было падземнае бамбасховішча на выпадак атамнай вайны коштам 1 мільён 220 тысяч долараў. Калі мы ішлі па прыступках уніз, я звярнуў увагу на белы лісток паперы, прымацаваны кнопкай да сцяны. «Дыхайце эканомна!..» — заклікаў нас лісток... Бамбасховішча ўяўляла сабой цудоўны дом, у якім мог размясціцца цэлы коледж. Запасаў прадуктаў і іншых жыццёвых рэсурсаў у гэтым доме было, як сказаў нам гід, разлічана на 20 год. Я пераходзіў з аднаго пакоя ў другі, за акном электрычнасць імітавала дзень, потым заход сонца, потым зорнае неба, і задуманай п'есы параджалася літаральна на вачах. Тут у мяне з'явілася думка напісаць пра тое, як у час атамнай вайны ў такое ж самае бамбасховішча трапляе амерыканская эліта, якая і тут працягвае жыць на аснове прынцыпаў недатыкальнасці прыватнай уласнасці і свабоды прадпрыемальніцтва. Наверсе, на зямлі, гіне чалавецтва, а тут, вядома, ідзе бойка за ўладу, развіццё цывілізацыі па спіралі паўзе ўніз...

П'еса мяне захапіла, і я стаў пісаць яе проста ў Нью-Йорку. Але потым, праз пэўны час, пачаўся працэс разрадкі, палепшыліся нашы адносіны з Амерыкай, і я вырашыў, што гэтая мая п'еса страціла актуальнасць. Але час, на жаль, мяняецца.

Свет зараз знаходзіцца на краі катастрофы. Сёння кожную мінуту на Захадзе на ўзбраенне ідзе 50 мільёнаў долараў. І за ўсім гэтым стаяць канкрэтныя людзі, чымі ўчынкамі кіруе імкненне да масавага знішчэння цэлых народаў. І мне здаецца, што вось пра гэтых людзей мы яшчэ мала гаворым і пішам, а больш за ўсё прыкрываемся агульнымі тэрмінамі «ваенна-прамысловы комплекс», «мілітарызм», «транснацыянальныя карпарацыі» і гэтак далей» («Літаратура і мастацтва», 1985, 5 ліпеня).

Вось гэтак ён разгледзець за агульнымі злавеснымі тэрмінамі «мілітарызм», «ваенна-прамысловы комплекс» і г. д. з'явілася асноўным каталізатарам мастацкасці, яўна публіцыстычны матэрыял п'есы драматург здолеў пераплавіць у змястоўныя, пераканаўча-верагодныя мастацкія вобразы. Задумваючыся над формамі эстэтычнай тыпізацыі ў трагікамедыі «Дыхайце эканомна!..», Іван Шамякін прыйшоў да заключэння:

«Ёсць два тыпы людзей: адны ад факта ідуць да высновы, вываду, узвышаюцца да абагульнення, іншыя ад агульнай думкі, часам чужой, запазычанай, спускаюцца аспярожна ці імкліва, як па лесвіцы ці па канату, уніз да факта. Па сваіх чалавечых якасцях і ў той і ў другой катэгорыі бываюць людзі самыя розныя, разумныя і не вельмі, добрыя і злыя.

Мне здаецца, Андрэй (ды і сам я), а магчыма, што і многія творчыя людзі, адносяцца да нейкага трэцяга тыпу, прамежкавага. У жыцці мы — адны, у творчасці — іншыя. У палітычных філасофскіх разважаннях Андрэй часцей за ўсё ішоў ад факта, эпизоду, здарэння. У творчасці — нярэдка ад філасофіі жыцця.

Часам мне здавалася, што замысел яго ідзе ад ідэі, якую ён колькі дзён назад развіваў, і сітуацыі адарваны ад рэальнай глебы. А пачне пісаць — і ўсё становіцца на трывалы грунт, нават такія, на першы позірк, «сачынёныя» рэчы, як «Святая прастата» ці апошняя камедыя «Дыхайце эканомна!..».

Здаралася і ў мяне, што «імпульсам» была агульная думка («напісаць бы вось пра гэта!»), але пасля я шукаў рэальную аснову — характары, асяроддзе, час, фон, «сачыняў» толькі сюжэт. Андрэй умеў сачыняць і герояў. Думаю, што гэта вышэйшая адзнака мастацкай патуры» («Маладосць», 1984, № 1, с. 17—18).

Сапраўды, у п'есе героі з'яўляюцца чыстым плёнам аўтарскай фантазіі. Праўда і тое, што ўсе яны не адарваны ад верагоднасці, стаяць на трывалым грунце рэалістычнай мастацкай тыпізацыі, а таму атрымаліся стэрэаскапічна выразнымі, сацыяльна пазнавальнымі. Як жа дасягаў драматург такога мастацкага эфекту? Ды справа ў тым, што «сачынёнасць» вобразаў трагікамедыі «Дыхайце эканомна!..» вельмі адносна. Не трэба быць залішне праіклівым, каб прыняўшы аўтарскую ўмоўнасць, зразумець калізіі-паралелі гістарычнага зместу. Ужо сам сніс дзейных асоб беспамылкова арыентуе на накірунку аўтарскай задумкі. Апрача Біма, Крошкі ды Кейта ўсе персанажы сімвалізуюць пэўную сацыяльна-гістарычную, палітычную ці эканамічную з'яву. Прэзідэнт, Свяшчэннік, Ісак, Леапора, Адольф, Людовік, Аўгуст, Фарыд, Хіра Сіта, сін'ёра Фанфані, Антоніо, Вудро, Аліса, Філасаф — тут усё падабрана вельмі прадумана, уважліва. Сцэнічная «маса» таксама

ле зусім безаблічная: ахова, мушкетёры, легіянеры, воіны, тапцоўшчыцы, спявачкі. Патрэбна было, вядома, вялізнае майстэрства, каб знайсці контрапункт для ўсёй сюжэтнай шматпланавасці, эмацыянальнай і лагічнай «шматгалосіцы». У гэце дзве завязкі — эканазіцыйная і ўласна надзейная. І абедзве яны атрыбутыўна неабходны: у першай акрэсліваецца мастацкая звышзадача твора, у другой — вызначаецца расстаноўка канфліктных сім. У эканазіцыі, зрэшты, ужо «наклёўваецца» першы струменьчык завязкі. Менавіта сустрэча ўсемагутнага фізіка Кейта з Крошкай і Бімам прымусіла яго ў анонны момант перарэзаць правадкі да пускавых кнопак, прадухіліўшы тым самым тэрмаядзерную катастрофу. Пікіроўка з маладымі, закаханымі людзьмі прымусіла па-новаму паглядзець на сэнс і ўласнага жыцця, і чалавечага існавання наогул.

Гэтая сцэна толькі на першы погляд здаецца трывіяльнай. На самай жа справе ў ёй заключаны шматзначны сэнс. Вядома, без макаёпкаўскай насмешкі, кпіласці і тут не абышлося, аднак жа пераважае аўтарская горыч, несхаваная запэкаенасць: чалавецтва пачало губляць існасныя арыенціры, разумныя мэты свайго існавання. Гэтая сцэна спатрэбілася драматургу яшчэ і для таго, каб з большым кантрастам паказаць чарнату душ і помыслаў тых, хто гатовы дзеля захавання сваёй уласнасці спапяліць усю планету. Вось пасля фарысейскай прамовы Прэзідэнта, у якой ён «абгрунтаваў» неабходнасць ядзернага ўдару па чырвоных, асвятляецца прасторны хол у падземным сховішчы. Ды не звычайным сховішчы, а цэлым падземным царстве — ідэальным збудаванні эпохі апошняга росквіту буржуазнай дэмакратыі, яе навукі і тэхнікі.

«Сюды сабрана, — заўважае драматург у рэмарцы, — эліта дзелавых людзей з усяго свету: бізнесмены, прадпрыемцы, гаспадары буйнейшых маанполій, нацыянальных і міжнацыянальных карпарацый, банкіры і віднейшыя палітыканы сучаснасці. Гэта тыя анапімы, якія скрывалі свае імёны, маскіруючыся тэрмінамі «ваенна-прамысловы комплекс» і «транснацыянальныя карпарацыі».

Некаторыя з іх усхваляваны недахопам інфармацыі, другія ўрачыста манументальныя, як на малітве, бо залішне інфармаваны і дакладна ведаюць, на які трагічны рубаж яны прывялі чалавецтва».

Далейшыя падзеі разгортваюцца — аж да самага фіналу — толькі ў падземеллі. Мікрацарства выбраных мусіла чвэрць стагоддзя чакаць, пакуль на паверхні скончыцца радыяцыя. Прынцыпы ўзаемаадносін вызначыла Тайная Дума: недатыкальнасць прыватнай уласнасці, права свабоды прадпрыемальніцтва і асабістай ініцыятывы. І — закруцілася карусель неспрадбачаных падзей. Тайная Дума, вырашыўшы адмежавацца ад злачынства Прэзідэнта, скрозь пальцы глядзела, як уладу ўзурпіраваў Адольф. За нецярпімасць да псарыйцаў таму давялося ўступіць трон Людовіку. Потым Свяшчэннік вяпчаў на трон Лўгуста, Фарыда і парэшце — Хіра Сіта, якога ахоўвалі воіны, упрыгожаныя пер'ямі і ўзброеныя тамагаўкамі. Драматург не рызыкнуў дазволіць сваім героям «прагрэсіраваць» у сацыяльным развіцці яшчэ далей, а дакладней, яшчэ глыбей. Думка яго і так была зразумелай, яе ж ілюстрацыі — нагляднымі і ўражлівымі. Калі цывілізацыя не хоча знікнуць, адкаціцца да стадыі дзікунства, дасягненні чалавечага розуму патрэбна пусіць не на ўдасканаленне сродкаў знішчэння,

а на павышэнне ўсебаковай камфортнасці існавання кожнай асобы. Самаізаляцця капіталістычнай эліты пайшла чалавецтву на карысць. Калі пасля магутнага землятрусу рухнула столь сховішча, расчараваныя яго насельнікі пачулі ад Біма:

«Без вас мы ліквідавалі ваенныя бюджэты, распусцілі арміі. На нашай планеце ўжо няма пустынь: няма бедных і галодных, няма прыніжаных і недатыкальных. Усюды ўстанавілі трохгадзінныя рабочы дзень. Праца стала радаснай, а вольны час людзей, іх адпачынак — самым цяжкім клопатам дзяржавы. Самае загружанае міністэрства адначынку, затым міністэрства культуры і абрадаў. Праца строга нарміравана для ўсіх. Толькі пісьменнікі заўсёды пачамі пішуць нешта. І ўсюды ўсё цвіце, красуе! А ўсе людзі свабодна, вольна дыхаюць колькі хочуць. Планета стала ўзорна-паказальнай!»

Трагікамедыя ўражвае не толькі сваёй палітычнай актуальнасцю, вастрынёй праблематыкі, але і майстэрствам абмалёўкі персанажаў. Кожная дзейная асоба ўспрымаецца ледзь не са скульптурнай выразнасцю. У пачатку 1982 года рэжысёр Б. Глаголін прыступіў да пастаноўкі п'есы ў Рускім тэатры імя М. Горкага. Былі падрыхтаваны дэкарацыі, распрацаваны ролі. Але спектакль па не вельмі зразумелых прычынах не выйшаў.

П'еса «Дыхайце эканомна!..» была пастаўлена тэатрам імя Ленінскага камсамола Беларусі ў сакавіку 1987 года.

ВОРАГІ (с. 269—303)

Драма «Ворагі» з'яўляецца першай шматактавай п'есай А. Макаёнка. Напісана яна ў пачатку 1947 года. Выбар тэмы быў абумоўлены перш за ўсё агульным для беларускай літаратуры імкненнем па гарачых слядах адлюстравання грандыёзных падзей Вялікай Айчыннай вайны, паказаць веліч і характэрнае падзвігу савецкіх людзей у барацьбе з фашысцкімі акупацыйцамі. Пазнаць будучага А. Макаёнка ў гэтай п'есе, вядома, можна, аднак зрабіць гэта не так і проста. Адсутнасць творчага вопыту не дазволіла маладому драматургу цалкам раскрыць свае магчымасці. Асноўным недахопам «Ворагаў» з'яўляецца тое, што драматург не здолеў стварыць паўнакроўныя сцэнічныя характары, цалкам наспадзяваўшыся на драматызм падзей. Героі па сутнасці «прывязаны» да сюжэтных знітаванняў, ім не дадзена магчымасць самараскрывацца; самаразвівацца, дзейнічаць у адпаведнасці з унутранай логікай сваіх характараў. Пабудаваная па ўзорах ваеннай драмы сярэдзіны 40-х гадоў, п'еса «Ворагі» вылучаецца хіба што толькі больш умелай кампазіцыйнай дэтэктыўна-прыгодніцкага сюжэту, зладкавай, цікавай інтрыгай. Са станоўчых якасцей варта яшчэ адзначыць імкненне аўтара адмовіцца ад стэрэатыпаў герояў, якія былі распаўсюджаны ў тагачаснай беларускай драматургіі. У лагеры фашыстаў у яго не адны толькі ёлупы ды наўдуркі, а сярод партызанаў ёсць і не зусім бездакорныя людзі. Зрэшты, і вобраз здрадніка Слівашына атрымаўся досыць цікавым, хоць яго абмалёўка яўна грашыць «пераборам» дэманічных рысаў і фарбаў.

ВЫІГРЫШ (с. 304—345)

Завяршыў п'есу «Выйгрыш» А. Макаёнак на другім курсе Рэспубліканскай партыйнай школы пры ЦК КПБ — у 1948 годзе.

Аднаактовы яе варыянт пад назвай «Быць бычку на вярочцы» (не захаваўся) планавалася паставіць сіламі аднакурснікаў (гл. прадмову да гэтага Збору твораў). У 1950 годзе драматург перапрацаваў п'есу, мяркуючы прапанаваць яе аднаму з прафесійных тэатраў, аднак менавіта ў гэты час яго захапіла задума напісання драмы «На досвітку», якая і не дазволіла яму давесці справу да канца. Зрэшты, прычыны аўтарскага зацікавання п'есы «Выйгрыш» не вычэрпваюцца педахомам часу, новымі творчымі задумамі. Ёсць у драме сімптаматычная мясціна:

«Юрка (Леаніду). Так што ты духам не падай. Во прачытай (чытае на Дошцы гонару). «Сацыялістычнае снаборніцтва гаворыць: адны працуюць добра, другія лепш. Даганяй леншых і дабівайся агульнага пад'ёму». У мінулым годзе ты першыства заваяваў, а ў гэтым годзе, відаць, Ліза лепш папрацавала. Так што крыўдзіцца няма на каго.

Леанід. Я і не крыўджуся.

Юрка. І духам печага падаць. Ты, як камсамалец, павінен наадварот, радавацца, што ў нас яшчэ адно звяно вырасла. Гэта ж і ёсць агульны пад'ём.

Леанід. Што ты мяне агітуеш? Я і сам гэта даўно ведаю». Ніякіх антаганізмаў, ніякіх больш-менш сур'ёзных супярэчнасцей! Адны працуюць добра, другія лепш. Адны героі добрыя, другія яшчэ лепшыя... Якраз на чыстых капопах «тэорыі» бесканфліктнасці. Вось тут, здаецца, і ёсць адгадка, чаму А. Макаёнак адцураўся ад намеру «прабіць» свой «Выйгрыш» на якую-небудзь сцэну, не паспрабаваў яго надрукаваць. Не тымі клопатамі жыў ён у пачатку 50-х гадоў, каб усур'ёз дабівацца сустрэчы з гледачом пры пасрэдніцтве менавіта такой п'есы — зграбнай па форме, але з фальшывінкай у змесце. Хто-хто, а А. Макаёнак настолькі ведаў праўду жыцця, што не мог цешыць сябе беспадстаўнымі надзеямі: твор атрымаўся лакіровачным — як большасць тагачасных нашых п'ес, прысвечаных паказу надзённай рэчаіснасці. І ўсё ж можна з упэўненасцю сцвярджаць, што без «Выйгрышу», без «Усходаў шчасця» не было б слаўтай сатырычнай камедыі «Выбачайце, калі ласка!». У мастацтве, як і ў павуцы, адмоўны вынік іншы раз больш плённа адгукнецца ў будучым, чым станоўчы. Данусцім недапушчальнае: малады драматург, крыху завастрыўшы сітуацыі, падшліфаваўшы характары, захацеў і здолеў прабіцца на сцэну і ў друк. І — атрымаў станоўчыя водгукі. Сітуацыя, заўважым, зусім не фантастычная: хвалілі яшчэ і як хвалілі падобныя п'есы на парубежжы 40—50-х гадоў. Можна быць упэўненым — напісанне «Выбачайце, калі ласка!» абавязкова адклалася б на пэвядома які тэрмін. Адклалася б, такім чынам, і станаўленне буйнога драматургічнага таленту. Несумненна, Макаёнак, як гаворыцца, усё роўна стаў бы Макаёнкам. Зарукай таму — яго грамадзянскі тэмперамент, прыродная адоранасць, сацыяльная і палітычная закалка... І ўсё ж яму патрэбен урок «Выйгрышу», каб па-відавочнаму пераканацца ў творчай няздатнасці патрабаванняў «тэорыі» бесканфліктнасці. Усё, здаецца, зрабіў драматург, каб п'еса атрымалася, «адбылася»: і персанажы старацца абмалёўваў, і сітуацыі выбіраў цікавыя, і дзею ўсімі мерамі ажыўляў, дынамізаваў, але... Сапраўднага ўзрушэння ўсё ж дасягнуць не здолеў: чытачу вельмі нялёгка праікнупца трывогамі і клопатамі, якія даймаюць герояў п'есы. Сённяшні чытач дастаткова дасведчаны, каб зразумець, што ў сельскай рэчаіснасці першага пасляваеннага

пяцігоддзя было шмат больш важных падзённых праблем, чым праблема перавыхавання вельмі някелскага хлопца Аўласа, міма якіх малады драматург прайшоў з высакамернай няўвагай.

Творчыя пралікі драмы «Выйгрыш» відавечныя, аднак у на-раўнанні з «Ворагамі» гэта быў крок наперад. У «Выйгрышы» ўжо адчуваецца рука пісьменніка-прафесіянала. Самым жа важным аўтарскім набыткам варта лічыць тое, што ён навучыўся індывідуалізаваць неіхалагічную характарыстыку персанажаў, адшукваць спецыфічныя, ненаўторныя рысы асобы, што ў творчасці для тэатра мае першаступеннае значэнне.

Драматург доўга шукаў назву для п'есы. У машынапісны яе тэкст, які захоўваецца ў архіве пісьменніка, устаўлены рукапісны аркуш паперы. На адным яго баку на ўсю старонку сінім алоўкам намаляваны пыталынік, а чарнільнай ручкай напісаны варыянты назваў: «Быць бычку на вярвачцы», «Хворы зуб», «Жартаваць каханнем небяспечна», «Не кахай жартуючы!». Пад спісам дзеючых асоб п'есы ў гэтым машынапісе ёсць і яшчэ адзін варыянт: «Быць бычку на лычку». Назва «Выйгрыш» узнікла пазней, калі паўстала пытанне аб уключэнні драмы ў Збор твораў. На адвароце згаданага вышэй аркуша акуратным каліграфічным почыркам пералічаны дзеючыя асобы. У ім адсутнічае толькі адна пазіцыя: «калгаснікі, калгасніцы» ды крыху адрозніваецца расстаноўка персанажаў. Праўда, дэфініцыі больш разгорнутыя, таму прывядзём гэты спіс цалкам:

1. Ліза — звеннявая — дзяўчына гадоў 19;
2. Нічыпар — яе бацька — брыгадзёр — гадоў 45;
3. Тамара — сяброўка Лізы;
4. Аўлас — хлопец гадоў 24 — баяніст;
5. Аўдоцця — яго маці — гадоў 45;
6. Юрка — сакратар камсамольскай арганізацыі — 20 год;
7. Леанід — звеннявы — хлопец гадоў 20;
8. Сцяпан — хлопец гадоў 19 — баяніст;
9. Косця — аматар мастацкай самадзейнасці;
10. Кузьма — конюх у брыгадзе Нічыпара — год пад 50;
11. Пузікаў — памочнік рахункавода — хлопец год 18;
12. Кладаўшчык;
13. Дзед Архіп — гадоў 90.

П'еса нідзе не друкавалася і не ставілася. Публікуецца ўпершыню. Датуюецца 1948 годам.

Сцяпан Лаўшук

З М Е С Т

Таблетку пад язык. <i>Камедыя-рэпартаж у дзвюх частках, трох карцінах</i>	5
Кашмар. <i>Небяспечная камедыя ў трох дзеях</i>	59
Пагарэльцы. <i>Пралог і эпілог адной прыватнай трагікамічнай гісторыі</i>	111
Верачка. <i>Сентыментальны фельетон у дзвюх частках</i>	165
Дыхайце эканомна!.. <i>Калі гэта фарс, дык што ж тады рэальнасць? У дзвюх дзеях, васьмі карцінах з пралогам</i>	212
Ворагі. <i>П'еса ў чатырох дзеях</i>	269
Выйгрыш. <i>Драма ў чатырох дзеях</i>	304
К а м е н т а р ы і	346

Макаёнак А.
М 15 Збор твораў. У 5 т. Т. 2: П'есы /Уклад. і ка-
мент. С. С. Лаўшука.— Мн.: Маст. літ., 1987.—
367 с., 4 л. іл.

Творы народнага пісьменніка Беларусі Андрэя Ягоравіча Макаёнка неаднаразова выдаваліся і перавыдаваліся на беларускай, рускай мовах і мовах братніх рэспублік. Выходзілі і ў перакладах на мовы многіх краін свету. У другі том Збору твораў уключаны п'есы «Таблетку над язык», «Кашмар», «Пагарэльцы», «Верачка», «Дыхайце эканомна!..» «Ворагі», «Выйгрыш».

М 4702120200—142 99—87
М 302(03)—87

ББК 84Бел7

Андрей Егорович Макаенок

СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ

В ПЯТИ ТОМАХ

Том 2

Минск, издательство «Мастацкая літаратура»
На белорусском языке

Рэдактар П. З. Шаўцоў. Мастак Ю. М. Цюрын. Мастацкі
рэдактар Л. Я. Прагін. Тэхнічны рэдактар Т. М. Сокал. Ка-
рэктар Я. Ф. Харко.

ІБ № 2575

Здадзена ў набор 02.12.86. Падап. да друку 14.09.87. ЛТ 07683.
Фармат 84×108¹/₃₂. Папера друк. № 1. Гарнітура звычайная
новая. Высокі друк. Ум. друк. арк. 19,32+0,42 укл. Ум.
фарб.-адб. 20,16. Ул.-выд. арк. 21,48. Тыраж 7000 экз.
Зак. 3084. Цана 1 р. 70 к.

Выдавецтва «Мастацкая літаратура» Дзяржаўнага камітэта
БССР па справах выдавецтваў, паліграфіі і кніжнага гандлю.
220600, Мінск, праспект Машэрава, 11.

Мінскі ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга паліграфкамбінат
МВПА імя Я. Коласа. 220005, Мінск, Чырвоная, 23.